

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ALUSTATUD 1893. a.

VIHİK 196

ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ В 1893 г.

MAJANDUSTEADUSLIKKE TÖID
X
ТРУДЫ ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ
НАУКАМ

TARTU 1967

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ALUSTATUD 1893. a. VIINIK 196 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ в 1893 г.

MAJANDUSTEADUSLIKKE TÖID
X
ТРУДЫ ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ
НАУКАМ

TARTU 1967

Redaktsioonikolleegium:

R. Hagelberg, V. Krinal (vastutav toimetaja), H. Metsa, H. Määr, E. Rannak,
F. Sauks, Ü. Vanaaseme.

Редакционная коллегия:

Р. Хагелберг, В. Кринал (ответственный редактор), Х. Метса, Х. Мююр, Э. Ран-
нак, Ф. Саукс, Ю. Ванаасеме.

МЕЖРЕСПУБЛИКАНСКАЯ СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ ШВЕЙНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ПРИБАЛТИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЙОНА И ВОПРОСЫ КАЧЕСТВА ИЗДЕЛИЙ

Л. Куум

Московский институт народного хозяйства им. Плеханова

Швейная промышленность занимает в Прибалтийских республиках важное место среди других отраслей легкой промышленности (по объему продукции почти 25%). Производство швейных изделий значительно превышает местное потребление: более 30% швейных изделий вывозится за пределы экономического района.

Характерной чертой развития швейной промышленности в Литовской, Латвийской и Эстонской ССР в послевоенные годы (до 1963 г.) было стремление к максимальному удовлетворению спроса населения по всем видам швейных товаров продукцией промышленности своей республики. В результате универсального развития промышленности, из других союзных республик швейных изделий практически не завозили. Правда, импортировали одежду из стран социализма, но цель этого заключалась не в восполнении недостатка данных видов товаров в республике, а, главным образом, в расширении ассортимента.

На определенном этапе универсальное развитие швейной промышленности имело ряд положительных сторон. Оно обеспечивало снабжение населения швейными изделиями независимо от завоза их из других союзных республик, давало возможность максимально учитывать вкусы местных потребителей при моделировании одежды и выборе тканей, упрощало экономические связи между промышленностью и торговлей.

Однако нельзя не отметить, что универсальное развитие швейной промышленности тормозило технический прогресс, затрудняло рациональную организацию производства, не давало возможности специализировать производство и т. д. По мере повышения потребностей, предъявляемых к производителям (расширение ассортимента, улучшение качества изделий), отри-

цательные стороны универсального развития швейной промышленности становились все более очевидными.

Возникла объективная необходимость в проведении межреспубликанской предметной специализации швейной промышленности в рамках Прибалтийского экономического района.

Проект специализации швейных предприятий в рамках Прибалтийского экономического района (Литовская, Латвийская и Эстонская ССР) был разработан по поручению Госплана СССР Латвийским комплексным научно-исследовательским институтом легкой промышленности в 1961 году. Цель работы заключалась в определении ассортимента швейных товаров, пошиваемых каждой швейной фабрикой, в определении экономической целесообразности межреспубликанской специализации и установлении кооперации между тремя прибалтийскими республиками по производству и потреблению швейных товаров.

Разработанный НИИЛЕГПРОМ-ом проект, который был в основном одобрен при проведении специализации, исходил из общепринятой точки зрения, что экономически обоснованная специализация относится к числу важнейших факторов ускорения технического прогресса, рациональной организации общественного труда и снижения себестоимости продукции.

Поскольку в каждой республике пошивался весь ассортимент швейных товаров, то пошив одного и того же изделия повторялся на нескольких фабриках Прибалтики. Так, например, мужские костюмы шили на четырех фабриках, мужские шерстяные пальто — на трех фабриках, мужские сорочки — на 6 фабриках и т. д. При этом, в связи с разной мощностью пошивочных потоков, разной степенью механизации производственных процессов и квалификации рабочих, затраты времени на одно и то же изделие были на разных фабриках разные. Только при помощи республиканской специализации можно было организовать потоки так, чтобы они обладали оптимальными показателями этих факторов.

Таким образом, при разработке проекта специализации были поставлены задачи: 1) ликвидировать неспециализированные, нерациональные пошивочные потоки, 2) максимально сократить число случаев повторяемости пошива одинаковых изделий на фабриках одной республики, не исключая пока полностью повторения пошива одного и того же вида изделий в разных республиках, 3) максимально увеличить число специализированных цехов, а затем и фабрик, в первую очередь по наиболее массовым видам изделий.

При этом, надо было сохранить в целом по Прибалтийскому экономическому району объем производства и номенклатуру пошиваемых изделий, учесть сложившиеся профили отдельных фабрик и, естественно, принять во внимание качество отдельных видов изделий на различных фабриках. С другой стороны, для

получения максимальной экономической эффективности, надо было распределить пошив швейных изделий по тем фабрикам, которые достигли наиболее высокого уровня производительности труда.

Из вышеуказанного следует, что перед соответствующими органами стоял целый комплекс проблем. Результат специализации зависел от того, в какой мере какую из них учитывать. Если разместить продукцию по фабрикам, исходя из наиболее высокого качества, то получится общее повышение качества швейных товаров. Но при этом не исключается возможность снижения среднего показателя производительности труда. С другой стороны, при размещении изделий по фабрикам, достигшим наиболее высокого уровня производительности труда, получится большое снижение уровня себестоимости, но не будет гарантировано улучшение качества выпускаемой продукции.

На основе изучения разработанного НИИЛЕГПРОМ-ом проекта, нам представляется, что на первом плане (если не на единственном) стояли проблемы повышения производительности труда и снижения уровня себестоимости. Правда, в проекте пишется, что при разработке плана специализации максимально было учтено «качество отдельных видов изделий на различных фабриках и по республикам», но на самом деле не приложено ни одного расчета, который свидетельствовал бы об этом.

Расчет экономической эффективности предметной специализации решался в двух направлениях:

а) за счет рационального размещения производства продукции по отдельным фабрикам, достигшим наименьших затрат труда на данное изделие;

б) за счет снижения трудоемкости, вследствие увеличения массовости выпускаемых изделий.

Проиллюстрируем примененный институтом метод расчета экономической эффективности от размещения швейных изделий по фабрикам некоторыми примерами.

Пример 1.

На пошив женского зимнего пальто на предприятиях Латвийской ССР затрачивается 6,0 чел/часов, Литовской ССР — 6,13 чел/часа и Эстонской ССР — 6,77 чел/часа. Проектом специализации предусмотрено 80% всего выпуска женских пальто производить в Латвии и 20% в Литве. Такое размещение создает экономию в затратах труда в расчете на годовую программу 40,1 тыс. чел/часов или 19,2 тыс. рублей основной заработной платы.

Пример 2.

На пошив женского демисезонного пальто на предприятиях Латвийской ССР затрачивается 4,83 чел/часа, Литовской ССР — 5,88 чел/часа и Эстонской ССР — 8,09 чел/часа. Предусмотренная специализацией максимальная передача пошива женского демисезонного пальто предприятиям Латвийской ССР, дает годовую экономию на затратах труда 32,2 тыс. чел/часов или 15,5 тыс. рублей основной зарплаты.

Аналогичные расчеты проведены по всем видам швейных товаров. В результате получена расчетная экономия от рационального размещения изделий по затратам труда 1029,4 тыс. чел/часов или 494,1 тыс. руб. основной зарплаты. При этом учтено, что по некоторым товарам (27%) из-за отсутствия достаточной мощности швейных предприятий, подготовленных кадров и ряда других причин предусматривался пошив на предприятиях с более высокими затратами труда на данное изделие.

В результате размещения продукции по фабрикам, достигшим наименьших затрат труда по данным видам продукции, уровень производительности труда (по проекту) в целом значительно повышается. Из 21 предприятия только на четырех уровень производительности труда снижается. По республикам на основе проведенных расчетов уровень производительности труда повышается следующим образом: по Литовской ССР на 9,1%, по Латвийской ССР на 4,5%, по Эстонской ССР на 4,5%. В среднем по Прибалтике на 4,9%.

Вторым источником экономической эффективности является, как уже отмечено выше, увеличение массовости одного вида продукции, вследствие специализации. Уже на первом этапе 12 швейных фабрик должны были специализироваться на пошив одного вида изделий и процент специализированных потоков — увеличится с 65% до 100%. До специализации количество изделий, пошиваемых на одном потоке, составляло в Литовской ССР — 1,39, в Латвийской ССР — 1,49 и в Эстонской ССР — 1,61. После специализации, предлагаемой НИИЛЕГПРОМ-ом, на каждый поток приходится в среднем: в Литовской ССР — 0,65, в Латвийской ССР — 0,70 и в Эстонской ССР — 0,77 изделий. Уровень специализации в целом по Прибалтике повысится в 2,1 раза.

Специализация фабрик на выпуск меньшего количества видов изделий без изменения общего объема продукции и номенклатуры изделий увеличивает массовость выпуска. Увеличение массовости выпуска создает в свою очередь предпосылки для уменьшения трудовых затрат на выработку единицы изделий. Институтом экономики Академии наук Латвийской ССР разработана методика, согласно которой при увеличении массовости

от 20 до 40% трудовые затраты уменьшатся на 2%, от 40 до 80% — на 4%, от 80 до 100% — на 6% и свыше 100% — на 10%.

Исходя из вышеуказанного, НИИЛЕГПРОМ-ом определена экономическая эффективность от увеличения массовости выпускаемых изделий на швейных предприятиях Прибалтики. Результаты расчетов следующие: трудовые затраты уменьшатся на 1664,3 тыс./часов, а экономия основной зарплаты и начисления к зарплате — на 811,5 тыс. руб. Таким образом, общая сумма экономии от двух факторов составляет 1339,2 тыс. руб. (494,1 тыс. руб. + 33,6 тыс. руб. и + начисления к зарплате 811,5 тыс. руб.)

Названную экономию можно рассматривать также как источник дополнительного выпуска швейных изделий без ввода новых производственных мощностей. Учитывая, что на каждое 1000 чел./часов приходится продукции по нормативной стоимости обработки на 823 руб., то за счет экономии трудовых затрат (2693,7 тыс. чел./часов) швейная промышленность Прибалтики сможет дополнительно выпускать продукции на 2225 тыс. руб., что составляет 9,3% от общего выпуска.

Но нельзя не учитывать, что распределение ассортимента швейных изделий по республикам вызывает необходимость в транспортировке выпущенных в одной республике и назначенных к потреблению в другой республике товаров. Перевоз их связан с дополнительными затратами.

До специализации торговые связи между Прибалтийскими республиками по швейным товарам практически не существовали. После специализации (по проекту НИИЛЕГПРОМ-а) получилась следующая картина: по Литовской ССР из всей суммы потребления швейных изделий (без импорта) 74,8% обеспечивается собственным производством, 16,3% ввозится из Латвии и 9% из Эстонии. Латвийская ССР обеспечивает потребность населения в швейных изделиях за счет собственного производства в размере 55,4%, из Литвы ввозится 27,4%, из Эстонии — 17,2%. Эстонская ССР обеспечивает за счет собственного производства 66,4% общей потребности, 27,6% ввозится из Латвии и 6,0% из Литвы.

По расчетам НИИЛЕГПРОМ-а торговые связи между Прибалтийскими республиками вызывают дополнительные расходы на перевозку (около 70 тыс. руб.) Таким образом, экономическая эффективность специализации составляет 1269 тыс. руб. (1339 тыс. руб. — 70 тыс. руб.)

Следует отметить, что определением фактической экономии, полученной от межреспубликанской специализации, соответственные органы еще не занимались. С другой стороны, определение экономической эффективности сталкивается и с некоторыми трудностями. Прежде всего, в Эстонской и Латвийской ССР спе-

циализацию провели одновременно с передачей швейных предприятий местных советов бывшему Совету народного хозяйства.

Нам представляется, что фактическая экономия от межреспубликанской специализации швейной промышленности меньше предусмотренной проектом НИИЛЕГПРОМ-а. Исследование показало, что специализация проведена в меньшей мере, чем было предусмотрено при расчете экономической эффективности. Например, в 1964 году, в связи с тем, что промышленность Латвии и Литвы не смогла удовлетворить потребности трех республик, в Эстонской ССР восстановили производство следующих швейных товаров: костюмы дошкольные шерстяные, брюки шерстяные для мальчиков школьного-дошкольного возраста, платья женские хлопчатобумажные (частично), брюки для мальчиков хлопчатобумажные, платья для девочек-дошкольниц хлопчатобумажные, плащи импрегнированные детские, куртки импрегнированные для взрослых. Аналогичное расширение ассортимента нашло место и в других республиках.

Результат вполне закономерный: уменьшается экономическая эффективность от размещения продукции и увеличения массовости. В то же время кажется, что фактическое увеличение расходов за счет роста объема перевозок выше указанного в проекте. Например, только по республиканской базе «Эстторгодежда» (наименьшая по обороту из трех прибалтийских баз по одежде) расходы на транспортировку увеличились в 1963 году по сравнению с 1962 годом на 35 тыс. руб. Кроме того на 20 тыс. руб. увеличились расходы по статье «Проценты за кредит» (в проекте увеличения расходов совсем не предусмотрено). Увеличились также командировочные и канцелярские расходы¹.

Межреспубликанская специализация швейной промышленности Прибалтики подняла перед швейными предприятиями ряд новых проблем, объективной основой возникновения которых явилось удаление производства от потребителей и расширение контингента покупателей. В новых условиях почти каждая швейная фабрика должна была выпускать продукцию кроме своей республики и для остальных Прибалтийских республик. Количество покупателей, ограничивающееся до сих пор населением своей республики, значительно увеличилось. Вместе с тем возросли требования к выпускаемым изделиям.

Одной из самых трудных проблем явился учет различий во вкусах и телосложении покупателей разных республик. Получилось так, что швейные изделия, которые были в одной республике ходовыми, не имели спроса в другой. Возникла необходимость выпускать продукцию по моделям, разработанным в республиках, где данный товар подлежал реализации. Но работа

---

¹ Данные республиканской базы «Эстторгодежда».

Домов моделей не была своевременно координирована. В результате каждый Дом моделей подготовил модели, в основном, только на изделия, пошиваемые в своей республике, а особенности других республик не учитывались.

Большой беспорядок внесен описанием расцветок и рисунков тканей. Положение ухудшилось еще тем, что текстильная промышленность и оптовые базы часто не могли обеспечить швейные предприятия тканями соответствующего ассортимента. Оформление замены требовало много времени и часто тормозило работу швейных предприятий. Ныне при описании моделей определяются одновременно основные и заменяемые рисунки и цвета тканей. В 1963 году Союзглавторг при распределении тканей не учел республиканской специализации швейной промышленности, что привело к нецелесообразному использованию тканей (например ткань, предназначенная для изготовления мужского пальто, была использована на пошив женского или детского пальто и т. д.).

Работу швейных предприятий затрудняло отсутствие единой, унифицированной шкалы размеров и ростов. До межреспубликанской специализации фабрики выпускали, как правило, готовую одежду без типовой шкалы на основе заявок торговых организаций своей республики. Вопрос решался установлением для вывоза унифицированной шкалы путем определения процентного соотношения отдельных ростов и размеров. В отношении многих изделий унифицированная шкала не соответствовала спросу населения, что приводило к росту товарных запасов в магазинах.

В результате республиканской специализации осложнилась и организация производства товаров, носящих сезонный характер. До межреспубликанской специализации швейные фабрики выполняли в течение сезона заказы торгующих организаций своей республики и остальное время выпускали продукцию для вывоза. В Прибалтике повышенный спрос возникает одновременно во всех республиках и для обеспечения спроса населения товары следует накапливать до сезона, что в свою очередь служит причиной увеличения товарных запасов. С другой стороны, в первое время после специализации часто наблюдались случаи несвоевременной поставки товаров торговым организациям (особенно торговым организациям вне своей республики)

Мероприятия, проведенные в 1963—1964 гг. представляют собой только первый этап создания единого рынка швейных товаров Прибалтики. На базе и опыте их разрабатываются планы по дальнейшему улучшению производства, в том числе планы стадийной и подетальной специализации.

Первые опыты свидетельствуют о том, что одновременно со специализацией фабрик, требуется изменение порядка проведения расписания моделей с торгующими организациями. Фабрики

должны обязательно шить для каждой республики те модели, из тех материалов и по тем ростам, размерам и полнотам, которые будут заказаны торгующими организациями соответствующей республики. Многие трудности, возникшие в первый год специализации, имели временный характер. Многие из них ныне уже ликвидированы и существуют также реальные возможности для устранения остальных.

Самой существенной проблемой, которая стоит и будет стоять перед швейной промышленностью Прибалтики, является качество продукции, обновление и расширение ассортимента швейных товаров.

Выпуск высококачественных швейных товаров является не-пременным условием наиболее полного удовлетворения растущего спроса населения. Межреспубликанская специализация швейной промышленности Прибалтики создала благоприятные условия для улучшения качества выпускаемых товаров.

Понятие «качество изделия» стало в современных условиях гораздо более широким, чем раньше. Еще сравнительно недавно при оценке качества в расчет принимались, главным образом, соответствия установленным техническим условиям (стандартам). В этом смысле основным признаком благополучной работы предприятия считалось отсутствие рекламаций. Теперь учитывается и многое другое: надежность, долговечность, эстетические и конструктивно-художественные свойства изделий. При изучении экономической эффективности стали уделять внимание не только экономичности производства, но и потребления.

Однако, под понятием «качество изделия» имеется в виду не только улучшение качества уже освоенных видов изделий, но и систематическое обновление продукции с учетом возрастающих потребностей общества. А работу промышленных предприятий оценивают в зависимости от того, в какой мере реализуется их продукция, насколько она отвечает требованиям потребителей.

Швейные товары являются товарами, эстетические и конструктивно-художественные потребности которых постоянно меняются. Чтобы не оказаться «за бортом» спроса, швейные предприятия должны регулярно обновлять продукцию и расширять ассортимент.

Борьба за повышение качества начинается уже на стадии моделирования и конструирования нового изделия и продолжается в течение всего времени его производства.

Постановление Совета Министров СССР от 12 июля 1962 г. № 714 «О мероприятиях по улучшению качества и расширению ассортимента швейных изделий» определило основные задачи швейных предприятий в данной области.

На основе названного постановления во всех Прибалтийских республиках было принято постановление по улучшению качества и расширению ассортимента швейных изделий.

К вопросу о максимальном обеспечении потребительских свойств одежды и о наблюдении за экономическими факторами нельзя подходить как к неизменному. Неуклонное повышение культурного уровня и материального благосостояния населения сопровождается ростом его требований, предъявляемых к одежде. При этом особенно подвижными являются требования к художественному оформлению одежды (модель) и материала (структура, рисунки, цвет).

С этой точки зрения систематическое обновление ассортимента швейных изделий является весьма важным качественным показателем работы швейных предприятий.

По швейным предприятиям Управления легкой промышленности Эстонской ССР за последние годы внедрено в производство новых моделей швейных изделий в следующем количестве: в 1959 г. — 364 модели, в 1960 г. — 467 моделей, в 1961 г. — 498 моделей, в 1962 г. — 684 модели, в 1963 г. — 844 модели и за 1 полугодие 1964 года — 548 моделей².

Если в 1959 году каждый день в производство внедряли в среднем 1 модель, то в 1964 году эта цифра равнялась уже 3. Увеличение количества внедренных новых моделей швейных изделий является характерным также для швейной промышленности Литвы и Латвии.

В 1963 году швейные предприятия управления легкой промышленности этих республик внедряли в производство соответственно 1100 и 935 моделей. Одновременно с производства снимались устаревшие модели, не соответствующие спросу населения. Однако, количество снятых с производства моделей значительно меньше внедренных, что является показателем расширения ассортимента выпускаемых швейных товаров. Так в Литве в 1963 г при внедрении 1100 моделей с производства сняли 500 моделей.

Не все швейные товары одинаково «эластичны» к изменению моды и прочим факторам. Это доказывают и данные о количестве внедренных в производство новых моделей по видам изделий 3-х швейных фабрик УЛП СНХ Литовской ССР и 6-ти швейных фабрик УЛП СНХ Эстонской ССР

Из таблицы 1 видно, что больше всего (59%) в производство внедряли новых моделей платьев. Это вполне естественно, так как здесь проявляется не только «чувствительность» к моде, но и общее количество моделей (разновидностей), по которым выпускаются платья.

Анализ соответствующих данных показывает, что мужская одежда гораздо менее изменчива, чем женская или детская. Так на этих же швейных фабриках в 1963 г в производство внедряли

---

² Данные бывшего Совета народного хозяйства Эстонской ССР

**Количество новых моделей по видам изделий,
внедренных в производство за 1963 г.**

	Литовская ССР		Эстонская ССР		Всего	
	Количество, штук	в % к итогу	Количество, штук	в % к итогу	Количество, штук	в % к итогу
Пальто (без плащей)	260	33,4	56	9,1	316	22,7
Плащи	—	—	98	16,0	98	7,0
Костюмы	85	10,9	34	5,6	119	8,6
Платья	423	54,4	396	64,7	819	59,0
Сорочки	10	1,3	28	4,6	38	2,7
Всего по данным видам	778	100,0	612	100,0	1390	100,0

для мужчин — 120 (8,9%), для женщин — 619 (45,7%) и для детей — 613 (45,4%) новых моделей.

Приведенные цифры показывают, что Дома моделей и швейные фабрики Прибалтийского экономического района обращают достаточное внимание на обновление продукции и выпускают ныне около 3000 новых моделей в год. Однако, следует отметить, что в конечном счете не количество новых моделей, а доля выпущенной по новым моделям продукции в общем производстве данных видов изделий определяет степень обновления продукции.

По данным бывшего Совета народного хозяйства Эстонской ССР доля швейных изделий, выпущенных по новым моделям, составляла в 1961 г. — 45,8%, в 1962 г. — 55,2%, в 1963 г. — 60,0% от общего производства швейных товаров.

На основе выборочного исследования, проведенного Центральными статистическими управлениями Эстонской ССР и Литовской ССР, удельный вес новой продукции по основным видам швейных товаров определяется цифрами, приведенными в таблице 2.

Таблица составлена на базе данных 8 швейных фабрик (6 фабрик Эстонской ССР и 2 фабрик Литовской ССР), продукция которых составляет по этим группам швейных товаров в Эстонии около — $\frac{3}{4}$ и в Литве около — $\frac{2}{3}$ от общего выпуска данных изделий. Приведенные данные показывают, что средний «возраст» каждой модели составляет в Эстонской ССР почти 2 г., а в Литовской ССР — 1,25 г. В том числе, модели мужских костюмов обновляются в среднем через каждые 5—6 лет, мужских пальто — через 3 г., женских платьев и пальто — через 1—2 г и т. д.

**Удельный вес швейных изделий, выпущенных по новым моделям,
в общем выпуске данных видов изделий**

Название изделий	Выпуск всего, тыс. штук		В том числе по новым моделям, тыс. штук		Удельный вес выпуска изделий по новым моделям в общем выпуске данных видов изделий	
	Лит. ССР	Эст. ССР	Лит. ССР	Эст. ССР	Лит. ССР	Эст. ССР
Пальто мужские	104,0	143,3	53,3	51,3	51,3	35,8
Пальто женские	125,0	74,9	108,6	57,0	86,9	76,1
Пальто детские	269,2	—	200,0	—	74,7	—
Плащи мужские	—	85,9	—	33,5	—	39,0
Плащи женские	—	208,5	—	164,4	—	80,8
Плащи детские	—	35,2	—	30,1	—	77,4
Костюмы мужские	310,0	172,8	142,7	30,2	46,0	17,5
Костюмы женские	—	2,5	—	2,5	—	100,0
Костюмы детские	117,0	88,5	109,1	23,4	93,3	26,5
Платья женские	227,5	264,5	225,7	162,3	99,2	61,4
Платья детские	596,1	343,2	565,4	174,3	94,9	50,8
Всего	1748,8	1419,2	1404,8	733,0	80,3	51,7

В 1963 г. на одну новую модель выпускали в среднем следующее количество швейных изделий: мужские пальто — в Эстонской ССР 3,0 тыс. штук, в Литовской ССР 1,2 тыс. штук; женские пальто — соответственно 1,5 тыс. штук и 0,9 тыс. штук; мужские костюмы — 3,4 тыс. штук и 4,6 тыс. штук; детские костюмы — 1,1 тыс. штук и 2,0 тыс. штук; женские платья — 0,7 тыс. штук и 1,5 тыс. штук. Учитывая, что, например, мужские

пальто выпускаются (в Эстонской ССР) по одной модели в среднем в течение 3-х лет, то общий выпуск по одной модели составит 9 тыс. штук; мужских костюмов соответственно — 19,4 тыс. штук, женских платьев — 1,1 тыс. штук и т. д.

В результате межреспубликанской предметной специализации швейной промышленности и в соответствии с планом производства и потребления, выпущенные швейные изделия реализуются в трех республиках, и, следовательно, количество одинаковых изделий, реализуемых в каждой республике, уменьшается.

С 1963 года швейные фабрики Прибалтийского экономического района начали внедрять в производство новую методику конструирования одежды по типам (полнотам), размерам и ростам. Новая шкала типоразмерных ростов, по которой к каждому размеру предусмотрено 2—3 полноты, увеличивает степень удовлетворения населения примерно в два раза. Швейные фабрики СНХ Литовской ССР и фирма «Латвия» (Латвийская ССР) полностью перешли на новую шкалу типоразмерных ростов с начала 1963 года. Швейная фабрика «Балтика» (Эстония) перешла на новую шкалу типоразмерных ростов со второго квартала 1963 года. Частично, по некоторым изделиям, в производство внедрен новый метод конструирования эстонскими швейными фабриками им. В. Клементи, «Сангар», фирмой «Ригас ангербс» (Латвия) и некоторыми другими. Таким образом, большинство швейных фабрик Прибалтийского экономического района перешло от продукции для «идеальной фигуры» к более полному удовлетворению потребностей населения уже в 1963 году.

Более узкое и одностороннее представление о качестве швейных товаров дает сортность, которая выражает соответствие швейных изделий установленным техническим условиям (стандартам). Мы уже отмечали, что еще сравнительно недавно этот метод определения качества был основным. Ныне при определении качества показатели сортности изделий служат вспомогательным материалом, характеризующим, в основном, соблюдение технологического процесса. Несмотря на известную односторонность, план сортности имеет и в современных условиях свое значение. Он обязывает предприятия усовершенствовать технологический процесс, соблюдать установленные требования и т. п.

Большинство продукции швейные предприятия экономического района выпускают первым сортом и планы сортности, как правило, выполняются. В зависимости от многих факторов, в том числе и от ассортимента выпускаемой продукции, удельный вес 1 сорта по фабрикам различный. Так по фабрике «Балтика» (пальто, костюмы) в 1963 году продукция 1 сорта составляла 89,5%, по швейной фабрике им. В. Клементи (платья) — 92,8%,

по Силламяэской фабрике (ватные одеяла) — 99,3%.³ Выпуск продукции 1 сорта по фирме «Латвия» (верхняя одежда) составлял 90,8%. Швейные предприятия СНХ Литовской ССР выпускали в 1963 г. продукцию 1 сортом следующим образом: пальто — 96,2%, костюмы — 98,5%, платья — 98,1%, сорочки — 93,2%. В то же время по Латвийской швейной фирме «Ригас ангербс» продукция 1 сорта составляла: костюмы — 96,6%, платья — 97,1%, сорочки — 95,7%, юбки — 98,4%.⁴

Почти по всем швейным фабрикам планы сортности продукции выполняются и наблюдается некоторое увеличение доли продукции 1 сорта (например, по фирме «Ригас ангербс» выпуск продукции 1 сорта вырос в 1963 году по сравнению с 1962 годом на 1,8%)

Однако данные проверок качества со стороны торговых организаций и работников Госинспекции показывают, что сортность выпускаемых изделий завышена. Во II полугодии 1963 г базой «Литторгодежда» проверено 12% швейных изделий, поступивших от фабрик СНХ Литовской ССР. 1,1% этих изделий было переведено во второй сорт. В 1963 году республиканской базой «Эстторгодежда» было проверено 122,9 тыс. швейных изделий, из них возвращены на исправление и понижены в сортности 37,5 тыс. изделий, или 30,5%. В 1963 году швейными предприятиями СНХ Литовской ССР получено 280 рекламаций на 61,3 тыс. изделий, в том числе пальто — 137 рекламаций на 5,4 тыс. штук, костюмы — 95 рекламаций на 44,1 тыс. штук, платья — 20 рекламаций на 1,2 тыс. штук и сорочки — 28 рекламаций на 10,6 тыс. штук. Постоянно высоким остается процент браковки изделий Вильнюсского объединения «Лелия», на продукцию которого в 1963 году предъявили 136 рекламаций и фабрика уплатила штрафов в размере 68,1 тыс. руб. (в 1962 г. — 22,2 тыс. руб.) Фабрика «Балтия» приняла в это время 22 рекламации на 6566 сорочек, фабрика «Невежис» — 31 рекламацию на 41 тыс. шерстяных костюмов. Латвийской швейной фирме «Латвия» было предъявлено в 1963 г. 83 претензии на 9,6 тыс. изделий, что составляет 0,24% от всех выпущенных изделий. По рекламациям фирмой уплачено штрафов в размере 43,3 тыс. руб.

В 1963 году по швейным предприятиям Главного управления бытового обслуживания населения Литовской ССР было проверено 3198 изделий и все они были забракованы.

Основными дефектами швейных товаров являются: несоответствие эталону, разная ширина шва, небрежная запошивка низа изделий с наличием складок и перекосов, открытые нитки, далекие от края петли и т. п.

³ Данные бывшего СНХ Эстонской ССР.

⁴ Данные бывшего СНХ Латвийской ССР

Напрашивается вывод, что работники технического контроля швейных фабрик относятся к своим обязанностям либерально. Являясь работниками данного предприятия, они защищают в первую очередь интересы фабрики и только затем — покупателей. Представляется, что выполнение и перевыполнение планов сортности по многим швейным предприятиям является результатом завышения фактической сортности.

Расширение и обновление ассортимента швейных изделий, повышение сортности, улучшение моделирования и конструирования зависят, прежде всего, от работы швейных фабрик и отражают уровень организации труда, механизации производственных процессов и, естественно, уровень специализации производства.

Однако качество швейных изделий, в широком смысле этого слова, теснейшим образом связано также с качеством тканей. Обновление продукции на предприятиях текстильной промышленности отстает от потребностей швейной промышленности. Большинство тканей, получаемых швейными фабриками, с немодными расцветками, неустойчивы к свету, дают большую усадку. Ограничен ассортимент тканей для детей, мужских сорочек, прогулочных костюмов и т. д. Правда, не все зависит от текстильщиков. Большую тревогу вызывает отставание производства красителей, в результате чего окраска тканей имеет бедную цветовую гамму. Борьба за высокое качество одежды является общим делом швейников, текстильщиков и химиков.

Несмотря на то, что все Прибалтийские республики вывозят ткани, швейная промышленность Прибалтийского экономического района находится в большой зависимости от завозимых тканей. Так, в 1963 г. доля тканей, выпускаемых текстильной промышленностью Эстонской ССР, составляла в фонде промпереработки тканей 36,4%, в том числе по хлопчатобумажным тканям — 20,5%, по шерстяным тканям — 37,2%, по шелковым тканям — 47,8% и по льняным тканям — 65,5%.⁵ При этом вывоз тканей из республики составлял около $\frac{4}{5}$ от общего производства тканей. Такое положение является результатом узкого ассортимента выпускаемых тканей. Примерно аналогичное положение существует в Литовской и Латвийской ССР где доля вывоза составляет соответственно 66% и 60% от производства тканей.

К сожалению, планы завоза из других республик для снабжения швейных фабрик тканями часто не выполняются, особенно по ассортименту. Например, швейное объединение «Лелия» (Литовская ССР) заказало через базу «Литтекстильторг»,

---

⁵ В 1963 году текстильная промышленность СНХ Эстонской ССР выпускала тканей по 83 артикулам, в том числе хлопчатобумажные ткани — 22 арт., шелковые ткани — 14 арт., шерстяные ткани — 36 арт., льняные ткани — 11 арт. Средний выпуск на один артикул — 1,67 млн. метров.

от предприятий других республик на I квартал 1964 года шерстяных тканей 90,5 тыс. метров 43 артикулов, всего 148 расцветок. В течение января месяца получено 10,4 тыс. метров тканей 7 артикулов, всего 16 расцветок. Бывает, что качество тканей не соответствует требованиям ГОСТ-а. За 10 месяцев 1963 г. Вильнюсским швейным объединением «Лелия» было возвращено поставщикам 127 тыс. метров тканей на сумму 1,8 млн. руб. Швейная фабрика «Сангар» (Эстонская ССР) предъявила в 1963 году 9 претензий и вернула поставщикам 13,5 тыс. метров тканей. Из 281 тыс. метров прорезиненного черного материала фабрика «Валга» забраковала 18,3 тыс. метров или 6,5%, из 29,2 тыс. метров цветного материала — 4,7 тыс. метров или 16,1%. Швейная фирма «Латвия» предъявила поставщикам 265 претензий на качество тканей. Взыскано 65,9 тыс. рублей.

Перечень таких примеров можно бы продолжить, но суть их одинакова — текстильная промышленность не способна еще полностью удовлетворить потребности швейников. В конечном счете это проявляется в качестве и ассортименте швейных товаров, часто хорошие по конструкции изделия не находят себя покупателей.

Опросы покупателей, проведенные торговыми предприятиями Москвы, Горького, Свердловска, Челябинска и Казани, выяснили следующие причины отказа от покупок мужских костюмов: не удовлетворял фасон — 10%, цвет — 25%, материал — 23%, качество пошива — 16%, высокая цена — 8%. 18% покупателей не сделали покупок из-за отсутствия костюмов соответствующего размера, роста, полноты. Таким образом, больше половины (25% + 23% + 8%) покупателей отказались от покупки мужского костюма из-за неподходящего материала.

Отставание текстильной промышленности препятствовало также выпуску швейных изделий лучшего качества (модных фасонов, оригинальных по оформлению), на которые разрешено устанавливать временные розничные цены. Так, например, в 1963 г. художественные советы Латвийской ССР оценили на «отлично» 183 модели одежды, однако, из-за отсутствия подходящей ткани, в производство было внедрено лишь 14 моделей.⁶

В результате отставания качества швейных товаров от потребностей покупателей наблюдаются определенные трудности в увязке спроса и предложения, замедляется оборачиваемость товаров и затрудняется их реализация. Исходя из этого, нам представляется, что проблема качества является ныне и в будущем центральным вопросом в работе швейной промышленности.

Поступила в редакцию
в июне 1965 г.

---

⁶ Данные бывшего СНХ Латвийской ССР.

BALTI MAJANDUSPIIRKONNA ÕMBLUSTÖÖSTUSE VABARIIKIDEVAHELINE SPETSIALISEERIMINE JA TOODETE KVALITEET

L. Kuum

Resümee

Õmblustööstus on Balti liiduvabariikides üks tähtsamaid kergetööstuse harusid, andes ligikaudu veerand kogu kergetööstuse tootangust.

Sõjajärgsetel aastatel (kuni 1962. a.) oli Eesti, Läti ja Leedu NSV-s õmblustööstuse arendamise põhisuunaks valmistada võimalikult kõiki tooteliike, mida vajas vabariigi elanikkond. Sellise suuna paremus seisnes selles, et elanikkonna varustamine ei sõltunud õmblustoodete sisseveost teistest liiduvabariikidest, toodete modelleerimisel oli võimalik arvestada vabariigi elanikkonna maitset jne.

Õmblustööstuse universaalne arendamine oli aga takistuseks tehnilisele progressile, raskendas tootmise ratsionaalset organiseerimist jne. Katsed läbi viia vooluliinide, rääkimata tsehhidest või vabrikutest, spetsialiseerimist vabariigi piires, ei andnud vajalikke tulemusi. Mida enam elanikkonna nõudmised õmblustoodete sortimendi laiendamise ja kvaliteedi parandamise osas kasvasid, seda ilmsemaks said õmblustööstuse universaalse arendamise puudused. Tekkis objektiivne vajadus õmblustööstuse vabariikidevaheliseks spetsialiseerimiseks Balti majanduspiirkonna ulatuses.

Õmblustoodete kogu nomenklatuuri jaotamine Leedu, Läti ja Eesti NSV õmblusvabrikute vahel võimaldas läbi viia kõigi vooluliinide ning osaliselt tsehhide ja vabrikute spetsialiseerimise. Ühtlasi võimaldas õmblustööstuse vabariikidevaheline esemeline spetsialiseerimine tooteliikide valmistamise ratsionaalse paigutamise ja massilisuse suurendamise arvel saavutada tootlikkuse üldist suurenemist ja omahinna alanemist.

Õmblustööstuse vabariikidevahelisel spetsialiseerimisel ilmnesid mitmed uued raskused. Nende tekkimise objektiivseks põhjuseks oli tootjate kaugenemine tarbijatest ja ostjate kontingendi laienemine. See püstitas uusi nõudeid õmblustoodete konstruktsiooni ja tegumoe osas.

Teravalt on päevakorrale kerkinud õmblustoodete kvaliteedi küsimus. Andmed näitavad, et Balti majanduspiirkonna õmblusvabrikud on saavutanud teatud edu toodangu konstruktsiooni ja tegumoe parandamisel. Laienenud on toodete sortiment ja tõusnud toodangu uuendamise protsent. Paranenud on sordilisuse näitajad. Samal ajal näitavad kaubandusorganisatsioonide ja hulgibaasi poolt läbiviidud kontrollimised, et õmblustoodete kvaliteet veel mitte alati ei vasta kehtestatud nõuetele.

Õmblustoodete kvaliteet sõltub suurel määral nende valmistamisel kasutatud kangaste kvaliteedist. Kangad, nende struktuur, värvitoon ja muster ei vasta paljudel juhtudel elanikkonna nõudmistele. Tekstiilitööstus ei suuda vajalikul määral rahuldada õmblustööstuse kasvavaid vajadusi.

Õmblustoodete kvaliteedi mahajäämus elanikkonna nõudmistest on põhjustanud teatud kõrvalekaldumise pakkumise ja nõudmise normaalsest vahekorrast.

SPECIALIZATION OF THE SEWING INDUSTRY IN THE REPUBLICS OF THE BALTIC ECONOMIC REGION AND THE QUALITY OF PRODUCTS

L. Kuum

S u m m a r y

The sewing industry is one of the most important branches of light industry in the Baltic republics, accounting for about one fourth of total production.

During the post-war period (till 1962) the sewing industry of the Estonian, Latvian and Lithuanian republics laid the main stress on the production of all possible kinds of clothing articles in order to meet the requirements of the population. This tendency proved to be advantageous inasmuch as the supply of the population did not depend upon the import of goods from other republics, and it was possible to consider the taste of the population of each republic in designing the garments.

Such a manysided development of the sewing industry hindered technical progress in the particular field and hampered rational organization of production. Attempts made at specialization of production lines, let alone shops or factories, did not yield fruitful results in the Estonian republic.

The more the demands of the population grew for the broadening of the range and the improvement in the quality of clothing articles, the more obvious became the drawbacks of the manysided development of the sewing industry. This led to the objective necessity of introducing interrepublican specialization of the sewing industry in the Baltic economic region.

The division of the whole nomenclature of clothes factories between the Estonian, Latvian and Lithuanian republics made the specialization of all the production lines and partly of shops and factories possible. The interrepublican specialization of the sewing industry in its turn helped to achieve higher productivity and

reduction of the cost price by means of a more rational location of the production of certain clothing articles.

In connection with the interrepublican specialization of the sewing industry clothing factories became confronted with various difficult problems. The objective reasons for these difficulties were brought about by the estrangement of the producers from the consumers and an increase in the number of customers. New demands were put as regards the cut and design of clothes produced by the factories.

The problem of the quality of clothing articles has become very urgent. Some investigation in the particular field have shown that the clothes factories of the Baltic economic region have achieved some success in the improvement of the cut and fashion of their production. The assortment of clothing articles has become wider and the percentage of new articles has risen too. Some progress has been made in the improvement of the quality of garments but at the same time several checkings by some trade organizations and wholesale warehouses have revealed the still existing shortcomings in the quality of garments.

The quality of clothing articles depends a great deal upon the quality of fabric used. Very often the structure, colour, pattern, etc. of the fabric do not suit the taste and demands of the customers. The textile industry is not able yet to meet the growing requirements of the sewing industry.

Shortcomings in the quality of garments have brought about a deviation from the normal relation between demand and supply.

JUURDELÕIGATUD KROOMNAHA ANALÜÜSI METOODIKAST

(Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadi andmetel)

A. Ruuvet

Raamatupidamise kateeder

Eesti NSV jalatsitööstuse seitseaastaku ülesanne suurendada nahkjalatsite tootmist 2,8 miljonilt paarilt 5,0 miljonile paarile aastas täideti juba 6. aasta lõpuks 5,3 miljoni paariga (ehk 106%).¹

Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadi nahkjalatsite väljalaset viimasel kolmel aastal iseloomustavad alljärgnevad andmed.

Tabel 1

Jalatsite väljalase

(milj. paari)

	1962. aastal ²		1963. aastal		1964. aastal	
	plaani järgi	tegelikult	plaani järgi	tegelikult	plaani järgi	tegelikult
A	1	2	3	4	5	6
Nahkjalatsid, sellest	1,64	1,64	1,72	1,73	1,78	1,80
kroomn. jalatseid	1,04	1,14	1,23	1,24	1,28	1,28

Üldiselt kajastab tabel nahkjalatsite, samuti kroomnahast jalatsite väljalaskeplaani täitmist ja selle tagasihoidlikku ületamist. Üleplaaneline toodang oleks võinud olla hoopis suurem, kui kroomnahast jalatseid oleks toodetud plaanipäraselt mitte ainult üldkoguses, vaid ka kõigi erinevate jalatsiliikide lõikes. Nii näiteks jäi

¹ Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Statistika Keskvalitsuse teadaanne Eesti NSV rahvamajanduse arendamise 1964. aasta riikliku plaani täitmise tulemustest. «Rahva Hääl» nr. 27, 3. II 1965.

² Seoses sellega, et 1963. a. ühendati Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadiga Võru Naha- ja Jalatsitööstus, on ka 1962. a. andmed esitatud koos.

1964. a. täitmata naistekingade ja -saabaste väljalase 8,5 tuh. paari ehk 5,3% võrra. Juba aastaid takistavad kroomnahast jalatsite tootmist põhilise materjaliga, kroomnahaga varustamise häired: alahanked, hangete graafikust ja sordilisusest mittekinnipidamine. Naha sordilisuse halvenemine ei mõjuta ainult väljalastava toodangu kogust, vaid ka kvaliteeti. Jalatsitoodangu sordilisuse plaani 1964. a. ei täidetud (sordilisuse plaan 83,2%, täitmine 81,4%), kusjuures eriti madala kvaliteediga olid naiste mudelkingad (sordilisuse plaan 61%, täitmine 25,4%).

Alljärgnevas vaadeldakse kroomnaha juurdelõikuse tulemusi mõjutavate tegurite, eriti aga naha sordilisuse muutuse analüüsiga seotud probleeme.

1. Kroomnaha kulu iseloomustavad näitajad

Enne kroomnaha kulu analüüsi metoodika käsitlemist tutvustatakse lühidalt naha juurdelõikusel kasutatavaid tehnilis-majanduslikke näitajaid, s. o. detailide komplekti puhaspinda, brutopinda ja naha kasutamismäära ning naha kulu planeerimist.

Detailide komplekti puhaspind, mida nimetatakse ka jalatsimodeli puhaspinnaks (ehk lühidalt netopinnaks), tehakse kindlaks detailide mõõtmisel planimeetriga. Jalatsimodeli puhaspind (nn. optimaalne puhaspind) peab olema küllaldane jalatsi õigeks kokkumonteerimiseks ja tagama jalatsite suurusnumbrite vastavuse GOST-is ettenähtule. Jalatsimodeli puhaspinda mõjutavad mitmed tegurid:

a) jalatsiliik (näiteks meeste poolsaabastele kulutatakse nahka rohkem kui sandalettidele),

b) jalatsi suurusnumber. Teatavasti jaotatakse jalatsid suurusnumbrite järgi rühmadeks alates väikelaste jalatsite suurusnumbrist (nr. 17) kuni meestejalatsite suurima numbrini (nr. 47)

c) jalatsi täidlus,

d) jalatsi konstruktsiooniga seotud iseärasused (näiteks põletatud servadega detailide asemel lõigatud või pukitud servade kasutamine suurendab naha kulu),

e) venitusserva laius. Jalatsipealse liistule tõmbamiseks vajalik venitusserve sõltub talla kinnitusviisist (näiteks õmmeldud tallaga jalatsitel on see suurem kui liimitud tallaga jalatsitel).

Brutopinnaks nimetatakse naha pinda, millest on välja lõigatud detailide komplekti netopind. Juurdelõikuse tulemusel saadakse nahast brutopinna pealsekomplekt netopinna ja jäätmed.

Nahakaasutamismäära abil iseloomustatakse detailide komplekti netopinna suhet kasutatud naha brutopinna. Naha kasutamismäära mõjutavad mitmesugused tegurid:

a) jalatsimodeli kuju ja detailide vastastikune kattumine,

b) naha kuju,

c) jalatsimodeli netopinna ja naha brutopinna suurus,

d) naha topograafiliste osade omaduste ebaühtlus ja erinevatele jalatsidetallidele ettenähtud nõuded,

e) juurdelõikaja kvalifikatsioon,

g) naha sordilisus.

Loomulik, et naha kasutamismäärad peavad olema ühtlased kõigis meie maa jalatsivabrikutes. Sel otstarbel on NSV Liidu Riiklik Plaanikomitee kehtestanud kindlad üldkohustuslikud normid.³ Nendes näidatakse kõigepealt jalatsite liigid (näiteks meeste poolsaapad), nende valmistamiseks kasutatavate nahkade liigid (veisekroom, seakroom jne.) ja lõpuks kasutamismäärad sortide lõikes. Sellest loetelust kasutab vabrik vastavale jalatsiliigile ettenähtud nahaliiki, täiendab seda juurdelõigatavate nahaartiklite numbritega ja selgitab välja kasutamismäära.

Naha kulu planeerimisel tuleb aga lähtuda brutopinast. Kui on teada jalatsimodeli netopind ja vastav kasutamismäär, siis:

$$\begin{array}{l|l} B_n = N \frac{100}{C} \text{ ehk} & B_n \text{ — kulunorm brutopinna } dm^2\text{-tes,} \\ B_n = NJ & N \text{ — detailide netopind } dm^2\text{-tes,} \\ & C \text{ — kasutamismäär,} \\ & J \text{ — normeerimiskoeffitsient } \left(\frac{100}{C}\right) \end{array}$$

Järelikult, korrutades detailide puhaspinna (N) normeerimiskoeffitsiendiga, saadakse kulunorm (B_n) ehk vajalik brutopind.

Naha kulu planeerimist hõlbustavad mõnevõrra NSV Liidu Riikliku Plaanikomitee poolt kinnitatud netopindade, kasutamismäärade ja brutopindade normid⁴, mis on välja töötatud jalatsite liikide, nende konstruktiivsete iseärasuste ja nahaliikide järgi.

Sõltuvalt ettevõtte tootmistingimustest (näiteks suurt kokkuvõidu andvate jalatsimodelite väljalase, suurepinnalise naha kasutamine jne.) kohustatakse kehtivaid kulunorme vähendama ja töötama välja uued, täpsustatud kulunormid.

Kõigepealt tuleks arvutada jalatsimodelite kaalutud keskmised suurusnumbrid $\bar{m}$ ja neile vastavad puhaspinnad $\bar{p}$, mis avalduvad valemitega:

$$\bar{m} = \frac{\sum_{i=1}^n m_i \cdot a_i}{\sum a_i}$$

$$\bar{p} = \frac{\sum_{i=1}^n p_i \cdot a_i}{\sum a_i},$$

³ Госплан СССР. Нормы использования кожматериалов, искусственной кожи и текстиля на детали верха и подкладки обуви, Москва 1959 г.

⁴ Госплан СССР, Нормы расхода кожматериалов, искусственной кожи и текстиля на детали верха, низа и подкладки обуви, утверждено 13 июня 1962 г.

kus

m_i — suurusnumbrid,

a_i — suurusnumbrile vastav paaride arv,

p_i — puhaspinnad.

Toodud valemite rakendamist näeme tabelite 2 ja 3 andmetel alljärgnevas.

Tabel 2

Eelkooliealiste laste sandaalid art. 6184 mudel 1518a⁵

Näitajad	Jalatsite suurusnumbrid					Kokku
	22	23	24	25	26	
A	1	2	3	4	5	6
Ühe paari puhaspind (dm ²)	3,292	3,512	3,684	3,924	4,150	×
Paaride arv suurusnumbrite skaala järgi	34	38	36	27	33	168
Suurusnumbrite ja paaride arvu korrutised	748	874	864	675	858	4019
Puhaspindade ja paaride arvu korrutised	111,928	133,456	132,624	105,948	136,950	620,906

$$\bar{m} = \frac{4019}{168} = 23,92$$

$$\bar{p} = \frac{620,906}{168} = 3,696 \text{ dm}^2$$

Ülalesitatud keskmiste arvutusi jalatsikombinaadis ei tehta, vaid lähtudes aastaplaanis ettenähtud keskmisest suurusnumbrist, võetakse jalatsimudeli puhaspinna tabelist vastav puhaspind kui keskmine.

Keskmise puhaspinna väljaarvutamise lihtsustamiseks (juhul, kui suurusnumbriks on segaarv — näiteks jalatsimudeli 1518 a puhul 23,92) soovitatakse NSV Liidu Riikliku Plaanikomitee eespool nimetatud naha jt. materjalide kulunormides kasutada J. P. Zöbina valemit:

$$F_n = F_0(1 + n \gamma)(1 + n \beta),$$

kus F_n — jalatsimudeli keskmise suurusnumbri puhaspind,
 F_0 — keskmisest suurusnumbrist esimesele (eelmisele) vähemale suurusnumbrile vastav puhaspind;

⁵ Tabeli lähteandmetena on kasutatud Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadi 1964. a. puhaspinna tabeleid ja sama aasta I kv. ettenähtud suurusnumbrite skaalat.

Tabel 3

Meestesandaletid artikkel 7900/7907 mudel 517

Näitajad	Jalatsite suurusnumbrid									Kokku
	38	39	40	41	42	43	44	45	46	
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ühe paari puhaspind (dm ²)	10,484	10,834	11,192	11,758	12,158	12,588	13,064	13,544	14,004	X
Paaride arv suurusnumbrite skaala järgi	12	20	31	36	32	21	12	3	1	168
Suurusnumbrite ja paaride arvu korrutised	456	780	1240	1476	1344	903	528	135	46	6908
Puhaspindade ja paaride arvu korrutised	125,808	216,680	346,952	423,288	389,056	264,348	156,768	40,632	14,004	1977,536

$$\bar{p} = \frac{1977,536}{168} = 11,771,$$

$$\bar{m} = \frac{6908}{168} = 41,11.$$

n — suurusnumbri murdosa,
 γ ja β — koefitsiendid eraldi meeste-, naistejalatsitele jt. (mis on antud ülalnimetatud instruksioonis).

Eelnevates näidetes toodud jalatsiartiklite puhaspinnad oleksid selle valemi alusel tehtud arvutuste tulemusel järgmised:

a) eelkooliealiste laste sandaalid (art. nr. 6184, mudel — 1518^a)

$$F_n = 3,512 (1 + 0,92 \times 0,0353) (1 + 0,92 \times 0,238) = 3,706 \text{ (dm}^2\text{)},$$

kus $F_0 = 3,512$ (puhaspinna tabelist)

$n = 0,92 = (23,92 - 23,0)$

$\gamma = 0,0353$

$\beta = 0,0238$

b) meestesandalettide art. nr 7907 mudeli 517 korral

$$F_n = 11,758 (1 + 0,11 \times 0,0217) (1 + 0,11 \times 0,0170) = 11,808 \text{ (dm}^2\text{)},$$

kus $F_0 = 11,758$

$n = 0,11 (41,11 - 41,0)$

$\gamma = 0,0217$

$\beta = 0,0170$

Samas instruksioonis lubatakse puhaspinna keskmise arvutusi teha veelgi lihtsamalt:

$$F_n = F_0 + (F_1 - F_0)n,$$

kus F_1 — keskmisest suurusnumbrist järgmisele suuremale suurusnumbrile vastav puhaspind.

Ka nende valemite rakendamist demonstreerime tabelite 2 ja 3 andmetel:

a) jalatsiartikli nr. 6184 mudel 1518^a

$$F_n = 3,512 + (3,684 - 3,512) \cdot 0,92 = 3,670 \text{ (dm}^2\text{)} \text{ ja}$$

b) jalatsiartikli nr. 7907 mudel 517

$$F_n = 11,758 + (12,158 - 11,758) \cdot 0,11 = 11,802 \text{ (dm}^2\text{)}$$

Mõlemaid arvutusviise lubatakse instruksiooni järgi kasutada samaväärselt.

Esitatud arvutusviisidest kasutatakse praktikas viimati kirjeldatud kui kõige lihtsamat ja käsitsi arvutamisel jõukohasemat. Töömahu vähendamise huvides piirdatakse harilikult aastaplaanis ettenähtud keskmiste suurusnumbritega ja nendele vastavate neto-

pindadega puhaspinna tabelitest. Näiteks eelkooliealiste laste sandaalide (art. 6184) keskmiseks suurusnumbriks planeeriti aasta algul nr. 24, seega puhaspind tabeli järgi 3,684 dm². Eespool tehtud arvutuste järgi, mis sooritati kvartaliplaani (vt. tabel 2) andmetel, oli aga kaalutud keskmiseks suurusnumbriks 23,92 ja puhaspinnaks 3,696 dm² seega planeeriti suurusnumber 0,08 võrra suuremana, puhaspind aga vastupidiselt 0,012 dm² võrra vähemana.

Keskmete suurusnumbrite ja puhaspindade väljaarvutamise praktika puudustest järeldub, et nende näitajate täpsuse tagamiseks ja reaalsete aasta- ning kvartaliplaanide koostamiseks tuleb eelistada töömahukamaid kaalutud keskmete arvutusi, mida on kerge sooritada elektronarvutiga järgmiste valemite kohaselt:

$$\overline{M}_k = \frac{\sum_{i \in \{k/i\}} i \cdot a_{ik}}{\sum_{i \in \{k/i\}} a_{ik}} \quad \text{iga } k=1,2, \dots, K,$$

kus k — jalats $k=1, 2, \dots, K$
 m — jalatsimudel $m=1, 2, \dots, M$
 i — jalatsimudeli suurusnumbrid,

$i=1, 2, \dots, I,$

$\{k/i\}$ — jalatsi k suurusnumbrite skaala,
 $i \in \{k/i\}$ — kõik need suurusnumbrid i , mis on ette nähtud antud jalatsimudeli juurdelõikamiseks,
 a_{ik} — jalatsimudeli k suurusnumbrile i vastav paaride arv,
 $\overline{M}_k$ — jalatsimudeli k kaalutud keskmine suurusnumber,

$$\overline{P}_k = \frac{\sum_{i \in \{k/i\}} a_{ik} p_{ik}}{\sum_{i \in \{k/i\}} a_{ik}} \quad \text{iga } k=1,2, \dots, K,$$

kus p_{ik} — jalatsi k suurusnumbrile i vastav puhaspind,
 $\overline{P}_k$ — jalatsi k kaalutud keskmine puhaspind.

Järgmisena väärivad tähelepanu jalatsiliikide, -artiklite ja -mudelite valmistamiseks kulutatava naha keskmise sordilisuse, sellest sõltuva kasutamismäära ja kulutatava naha üldkoguse (brutopinna) planeerimise ja tegelike näitajate väljaselgitamise probleemid.

Kaalutud keskmine sordilisus saadakse, kui summeerida nahasortide ja neile vastavate koguste korrutised ning jagada see kõi-

kide sortide üldkogusega. Järelikult tuleb reaalseste plaanide koostamiseks teada kulutatava naha koguseid sortide lõikes. Kahjuks segavad hankijate ebakorrapäraseid saadetised, samuti saadud naha hankelepingsus ettenähtust madalam sordilisus juurdelõigatava naha sordilisuse plaani väljatöötamist ja kontrolli organiseerimist selle täitmise üle. See on ka peamine põhjus, miks naha keskmise sordilisuse ja kasutamismäärade planeerimine toimub lihtsustatult, ainult üldiste näitajate alusel (näiteks kõigile jalatsiartiklitele ja -mudelitele planeeriti ainult 5. sordi nahka; meeste-sandaalidele, naistekingadele, lastesandaalidele jne. oli ette nähtud ühesugune kasutamismäär (65,5%)).

Naha kasutamismääradest sõltuvad otseselt planeeritavate nahaliikide kogused brutopindades:

Tabel 4

**Kroomnaha keskmine sordilisus, kasutamismäärad ja brutopinnad
1964. a. andmetel**

Jalatsite liigid ja näitajad	Puhaspind (dm ²)	Sordilisus	Kasuta- mismäär (%)	Brutopind (veerg 1:3×100) (dm ²)
A	1	2	3	4
Eelkooliealiste laste sandaalid art. 6184- 1518a:				
a) aastaplaan	3,860	5,0	65,5	5,893
b) täpsustatud plaan:				
aa) ettevõtte keskmise puhaspinna järgi	3,684	5,0	65,5	5,624
bb) kaalutud keskmise puhaspinna järgi	3,696	5,0	65,5	5,643
Meestesandaletid art. 7900/7907-517:				
a) aastaplaan	12,580	5,0	69,5	18,101
b) täpsustatud plaan:				
aa) ettevõtte keskmise puhaspinna järgi	12,362	5,0	69,5	17,787
bb) kaalutud keskmise puhaspinna järgi	11,771	5,0	69,5	16,937

Tabelis kajastuvad jalatsiartikli aastaplaani ja täpsustatud plaani kulunormid.

Aastaplaani kulunormid on võrdlemisi ligikaudsed suurused, mille väljatöötamisel toetutakse peamiselt eelmisest aastast antud aastasse üleminevate jalatsimudelite näitajatele (kasutamismääradele ja netopindadele). Uute tootmisse juurutatavate jalatsimudelite puhaspindade tabelid koostatakse hiljem, kvartalite alguseks.

Täpsustatud ehk kvartaliplaani kulunormid baseeruvad juba eranditult puhaspinna tabelite andmetele. Eespool kirjeldati ettevõtte praktika puudusi keskmiste puhaspindade leidmisel. Kui seejuures võtta arvesse veel ebatäpsusi kasutamismäärade planeerimisel, võib tekkida põhjendatud kahtlusi mitte ainult aastaplaani, vaid ka täpsustatud plaani brutopindade reaalsuses.

Näiteks 1964. a. planeeriti jalatsiartikli 7900/7907 mudeli 517 täpsustatud kulunorm brutopinnas $0,850 \text{ dm}^2$ (17,787-16,937) ja naha üldine kulu 28112 paari juures 23895 dm^2 võrra suuremana. Aastaplaan oli suurem koguni $37\,722 \text{ dm}^2$

2. Juurdelõikuse arvestusest ja tulemuste analüüsist

Juurdelõikuse arvestuse esmasdokumendiks on tööliste kaupa peetav «Juurdelõikuse kaart», mis sisaldab töölise ja tööülesande üldisi (töölise nimi, tabelinumber, tööülesande kuupäev jne.), samuti juurdelõikuse tulemuste väljaarvutamiseks vajalikke lähteandmeid:

- a) juurdelõigatud jalatsiartiklite ja -modelite suurusnumbrid ja kogused paarides;
- b) väljaantud nahaartiklite numbrid, sordid ja brutopinnad;
- c) jalatsimudeli juurdelõikamiseks väljaantud nahasortide kasutamismäärad.

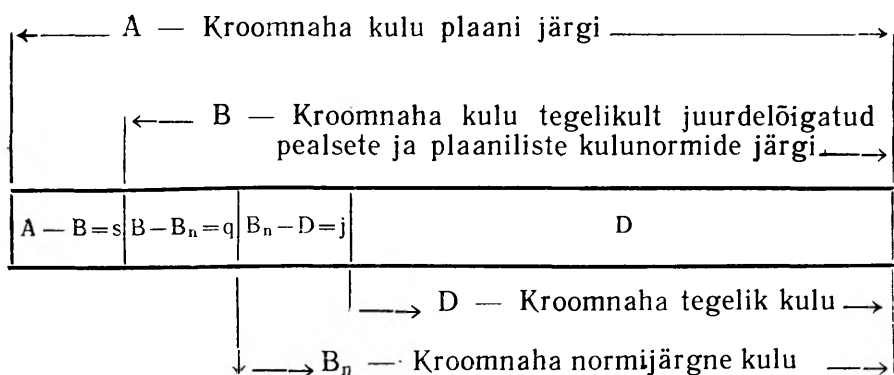
Juurdelõikuse tulemused arvutatakse algul neto- ja hiljem ka brutopinnas.

Juurdelõikuse tulemused netopinnas. Sel otstarbel võrreldakse tööülesandes tegelikult juurdelõigatud pealsekomplektide netopinda normijärgsega. Juurdelõigatud pealsete netopind tehakse kindlaks suurusnumbritele ettenähtud netopindade ja vastavate koguste korrutiste summeerimisel. Normijärgset netopinda näitab väljaantud nahakoguste ja nende kasutusmäärade korrutiste kokkuvõte. Kui tegelikult juurdelõigatud pealsete netopind on suurem normijärgsest, siis iseloomustab see naha säästlikku kasutamist, vastupidisel juhul on aga tegemist ülekuluga. Pealsekomplektide tegelikest ja normijärgsetest netopindadest, samuti tulemustest tehakse kokkuvõtted tööliste kaupa ja hiljem nahaliikide (silekroom, seakroom) ning jalatsite liikide (sandaalid, sandaletid jne.) lõikes. Viimati nimetatud kokkuvõtetesse paigutatakse veel kulutatud naha kogused brutopindades sor-

tide viisi, mis võimaldavad välja arvutada keskmisi sordilisusi ja normijärgseid ning tegelikke kasutamismääri.

Kõiki netopindade ja kasutamismäärade kindlakstegemise arvutusi tehakse käsitsi, mistõttu ka juurdelõikuse tulemusi ja neid mõjutanud tegureid (näiteks naha sordilisuse ja suurusnumbrite muutuse mõju) näidatakse võrdlemisi üldiselt, ainult jalatsite liikide, mitte artiklite ja mudelite lõikes. Seejuures on lähteandmeteks harilikult netopinnad, mis arvutatakse brutopindadesse lihtsalt keskmiste kasutusmäärade abil.

Juurdelõikuse tulemused brutopinnas. Kroomnaha kulu brutopinnas ja seda mõjutavaid tegureid on kujutatud graafiliselt järgmisena:

A arvutamisel on aluseks plaaniline sortiment ja plaanilised kulunormid, mille väljatöötamisel on võetud arvesse naha keskmist sordilisust ja jalatsite keskmisi suurusnumbreid.

Tegelikult väljalastud toodangu sortimendi muutuste tõttu erineb B (tegelikult juurdelõigatud pealsete plaaniline naha kulu) plaanist. Kui seda, s. o. toodangu sortimendinihete mõju, tähistada s-ga, siis:

$$A - B = s.$$

D (kroomnaha tegelik kulu) tehakse kindlaks juurdelõikuskaartide andmetel.

B_n (kroomnaha normijärgne kulu) arvutatakse samuti juurdelõikuskaartide andmetel:

$$B_n = NJ.$$

Kroomnaha tegeliku kulu võrdlemine normijärgsega iseloomustab juurdelõikuse tulemusi brutopinnas, mis antud näites on tähistatud j-ga. Seega:

$$B_n - D = j.$$

B (tegelikult juurdelõigatud pealsete plaaniline naha kulu) ei ühti normijärgse kuluga B_n , ehk:

$$B - B_n = q.$$

Vaadeldavat hälvet mõjutavad omakorda järgmised tegurid:

a) juurdelõigatud naha keskmise sordilisuse muutus plaaniga võrreldes. Naha keskmise sordilisuse muutus, paranemine või halvenemine, mõjutab naha kulu brutopinnas ja järelikult ka kasutamismäära, mille abil saab kindlaks teha sordilisuse muutuse mõju brutopinnas;

b) juurdelõigatud pealsekomplektide keskmiste suurusnumbrite muutused plaanist. Eespool kirjeldatud jalatsimudelite puhaspindade tabelite andmetel saab välja arvutada keskmisest suurusnumbri muutusest tulenevat naha kulu suurenemist või vähenemist netopinnas ja vastava kasutamismääraga jagades ka brutopinnas;

c) praak. Juurdelõikuse praak tekib harilikult naha ebaõigest kasutamisest. Juurdelõikuse tsehhides on kujunenud tavaks, et juurdelõikajate praaki ei fikseerita ja praakdetailide asemel valmistatakse uued kokkuhoitud nahast. Montaažitsehhide praak aga vormistatakse ettenähtud korras ja seetõttu, et täiendavalt juurdelõigatud detailid kajastatakse juurdelõikuskaartidel, on võimalik praaktoodangule kulunud naha koguste kohta teha kokkuvõtteid;

d) mitmesugused muud põhjused. Nendena võiks nimetada naha kulu muutusi seoses konstruktiivsete iseärasustega (näiteks detailide servade töötlemisviis, kinnitusviis jne.), naha asendamine sünteetiliste materjalidega jt.

Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadis analüüsitakse naha kulu iga kvartali lõpul Eesti NSV Kergetööstuse Valitsuse⁶ poolt soovitatud meetodika järgi. Üldiselt koostatakse tabelid toodangu sortimendinihete, jalatsite suurusnumbrite ja naha sordilisuse muutuse mõju, samuti juurdelõikajate tööst sõltuva kokkuhoiu või ülekulu väljaarvutamiseks. Püüame tabeli 5 andmete abil iseloomustada 1964. a. kroompealsenaha kulu ja seda mõjutanud tegurite arvutluste meetodikat.

Naha nõudeavaldused koostab kombinaat, vastava limiidi eraldab rahvamajandusnõukogu. Nagu näeme, oli eraldatud limiit suurem nõudeavaldustest ja ka tegelikult kulutatud nahakogusest.

Tabeli veergude 3 ja 4 võrdlemine kajastab toodangu sortimendinihete mõju, mis moodustab sel aastal 125,5 tuh. dm² (17048,0—16922,5) kokkuhoidu. Naha kulu väljaarvutamiseks nimetatud veergudes korrutatakse esmalt konveierilt lattu antud jalatsimudelite plaanilised ja tegelikud kogused keskmisele suurusnumb-

⁶ ENSV RMN Kergetööstuse Valitsuse Konstrueerimisbüroo, Ühtsete materjalikulu analüüsi vormide juurutamine jalatsitööstuses, masinakirja paljundus, Tallinn 1964.

Kroompealsenaha kulu brutopinnas 1964. a.

(tuh. dm²)

Kvartalid	Nõude- avalduste järgi	Eralda- tud limi- di järgi	Täpsustatud plaaniliste kulunormide järgi		Tegelikult
			plaanilisele toodangule	tegelikult väljalastud toodangule	
A	1	2	3	4	5
I kvartal	4300,6	4385	4180,1	4165,8	4185,3
II kvartal	4236,9	4320	4228,2	4219,4	4052,7
III kvartal	3858,5	3950	3945,4	3901,8	3723,1
IV kvartal	4667,0	4745	4694,3	4635,5	4557,8
Üldse aastas	17063,0	17400	17048,0	16922,5	16518,9

rile ettenähtud netopinnaga, mis summeeritakse ja brutopinna saamiseks jagatakse saadud kokkuvõtte kroomnaha üldise kasutamismääraga. Seega saame küll kätte lattu antud valmistoodangu sortimendinihete üldmõju naha kulule, kuid antud ajaperioodil juurdelõigatud pealsekomplektide muutuse mõju see ei kajasta (jalatseid võidi kokku monteerida juba eelmisel perioodil valmistatud pealsestest). Samuti ei nähtu nendeks arvutusteks koostatud tabelitest sortimendimuutustest sõltuvalt naha enam- või vähemkulu jalatsiartiklite — mudelite viisi. Sortimendimuutuste arvutustes tuleks kasutada täpsustatud plaanilisi kulunorme, mis saadakse puhaspinna jagamisel plaanilise kasutamismääraga (näiteks jalatsiartiklil 7900/7907 on see 17,787 dm² (12,362 : 69,5 × 100). Ametlikus meetodikas soovitatakse aga plaaniliste asemel kasutada tinglikult tegelikke brutopindasid (s. t. kogused netopindades jagatakse naha tegeliku kasutamismääraga, mis näiteks I kvartalis oli 69,7%, II kvartalis 66,7% jne.)

Ülaltoodut arvesse võttes oleme sortimendinihete mõju arvutuste tegemiseks elektronarvutil lähtunud vastavas ajaperioodis (kuus, kvartalis jm.) juurdelõigatavate mudelite pealsekomplektide (mitte jalatsitoodangu) plaanilistest ja tegelikest kogustest ning nende plaanilistest brutopindadest. Vastav mõju tehakse kindlaks mitte ainult üldnäitajana, vaid kõigepealt eraldi igale jalatsimudelite ja hiljem kokkuvõtetena jalatsiartiklite, -liikide ning kogu väljalaske ulatuses.

Järgnevalt vaatleme keskmise suurusnumbri muutuse mõju. Arvutluste käigus tehakse kõigepealt kindlaks keskmise tegeliku suurusnumbri hälbed plaanilisest ja seejärel naha kulu muutus

Naha kasutamist ja juurdelõikajate töö tulemusi I kvartalis näeme järgmisest:

a) pealsekomplektide netopind	2749,9 tuh. dm ²
b) normijärgne netopind	2649,8 „ „
c) naha kulu brutopinnas	3945,4 „ „
d) kokkuhoid netopinnas (a - b)	100,1 „ „
e) tegelik kasutamismäär (a : c)	69,7 %
f) kokkuhoid brutopinnas ($\frac{d}{e} \cdot 100$)	143,6 tuh. dm ²

Kui summeerida 1964. a. kõigi kvartalite analoogilised kokkuvõtted, saame üldiseks tulemuseks 682,7 tuh. dm² kokkuhoidu.

Juurdelõikajate töötulemused ja nende lähteandmed rühmitatakse ja summeeritakse veel nahaliikide (silekroom, seakroom jt.) ning juurdelõigatud jalatsite liikide (sandaletid, sandaalid jne.) järgi. Kokkuvõtteid jalatsiartiklite ja -mudelite lõikes ei koostata.

Viimaseks teguriks, millele jalatsivabrikus pööratakse suhteliselt suuremat tähelepanu, on naha sordilisus. Üldiselt naha sordilisus 1964. a. halvenes ja põhjustas enamkulu 17,7 tuh. dm² (saldeeritult). Alljärgnevas vaadeldakse sordilisuse probleeme detailsemalt.

3. Kroomnaha sordilisuse näitajad

Hankijatelt jalatsivabrikutele saadetud nahk peab vastama GOST-is ettenähtud keemilistele ning füüsikalise-mehhaanilistele nõuetele ja olema jaotatud sortidesse. Keemilised näitajad, sõltudes toorainest ja selle töötlemisviisidest, iseloomustavad naha koostist. Seetõttu on igale erinevale naha liigile ette nähtud ainult sellele iseloomulikud keemilised näitajad (näiteks niiskuse-, mälvaainete-, rasva-, kroomoksiidisisaldavus ja naha läbiparkivuse aste). Naha füüsikalise-mehhaanilisteks näitajateks on tugevus, venivus, elastsus-plastilisus, pealispinna tugevus, poorsus, erikaal jt.

Nahkade liigitamisel sortidesse võetakse arvesse peamiselt selle pinnal esinevaid vigastusi (naha vigu). Naha vigadeks nimetatakse vigastusi ja defekte, mis vähendavad kasutatavat naha pinda ehk, teiste sõnadega, vähendavad juurdelõigatavate pealse-detailide arvu. Tekkimise järgi jaotatakse naha vead kolme rühma:

1. Loomade elupuhused naha vead (näiteks kaelavoldid, soonelisus, pusklemise jäljed, tõugaugud jne.)

2. Naha nülumisest, konserveerimisest ja säilitamisest tingitud vead (noaga tekitatud augud ja lõiked, naha mädanemisest põhjustatud lagunenu kohad, murdekohad, koisööbed jne.)

3. Toornaha töötlemisel, s. o. parkimisel tekkinud vead (läbiparkimatus, pinna mõranemine, ebapüsiv värvus jt.).

Nagu eespool öeldud, võetakse naha sordilisuse kindlaksmääramisel arvesse ainult naha vigu, nende iseloomu, arvu ja paiknemist nahal. Kuigi naha keemiline koostis ja füüsikalis-mehhaanilised omadused määratakse kindlaks juba hankija juures ja kontrollitakse jalatsivabriku laboratooriumis, siis sordilisuse hindamisel neid näitajaid arvesse ei võeta. Juhul, kui nahapartii keemiline koostis ja füüsikalis-mehhaanilised näitajad pole GOST-i normidega kooskõlas, loetakse terve partii mittekvaliteetseks ja eemaldatakse vabriku laost.

Riiklike standardite kohaselt liigitatakse kroomnahk seitsmesse sorti, mille kindlaksmääramist hõlbustab naha vigade jaotamine nelja klassi.

I, II ja III klassi vead hinnatakse ballides, võttes seejuures arvesse vea iseloomu, suurust ja paiknemise kohta (näiteks vea esinemine naha väärtuslikumas osas suurendab ballide arvu).

IV klassi vigadega nahk on tervikuna ebakvaliteetne ja jalatsitootmises mittekasutatav (näiteks kroomnaha selle klassi veaks loetakse pinna üldist mōranemist).

Naha hindamisel saadud ballide kogusumma diferentseeritud nahaliikide (kroomnahk, juhtnahk, alusnahk) järgi määrab ära naha sordi. Kroomnaha sordilisuse kindlakstegemisel on kõigi erinevate nahaliikide (seakroom, hobusekroom, vasikakroom jne.) ballide arv ühesugune (näiteks I sort kuni 7 balli, II sort 8—23 balli jne.).

Jalatsivabrikutes peetakse naha sordilisuse arvestust mitte ballide, vaid sordinumbrite järgi.

Nahasortide arvukuse tõttu kasutatakse naha kulu planeerimisel, samuti tegeliku kulu kindlaksmääramisel sordilisuse näitajana kaalutud aritmeetilist keskmist sordilisust, mis arvutatakse vale-
miga:

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i f_i}{\sum f_i} \quad \left| \begin{array}{l} x_i \text{ — variandid (sordinumbrid)} \\ f_i \text{ — variantide kaalud (kulutatud naha} \\ \text{kogused dm}^2\text{-tes)} \end{array} \right.$$

Naha keskmise sordilisuse väljaarvutamiseks soovitavad mõned autorid⁷ kasutada variantidena nahasortide kasutamisprotsente ja variantide kaaludeks juurdelõigatud naha koguseid ehk nende koguste osatähtsusi. Pärast kaalutud keskmise kasutamismäära väljaarvutamist sel viisil oleks kerge välja selgitada ka keskmist sordilisust, sest antud nahaliigile, näiteks vasikakroomi igale sordile kehtib kindel kasutamismäär. Kirjeldatud arvutusviisi saaks kasutada naha kulu normeerimisel, samuti tulemuste kindlakstegemiseks siis, kui oleks tegemist ainult ühe jalatsiartikli ja ühe nahaliigiga. Üldistavate keskmiste, näiteks sandaalide kesk-

⁷ М. Л. Шусторович, П. С. Зайцева, Нормирование расхода основных обувных материалов, Гозлепищепром, 1953, lk. 159.

mise sordilisuse arvutamiseks see ei sobi, sest sandaalide rühma kuuluvate erinevate jalatsiartiklite juurdelõikuseks ettenähtud nahkade kasutamismäärad pole ühesugused. Näiteks eelkooliealiste laste sandaalidele IV sordi naha kasutamisel on ette nähtud kasutamismäärad:

hobusekroomil	69,5 %
seakroomil nahapinnaga kuni 120 dm ²	68,5 %

Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadi jalatsivabrikus tehakse kulutatud kroomnaha kokkuvõtteid ja keskmise sordilisuse arvutusi järgmises liigituses: silekroom, seakroom, ja ševroo ning kitsekroom. Iga nahaliigi kokkuvõtte omakorda rühmitatakse jalatsite liikide lõikes (sandaalid, sandaletid, naistekingad jt.)

Kroomnaha kulu kokkuvõtteid nahaliikide järgi ja vastavat sordilisust iseloomustab tabel 6. Sellest nähtub, et üldine keskmine sordilisus oli halvem plaanilisest, eriti aga silekroomi osas. Kuigi juurdelõigatud naha kokkuvõtteid tehakse üldiselt nahaliikide lõikes kombinaadi Tartu jalatsivabrikus, siis sellest korrast ei peeta kinni Võru filiaali jalatsitsehhis. Olgugi, et Võru tsehhis kulutatud naha osatähtsus on väike (ainult 6,48%), tuleks rühmituse täpsuse huvides ka seda kogust kajastada nahaliikide lõikes. Samuti peaks eraldama ševroo kitsekroomist.

Naha kasutamisest ja selle sordilisusest jalatsiliikide lõikes annab ülevaate tabel 7. Nii selle kui ka eelmise tabeli andmed kajastavad silekroomi madalat ja seakroomi suhteliselt kõrget sordilisust. Juhul, kui jalatseid (näiteks sandaalid ja sandaletid) võib valmistada mõlemast nahaliigist, pole tegeliku sordilisuse hälbed plaanilisest eriti suured. Kui aga jalatsite tootmisel tohib kasutada ainult silekroomi (näiteks naiste talvesaapad) või siis koos silekroomiga samuti madala sordilisusega ševrood ja kitsekroomi (näiteks naistekingad), ei pea jalatsivabrik kinni ettenähtud sordilisuse plaanist. Naha sordilisusest sõltub aga toodangu kvaliteet — jalatsite sordilisus (peamiselt madalasordilise naha tõttu jäi täitmata naistekingade M-84415 ja B-185 ning naiste talvesaabaste sordilisuse plaan).

Analoogiliselt eelmisele ilmneb vaadeldavast tabelist ka naha rühmitamise ebajärjekindlus. Mõne jalatsiliigi tootmiseks kulutatud nahaliike ei saa andmete puudumisel eraldada, vaid tuleb esitada koondnäitajana (näiteks toatuhvlid, mitmesugused jalatsid). Kui aga süveneda sandaalidele kulutatud silekroomi kokkuvõtte esmasdokumentide (milleks antud juhul on juurdelõikuskaardid) lähteandmetesse, siis näeme enamikel neist kombineeritud juurdelõikust, kus koos põhilise jalatsiliigiga, näiteks sandaalidega, lõigatakse veel toatuhvleid ja juhtnahast saabaste kapitaskuid. Järelikult tuleks sandaalidele kulutatud silekroomist eraldada kombinatsioonis juurdelõigatud jalatsiliikide nahk. Peab aga rõhutama

Tabel 6

Juurdelõigatud kroomnaha liigid ja sordilisus 1964. aastal

(tuh. dm²)

Naha- liigid	Naha kulu (f_i) sortide viisi (x_i)								Kokku ($\sum f_i$)	Naha koguste ja sortide korrutised ($\sum x_i f_i$)	Keskmine sordilisus	
	I s.	II s.	III s.	IV s.	V s.	VI s.	VII s.	naha servad (VIII s.)			tegelikult $x = \frac{\sum x_i f_i}{\sum f_i}$	plaani järgi
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Silekroom	—	9,9	177,2	962,7	2700,4	3366,2	2834,8	88,4	10139,6	38652,6	5,78	5,0
Seakroom	—	220,6	1675,3	2372,1	839,0	158,7	15,6	8,5	5289,8	20279,9	3,83	5,0
Ševroo ja kitsekroom	—	—	10,1	29,4	77,3	50,1	24,5	0,4	191,8	1009,7	5,26	5,0
Kroomnahk (Võru tseh- his)	—	3,5	128,7	228,1	241,9	183,1	282,1	17,2	1084,6	5725,9	5,28	5,0
Üldse		234,0	1991,3	3592,3	3858,6	3758,1	3157,0	114,5	16705,8	85667,7	5,13	5,0

Juurdelõigatud kroomnaha sordilisus jalatsiliikide lõikes

Jalatsite liigid	Naha kulu (f_i) sortide lõikes (x_i) tuh. dm ²								Kokku ($\sum f_i$)	Naha koguste ja sortide korrutised ($\sum x_i f_i$)	Keskmine sordilisus	
	I s.	II s.	III s.	IV s.	V s.	VI s.	VII s.	naha servad (VIII s.)			tegelikult $\bar{x} = \frac{\sum x_i f_i}{\sum f_i}$	plaani järgi
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Sandaalid												
Silekroom	—	—	0,2	11,6	96,5	290,7	679,4	41,1	1119,5	7358,3	5,58	5,0
Seakroom	—	58,7	369,1	1151,4	753,9	180,3	18,5	8,1	2540,0	10875,9	4,28	5,0
Kokku	—	58,7	369,3	1163,0	850,4	471,0	697,9	49,2	3659,5	18234,2	4,98	5,0
Sandaletid												
Silekroom	—	—	29,0	300,2	1103,0	1757,1	1519,3	16,3	4724,9	28110,9	5,95	5,0
Seakroom	—	161,9	1328,9	1324,4	164,0	24,1	1,5	0,5	3005,3	10587,2	3,52	5,0
Kokku	—	161,9	1357,9	1624,6	1267,0	1781,2	1520,8	16,8	7730,2	38698,1	5,01	5,0
Naistekingad												
Silekroom	—	0,7	76,6	442,1	1135,0	920,1	351,2	2,2	2927,9	15671,2	5,35	5,0
Ševroo ja kitsekroom	—	—	10,0	29,5	79,9	51,5	24,4	0,4	195,7	1030,1	6,65	5,0
Kokku	—	0,7	86,6	471,6	1214,9	971,6	375,6	2,6	3123,6	16701,3	5,35	5,0

A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Toatuhv- lid												
Silekroom	—	9,0	24,4	68,1	157,6	218,9	281,6	27,9	787,5	4659,4	5,91	5,0
Talve- saapad												
Silekroom, seakroom, ševrett	—	—	4,1	35,4	126,3	134,4	38,8	0,9	339,9	1870,6	5,50	5,0
Mitme- sugused jalatsid												
Silekroom, seakroom, ševrett	—	3,7	149,0	229,6	242,4	181,0	242,3	17,1	1065,1	5504,1	5,17	5,0
	—	234,0	1991,3	3592,3	3858,6	3758,1	3157,0	114,5	16705,8	85667,7	5,13	5,0

mainitud kokkuvõtete täpsustamise ja diferentseerimise eesmärgil tehtavate tööde suurt töömahukust, mis arvutustööde käsitsitehnika tõttu on üle jõu käiv arvealatöötajatele. Ainuõigeks lahenduseks oleks nende tööde mehhaniseerimine. Oleme välja töötanud vastava lähteandmete töötlemise ja kokkuvõtete tegemise metoodika, mis võimaldab jaotada juurdelõigatud nahka liikide ning sortide järgi jalatsiartiklitele ja -modelitele.

4. Kroomnaha sordilisuse analüüs

Tegelikult tehakse juurdelõigatud kroomnaha sordilisuse ja selle muutuse mõju arvutusi jalatsikombinaadis Eesti NSV Kerge-tööstuse Valitsuse poolt soovitatud metoodika järgi võrdlemisi ligikaudselt ja sedagi ainult kvartalite lõpul. Seetõttu, et kroomnaha sordilisuse kokkuvõtteid on võimalik saada nahaliikide lõikes (silekroom, seakroom, ševroo ja kitsekroom), millest oli juttu eespool 6. tabeli kirjeldamisel, on ka sordilisuse muutuse mõju arvutlused vastavalt diferentseeritud (vt. tabel 8). Ehkki jalatsivabrikus tehakse veel jalatsiliikidele kulutatud kroomnaha kokkuvõtteid, ei saa ometi neid andmeid kasutada, sest kombineeritud juurdelõikuse tõttu on jäänud põhilisest jalatsiliigist (näiteks sandaalidest) eraldamata kombinatsioonjalatsile (näiteks toatuhvritele) juurdelõigatud nahk.

Sordilisuse muutuse mõju kajastamisel võrreldakse tegelikult kulutatud nahka brutopinnas (tegeliku sordilisuse juures) naha plaanilise kuluga plaanilise sordilisuse järgi, mis nähtub ka tabelist 8. Selle tabeli andmeid tegelikult juurdelõigatud naha nii netokui ka brutopinna kohta (veergudes 5—8) saadakse juurdelõikuse esmasdokumentide põhjal tehtud kokkuvõtetest (vt. tabelit 6). Plaanilistest näitajatest on teada ainult sordilisuse number (veerus 1) ja naha kogus netopinnas (veerus 2), sest see on identne tegelikult juurdelõigatud nahaga netopinnas (kajastab plaanis ettenähtud jalatsimudelite koguste ja nendele vastavate netopindade korrutiste summat) Plaanilise brutopinna väljaarvutamiseks (veerus 3) tuleb naha netopind jagada plaanilise kasutamismääraga (veerus 4). Viimati nimetatud suurus ise leitakse aga järgmiselt:

a) arvutatakse tegeliku sordilisuse hälve plaanilisest. Näiteks silekroomil oli see $+0,87(5,87-5,0)$, s. t. sordilisuse halvenemine;

b) spetsiaalsest kasutamismäärade tabelist, mis sisaldab naha ja jalatsiliikide kasutamismäärasid nahasortide viisi, võetakse plaanilise (5.) ja sellele järgneva (6.) sordi kasutamismäära intervall (silekroomi puhul 3,0%) ja korrutatakse sordilisuse hälbeaga:

$$3,0 \times (+0,87) = +2,61\%;$$

Tabel 8

Kroomnaha sordilisuse muutuse mõju 1964. a. I kvartali andmetel

(tuh. dm²)

Nahaliigid	Plaani järgi				Tegelikult juurdeldõigatud naha				Sordilisuse muu- tuse mõju (veerg 3—7) kokku- hoid (+) ülekulu (—)
	sordilisus	naha kogus		kasuta- mismäär (%)	sordilisus	kogus		kasuta- mismäär (%)	
		neto- pinnas	bruto- pinnas			neto- pinnas	bruto- pinnas		
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Silekroom	5,0	1655,8	2292,7	72,22	5,87	1655,8	2378,7	69,61	— 86,0
Seakroom	5,0	1045,7	1591,2	65,72	3,58	1045,7	1494,3	69,98	+ 96,9
Sevroo ja kitse- kroom	5,0	48,4	72,6	66,67	4,85	48,4	72,3	66,93	+ 0,3
Kroomnahk Võru tsehhis	5,0	172,9	237,7	72,73	4,5	172,9	234,5	73,73	+ 3,2
Kokku	5,0	2922,8	4194,2	69,69	4,96	2922,8	4179,8	69,92	+ 14,4

Tabel 9

Juurdelõigatud kroomnaha sordilisuse muutuse mõju jalatsiliikide lõikes

Jalatsite liigid	Jalatsiartik- lite mudelite numbrid	Juurdelõiga- tud pealse- komplektid		Juurdelõigatud naha normi- järgne ja tegelik brutopind				Juurdelõiga- tud naha sordilisus		Tegelikult juurde- lõigatud naha kasu- tamismäär plaanilise sordilisuse juures	Brutopind plaanilise sordilisuse juures (veerg 2 : 9) (dm ²)	Sordilisuse muutuse mõju (veerg 10—3) ülekulu (—) kokku- hoid (+) (dm ²)
		kogus (paarides)	puhaspind (dm ²)	normijärgne brutopind		tegelik bruto- pind		kvartali- plaani järgi	tegelikult			
				kogus (dm ²)	kasuta- mismäär (%)	kogus (dm ²)	kasuta- mismäär (%)					
A	B	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Meeste- sandaletid	$\frac{7907}{517}$	144	1762	2504,1	70,36	2231,2	78,96	5,0	3,77	66,785	2638,3	+ 134,2
Poistesanda- letid	$\frac{7927}{639}$	96	918	1304,6	70,37	1162,4	78,97	5,0	3,77	66,795	1374,4	+ 69,8
Meeste töö- saabaste kapitaskud	$\frac{3001}{104}$	144	397	573,0	69,28	430,4	92,24	5,0	4,20	66,880	593,6	+ 20,6
Kokku	×	384	3077	4381,7	70,22	3824,0	80,47	5,0	3,82	66,77	4606,3	+ 224,6

c) tehakse kindlaks plaaniline kasutusmäär (veerus 4). Näiteks silekroomi sordilisuse halvenemisel liidetakse tegelikule kasutusmäärale (veerus 8) ülal arvutatud korrektiiv, seega kujuneb vastavaks näitajaks 72,22% (69,61+2,61). Vastupidisel juhul, s. o. sordilisuse paranemisel, saadakse kasutamismäärade intervall plaanilise (5.) ja järgmise või ülejäärmise parema (näiteks seakroomi juures 3.) sordi vahel. Seejärel arvutatakse vastav korrektiiv protsentides ja lahutatakse tegelikust keskmisest kasutamismäärast.

Pärast plaanilise kasutusmäärade leidmist saab kindlaks teha juurdelõigatud detailide plaanilise brutopinna veerus 3 ja sordilisuse muutuse mõju. Silekroomil on need andmed 2292,7 tuh. dm² (1655,8 72,22×100) ja — 86,0 tuh. dm² (2292,7—2378,7), s. t. ülekulu.

Kirjeldatud meetodikaga saab kajastada ainult peamiste nahaliikide (silekroom, seakroom, ševroo ja kitsekroom) sordilisuse muutuse mõju. Nagu öeldud, tehakse seda ainult kvartali lõpul, mistõttu ka vastavad tulemused — naha enam- või vähemkulu — on ainult konstateeriva iseloomuga ega lülitu juurdelõikamiseks suunatava naha komplekteerimise praktikasse. Seetõttu, et sordilisuse muutuse mõju arvutlusi ei tehta jalatsiliikide, -artiklite ja -modelite lõikes, jäävad märkamata mõnede jalatsimodelite liiga lähedased kasutamiskoeffitsiendid ja sellest tulenev naha enamkulu.

Arvutluste diferentseerimine jalatsiartikliteni — modeliteni ja kokkuvõtete-tulemuste koostamine kümnepäevakute järgi muudaks senise tagantjärele kindlaks tehtud faktide loetelu operatiivseks analüüsiks.

Naha kuluga seotud arvutlusi neto- ja brutopinna koos sordilisuse muutuse mõju eraldamisega ja kõigi vajalike andmete trükkimisega vastavasse tabelisse on võimalik sooritada elektronarvutiga «Ural 4». Alljärgnevas esitatakse sordilisuse muutuse mõju arvutluste meetodika ja elektronarvutis koostatava tabeli mõnevõrra lihtsustatud vorm (vt. tabel 9). Arvuliste näidetena kasutatakse aga lähteandmeid kahest tööülesandest (juurdelõikukaardist) tabelis 10, milles ülevaatlikkuse huvides on näitajate arvu vähendatud (näiteks pealsekomplektide kogust puudutavad andmed veergudes 1—3 märgitakse tööülesandesse suurusnumbrite kaupa).

Tööülesannetest saadud jooksva informatsiooni ja püsivandmete abil kantakse tabelisse 9 (veergudesse A, B, 1—2) jalatsiartiklite ja -modelite numbrid, juurdelõigatud jalatsimodelite pealsekomplektide kogused paarides ja nende üldised netopinna, kusjuures viimati nimetatute juures sooritatud arvutusi iseloomustab valem:

$$P_k = \sum_{\bar{u}=1}^{\bar{U}} P_{k\bar{u}},$$

kus:

P_k — jalatsi $\bar{u}$ üldine netopind,

$P_{k\bar{u}}$ — jalatsi k puhaspind tööülesandes $\bar{u}$,

$\bar{u}$ — tööülesande number $\bar{u}=1, 2, \dots, \bar{U}$

$$P_{k\bar{u}} = \sum_{i \in \{k/i\}} P_{ik} \cdot a_{ik}^{\bar{u}}$$

$a_{ik}^{\bar{u}}$ — jalatsi k suurusnumbrile i vastav paaride arv tööülesandes $\bar{u}$;

Edasistes arvutustes tuleb mitmesuguste näitajate saamiseks kasutada tööülesannete, samuti jalatsimudelite normijärgseid brutopindu. See ülesanne lahendatakse arvutis järgmiselt:

a) tehakse eraldi kindlaks tööülesannete normijärgsed netopinad $N_{\bar{u}}$ ja keskmised kasutusmäärad $\bar{C}_{\bar{u}}$:

$$N_{\bar{u}} = \frac{1}{100} \sum_{j=1}^J B_{j\bar{u}} \quad C_{j\bar{u}},$$

kus:

j — nahaartikkel;

$B_{j\bar{u}}$ — nahaartikli j brutopind tööülesandes $\bar{u}$

$C_{j\bar{u}}$ — nahaartikli j kasutusmäär tööülesandes $\bar{u}$

$$\bar{C}_{\bar{u}} = \frac{N_{\bar{u}} \cdot 100}{\sum_{j=1}^J B_{j\bar{u}}} = \frac{N_{\bar{u}} \cdot 100}{B_{\bar{u}}}$$

kus:

$B_{\bar{u}}$ — tööülesandes väljaantud naha kogu brutopind

esimese tööülesande järgi

$$N_{\bar{u}} = \frac{(1067 \times 72,5) + (874 \times 70)}{100} = 1385,0 \text{ dm}^2$$

$$\bar{C}_{\bar{u}} = \frac{1385,0 \cdot 100}{1941} = 71,35 \%$$

teise tööülesande andmetel

$$N_{\bar{u}} = \frac{(1498 \times 70,0) + (385 \times 67,0)}{100} = 1307,0 \text{ dm}^2$$

$$\bar{C}_{\bar{u}} = \frac{1307 \cdot 100}{1882} = 69,41 \%;$$

Tabel 10

Andmed tööülesannetest

Jalatsiartiklid ja -modelid	Pealsekomplektid (paarides)			Pealsekomplektide netopind (dm ²)			Välja antud nahka 1. tööülesande järgi				Välja antud nahka 2. tööülesande järgi			
	1. töö- ülesanne	2. töö- ülesanne	kokku	1. töö- ülesanne	2. töö- ülesanne	kokku	naha- artikkel	sort	kasutamis- määr (%)	kogus (dm ²)	naha- artikkel	sort	kasutamis- määr (%)	kogus (dm ²)
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Meestesandaletid art. 7907-517	72	72	144	881	881	1762	14463	III	72,5	1067	14882	IV	70,0	1498
Paistesandaletid art. 7927-639	48	48	96	459	459	918								
Meeste töösaabaste art. 3001-104 kapi- taskud	—	144	144	—	397	397								
Kokku	120	268	384	1340	1737	3077	×	×	×	1941	×	×	×	1883

b) kasutades tööülesannete keskmisi kasutamismääri arvutatakse jalatsimodelite normijärgsed brutopinnad $D_{k\bar{u}}$ eraldi tööülesannete järgi ja lõpuks kõigi tööülesannete kokkuvõtteks D_k :

$$D_{k\bar{u}} = \frac{P_{k\bar{u}} \cdot 100}{\bar{C}_{\bar{u}}}$$

$$D_k = \sum_{\bar{u}=1}^{\bar{U}} D_{k\bar{u}} = \sum_{\bar{u}=1}^{\bar{U}} \frac{P_{k\bar{u}} \cdot 100}{\bar{C}_{\bar{u}}} \text{ iga } k=1,2, \quad K.$$

Vastavad arvutused on esitatud tabelis 11, mille üldkokkuvõtte (veerus 7) kantakse tabelisse 9 veergu 3.

Tabel 11

Jalatsi- artiklid ja -modelid	1. tööülesanne			2. tööülesanne			Kokku nor- mijärgsed brutopinnad (dm ²) (D_k)
	puhaspinnad (dm ²) ($P_{k\bar{u}}$)	keskmine kasutus- määr (%) ($\bar{C}_{\bar{u}}$)	normijärgsed brutopinnad (v. 1 : 2) (%) ($D_{k\bar{u}}$)	puhaspinnad (dm ²) ($P_{k\bar{u}}$)	keskmine kasutus- määr (%) ($\bar{C}_{\bar{u}}$)	normijärgsed brutopinnad (v. 4 : 5) (dm ²) ($D_{k\bar{u}}$)	
A	1	2	3	4	5	6	7
7907—517	881	71,35	1234,8	881	69,41	1269,3	2504,1
7927—639	459	71,35	643,3	459	69,41	661,3	1304,6
3001—104	—	—	—	397	69,41	573,0	573,0
Kokku	1340	71,35	1878,1	1737	69,41	2503,6	4381,7

Järgneb jalatsimodeli k kõigi tööülesannete keskmise normijärgse kasutusmäära $\bar{C}_k$ arvutamine tabeli 9 veerus 4:

$$\bar{C}_k = \frac{P_k \cdot 100}{D_k}.$$

Näites esinevate jalatsimodelite keskmised normijärgsed kasutusmäärad kujunesid järgmisteks:

$$\text{Art. 7907-517} = \frac{1762 \cdot 100}{2504,1} = 70,36\%$$

$$\text{Art. 7927-639} = \frac{918 \cdot 100}{1304,6} = 70,37\%$$

$$\text{Art. 3001-104} = \frac{397 \cdot 100}{573,0} = 69,28\%.$$

Arvuti järgmiseks ülesandeks on välja selgitada jalatsimodelitele kulutatud nahk brutopinnas iga tööülesande erineva nahasordi järgi ja lõpuks kokkuvõttena B_k . Arvame, et seda tuleb teha proportsionaalselt pealsekomplektide netopindadele:

$$B_k = \sum_{\ddot{u}=1}^{\ddot{U}} \frac{P_{k\ddot{u}} B_{\ddot{u}}}{P_{\ddot{u}}} = \sum_{\ddot{u}=1}^{\ddot{U}} B_{j\ddot{u}}^{sk},$$

kus

$B_{j\ddot{u}}^{sk}$ — jalatsi k brutopind (kus nahk j on sordiga s) tööülesande $\ddot{u}$ järgi,

$B_{\ddot{u}}$ — tööülesandes väljaantud naha kogu brutopind.

Jaotamise tulemused vaadeldavas näites kujunesid järgmisteks:

†

Tabel 12

Jalatsi artiklid ja -modelid	1. tööülesandes juurdelõigatud nahk jaotatult jalatsimodelitele (dm ²)			2. tööülesandes juurdelõigatud nahk jaotatult jalatsimodelitele (dm ²)			Üldse
	nahaartikkel 14663 III sort	nahaartikkel 14663 IV sort	kokku	nahaartikkel 14882 IV sort	nahaartikkel 14882 V sort	kokku	
A	1	2	3	4	5	6	7
7907—517	701,5	574,6	1276,1	759,8	195,3	955,1	2231,2
7927—639	365,5	299,4	664,9	395,8	101,7	497,5	1162,4
3001—104	—	—	—	342,4	88,0	430,4	430,4
Üldse	1067,0	874,0	1941,0	1498,0	385,0	1883,0	3824,0

Viimase veeru kokkuvõtted tegelikes brutopindades trükitab arvuti tabelisse (vt. tabel 9, veerg 5). Pärast seda arvutatakse jalatsimodelite tegelikud kasutamismäärad C_k sama tabeli veerus 6:

$$C_k = \frac{P_k}{B_k} \cdot 100$$

art. 7907-517 — 78,96% (1762:2231,2),

„ 7927-639 — 78,97% (918:1162,4),

„ 3001 104 — 92,24% (397: 430,4)

Edasi kantakse tabeli veergudesse 7 ja 8 jalatsimodelite plaanilised ja tegelikud sordilisused, millest esimesed on püsivad,

määratud suurused ja viimased tehakse kindlaks kaalutud keskmistena $\bar{S}_k$ (arvutusteks kasutatakse eelmise 12. tabeli koguseid ja sorte):

$$\bar{S}_k = \frac{\sum_{i=1}^U \sum_{j=1}^J \sum_{s=1}^8 B_{j \cdot s}^{sk}}{B_k}$$

Järgneb naha plaanilisele sordilisusele vastava kasutamismäära arvutamine, mille juures tehakse kindlaks:

a) juurdelõigatud naha tegeliku sordilisuse hälbed plaanilisest. Näiteks art. 7907-517 puhul on tegemist sordilisuse paranemisega — 1,23(3,77–5,0);

b) plaanilise ja tegelikust sordilisusest eelmise parema või järgmise halvema nahasordi kasutamismäära intervall. Sel otstarbel kasutab arvuti antud andmetena jalatsite liikide (meeste- ja poistesandaletid jne.) kasutamismäärade intervallide tabelit. Näiteks jalatsiartikli 7907 mudeli 517 juurdelõikamisel on nahasortide kasutamismäärade intervallid järgmised:

4.	sordil	–2,5%,
5.	„	–3,0%,
6.	„	–3,0%,
7.	„	–4,0%,

c) sordilisuse muutuse mõju. See leitakse sordilisuse ehk sordinumbri muutuse (antud näites paranemine 1,23) ja vastavate kasutusmäärade intervallide abil:

$$(-0,23) \times (-2,5) + (-1,0) \times (-3,0) = +3,575\%.$$

Seega on tegelikult juurdelõigatud naha kasutamismäär plaanilisega võrreldes 3,575% suurem;

d) plaaniline kasutamismäär. Eelmine arvutus näitas, et tegelikult juurdelõigatud naha kasutamismäär suurenes sordilisuse paranemise tagajärjel 3,575%, kuid missuguse kasutamismäära, kas normijärgse (70,36%) või tegeliku (78,96%) suhtes? Eesti NSV RMN Kergetööstuse Valitsuse Konstrueerimisbüroo jalatsitööstuse materjalikulu analüüsi metoodikas korrigeeritakse sordilisuse muutuse mõjuga tegelikku kasutamismäära. Arvame, et seda võib teha ainult normijärgse suhtes, sest võrreldakse tegelikku sordilisust plaanilisega, järelikult tsehi töötlemiseks antud naha sordilisuse keskmist normatiivset kasutamismäära plaanilisega. Tegelik, st. kasutamismäär pärast juurdelõikust läheb aga lahku normatiivides ettenähtust ühe peamise teguri, juurdelõikaja töötulemuse — kokkuhoiu või ülekulu tõttu.

Lõpuks arvutatakse ja trükitakse 9. tabelisse jalatsimudelite viisi plaanilised brutopinnad ja sordilisuse muutuse mõju samuti

brutopindades, mis näiteks art. 7907-517 puhul on vastavalt 2638,3 dm² (1762:66,785×100) ja +134,2 dm² (2638,3–2504,1) kui kokkuhoid.

Sordilisuse mõju arvutuste programmi koostamise elektron-arvutile teeb mõnevõrra keeruliseks kasutamismäärade intervalli rakendamine. Intervalle oleks mõeldav kasutada siis, kui ühe jalatsiartikli erinevatele mudelitele kehtiksid ühesugused kasutamismäärad. Sageli on aga jalatsimudelite kasutamismäärade intervallid, samuti kasutamismäärad, diferentseeritud. Sel põhjusel on otstarbekam sisestada arvutisse püsivandmetena (nimetatakse ka etteantud andmeteks) kõikide jalatsimudelite kasutamismäärad nahasortide viisi. Püüame sel puhul sooritataavaid sordilisuse arvutusi iseloomustada meile tuttava jalatsiartikli 7907-517 tööülesannete andmetel:

Tabel 13

Pealse- komplek- tide neto- pind (dm ²)	Tegelikult juurde- lõigatud naha				Normijärgne		Plaaniline		Sordilisu- se muutu- se mõju (9–7) kokku- hoid (+) ülekuulu (–)
	artikli number	sort	kasutamis- määr (%)	brutopind (dm ²)	keskmine kasutamis- määr (%)	brutopind (1:6×100) (dm ²)	kasutamis- määr 5. sordi puhul (%)	brutopind (1:8×100)	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. tööülesan- ne									
×	14463	III	72,5	701,5	×	×	×	×	×
×	14463	IV	70,0	574,6	×	×	×	×	×
881	×	×	×	1276,1	71,35	1234,4	67,0	1314,9	+ 80,5
2. tööülesan- ne									
×	14482	IV	70,0	759,8	×	×	×	×	
×	14482	V	67,0	195,3	×	×	×	×	
×									
881	×	×	×	955,1	69,41	1270,0	67,0	1314,9	+ 44,5
Üldse 1762	×	×	78,97	2231,2	70,36	2504,1	67,0	2629,8	+125,4

Tabeli 13 andmete arvutused toimuvad järgmiselt:

a) veerus 1 — pealsekomplektide netopind — analoogiliselt tabelis 9 kirjeldatule;

b) veergudes 4 ja 5 — tegelikult juurdelõigatud naha kasutamismäär ja brutopind: iga tööülesande puhul eraldi kooskõlas tabeli 12 arvutustele. Jalatsimudeli üldise kasutamismäära leidmisel summeeritakse enne tööülesannete brutopinnad ja seejärel arvutatakse keskmine kasutamismäär ($78,97 = 1762 : 2231,2 \times 100$).

c) veergudes 6 ja 7 — normijärgne (keskmine) kasutamismäär ja brutopind: analoogiliselt tabelis 11 näidatule;

d) veergudes 8 ja 9 — plaaniline kasutamismäär ja brutopind: tööülesannete osas saadakse kasutamismäärad püsivandmetest, brutopind arvutatakse. Jalatsimudeli üldise keskmise saamiseks jagatakse netopind brutopinnaga veerus 9 ($67,0 = 1762 : 2629,8 \times 100$), sest olenevalt naha liigist võivad tööülesannete plaanilised kasutamismäärad erineda;

e) veerus 10 — sordilisuse muutuse mõju: plaanilisest brutopinnast lahutatakse normijärgne. Ühtlasi ilmneb, et selle tabeli tulemus ($+125,4 \text{ dm}^2$) läheb lahku kasutamismäärade intervallide abil arvutatust ($+134,2 \text{ dm}^2$ — vt. tabel 9 veerg 11). Tingitud on see keskmise plaanilise kasutamismäära arvutamise ebatäpsusest tabelis 9.

Kõigest eespool kirjeldatust järeldub, et kroomnaha sordilisuse analüüsi organiseeritakse: a) naha- ja b) jalatsiliikide lõikes.

Nahaliikide sordilisuse keskmisi näitajaid ja nende väljaarvutamist vaadeldi eespool tabelite 6 ja 7 kirjeldamisel. Nende tööde mehhaniseerimisel elektronarvutiga koostatakse tabel, mis kajastab kroomnaha sordilisust kõigepealt üldiste nahaliikide (silekroom, seakroom, ševroo, ševret ja kitsekroom) lõikes, kusjuures silekroom jaotatakse veel veise-, mullika-, vasika- ja hobusekroomiks. Iga kitsamat nahaliiki (näiteks veise- või mullikakroom) võib vajaduse korral jaotada veel nahaartikliteks. Neid kokkuvõtteid tehakse eraldi jalatsivabrikute (filiaalide) järgi ja lõpuks üldise kokkuvõtteks kombinatsiooni ulatuses.

Jalatsite pealsekomplektide juurdelõikamiseks kulutatud kroomnaha sordilisuse muutuse mõju väljaarvutamist tutvustab tabel 9. Nägime, et kokkuvõtteid tehakse jalatsite liikide (sandaalid, sandaletid, naistekingad, meeste suvekingad, toatuhvlid, väikelaste saapad jne.), need omakorda alaliikide (sandaletid meeste-, poiste-, väikelastesandaletid jne.), seejärel jalatsiartiklite ja lõpuks jalatsimudelite lõikes. Nimetatud tabelleid koostatakse samuti eraldi jalatsivabrikute ja kogu kombinatsiooni kohta.

Juurdelõigatud naha sordilisuse üldisel analüüsimisel tabeli 6 andmetel ilmses silekroomi võrdlemisi madal ($5,78$) ja seakroomi kõrge ($3,83$) sordilisus. Sordilisuse muutuse arvutused näitavad, et 1964. a. kulutati silekroomi rohkem $302,4$ tuh. dm^2 seakroomi aga hoiti kokku $286,8$ tuh. dm^2 . Naha juurdelõikuse analüüs peaks kajastama sile- ja seakroomi sordilisuse muutuse mõju eraldi, mitte ainult üldnäitajana, vaid ka jalatsimudelite viisi, eriti aga nende jalatsimudelite juures, kus üheaegselt kasutatakse mõle-

maid nahaliike. Vaatleme sel otstarbel eelkooliealiste laste sandaalide artikli 6184, mudeli 1518^a järgmisi väljavõttelisi andmeid 1964. a. aprillikuust:

Tabel 14

Nahaliigid	Juurdelõigatud pealsekomplektid		Normijärgne naha kulu		Naha sordilisus		Plaaniline naha kulu		Sordilisuse muutuse mõju	
	arv paari-des	neto-pind (dm ²)	bruto-pind (dm ²)	kasutamismäär (%)	plaani järgi	tegelikult	bruto-pind (dm ²)	kasutamismäär (%)	üle-kulu (-) (dm ²)	kokku-hoid (+) (dm ²)
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Silekroom	336	1332	2423,6	55,04	5,0	7,0	2050,3	65,0	373,3	—
Seakroom	940	3330	5322,1	62,53	5,0	4,16	5550,2	60,01	—	223,1
Kokku	1276	4662	7750,7	60,17	5,0	5,05	7600,5	60,32	373,2	223,1

Ehkki selle jalatsimudeli tootmiseks kasutatud naha üldine keskmine sordilisus kujunes peaaegu plaanile vastavaks (5,05). siis silekroomi osas oli see aga äärmiselt madal (7,0) ja põhjustas võrdlemisi suure ülekulu (373,3 dm²)

Jalatsite pealsenaha sordilisust, eriti aga madalamasordilise naha kasutamist ja sellest sõltuvat toodangu kvaliteedi langust on korduvalt taunitud ajakirjade, ajalehtede ja teaduslike väljaannete veergudel. Näiteks kirjutatakse «Edasi»: ⁸ «Kombinaadi valulap- seks on kvaliteet. Võrreldes 1963. aastaga paranes jalatsite kvali- teet mullu (s. t. 1964. a.) märgatavalt. Siiski rikkus seda töötajate hooletusest tingitud defektide kõrval ka halb pealisnahk, mis tingis sordilisuse plaani mittetäitmise.» V A. Bunimovitši ⁹ väitega, et kehtivad hinnad ei stimuleeri kõrgemasordilise naha kasutamist, tuleb nõustuda pärast naha erinevate kasutamismäärade ja nende hindade skaalaga tutvumist Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadi andmetel (vt. tabel 15)

Üldiselt kehtivad eelkooliealiste laste sandaalidele esimesena näidatud kasutamismäärad, kuid mõnikord, kui mudeli detailide vastastikune kattuvus jätab soovida (näiteks mudel 1518^a), on lisaks üldisele töötatud välja veel eraldi madalamate kasutamiskoeffitsientidega normatiivid.

⁸ V. Tenno, Analüüs ja rentaablus, «Edasi» nr. 25, 6. II 65.

⁹ В. А. Бунимович, Методологические вопросы исчисления себестоимости в связи с планированием оптовых цен в легкой промышленности, Ценообразование на предметы потребления, под редакцией проф. Ш. Я. Турецкого, Москва 1964, lk. 105.

Naha kasutamismäärad ja hinnad

Näitajad	Naha sordid				
	III	IV	V	VI	VII
A	1	2	3	4	5
1) Eelkooliealiste laste sandaalide juurdelõikamisel mullikakroomist (art. 14166)					
Kasutamismäär	72,5	69,5	66,5	63,5	56,5
Protsentides III-st sordist	100,0	95,9	91,7	87,6	77,9
1 dm ² hind (kop.)	09,45	09,05	08,54	08,04	07,04
Protsentides III sordi hinnast	100,0	95,8	90,4	85,1	74,5
2) Eelkooliealiste laste sandaalide art. 6148 mudel 1518a juurdelõikamisel mullikakroomist (artikkel 14166)					
Kasutamismäär (%)	69,5	66,5	63,5	60,5	53,5
Protsentides III-st sordist	100,0	95,7	91,4	87,1	76,9
1 dm ² hind (kopikates)	09,45	09,05	08,54	08,04	07,04
Protsentides III sordi hinnast	100,0	95,8	90,4	85,1	74,5

Et jalatsite tootmisel esimese ja teise sordi nahka üldse ei kasutata, pole ka vastavad andmed tabelisse paigutatud. Võrreldes naha kasutamismäärade alanemist hindade analoogilise näitajaga ilmneb hindade alanemise mõnevõrra kiirem tempo. Järelikult osutub kasulikumaks näiteks eelkooliealiste laste sandaalide tootmisel kasutada kolmanda sordi naha asemel seitsmendat, mille juurdelõikamisel saadakse detaile küll 22,1% (100—77,9) vähem, kuid hinna 25,5%-line (100—74,5) vähenemine katab selle ja annab lisaks isegi «ökonoomiat». Kuid mõnikord võib esineda ka vastupidist (vt. tabel 16).

Esitatud andmed kajastavad jalatsiartikli nr. 6184 üldisi kvartaliplaani ja veel eraldi sama jalatsiartikli mudeli nr. 1518^a normatiive, s. o. naha kasutamismääri, pealsekomplektide puhaspindu ja nende kaudu väljaarvutatud brutopindu. Ühtlasi on tabelisse paigutatud naha 1 dm² hind (brutopinnas) ja pealsekomplektide maksumused.

Jalatsiartikli nr. 6184 mudeli 1518^a normatiivid ja ühe tööülesande täitmine

Naha juurdeloikuse näitajad	Plaanilised normatiivid			Tööülesanne nr. 249 28. IV 64. a. jalatsi- mudeli nr. 1518 ^a juurdeloikamiseks	
	jalatsi- artiklile üldiselt	kvartali- plaani järgi	jalatsi- mudelile nr. 1518 ^a	normi- järgne	tegelik
A	1	2	3	4	5
Sordilisus	5,0	5,0	5,0	7,0	7,0
Kasutamismäär (%)	66,5	65,5	63,5	53,5	55,8
Detailide komplekti puhas- pind (dm ²)	3,684	3,684	3,684	3,964	3,964
Detailide komplekti bruto- pind (dm ²)	5,54	5,624	5,80	7,41	7,11
Naha (art. 14166) 1 dm ² hind (kopikates)	8,54	8,54	8,54	7,04	7,04
Detailide komplekti maksu- mus (kopikates)	47,31	48,03	49,53	52,17	50,04

Kui võrrelda jalatsiartikli üldist kvartaliplaani ja mudeli 1518^a normatiive, näeme, et konkreetsete jalatsiartiklite-mudelite kasutamismäärade väljatöötamisel pole peetud kinni üldkehtivast normist — nii on sellest madalamad kvartaliplaani määrad 1,0% ja jalatsimudeli 1518^a puhul koguni 3,0%. Selle tagajärjel planeeriti pealsekomplekti maksumus 2,22 kopikat (49,53—47,31) suuremana üldisest tasemest.

Tegelikult kasutati mudeli 1518^a juurdeloikamisel plaanilise 5. asemel 7. sordi nahka, mistõttu kulutatud naha kogus suurenes veelgi ja hoolimata naha 1 dm² mõnevõrra madalamast hinnast kujunes pealsekomplekti maksumus kallimaks plaanilisest. Tööülesande tegeliku ja normijärgse kasutamismäära võrdlemine näitab juurdeloikaja «ökonoomset» tegevust, sest naha tegelik kasutamismäär oli plaanilisest suurem 2,3% (55,8—53,8), mis annab töölisle õiguse saada preemiat 2 kopikat igalt kokkuhoitud ruutdetsimeetrilt. Seega on pealsekomplektile kulutatud kroomnaha maksumuseks 57,968 kop. (50,04 + (3,964 × 2)). Ilmselt pole selle jalatsimudeli kroomnaha kulunormi väljatöötamisel silmas peetud maksimaalse kokkuhoiu printsiibist.

Viimati kirjeldatud näitest selgus veel kroomnaha kulu kaks olulist probleemi: a) jalatsimudelitele juurdeloigatava naha kasutamismäärade optimaalsus ja b) naha hulghinnad.

Jalatsivabrikute praktikas ei ole organiseeritud jalatsimudelite kasutamismäärade optimaalsuse süstemaatilist analüüsi. Harilikult pööratakse sellele tähelepanu alles siis, kui väljatöötatud normatiivid osutuvad liiga kõrgeteks ja põhjustavad juurdelõikajate töös negatiivseid tulemusi. Kuid võib esineda ka vastupidist — lähedaid normatiive (jalatsimudel 1518^a). Meie poolt soovitatud keskmiste normijärgsete ja tegelike kasutamismäärade arvutused ja sellekohase tabeli koostamine jalatsimudelite viisi võimaldab teha vajalikke korrektiive õigeaegselt.

Naha kulu kajastamine rahalises hindes ja sellega seotud hulgihindade mõju analüüsi meetodika vajab veel läbitöötamist.

Kokkuvõttes näeme, et materjalide kulu arvestuse mehhaniseerimisega naha- ja jalatsikombinaadis on asutud rakendama NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrust arvestuse puuduste kõrvaldamiseks, milles muuseas öeldakse: ¹⁰ «Tänapäeva arvutustehnika võimaldab põhjalikult parandada raamatupidamisarvestust arvestuse mehhaniseerimise ja progressiivsete arvestusvormide ja meetodite laialdase kasutamise teel.»

Antud toimetusse septembris 1965. a.

МЕТОДИКА АНАЛИЗА РАСКРОЯ ХРОМОВЫХ КОЖ

А. Руувет

Р е з ю м е

Анализ расхода кожматериалов производится на Тартуском кожевенно-обувном комбинате в конце каждого квартала по методике, рекомендованной Управлением легкой промышленности ЭССР. Для этого составляются таблицы, которые содержат данные о структурных сдвигах в выпуске продукции, об изменениях в размерах обуви и в сортности кожевенных материалов, а также об экономии или перерасходе материалов, зависящих от работы закройщиков. В таблицах эти данные представлены только в виде общих цифровых показателей, не дифференцированных по отдельным артикулам и моделям обуви. Однако, следует подчеркнуть значительную трудоемкость работ, связанных с уточнением и дифференциацией указанных сводок, в силу чего при ручном способе вычислений все это является непосильным для счетных работников. Единственно правильным решением явилось бы применение для этих работ электронно-вычислительной машины. Нами разработана соответствующая методика обработки исходных данных и составления сводок, позволяющая

¹⁰ Совет Министров СССР, Постановление от 6 ноября 1964 г. № 923, О мерах по устранению серьезных недостатков в организации бухгалтерского учета и усилению его роли в осуществлении контроля в народном хозяйстве, Москва, Кремль.

распределять раскрой кожматериалов по видам и сортам в раз-
резах артикулов и моделей обуви. Например, вычисления, свя-
занные с определением расхода кожматериалов по площади
нетто и брутто при одновременном выявлении зависимости рас-
хода от изменения сортности, можно производить с помощью
электронно-вычислительной машины «Урал-4»:

1. Общая неттоплощадь определяется по формуле:

$$P_k = \sum_{\ddot{u}=1}^{\ddot{U}} P_{k\ddot{u}}$$

P_k — общая неттоплощадь обуви k
 $P_{k\ddot{u}}$ — чистая площадь k в задании $\ddot{u}$
 $\ddot{u}$ — номер задания $\ddot{u}=1, 2, \dots, \ddot{U}$

2. Для получения различных показателей в дальнейших вы-
числениях, предусмотренных в заданиях, а также в нормах по
моделям обуви, следует обращаться к показателям бруттопло-
щади. Эта задача решается следующим образом:

а) устанавливаются неттоплощади $N_{\ddot{u}}$, предусмотренные нор-
мой в заданиях:

$$N_{\ddot{u}} = \frac{1}{100} \sum_{j=1}^J B_{j\ddot{u}} C_{j\ddot{u}};$$

j — артикул кожматериала,
 $B_{j\ddot{u}}$ — бруттоплощадь артикула кожматериала j в задании $\ddot{u}$,
 $C_{j\ddot{u}}$ — процент использования артикула кожматериала j в за-
дании $\ddot{u}$;

б) по формуле $\overline{C_{\ddot{u}}} = \frac{N_{\ddot{u}}}{B_{\ddot{u}}} \cdot 100$ вычисляются средние проценты
использования $\overline{C_{\ddot{u}}}$;

$B_{\ddot{u}}$ — общая бруттоплощадь кожматериалов, выданных для
вычисления задания.

3. Исходя из среднего процента использования, определяют-
ся соответствующие нормам бруттоплощади обувных моделей
 $D_{k\ddot{u}}$ сначала для каждого задания в отдельности, а затем в виде
сводки D_k для всех заданий:

$$D_{k\ddot{u}} = \frac{P_{k\ddot{u}} \cdot 100}{\overline{C_{\ddot{u}}}}; \quad D_k = \sum_{\ddot{u}=1}^{\ddot{U}} D_{k\ddot{u}}.$$

4. Следует вычисление среднего, соответствующего норме про-
цента $\overline{C_k}$ для всех заданий по модели:

$$\overline{C} = \frac{P_k}{D_k} \cdot 100$$

5. Вычисляется бруттоплощадь обувных моделей для каждого задания по всем сортам кожматериалов в отдельности и, наконец, в виде сводки B_k :

$$B_k = \sum_{\bar{u}=1}^{\bar{U}} \frac{P_{k\bar{u}} B_{\bar{u}}}{P_{\bar{u}}} \quad \left| \quad B_{\bar{u}} \text{ — общая бруттоплощадь кожматериалов, выданных для выполнения задания.} \right.$$

6. Затем определяется фактический процент использования кожматериалов C_k и фактическая сортность s_k при раскрое моделей:

$$C_k = \frac{P_k}{B_k} 100; \quad s_k = \frac{\sum_{\bar{u}=1}^{\bar{U}} \sum_{j=1}^J \sum_{s=1}^8 B_{j\bar{u}s}^{sk}}{B_k}$$

Таким образом, на основании цифровых данных, полученных благодаря применению вышеуказанных формул, и определяется зависимость расхода кожматериалов от изменения их сортности.

ÜBER DIE ANALYSEMETHODIK DES VERBRAUCHS DES ZUGESCHNITTENEN CHROMLEDERS

(Nach den Angaben des Leder- und Schuhkombinats zu Tartu)

A. Ruuvet

Zusammenfassung

Im Leder- und Schuhkombinat zu Tartu wird der Verbrauch des Chromleders quartalweise, gemäß der von der Verwaltung der Leichtindustrie der Estnischen SSR empfohlenen Methode, analysiert. Dabei werden entsprechende Rechentabellen zur Aufklärung der Strukturwandlungen der Produktion, des Einflusses der Größennummern der Schuhe und der Qualitätsveränderung des Leders, ebenso zur Aufklärung der von der Arbeit der Zugschneider abhängenden Ökonomie oder des Mehrverbrauchs, zusammengestellt. Damit die entsprechenden Rechenarbeiten den Kräften des Rechenpersonals angemessen wären und der Handtechnik der Rechenarbeiten entsprächen, werden die diese Faktoren charakterisierenden Angabentabellen für die gesamte Schuhproduktion zusammengestellt. Wir sind jedoch der Meinung, daß man dies auf Grund der zugeschnittenen Oberlederpaare nicht in der Gesamtmenge, sondern entsprechend verschiedenen Schuhmodellen, tun mußte, vorausgesetzt, daß man bei diesen Arbeiten Elektronrechenmaschinen benutzt. Anschließend werden die von

der Qualitätsveränderung des Chromleders bedingten Rechenarbeiten auf der Elektronrechenmaschine «Ural 4» ausgeführt.

Auf Grund der Information der primären Dokumente rechnet die Elektronrechenmaschine:

1. Die Gesamtnettofläche des Schuhmodells P_k :

$$P_k = \sum_{\ddot{u}=1}^{\ddot{U}} P_{k\ddot{u}}$$

$\ddot{u}$ — die Nummer der Arbeitsaufgabe $\ddot{u}=1, 2, \dots, \ddot{U}$
 $P_{k\ddot{u}}$ — die Reinfläche des Schuhs k in der Arbeitsaufgabe $\ddot{u}$

2. Die für die weiteren Berechnungen nötigen normgerechten Nettoflächen der Arbeitsaufgaben und die durchschnittlichen Verbrauchsprozente:

- a) die normgerechten Nettoflächen $N_{\ddot{u}}$:

$$N_{\ddot{u}} = \frac{1}{100} \sum_{j=1}^J B_{j\ddot{u}} C_{j\ddot{u}}$$

j — der Lederartikel
 $B_{j\ddot{u}}$ — die Bruttofläche des Lederartikels j in der Arbeitsaufgabe $\ddot{u}$
 $C_{j\ddot{u}}$ — die Verbrauchsprozente des Lederartikels j in der Arbeitsaufgabe $\ddot{u}$

- b) die durchschnittlichen Verbrauchsprozente — $\overline{C_{\ddot{u}}}$:

$$\overline{C_{\ddot{u}}} = \frac{N_{\ddot{u}}}{B_{\ddot{u}}} \cdot 100$$

$B_{\ddot{u}}$ — die Gesamtbruttofläche des in der Arbeitsaufgabe ausgegebenen Leders

3. Die normgerechten Bruttoflächen der einzelnen Schuhmodelle $D_{k\ddot{u}}$ und die Zusammenfassung aller Arbeitsaufgaben D_k :

$$D_{k\ddot{u}} = \frac{P_{k\ddot{u}}}{\overline{C_{\ddot{u}}}} \cdot 100$$

$$D_k = \sum_{\ddot{u}=1}^{\ddot{U}} D_{k\ddot{u}}$$

4. Die durchschnittlichen normgerechten Verbrauchsprozente aller Arbeitsaufgaben des Schuhmodells k , $\overline{C_k}$:

$$\overline{C_k} = \frac{P_k}{D_k} \cdot 100$$

5. Die Bruttofläche des auf das Schuhmodell verbrauchten Leders nach der verschiedenen Ledersorte in jeder Arbeitsaufgabe, und schließlich als Zusammenfassung B_k :

$$B_k = \sum_{\ddot{u}=1}^{\ddot{U}} \frac{P_{k\ddot{u}} B_{\ddot{u}}}{P_{\ddot{u}}}$$

$B_{\ddot{u}}$ — die Gesamtbruttofläche des in der Arbeitsaufgabe ausgegebenen Leders.

6. Die wirklichen Verbrauchsprozente des Schuhmodells, C_k :

$$C_k = \frac{P_k}{B_k} 100$$

7 Die durchschnittliche Güteklasse des für die Verfertigung des Schuhmodells zugeschnittenen Leders $\overline{S}_k$:

$$\overline{S}_k = \frac{\sum_{\ddot{u}=1}^{\ddot{U}} \sum_{j=1}^J \sum_{s=1}^8 B_{j\ddot{u}s}^{sk}}{B_k}$$

Die durch die angestellten Berechnungen erhaltenen Angaben zur Aufklärung der Veränderung der Güteklasse werden in der folgenden Tabelle dargelegt:

**Der Einfluß der Veränderung der Güteklasse des beim Zuschneiden
des Schuhartikels 7907, Modell 517 benutzten Leders**

Die Netto- fläche der Oberlederpaare (dm ²)	Das wirklich zugeschnittene Leder				Normgerecht		Planmäßig		Der Einfluß der Verände- rung der Güteklasse Ökonomie (+) Mehrverbrauch (-) (dm ²)
	Artikel- nummer	Sorte	Ver- brauchs- prozente (%)	Brutto- fläche (dm ²)	Durch- schnitt- liche Ver- brauchs- prozente (%)	Brutto- fläche (1:6× ×100) (dm ²)	Verbrauchs- prozent bei der Benutzung der 5. Sorte (%)	Brutto- fläche (1:8× ×100) (dm ²)	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Arbeitsauf- gabe									
×	14463	III	72,5	701,5	×	×	×	×	×
×	14463	IV	70,0	574,6	×	×	×	×	×
881	×	×	×	1276,1	71,35	1234,4	67,0	1314,9	+ 80,5
2. Arbeitsauf- gabe									
×	14482	IV	70,0	759,8	×	×	×	×	×
×	14482	V	67,0	195,3	×	×	×	×	×
881	×	×	×	955,1	69,41	1270,0	67,0	1314,9	+ 44,9
Imsgesamt 1762	×	×	78,97	2231,2	70,36	2504,1	67,0	2629,8	+125,4

PIKAAJALISE KREDIIDI OSA EESTI NSV KOLHOOSIDE TOOTMISBAASI KUJUNDAMISEL

J. Pikk

Raamatupidamise kateeder

Kõrvuti võimsa tööstusega on õitsva, igakülgselt arenenud ja kõrge produktiivsusega põllumajanduse loomine kommunismi üles-ehitamise kohustuslik tingimus.¹

Kõrge produktiivsusega põllumajanduse üheks tähtsamaks tingimuseks on vastava materiaalse tootmisbaasi rajamine, mis nõuab kolhoosidelt suuri kapitaalmahutusi. Ka Eesti NSV kolhoosides on kapitaalmahutused tähtsal kohal ja suurenevad aasta-aastalt. Kui kolhooside kapitaalmahutused 1949. aastal moodustasid ainult 0,7 miljonit rubla, siis 1964. aastal ulatusid need ilma kapitaalremondi kuludeta 37,6 miljoni rublani, ületades 1949. aastal tehtud kapitaalmahutused 53,7-kordselt. Kapitaalmahutuste vahendite kasv ja põhifondide kontsentreerimise suurenemine on sotsialistliku laiendatud taastootmise aluseks kolhoosides, arenedes põllumajandusliku tootmise intensiivistamise huvides.

Kuna kapitaalmahutused on pidevalt suurenenud, siis on kasvanud ka kolhooside põhifondid. Tootmise arendamine sõltub aga peamiselt põhifondidega varustatuse ja kasutamise efektiivsuse tasemest. Olenevalt tootmise spetsialiseerimisest kujuneb põhifondide struktuur. 1964. aastal oli kolhooside põllumajanduslike tootmispõhivahendite struktuur järgmine:

Tabel 1

Põllumajanduslike tootmispõhivahendite struktuur Eesti NSV kolhoosides 1964. aastal (%-des)

1. Hooned, ehitised ja ülekandeseadeldised	67,8
2. Jõumasinaid ja seadmed	4,2
3. Töomasinaid ja seadmed	7,8
4. Mõõteriistad, instrumendid ja laboratooriumi seadmed	0,6
5. Transpordivahendid	3,2
6. Tootmis- ja majandusinventar	1,2

¹ NLKP programm, ERK, Tallinn 1962, lk. 70.

7. Tööloomad	1,5
8. Produktiivkarja muud loomad, linnud, mesilaspered	13,1
9. Mitmeaastased istandused	0,04
10. Muud põhivahendid	1,1

Eesti NSV kolhoosides moodustavad tootmispõhivahenditest peamise osa just hooned ja ehitised, mis on seletatav meie vabariigi spetsialiseerimisega loomakasvatusele.

Põhifondidega varustatus sõltub omakorda kolhooside võimalustest, s. t. rahalisest olukorrast kapitaalmahutuste tegemisel.

Juba kolhooside loomisest alates on riik kaasa aidanud nende tootmistegevuse organiseerimisel. Eriti tähtsaks abinõuks on kujunenud kolhooside pikaajaline krediteerimine, mis aitab kolhoosidel üle saada ulatuslikemaist kapitaalmahutustest, kui seda antud momendil võimaldavad kolhooside endi akumulatsiooniallikad. Riikliku pikaajalise krediidi abil ehitavad kolhoosid loomakasvatuse- ja teisi tootmishooneid, soetavad põllumajandusmasinaid, ostavad tõuloomi, teostavad elektrifitseerimistöid ja teisi vajalikke üritusi.

Parema ülevaate saamiseks loetleme üritused, milleks NSV Liidu Riigipank annab kolhoosidele pikaajalist krediiti. Antud loetelu on kinnitatud NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu 12. märtsi 1964. a. määrusega nr. 221.

Tabel 2

Üritused, milleks NSV Liidu Riigipank annab kolhoosidele pikaajalist krediiti

Ürituse nimetus	Laenu tasumise piirtähtajad	Laenu tasumise algus (mitmendast aastast pärast laenu väljandmist)
1	2	3
1. Loomakasvatushoonete ja ehitiste, linnuvabrikute, ehitusmaterjale tootvate ettevõtete, traktorite, laevastiku, põllumajandusmasinate ja transpordivahendite remonditöökodade, lavade ja kasvuhoonete, teravilja ja tehniliste kultuuride hoidlate ning kuivatite ehitus, seadmestamine ja mehhaniseerimine, elektrifitseerimine, radiofitseerimine, telefoniseerimine ja gasifitseerimine, irrigatsioonilis-melioratiivsed ehitised, tiikide, veehoidlate, kaevude, veejuhtmete ehitus	kuni 20 a.	6
2. Kartulite, juurvilja, puuvilja, viinamarja, metsikult kasvavate puuviljade, marjade ja seente töötlemispunktide ehitus, tsehhide ehitus kohalikust toorainest toodete valmistamiseks, viinamarja-, puuvilja- ja juurviljahoidlate, naftahoidlate, mineraalväetiste ja taimekaitsevahendite hoidmiseks vajalike ladude ehitus	kuni 6 a.	3

1	2	3
3. Traktorite ja kombainide ostmine	kuni 8 a.	3
4. Põllumajandusmasinate, haake- ja tõsteseadmete, veoautode ja leiste transpordivahendite ostmine	kuni 5 a.	3
5. Uute laevade ja kalapüügimehhanismide, püksiride, pargaste ja mootorpaatide ehitamine ja ostmine	kuni 7 a.	3
6. Kalapüügiks vajalike püügivahendite ostmine (kulumisega üle 1 aasta)	kuni 3 a.	2
7. Mitmeaastaste istandike rajamine:		
a) aiad, viinamarjaistandused, subtroopilised kultuurid, metsaribad	kuni 12 a.	7
b) marjaaiad, humal, mooruspuud ja eeterõlikultuurid	kuni 6 a.	3
c) kõõmned ja salvei	kuni 3 a.	2
8. Puukoolide rajamine	kuni 5 a.	3
9. Uute maade kasutuselevõtmine, niitude ja karjamaade parandamine, turba- ja lubjaleiukohdade ettevalmistamine turba ja lubja tootmiseks	kuni 6 a.	3
10. a) tõuliste suurkariloomade ostmine (nii täiskasvanud kui ka noorkariloomad)	kuni 6 a.	3
b) kaamelite, eeslite, täiskasvanud tõuhobuste ostmine	kuni 6 a.	3
c) tõulammaste ja sigade, karusloomade, mesilasperede ja tarude ostmine	kuni 3 a.	2
11. Kulutused pinnase lupjamiseks ja kipsimiseks, kaasa arvatud kulutused lubja ja kipsi soetamiseks ning tootmiseks	kuni 10 a.	4
12. Kultuur-elukondliku otstarbega ehitiste, teede ja sildade, ülekäigukohtade ehitamine	kuni 15 a.	5
13. Üldhariduslike koolide, internaatide, õppetöökodade ja internaatkoolide ehitamine kolhoosides (krediiti antakse 50% ulatuses ehituse eelarvelisest maksumusest)	kuni 5 a.	3
14. Korterite ehitamine spetsialistidele	kuni 15 a.	5
15. Elumajade ehitamine kolhoosi mehhanisaatoritele (krediiti antakse mehhanisaatoritele kuni 2000 rbl.)	kuni 10 a.	5
16. Elumajade ehitamine kolhoosikeskustesse üksiktaludest ümberasunud kolhoosnikele, 60% maja eelarvelisest maksumusest	10 kuni 15 a.	igal aastal võrdsetes osades
17. Merekalapüügilaevade ostmine võimsusega 150—300 H-J	kuni 10 a.	4
300 ja rohkem H-J	kuni 12 a.	4

Toodud loetelust näeme, kuivõrd laiaulatuslik on pikaajalise krediidi kasutamise sfäär. Samuti on võrdlemisi pikad krediidi tasumise piirtähtajad. Need võimaldavad kolhoosidel küllaltki soodsatel tingimustel saadud krediitide tasumist, kui kapitaalmahutused rakendatakse õigeaegselt ja küllaldase efektiivsusega. Krediidi tasumise piirtähtajad olid enne 1964. aastat lühemad. Nii näiteks anti kolhoosidele loomakasvatushoonete ehitamiseks ja mehhaniseerimiseks krediiti tasumistähtajaga kuni 15 aastat, kusjuures tasumist alustati neljandast aastast pärast laenu saamist. Seega on valitsuse otsusega pikaajalise krediidi kasutamist igati soodustatud.

Krediitide kasutamise tähtaegade pikendamine on eriti tähtis majanduslikult mahajäänud kolhooside finantsilise olukorra tugevdamisel. Riigipanga uus instruksioon nr. 15² võimaldab ka lühiajalise krediidi suuremat manööverdamist kapitaalmahutusteks.

Paljude soodustuste kõrval, mis on viimasel ajal tehtud kolhoosidele, väärivad eriti toonitamist NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu 1965. aasta märtsipleenumil vastuvõetud otsused: «Kolhoosimaade põhilise parandamise kulutuste katmine riigieelarve summadest» ja «Kolhooside rahanduslik abistamine».

Esimesena nimetatud otsuste põhjal võtab riik enda kanda kolhoosimaade põhilised parandamistööd (drenaaz ja lahtise majandisese kuivendamisvõrgu rajamine ja ümberehitus, metsa ja võsa juurimine ning muud kultuurtehnilised tööd, turba lõikamise, transportimise ja kasutamisega seotud tööd, happeliste muldade lupjamine, kaasa arvatud lubiväetisega põlevkivituha maksumus ning nende transportimise ja muldaviimise kulud) ja sooldunud muldade kipsimise kolhoosides, kaasa arvatud kipsi maksumus ning tema transportimise ja muldamise kulud, samuti mainitud tööde projekteerimis-eelarvelise dokumentatsiooni koostamise kulu.

Eesti NSV Ministrite Nõukogu 28. juuni 1965. a. määrusega nr. 300 «Maaparandamise, muldade lupjamise tööde, turba tootmise ja veo riigieelarvest finantseerimise korra kohta», on meie vabariigis alustatud nende otsuste elluviimist. Vabariigi kolhoosides tehtavad kulutused maaparanduseks, happeliste muldade lupjamil, turba tootmisel ja veol kaetakse riigieelarve vahenditest alates 1. aprillist 1965. a. Eesti NSV rahvamajanduse arendamise plaanis ettenähtud mahtude ulatuses. Seega avaneb kolhoosidel võimalus senini igal aastal maaparanduseks planeeritud omavahendite arvel veelgi suurendada ja tugevdada tootmisbaasi.

Otsuse «Kolhooside rahanduslik abistamine» põhjal kohustatakse NSV Liidu Riigipanka erandi korras kustutama kolhooside võlgnevus Riigipanga laenude osas kuni 2010 miljoni rubla suuru-

---

² Инструкция по кредитованию колхозов на производственные затраты и капитальные вложения, Москва 1964.

ses summas, sealhulgas pikaajalistel laenudel kuni 1450 miljoni rubla suuruses summas.³

Kolhoosidele antakse samuti võlapikendust varumisorganisatsioonidelt kontraheerimislepingute alusel saadud rahaliste avansside osas kuni 120 miljoni rubla suuruses summas. Selle võlgnevuse peavad kolhoosid kustutama viie aasta jooksul alates 1970. aastast.⁴

Otsustati kustutada ka kolhooside kogu ülejäänud võlgnevus (120 miljonit rubla), mis tekkis seoses masinate, hoonete ja seadmete ostmisega masina-traktori- ja remondi-tehnikajaamadelt.⁵

Eesti NSV kolhoosidele eraldati pikaajalise laenu kustutamiseks 15 miljonit rubla. Vastavalt Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu 5. juuni 1965. a. määrusega nr. 266 «Rahandusliku abi osutamisest Eesti NSV kolhoosidele», on kustutamisele kuuluv summa jaotatud 364-le kolhoosile. Pikaajaliste laenude kustutamisel lähtuti eeskätt kolhooside majanduslikust olukorrast. Esmajoones kuulusid kustutamisele kuni 1963. aastani väljaantud pikaajalised ja pikendatud tasumistähtaegade laenusummad. Samuti lähtuti sellest, et esmajärjekorras kustutatakse just väheefektiivseteks osutunud laenud. Laenud kustutati ligikaudu 70% ulatuses Eesti NSV kolhooside üldarvust. Seega vabaneb valdavam osa kolhoose paari lähema aasta jooksul laenude tagasimaksmisest, mis annab meile omakorda suuri võimalusi vahendite paigutamiseks kõige otstarbekamalt.

Eesti NSV põllumajanduses on peamine tähtsus just loomakasvatusel, spetsialiseerumisega veise- ja seakasvatusele. Arendatakse ka lamba- ja linnukasvatust. Kuna meie kliima on küllaltki karm, tuleb loomadele ehitada võrdlemisi kapitaalsed hooned. Sellepärast moodustavad kapitaalmahutused loomakasvatushoonete ehitamiseks tähelepanuväärse osa üldistest kapitaalehituse summadest. 1964. aastal moodustas loomakasvatushoonete ja söödahoidlate ehituseks kulutatud summade osatähtsus üldistest kapitaalehituse summadest 37,7%. Tabelis 1 toodud andmete põhjal moodustavad hooned ja ehitised põllumajanduslikest tootmis-põhivahenditest 67,8%, kusjuures valdavam osa langeb just loomakasvatuse ja seda tootmisharu teenindavatele abihoonetele ning ehitistele. Et Eesti NSV kolhoosides on pearõhk pandud just loomakasvatushoonete ehitamisele ja mehhaniseerimisele, siis kajastub see ka pikaajalise krediidi kasutamisel.

Tabelis nr. 3 toodud andmed näitavad ilmekalt, kui võrd suur osatähtsus on loomakasvatushoonete ehitamiseks antud krediidil, mis moodustab 51,5% kõigist kapitaalmahutusteks väljaantud pikaajalistest krediitidest ajavahemikul 1947.—1964. a. Kui siia

³ NLKP Keskkomitees ja NSV Liidu Ministrite Nõukogus, «Rahva Hääle» nr. 93, 21. IV 65.

⁴ Sealsamas.

⁵ Sealsamas.

Tabel 3

Pikaajaliste krediitide väljaandmine Eesti NSV kolhoosides
1947.—1964. a. ⁶ (tuh. rubl.)

Aasta	Pikaajalise krediidi summa	sh. kapitaal- mahutus- teks	sellest looma- kasvatus- hoonete ehitamiseks	Loomakasvatus- hoonete ehitamiseks antud krediidi osa- tähtsus kapitaal- mahutusteks antud krediidist (%)
1	2	3	4	5
1947	14,2*			
1948	304,8*			
1949	1606,2	752,9	25,2	3,3
1950	1522,7	871,3	366,4	42,0
1951	2583,7	2040,9	1269,9	62,2
1952	2692,6	2232,0	1565,7	70,1
1953	2813,9	2343,8	1690,3	72,1
1954	3450,6	2859,5	2177,4	76,1
1955	3953,8	3171,9	2488,6	78,5
1956	5151,9	4120,5	2879,9***	69,9
1957	4955,7	4254,5**	2519,1	59,2
1947—1957	29050,1	22647,3	14982,5	66,1
1958	3641,0	3253,8**	1611,9	49,5
1959	4661,4	4337,8**	1556,1	35,9
1960	5261,9	4975,0**	2119,2	42,6
1961	5995,0	5995,0	2739,0	45,7
1962	6875,0	6875,0	3166,0	46,0
1963	8034,0	8034,0	3592,0	44,6
1964	10644,0	10254,0	4452,0	43,4
1958—1964	45112,3	43724,8	19236,2	44,0
1947—1964	74162,4	66371,9	34218,7	51,5

lisada veel muude tootmishoonete ehituseks antud krediidi summad, siis tõuseb ehituskrediidi osatähtsus veelgi. Samuti on kasvanud iga-aastaselt väljaantavad krediidisummad. Võrreldes 1954. aastaga kasutati 1964. a. loomakasvatushoonete ehituseks pikaajalist krediiti 2 korda rohkem. Kapitaalmahutusteks väljaantud pikaajaliste krediitide üldsummas on ehituskrediidi osatähtsus mõnevõrra alanenud ja just maaparanduseks, elektrifitseerimiseks ning põllumajandusmasinate ostmiseks antud krediidisummade arvel. Seda iseloomustavad ka tabelis 4 toodud andmed.

⁶ Tabel on koostatud statistilise aruandluse vormi nr. 741 põhjal.

* Andmed krediitide jaotamise kohta kapitaalmahutusteks ja tootmisvajadusteks.

** Andmed koos mitmeaastaste heintaimeseemnete ostuks antud krediitidega.

*** Andmed koos teraviljaladude ehituskrediidiga.

Tabel 4

Eesti NSV kolhooside poolt kasutatud pikaajalise krediidi struktuur aastatel
1954. ja 1961. — 1965. (tuh. rubl-des ja %-des kasutatud krediidi üldsummast)

Krediteeritav üritus	1954. a.		1961. a.		1962. a.		1963. a.		1964. a.		1965. a.	
	summa	%	summa	%	summa	%	summa	%	summa	%	summa	%
1. Loomakasvatus- hoonete ehitus	2177,4	63,1	2739,0	45,6	3166,0	46,1	3592,0	44,7	4452,0	43,4	5408,0	38,7
2. Muude tootmis- hoonete ehitus	116,2	3,4	236,0	3,9	334,0	4,9	502,0	6,2	1222,0	11,9	1536,0	11,0
3. Elektrifitseeri- mine	216,0	6,3	721,0	12,0	928,0	13,5	709,0	8,8	467,0	4,6	416,0	3,0
4. Maaparandus	199,8	5,8	1233,0	20,5	1248,0	18,2	1631,0	20,3	1677,0	16,4	87,0	0,7
5. Põllumajandus- masinate ostmine	45,7	1,3	860,0	14,3	1048,0	15,2	1388,0	17,2	1566,0	15,3	1403,0	10,0
6. Töuloomade ostmine	52,5	1,5	65,0	1,1	65,0	0,9	51,0	0,8	156,0	1,4	278,0	2,0
7. Muud üritused	643,0	18,6	141,0	2,6	86,0	1,2	161,0	2,0	714,0	7,0	4830,0	34,6
	3450,6	100,0	5995,0	100,0	6875,0	100,0	8034,0	100,0	10254,0	100,0	13958,0	100,0

Vaatamata aastate jooksul toimunud pikaajalise krediidi struktuuri muutustele, haarab valdavama osa väljaantavatest krediidi absoluutsummadest siiski krediit loomakasvatushoonete ehituseks. 1954. aastal moodustas loomakasvatushoonete ehituseks väljaantud krediit pikaajalise krediidi summast 2177,4 tuh. rbl. ehk 63,4%. 1964. a. olid aga vastavad arvud 4452 tuh. rbl. ja 43,4%. Summa on kasvanud rohkem kui kahekordseks, kuigi osatähtsus 19,7% võrra alanes.

Suurenemistendentsi näitab muude tootmishoonete (kuivatid, aidad, hoidlad, kasvuhoone jne.) ehituseks antud krediit. Kui 1954. a. moodustas nimetatud ürituseks väljaantav summa ainult 116,2 tuh. rbl. ehk 3,4% pikaajalise krediidi üldsummast, siis 1964. a. oli vastav summa juba 1222 tuh. rbl. ja moodustas pikaajalise krediidi üldsummast 11,9%. Muude tootmishoonete krediiti kasutati vähe selletõttu, et praktiseeriti väikeste hoonete ehitamist, mis ei olnud oma maksumuselt eriti kallid ja kulud püüti katta omavahenditega. Seda krediiti kasutatakse veel vähe ka sel põhjusel, et ehitatakse väga palju individuaalprojektide järgi ja krediteerimiseeskirjade kohaselt võib individuaalprojektide järgi ehitamist krediteerida ainult erandjuhtudel. See, et ehitamisel kasutatakse individuaalprojekti, näitab aga ajakohaste tüüpprojektide puudumist.

Elektrienergiat kasutatakse praegu laialdaselt kolhoosides mitmesugusteks tootmisvajadusteks. Paljud töomahukad tootmisprotsessid, esmajoones loomakasvatuses, on elektrifitseeritud. Põllumajanduse järjekindla elektrifitseerimise tulemusena kasutasid 1964. a. elektrienergiat kõik vabariigi kolhoosid.

Pikaajalist krediiti elektrifitseerimiseks kasutati kõige rohkem 1961. ja 1962. aastal, vastavalt 721 tuh. ja 928 tuh. rbl. Kuna põhilised elektrifitseerimistööd on vabariigis kolhooside osas tehtud, siis vähenevad selleks vastavad kapitaalmahutused. 1965. aastal moodustas elektrifitseerimiseks väljaantav krediit ainult 3,0% üldisest krediidisummast.

Võrdlemisi intensiivselt tehakse meie vabariigis maaparandustöid, mis väljendub ka pikaajalise krediidi kasutamises selleks otstarbeks. Alates 1965. aastast võtab riik maaparandustööd enda kanda, seega kaovad need edaspidi krediteeritavate ürituste loetelust.

1954. aastal moodustas põllumajandusmasinate ostmiseks väljaantud krediidisumma üldsummast ainult 45,7 tuh. rbl. ehk 1,3%. Seda põhjustas asjaolu, et kolhoosid ei soetanud suuremaid põllumajandusmasinaid (traktorid, kombainid, veoautod jne.), sest neid kasutati lepingu alusel masina-traktorijaamadest. Kolhooside vajadus traktorite, kombainide ja veoautode pargi moodustamiseks oma majandis tõi kaasa MTJ-de reorganiseerimise. Põllumajanduslike masinate ostmiseks antavad krediidisummad on pärast seda pidevalt suurenenud, samuti nende osatähtsus üldisest

mahust. Nõuab ju igal aastal täiendamist ja uuendamist vajav tehnika kolhoosidelt suuri kapitaalmahutusi. Nii kasutati 1964. a. vabariigi kolhoosides põllumajanduslike masinate ostmiseks pikaajalist krediiti 1566 tuh. rbl., see on 34,2 korda rohkem kui 1954. aastal. Enamasti ostetakse krediidi abil just suuremaid masinaid, nagu traktoreid, kombaine ja veoautosid. Käesoleval ajal on kolhoosid juba küllaltki rahuldavalt varustatud kaasaegsete põllumajandusmasinatega ja selletõttu võib arvata, et kapitaalmahutuste osatähtsus selles osas mõnevõrra väheneb. Teatud rahulolematust tekitab aga see, et masinaid ei saa vastavate komplektidena ja unifitseeritult. Samuti on puudus paljudest tagavaraosadest. See nõuab tööstuse ja varustusorganisatsioonide töö paremat korraldamist.

Suhteliselt vähe kasutatakse meie vabariigis pikaajalist krediiti tõuloomade ostmiseks, kuna enamikes kolhoosides on tõukari olemas ja seda püütakse täiendada oma karja baasil. Kõne alla võiks tulla põhikarja taastamiskulude katmine krediidiga, kuivõrd see aga on põhjendatud, vajaks lähemat käsitlemist.

Kuna 1954. aastal loeti pikaajaliste kapitaalmahutuste laenude hulka mineraalväetiste ostmiseks vajalikke summasid, siis sellest tingitult oli suur ka muude ürituste osatähtsus laenude üldsummast.

Alates 1961. aastast ei arvestata mineraalväetiste ja mitmeaastaste heintaimeseemnete soetamiskulusid pikaajalise krediidi objektideks ja neid soetatakse lühiajalise tootmiskrediidi arvel.

1965. aasta krediidiplaanis moodustavad muud üritused jälle võrdlemisi suure summa. Nüüd kuuluvad muude ürituste hulka laenu spetsialistide ja mehhanisaatorite elamuehituseks.

Selline on pikaajalise krediidi struktuur vabariigi kolhooside kohta tervikuna. Tingituna looduslikest ja tootmislikest tingimustest, majanduslikust tasemest ja teistest iseärasustest ei ole pikaajalise krediidi struktuur rajoonide lõikes kaugeltki ühesugune. Toome näitena pikaajalise krediidi struktuuri 1963. aasta kohta Pärnu ja Tartu rajooni kolhoosides.

Tabel 5

Pikaajalise krediidi struktuur Pärnu ja Tartu rajooni kolhoosides 1963. aastal

Krediteeritav üritus	Osatähtsus krediidi üldsummas %	
	Pärnu	Tartu
1. Loomakasvatushoonete ehitus	36,1	43,8
2. Elektrifitseerimine	20,7	6,9
3. Maaparandus	23,2	16,2
4. Muude tootmishoonete ehitus	8,1	3,9
5. Põllumajanduslike masinate ostmine	11,9	28,2
6. Tõuloomade ostmine	—	1,0
Kokku:	100,0	100,0

Toodud andmetest näeme, et Pärnu rajooni kolhoosidele väljaantud pikaajalistest laenudest moodustavad valdavama osa elektrifitseerimiseks ja maaparanduseks antavad laenud, Tartu rajoonis aga loomakasvatushoonete ehituseks ja põllumajanduslike masinate ostmiseks antavad laenud. Kuna Pärnu rajooni maad vajavad võrreldes teiste rajoonidega ulatuslikumaid maaparandustöid, siis on see päris loogiline, et kasutatakse ka rohkem summasid selleks otstarbeks. Põllumaa massiivide suurema eraldatuse tõttu tuleb rajada suuremal hulgal elektriliine, mis suurendab kulutusi elektrifitseerimisel.

Parema ülevaate saamiseks toome pikaajalise krediidi kasutamise rajoonide lõikes, kusjuures eraldi näitame loomakasvatuse ja teiste tootmishoonete ehituseks kasutatud krediidisummad ja osatähtsuse.

Tabel 6

**Pikaajalise krediidi kasutamine Eesti NSV kolhoosides rajooniti
1961—1964. a. (incl.) (tuh. rbl. ja %o-des)**

Rajoon	Kasutatud krediidi üldsumma	Protsent vabariigi üldisest krediidisummast	Krediit loomakasvatushoonete ehitamiseks ja mehaniseerimiseks	Osatähtsus kasutatud krediidi üldsummast	Krediit teiste tootmishoonete ehitamiseks	Osatähtsus kasutatud krediidi üldsummast
1. Valga	1758	5,7	932	53,0	4	0,2
2. Viljandi	2588	8,4	1123	43,3	138	5,3
3. Võru	1696	5,5	699	41,2	218	12,8
4. Jõgeva	3144	10,2	1489	40,7	211	6,7
5. Kohtla-Järve	513	1,6	209	43,2	17	3,3
6. Kingissepa	1963	6,3	916	46,6	156	7,9
7. Paide	1974	6,4	997	50,5	179	9,1
8. Põlva	1881	6,1	989	52,5	220	11,6
9. Pärnu	3232	10,4	1112	34,4	279	8,6
10. Rakvere	1910	6,2	1171	61,3	—	—
11. Rapla	1784	5,8	642	35,9	211	11,8
12. Tartu	2812	9,1	1318	46,8	72	2,6
13. Haapsalu	3578	11,6	1553	43,4	349	9,7
14. Harju	2075	6,7	799	38,5	247	11,9
Kokku	30908	100,0	13949	45,1	2301	7,4

Toodud andmetest näeme, et vabariigis nelja aasta jooksul kasutatud pikaajalisest krediidist on suunatud Haapsalu, Pärnu, Jõgeva ja Tartu rajooni kolhoosidele teiste rajoonidega võrreldes suuremad krediidisummad. Eelkõige on see tingitud muidugi rajoonide suurusest, kuid arvesse on võetud ka majanduslikke ja

looduslikke tingimusi ning kolhooside ebarahuldavat varustatust põhivahenditega.

Vaadeldes pikaajalise krediidi kasutamist vabariigi rajoonide lõikes jõuame järeldusele, et kõige rohkem on kasutatud krediiti loomakasvatushoonete ehitamiseks. Rakvere, Valga, Põlva ja Paide rajoonis ületab see poole kasutatud krediidisummast. Eriti intensiivselt on kasutatud pikaajalist krediiti loomakasvatushoonete ehitamiseks Rakvere rajooni kolhoosides, kus nimetatud krediit moodustab pikaajalise krediidi üldsummast 61,3%. 1964. a. moodustas see isegi 64,5%. Mõnevõrra väiksema osatähtsusega (34,4%) on antud krediidiliik Pärnu rajooni kolhoosides, kus suhteliselt rohkem kui teistes rajoonides kaeti krediidiga kulutusi maaparanduseks ja elektrifitseerimiseks. Kuna ajakohaste loomakasvatushoonete ehitamine ja nende mehhaniseerimine jääb päevakorda kolhoosides ka edaspidi, siis avaneb pikaajalisel krediidil selles osas võrdlemisi lai tegevussfäär.

Kuigi teiste tootmishoonete ehitamiseks antud pikaajalise krediidi osatähtsus aastate jooksul on kasvanud, moodustab ta siiski väikese osa üldisest krediidisummast. 1961. aastal kasutati vastavat krediiti 3,9%, 1962. aastal 4,9%, 1963. a. 6,2% ja 1964. aastal 11,9% üldisest krediidisummast. Muudest tootmishoonetest on kolhoosides aga suur puudus. Enamikes kolhoosides puuduvad laod ning kuurid väetiste ja alusturba hoidmiseks, mille tulemusena kannavad kolhoosid igal aastal suuri kahjusid seoses halbade hoiutingimustega. Vähe on veel nõuetekohaseid teraviljakuivateid, hoidlaid, garaaže, töökodasid, kasvuhooneid ja teisi samalaadseid tootmishooneid. Osaliselt on olnud takistuseks tingimustele vastavate tüüpprojektide puudumine, kuid mõnevõrra on tinginud seda ka kolhooside ebamajanduslik suhtumine muude tootmishoonete ehitusse. Seega on ka siin pikaajalise krediidi kasutamisel avarad arenguperspektiivid.

Iga aastaga on suurenenud kolhooside kapitaalmahutused, nii oma kui ka laenatud vahendite arvel. Kasvanud on ka pikaajaliste krediitide osatähtsus kolhooside kapitaalmahutustes, millest saame ülevaate tabelis 7 toodud andmete põhjal.

Järsult on suurenenud pikaajalise krediidi osatähtsus 1964. aastal. Krediidi osatähtsuse tõus kapitaalmahutuste kulutustes 1964. a. (samuti 1965. a.) on tingitud partei ja valitsuse abinõudest kolhoositootmise tõstmisel, kusjuures suurendati ka rahaliste vahendite allikaid kolhooside krediteerimiseks. Sellele aitas kahtlematult kaasa mitmete takistavate sätete kõrvaldamine krediteerimise eeskirjades ning soodustatud krediteerimise tingimuste loomine majanduslikult nõrkadele kolhoosidele. Majanduslikult nõrgemates rajoonides, kus tootmistingimused on liigniiskuse, kuplilisuse, põldude tükeldatuse ja teiste põhjuste tõttu halvemad, avanevad nüüd paremad võimalused pikaajalise krediidi kasutamisel. Nii oli 1964. aastal pikaajalise krediidi osatähtsus kapitaalmahu-

**Pikaajaliste krediitide osatähtsus kapitaalmahutustes vabariigi kolhoosides
rajooniti 1960, 1961, 1963 ja 1964 (%-des)**

Rajoonid	Aastad			
	1960	1961	1963	1964
1. Valga	17,7	21,6	31,8	34,3
2. Viljandi	16,5	16,4	12,4	23,3
3. Võru	17,4	19,8	19,9	35,2
4. Jõgeva	13,9	17,6	22,6	30,0
5. Kohtla-Järve	13,7	12,4	6,6	18,4
6. Kingissepa	14,3	14,5	18,6	21,3
7. Paide	9,8	10,1	10,8	16,8
8. Põlva	15,8	15,9	20,6	32,3
9. Pärnu	26,0	23,0	26,0	34,7
10. Rakvere	11,1	14,7	14,7	16,8
11. Rapla	9,8	11,0	12,4	25,9
12. Tartu	14,2	17,5	25,5	34,5
13. Haapsalu	22,2	24,6	28,9	43,5
14. Harju	12,6	13,9	14,1	19,2
Kokku	14,6	16,3	18,6	26,5

tustes Haapsalu rajooni kolhoosides 43,5%, Pärnu rajoonis 34,7%, Võru rajoonis 35,2%.

Majanduslikult raskemates tingimustes olevaks tuleb lugeda ka Kingissepa rajoon ja pikaajalise krediidi osatähtsust peaks seal veelgi suurendama. Pikaajalist krediiti tuleb planeerida mitte rajoonide suuruse ja kolhooside arvu järgi, vaid silmas pidades kolhooside majandusliku arengu taset, s. t. rahaliste sissetulekute, jagamatusse fondi eraldatavate vahendite ja töötasu taset. Samuti tuleb lähtuda konkreetsetest tootmistingimustest. Võttes need aluseks riiklike krediitide andmisel kiirendame tootlike jõudude arengut ja aitame tõsta kolhoosnike töötasu ka majanduslikult nõrgemates kolhoosides, mis aitab ellu viia printsiipi — võrdne tasu võrdse töö eest. Seega kujuneb kolhooside krediteerimine riigi poolt üheks põhiliseks abinõuks kolhooside majandusliku taseme võrdsustamisel ning tootmispõhifondide suurendamisel majanduslikult nõrgemates kolhoosides. Selline peab olema krediteerimise eesmärk põllumajandusliku tootmise intensiivistamise perioodil.

Kuid krediidisummade suurendatud andmisest kolhoosidele ainuüksi ei piisa, et luua kolhoosides tugev materiaalne ja tehniline baas. See sõltub väga palju krediitide õigest planeerimisest ja efektiivsusest kasutamisest.

Kapitaalmahutuste praktikas kolhoosides esineb veel mitmeid tõsisid puudusi, nagu kapitaalmahutuste ja materiaalsete ressurside killustamine paljude objektide vahel: üheaegselt ehitatakse kaugelt rohkem objekte, kui on võimalik neid kindlustada ehitus-

materjalidega ja seadmetega. Sellest tulenevalt venib ehitus ja tootmisvõimsuste käikurakendamine, mis alandab kapitaalmahutuste efektiivsust.

Lahendamist vajavad kolhoositootmise spetsialiseerimise küsimused. Tuleb kindlaks määrata iga üksiku kolhoosi arenguperspektiivid, lähtudes looduslikest ja teistest tingimustest. On hädavajalik määrata majandi teaduslikult põhjendatud optimaalne suurus. Samuti peavad olema välja töötatud kolhoosiasulate projektid nende spetsialiseerumise- ja arenguvõimalusi arvestades.

Nende põhiprobleemide kompleksne lahendamine aitab kõige efektiivsemalt kaasa põllumajanduse intensiivistamise, kapitaalmahutuste planeerimise ja suunamise, sealhulgas ka kolhoosidele pikaajalise krediidi andmise ülesande lahendamisele.

Kapitaalmahutuste pikaajalise krediteerimise eelis seisneb selles, et kolhoosidel on võimalusi teha üheaegselt suuri kapitaalmahutusi ilma oma finantsressursse sidumata. Krediidi tagasimaksed õigesti kehtestatud tasumistähtaegadel kaetakse selleks momendiks saadud majaõndusliku efekti arvel, mis tekkis pikaajalise krediidi abil tehtud täiendavatest kapitaalmahutustest. Seejuures suunatakse täiendavatest kapitaalmahutustest saadud majanduslik efekt vastavas proportsioonis nii laenu tasumiseks, kolhoosnike heaolu tõstmiseks kui ka ühismajandi arendamiseks.

Krediit on mõeldud kolhooside abistamiseks, et kiirendada kolhoositootmise tempot ja saavutada lühema ajaga nõuetekohase materiaali-tehnilise baasi väljaarendamine. Mida kiiremini rakendatakse tegevusse kapitaalmahutused, seda suuremat efekti nad annavad. Pikaajalise krediidi efektiivsus sõltubki kõigepealt sellest, kuivõrd oskuslikult seda suunatakse kolhooside ja vastavate ürituste lõikes.

Kõige eeltoodu põhjal võime öelda, et pikaajaline krediit on etendanud määratu tähtsat osa kolhooside moodustamisel ja nende majandusliku baasi järkjärgulisel tugevdamisel. Pikaajaline krediit on andnud kolhoosidele võimaluse teha täiendavaid kapitaalmahutusi, mida nende omavahendid kaugeliski poleks olnud suutelised tegema. Kapitaalmahutuste ellurakendamist aga on kolhooside krediteerimine tunduvalt kiirendanud ja käesolevaks ajaks saavutatud tootmistase kolhoosides on märkimisväärses ulatuses pikaajalise krediidi abistava toime resultaat.

Antud toimetusse septembris 1965. a.

РОЛЬ ДОЛГОСРОЧНОГО КРЕДИТА В ОБРАЗОВАНИИ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ БАЗЫ КОЛХОЗОВ ЭСТОНСКОЙ ССР

Я. Пикк

Резюме

При помощи долгосрочного кредита колхозы строят животноводческие и другие производственные здания, приобретают сельхозмашины, породистый скот, осуществляют электрификационные работы и прочие нужные мероприятия. За период с 1947 по 1964 гг. колхозы использовали долгосрочный кредит на капитоловложения в размере 66371,9 тыс. руб., причем кредит на постройку животноводческих зданий составляет 51,5%. Хотя на постройку других производственных зданий использованные кредиты возросли, все же нужно увеличить роль этого важного кредита, так как сушилок, гаражей и других зданий в колхозах республики еще мало.

Долгосрочный кредит дал возможность колхозам произвести дополнительные капитальные вложения и ускорил их применение. Без помощи долгосрочного кредита производственный уровень колхозов отстал бы на несколько лет по сравнению с уровнем, достигнутым к настоящему времени.

Но для того, чтобы создать колхозам прочную материальную и техническую базу, предоставление только увеличенного кредита недостаточно. Это связано, прежде всего, с правильным планированием и эффективным применением кредитов.

Преимущество капитальных вложений долгосрочного кредитования состоит в том, что колхозы имеют возможность, не связывая свои финансовые ресурсы, производить одновременно большие вложения. При возврате кредит погашается за счет полученного к этому моменту хозяйственного эффекта, который получился в результате дополнительных капитальных вложений при помощи долгосрочного кредита. При этом, хозяйственный эффект от дополнительных капитальных вложений направляется в соответствующих пропорциях на погашение ссуды, увеличение благосостояния колхозников и развитие общего хозяйства.

Смысл кредита состоит в помощи колхозам, в быстром развитии плана колхозного производства и в развитии за короткий срок материально-технической базы.

DER ANTEIL DES LANGFRISTIGEN KREDITS AN DER GESTALTUNG DER PRODUKTIONSBASIS DER KOLCHOSE

J. Pikk

Zusammenfassung

Durch die Unterstützung der vom Staat gewährten langfristigen Kredite errichten die Kolchose Gebäude für Viehzucht und für andere Arten der Produktion, verschaffen sich landwirtschaftliche Maschinen und Zuchttiere, führen Elektrifizierungsarbeiten und andere wirtschaftliche Unternehmungen durch. Während der Jahre 1947—1964 haben die Kolchose der ESSR als kapitale Investitionen für 66371,9 tausend Rubel langfristigen Kredit verbraucht, wobei der Kredit für die Viehzuchtgebäude 51,5% der Totalsumme beträgt. Es wäre jedoch notwendig den Anteil des Kredits für die Errichtung anderer Produktionsgebäude zu erhöhen, da es in der Republik noch zu wenig zeitgemäße Getreidedarren, Speicher, Garagen, Treibhäuser und andere solche Produktionsgebäude gibt.

Der Vorzug der langfristigen kapitalen Investitionen besteht darin, daß die Kolchose dadurch die Möglichkeit erhalten, zu gleicher Zeit große Investitionen durchzuführen, ohne dabei ihre eigenen finanziellen Ressourcen anzutasten. Der durch den langfristigen Kredit aus den zusätzlichen Investitionen erhaltene wirtschaftliche Effekt wird in einer entsprechenden Proportion benutzt, um die Schuld abzutragen, den Wohlstand des Kolchos zu heben und die Kollektivwirtschaft weiter zu entwickeln.

Dieser Kredit ist für die Kolchose als Unterstützung gedacht, um das Tempo der kollektivwirtschaftlichen Produktion zu beschleunigen und eine den heutigen Forderungen entsprechende materiell-technische Basis zu schaffen.

RIIGIPANGA TÖÖST KOLHOOSIDE TEGEVUSE KONTROLLIMISEL JA ANALÜÜSIMISEL

J. Pikk

Raamatupidamise kateeder

Riigipanga töö kontrollfunktsiooni täitmisel on võrdlemisi laiaulatuslik ja suure tähtsusega. Riigipanga asutused peavad põhjalikult tundma kolhooside finantsmajanduslikku tegevust, süstemaatiliselt kontrollima toodangu ja ehituse omahinna alandamist, kolhoosi omavahendite ja krediitide sihipärast kasutamist, kapitalmahutuste plaanide täitmist, projekt-eelarvelisest dokumentatsioonist kinnipidamist, plaani- ja finantsdistsipliini, laenude tagasimaksmist, majandusliku arvestuse olukorda ning paljusid teisi kolhooside majanduselu puudutavaid suurema või väiksema tähtsusega küsimusi.

Kõigis seni avaldatud juhendites kolhooside krediteerimise kohta on rõhutatud krediidi efektiivset kasutamist. Nõutakse, et kolhooside krediteerimisega tegelev Riigipanga töötaja õpiks tundma ja kontrolliks kolhoosidele antud krediitide efektiivsust. Mida mõeldakse krediitide efektiivse kasutamise all ja kuidas kontrollida seda, selle kohta kahjuks konkreetseid juhendid puuduvad. Krediitide efektiivsuse kontrollimine on selle tõttu pinnapealne või puudub üldse. Lähtutakse ikka veel põhimõttest, et anda krediiti sellele, kellel omavahenditest ei jätku. Riigi poolt mahutatud vahendite efektiivsuse kontroll on seni jäänud tagaplaanile. Läh-tuda tuleb aga sellest, et krediit saaks mahutatud kolhoositoot-misse kõige maksimaalsemate tulemustega. Riigipanga poolt krediitide andmisel ei ole see kaugeltki veel nii.

NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu ühise 12. märtsi 1964. a. määrusega nr. 221 «Mahajäänud kolhooside majanduse tõstmise abinõudest» on tehtud krediteerimise korras palju soodustavaid muudatusi. Kuid kapitalmahutuste vähe läbi-mõeldud planeerimine ja organiseerimine, vahendite otstarbetu kulutamine ei loo eeldusi määrusega taotletud sihtide saavutamisele. Krediitide paigutamine nõuab kolhoosidelt mitte ainult materiaalsete ressursside ja põllumajanduslike kõlvikute intensiivse-

mat kasutamist viljakuse suurendamiseks ja loomakasvatuse produktiivsuse tõstmiseks, vaid ka rahaliste vahendite paremat kasutamist. Paljudes vabariigi kolhoosides rikutakse finantsmajanduse nõrga juhtimise tõttu kehtestatud arvelduste korda, immobiliseeritakse suuri summasid debitoorsesse võlgnevusse, kolhoosile mittevajalikesse ja liigsetesse kaubalis-materiaalsetesse väärtustesse, tarbetutesse põhivahenditesse, pooleli olevatesse ehitustesse ja mitmetesse teistesse otstarbetutesse üritustesse. Nii moodustas lõpetamata ehituste seis Eesti NSV kolhoosides 1. I 1963. a. — 13,2 miljonit, 1. I 1964. a. — 12,6 miljonit ja 1. I 1965. a. — 11,7 miljonit rubla.

Kolhoosidele pikaajalise krediidi andmisel lähtutakse kõigepealt kolhooside eneste poolt koostatud plaanidest ja andmetest. Sellepärast on kapitaalmahutuste plaani koostamisel kolhoosides suur tähtsus. Plaanide koostamine aga oleneb omakorda sellest, kui võrd hästi on põllumajandusvalitsused ja pangaasutused välja töötanud kolhooside juhendamise ja kontrollimise meetodid, kui võrd elulised on kolhoosidele esitatud nõudmised.

Praegu jälgivad Riigipanga osakonnad ja põllumajandusvalitsused vähe kolhoosides riigi raha kasutamise otstarbekust. Riigipanga osakonnad on huvitatud kõigepealt kolhoosidele väljaantud summade tähtajalisest tagastamisest. Kohapeal kontrollib pank peamiselt antud krediitide sihipärast kasutamist.

Praegune krediteerimise süsteem on veel nõrgalt seotud põllumajanduse intensiivistamise ülesannetega. Krediteerimine ei toimu kogu põllumajandustoodangu suurendamise arvestusega, vaid ainult tootmisprotsessi üksikute elementide järgi. Tarvis oleks anda pikaajalist krediiti komplekssetele üritustele, mis on suunatud piima, liha, teravilja tootmise suurendamisele, tööviljakuse tõstmisele ja toodangu omahinna alandamisele. Kui ehitatakse hoonet loomadele, siis tuleb mõelda ka selle mehhaniseerimisele ning samuti sinna paigutatava karja produktiivsusele. Kui ehitatakse hoone, kuid sinna paigutatud loomad on väheproduktiivsed, siis on majanduslik efektiivsus väike. Seega tuleks krediidi andmisel lähtuda ka sellest, et üksteisest sõltuvad üritused mõjuksid tootmisele lõppkokkuvõttes positiivselt. Praegu püütakse anda pikaajalist krediiti igaühele natuke, kuid see «... printsiip «kõigile natuke» takistab meie põllumajanduse edasiliikumist».¹

Riigipankade kaudu teostatav riigi krediidipoliitika peab olema tihedamalt seotud põllumajandusliku tootmise ülesannete lahendamisega. Mahajäänud kolhoosid, kes saavad riigi abi eelisjärjekorras, peavad kasutama seda nii, et see mõjutaks kogu kolhoositootmise rentaablu tõusu. Tihti toimub kapitaalmahutuste planeerimine ilma põhifondidega varustatuse, nende kasutamise ja

¹ Г. Лисичкин, Кредит на веру или рост в кредит. «Известия» № 21, 26 янв. 1964.

Riigipanga pikaajalise krediidi arvel toimuva _____
(objekti nimetus)
ehituse efektiivsuse arvestus.

Kolhoosi nimetus _____

Asukoht _____

Objekti projekt-eelarveline maksumus _____ tuh. rbl.

Lõplik laenu tasumise tähtaeg _____

Tasuvuse periood _____
(aastad, kuud)

Väljalastava toodangu nimetus	Mootühik	Täiendava toodangu kogus objekti eksploatatsiooni andmisest kuni krediidi tasumiseks ettenähtud lõpliku (viimse) tähtpäevani	Täielik pl. omahind		Riiklik kokkuostuhind (rbl.)		Kasum		Laenu tasumiseks eraldatav kasumiosa	Täiendavate kapitalimahutuste tulemusena omahinna alandamisest saadav kasum	Teised laenu katmise allikad, sh. amortisatsioon
			Toodangu ühikule	Kogu toodangu väljalaskete (3×4)	Toodangu ühikule	Kogu toodangu väljalaskete (3×6)	Toodangu ühikule	Kogu väljalaskete (3×8)			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

põllumajandusliku tootmise arengu vajaduse arvestusega. Sellepärast on vajalik Riigipanga kontroll kapitalmahutuste efektiivse kasutamise üle:

1) kapitalmahutuste plaanide ja tiitelnimekirjade koostamise perioodil,

2) finantseerimise, krediteerimise ja ehitamise protsessis,

3) objekti eksploatatsiooni andmisel,

4) objekti kasutamisel.

Kolhoosidele ehituseks pikaajaliste krediitide andmisel tuleks nõuda kolhoosidelt teiste vajalike dokumentide kõrval ka efektiivsuse arvestust. Efektiivsuse arvestust võiks teha analoogiliselt korrale, mis on ette nähtud NSV Liidu Riigipanga 30. juuli 1962. a. instruksiooniga nr 5. Nimetatud instruksiooni alusel krediteeritakse uue tehnika juurutamist, laiatarbekaupade tootmise suurendamist ja kinovõrgu laiendamise kulutusi. Selle instruksiooni lisas on antud ürituse tasuvuse arvestus. Toome analoogilise arvestuse teatud muudatustega, mis oleksid vastuvõetavad kolhooside loomakasvatuse- ja teiste tootmishoonete krediteerimisel (vt. lk. 77).

Kolhooside poolt kasutatud pikaajalise krediidi ja omavahendite, mis on suunatud loomakasvatuse ja teiste tootmishoonete ehitamiseks, efektiivsuse kontrollimiseks on tarvis välja selgitada:

1) milline omavahendite ja Riigipanga krediitide summa suunati tootmishoonete ehitamiseks antud aastal;

2) pikaajalise krediidi osatähtsus kapitaliehituseks (arvestatud on ainult tootmisotstarbeliste hoonete ehitus);

3) millised hooned konkreetselt ehitati (näit. laud 100 veisele jne.) ja milliseks kujunes nende tegelik maksumus võrreldes eelarvega;

4) kui suures ulatuses kasvas toodang seoses uute põhifondide (hoonete) eksploatatsiooni andmisega;

5) ehitatud hoonete majanduslik vajalikkus ja ökonoomiline sihipärasus;

6) kas hoonete ehitamisel on arvestatud kolhoosi spetsialiseerumise perspektiive;

7) loomakasvatusfarmide töömahukate protsesside mehhaniseerimise tase seoses uute tüüpprojektide järgi ehitatud loomakasvatushoonete käikuandmisega;

8) tegevusse antud tootmishoonete kasutamise aste;

9) tegevusega tootmisvõimsuste olemasolu, tegelikud kulutused nende ehitamisel, pikaajalise krediidi arvel;

10) lõpetamata ehituse olemasolu iga üksiku objekti järgi;

11) objekti ehitusstaadiumis oleku aeg;

12) mittetähtajalisele kasutamisele andmise põhjused ning rahaliste kulude summa sellele ehitusele, sh. pikaajaline krediit;

13) uute kapitalmahutuste mõju tööviljakusele, kulude alan- damisele toodanguühikule ja toodangu väljalaske suurendamisele;

14) hoone kasutamisiga ja tehtud kapitaalmahutuste tasuvuse aeg.

Toome vastava näite Tartu rajooni «Emajõe» kolhoosi andmete põhjal, mis on koostatud eespool toodud punktide alusel.

Kokku kulutati kolhoosis 1964. a. kapitaalmahutusteks 143 162.— rbl. (siia ei ole arvatud hoonete, seadmete ja põllumajandusmasinate kapitaalarmonti ning põhivahendite likvideerimisega seotud kulutusi 15 706.— rbl.). Kolhoos kasutas pikaajalist krediiti ehituseks 67,9 tuh. rbl., maaparanduseks 8,6 tuh. rbl. ja põllumajandusmasinate ostuks 1,3 tuh. rbl.

Kokku suunati 1964. a. tootmishoonete ehitamiseks 72 173.— rbl., millest pikaajaline krediit moodustas 67 900.— rbl. ehk 94,0%.

Ehitati veiselaut 204 lehmale tüüpprojekti nr. 80—2 järgi eelarvelise maksumusega 71 650.— rbl. Tegelik maksumus kujunes 76 910.— rbl.

Loomad paigutati uude lauta 3. veebruaril 1965. a. Sellepärast oli kontrollimise momendil (aprill 1965. a.) võrdlusandmeid toodangu kasvu kohta vähe. Sama lehmade arvu juures oli toodang järgmine:

	Veebruar	Märts
Toodang uues laudas 1965. a.	10 026,5 kg	12 382 kg
Toodang 6 vanas laudas 1964. a.	7 497 kg	5 465 kg
Toodangu kasv (+)	3 329,5 kg	6 917 kg
vähennemine (—)		

Üheks toodangu tõusu stimuleerivaks teguriks teiste kõrval oli uue veiselauda kasutuselevõtt. Loomad toodi üle kuuest vanast laudast. Seoses loomade koondamisega ühte suurde gruppi tugevnes kontroll söötade kulutamise, toodangu arvelevõtmise ja loomade hooldamise üle, kuna lehmade väikesegrupiline pidamine võimaldas talitajail sööta ja toodangut (piima) kõrvaldada.

Kolhoosil oli veiselauda ehitamine esimeseks uusehituseks veisekasvatuses ja õigustas end täielikult. Uue lauda eksploatatsiooni andmine võimaldas koondada lehmad kuuest väikesest hoonest ühte suurde ajakohaselt mehhaniseeritud hoonesse. 14 lüpsja asemel töötab nüüd 8 lüpsjat. Käsitsilüps vanades lautades on uues laudas asendatud masinlüpsiga.

Veiselauda ehitamisel on lähtutud kolhoosi spetsialiseerumise perspektiividest veisekasvatusele ja arvestatud kolhoosiasula väljakujundamise generaalplaani.

Seoses uue veiselauda käikuandmisega tõusis mehhaniseerimise tase kolhoosi loomakasvatuses 50%. Masinlüps oli sisse viidud ainult uues laudas s. o. 55% ulatuses kogu lehmade arvust. Automaatjootmisel oli 90% lehmade arvust. Mehhaniseeritud söötmine ja sõnnikust puhastamine oli samuti ainult 1964. a. ehitatud veiselaudas.

Laut on projekteeritud 204-le lehmale, kontrollimise andmeil oli laudas 199 lehma, tingitult vasikate paigutamisest lauta. Laudas vasikatele kohti projekteeritud ei ole ja arvatavasti tuleb neile ruumi andmiseks lehmade arvu laudas veelgi vähendada. Seega ei ole võimalik saavutada lauda 100%-list kasutamise astet tingituna mainitud puudustest tüüpprojektiis.

Kuigi uues laudas olid sisse seatud torusselüpsiseadmed «Impulss-Pipeline», lüpssti veebruaris ja märtsis käitsi. Põhjuseks oli vastava ettevalmistusega lüpsjate puudumine. Samuti ei olnud võimalik kasutada automaatjootjaid vee puudumise tõttu. Kolhoos ehitas kaevu majanduslikul teel, kuid ehitajate oskamatuse tõttu ei saadud kaevust vett ja seda toodi lehmadele joogiks endiselt tsisterniga Emajõeest ligikaudu 3 km kauguselt.

Lõpetamata ehitusi kolhoosil aastavahetusel ei jäänud.

Veiselauda ehitust alustati 1963. a. oktoobris ja lõpetati 1964. a. detsembris — ehitusstaadiumis viibimise aeg 14,5 kuud.

Rahaliste kulude summa sellele objektile moodustas 70,9 tuh. rbl., pikaajaline krediit 69,7 tuh. rbl. Ehitustööde normaalset käiku takistas 1964. aastal aktide vorm nr. 3 mitterahuldav koostamine töövõuorganisatsioonis, tootmisfinantsplaani mitteõigeaegne esitamine kolhoosi poolt jt. põhjused.

Kapitaalmahutuste mõju tööviljakusele, kulude alandamisele ja toodangu väljalaske suurusele ei olnud veiselauda ekspluatatsiooniperioodi lühiduse tõttu võimalik välja tuua.

Hoone kasutamisiga on 80 aastat. Tasuvuse tähtaja arvutamiseks võime kasutada valemit: $T = \frac{K}{P}$, kus

T — kapitaalmahutuste tasuvuse aeg,

K — kapitaalmahutuste summa,

P — puhastulu, sääst ehk ökonoomia tootmishoone kasutamisest.

Kapitaalmahutuste efektiivsuse kontrollimisel tuleb kolhooside tööd kõigepealt hinnata tootmistegevuse tulemuste järgi: palju on saadud vastavat toodangut, millise omahinnaga, kui palju kasvas tootmise maht, millised tingimused ja võimalused on loodud edasiseks kasvuks.

Riigipanga osakondadelt nõutav kontrollimine kolhooside tegevuse üle on mahult küllaltki ulatuslik. Riigipanga osakondade ülesanne on kontrollida eraldatud krediitide sihipärast kasutamist, kassa- ja finantsdistsipliinist kinnipidamist ning kolhooside kogu majanduslikku tegevust, et avastada esinevad puudused ja distsipliinirikumised või veelgi tähtsam — need ära hoida. Siin aga tulevadki ilmsiks pangaosakondade töö puudujäägid. Kolhooside kvartali- ja aastaaruannete analüüs on sageli pinnapealne ega anna kontrollimisel vajalikke tulemusi. Paljud küsimused jäävad lõplikult selgitamata.

Riigipanga osakondade töös on kujunenud tavaks, et peale kohapealset kontrollimist kolhoosides saadetakse kontrollakti põhjal koostatud kirjad kolhoosi juhatusele nõudega avastatud puuduste kõrvaldamiseks või abinõude plaani väljatöötamiseks, mis tagaksid olukorra paranemise. Harvemini saadetakse kirju kvartali- või aastaaruannete analüüsi tulemuste kohta. Kirjad küll saadetakse, kuid kuidas kolhoosid kontrollimisel avastatud puudusi kõrvaldavad, seda jälgitakse puudulikult. Enamasti toimub see järjekordsel plaanilisel kontrollimisel. Tavaliselt nõutakse kirjades puuduste kõrvaldamist, kuid omapoolseid ettepanekuid, kuidas seda teha, esineb harva. Kolhoosidele kirjades esitatavad nõudmised on muutunud ainult formaalsuse täitmiseks.

Riigipanga osakondade kontrollimised krediitide sihipärase kasutamise ja kassadistsipliinist kinnipidamise üle on paljudel juhtudel madalakvaliteedilised. Sageli fikseeritakse aktis ainult arvud, puuduste põhjused jäävad aga välja selgitamata.

Kontrollaktide madalat kvaliteeti ja kolhoosidega tehtava ökonoomilise töö sisulisi puudusi tingivad peamiselt kaks tegurit: kolhoose teenindava krediidiinspektori ajafondi nappus ja ebarahuldavad teadmised kolhoositootmist käsitlevates probleemides.

Meie vabariigi Riigipanga osakondades teenindab üks krediidiinspektor keskmiselt 15 kolhoosi. See arv võib olla mõnes osakonnas suurem või väiksem, kuid ka keskmine (15) on küllaltki suur, arvestades kolhooside praegust suurust ja majanduselu aktiivsust.

Inspektori töö ulatusest saame parema ülevaate, kui loetleme tema ülesandeid kolhooside teenindamisel. Antud loetelu ei pretendeeri kaugeltki kõikide ülesannete käsitlemisele, vaid püüab anda põhilised. Konkreetsetes pangaosakondades võivad need varieeruda erinevalt.

1. Iga tööpäeva algul peab inspektoril olema täielik ülevaade tema teenindada olevate kolhooside rahaliste vahendite olukorrast Riigipangas. Sellise ülevaate saamiseks praktiseeritakse osakondades kolhooside kontodel olevate jääkide, viivisvõlgnevuste ja kartoteekide sissekandmist sellekohastesse žurnaalidesse. See moodus õigustab end ja on soovitatav rakendada ka nendes osakondades, kus seda senini tehtud ei ole.

2. Arvestuse pidamine iga kolhoosi kohta jagamatu fondi täienduseks eraldatavate summade ja amortisatsioonieraldiste ülekandmise üle kapitaalmahutuste kontole Riigipangas.

3. Kapitaalmahutuste kontolt tasumisele kuuluvate maksedokumentide kontrollimine.

4. Lühiajaliste tootmislaenude väljaandmine ja vormistamine.

5. Pikaajaliste laenude väljaandmine.

6. Pikaajaliste laenude väljaandmisele eelnevalt on vaja kontrollida mitmesuguste eeskirjade ja dokumentatsiooni täitmist. Üheks ulatuslikumaks tööks on teostatud tööde vastuvõtuaktide

(vorm nr 2) kontrollimine. See töö on mahukas eriti kuu esimesel poolel, kui töövõtuorganisatsioonid hakkavad esitama nimetatud akte. Aktide kontrollimine hõlmab sageli inspektori kogu tööpäeva.

7 Aruande mitmesuguste vormide täitmine ja esitamine Riigipanga kontorile.

Toome alljärgnevalt põhilised:

- a) skeem 20, igakuuline aruanne laenude väljaandmise, tagasimaksu ja jagamatu fondi kontole summade laekumise kohta;
- b) skeem 22, kvartaliaruanne individuaalelamuehituse laenude väljaandmise ja elamispinna ekspluatatsiooni andmise kohta;
- c) kvartaliaruanne kohapealsete kontrollide kohta kolhoosides;
- d) alates 1965. aastast informatsioon pikaajaliste laenude kasutamise kohta kvartalis iga algava kvartali esimese kuu 20. kuu-päevaks;
- e) samasugune informatsioon lühiajaliste laenude kasutamise kohta.

8. Harilikult on kolhoosi teenindava krediidiinspektori ülesandeks ka maaelanikkonna individuaalelamuehituse krediteerimine. See tööloik nõuab sageli küllaltki aega, eriti kirjavahetuse korraldamine seoses laenude tasumisest kõrvalhoidvate isikute tagaotsimisega. Sellele on alates 1965. aastast lisandunud ka laenude väljaandmine ja vormistamine lehmade ostuks maaelanikkonnale.

9. Riigipanga eeskirjade kohaselt on nõutav, et igat kolhoosi kontrollitaks kohapeal vähemalt kord aastas.

10. Kontrollaktide analüüsimine ja kirjade koostamine kolhoosidele, põllumajandusvalitsustele ja teistele organisatsioonidele seoses kontrollimisega avastatud puuduste kõrvaldamise nõudmisega või muude küsimuste lahendamiseks.

11. Igakvartaliline lühiajalise krediidiplaani koostamine ja esitamine Riigipanga kontorile 45 päeva enne uue kvartali algust.

12. Pikaajalise krediidiplaani koostamine eelolevaks aastaks. Sellega kaasneb kolhooside krediidiavalduste kontrollimine.

13. Tootmis-finantsplaanide kontrollimine ja aastaaruannete analüüs.

14. Kontrollmõõtmised krediteeritavatel ehitusobjektidel.

15. Nõupidamistest, aastaaruannete läbivaatamise komisjonide tööst ja teistest tööga seotud üritustest osavõtmine.

16. Muude jooksvate küsimuste lahendamine ja ülesannete täitmine.

Nagu näeme, on krediidiinspektori tööprofiil lai. Siinkohal aga ei saa jätta märkimata, et pangainspektor on võrdlemisi palju koormatud puhtmehhaanilise tööga, mis jätab analüütiliseks ja loominguliseks tööks vähe aega. Kontrollaktide madala kvaliteedi üks põhjusi ongi kontrollimise liiga vähene aeg. Riigipanga töotaja ühepäevane (harilikult vähem kui 7 tundi) kohalolek kolhoosis poole või kogu aasta kestel on mitteküllaldane põhjalikuks kont-

rollimiseks, analüüsimiseks ja juhendamiseks, mida pangaasutustelt just nõutaksegi. Sellepärast on vaja Riigipanga osakonnasisese tööjaotuse ümberkorraldamine. Krediidi väljaandmine ja vormistamine peaksid kuuluma Riigipanga raamatupidamise ülesannete kompetentsi. Krediidi väljaandmiseks on vaja operatsioonistil teada krediteerimise korda ja järgmisi andmeid kolhooside kohta:

- 1) Riigipangale aastaaruande esitamise tähtajad;
- 2) Riigipangale tootmis-finantsplaani esitamise tähtajad;
- 3) lühiajalise ja pikaajalise krediidiavalduse esitamise tähtajad;
- 4) kolhoosidele eraldatud krediidi limiidi ürituste lõikes — rajooni kolhooside krediidiplaan;
- 5) ürituste loetelu, mis on kolhoosil võetud tootmisfinantsplaani;
- 6) viivisvõlgnevuste, kartoteekide ja möödunud aastate võlgnevus jagamatusse fondi;
- 7) kõigi nõutavate dokumentide (projekt-eelarveline dokumentatsioon, leping, ehitusluba, tiitelnimestik jne.) esitamise ja olemasolu kohta töövõtu korras või majanduslikul teel ehitamisel;
- 8) muudatuste tegemise kohta krediidiplaanis.

Andmed on inspektorite poolt eelnevalt kontrollitud. Muudatustest krediidiplaanis, krediteerimise katkestamisest, krediteeritava objekti eelarvelise dokumentatsiooni muutmistest ja teistest selleaolistest probleemidest tuleb teatada koheselt raamatupidamise töötajale.

Tehtud tööde aktide kontrollimine peab jääma krediidiinspektori ülesandeks. Riigipanga osakondades, kus on olemas inseneri töökoht, võiks aktide kontrollimise teha inseneri tööülesandeks. Kuna ehitustööde krediteerimine on mõnevõrra komplitseeritum, siis tuleb pidada vajalikuks krediidiinspektori eelkontrolli ehituslaenu väljaandmisel.

Lühiajaliste ja pikaajaliste laenude vormistamisega saab hakama Riigipanga raamatupidamise töötaja-operatsioonist. Kuu jooksul kolhoosidele väljaantud lühiajalised tootmis- ja kapitaalmahutuste laenud vormistatakse tähtajaliste kohustustega hiljemalt järgmise kuu 7 kuupäevaks, detsembris hiljemalt 31. detsembriks. Kolhoosidele aasta jooksul väljaantud pikaajalised krediidid vormistatakse tähtajaliste kohustustega aasta lõpul, hiljemalt 31. detsembriks.

Laenude tagasimaksu summad ja tähtajad kehtestatakse kooskõlastatult kolhoosidega.

Laenude vormistamise hõlbustamiseks tuleb sisse seada kolhooside suhtes vastav graafik, millal üks või teine kolhoos on kohustatud ilmuma laenu vormistamisele tähtajaliste kohustustega.

Oma tulude laekumisi teavad kõige paremini kolhooside juhatused ja seega peaks laenusummade ning tagasimaksu tähtaegade osas jääma kaaluvaks nende sõna. Riigipangal tuleb jälgida, et need ei satuks vastuollu panga eeskirjadega ja eelnevalt saadud praktiliste kogemustega.

Vastavate žurnaalide pidamisega maksenõuete ja maksekorralduste kartoteekide, viivisvõlgnevuste ja kolhooside isikulistel kontodel olevate summade, arvestuste pidamisega jagamatute fondide täiendamise ja amortisatsioonieraldiste ülekandmise kohta tulevad edukalt toime just kolhoose teenindavad Riigipanga raamatupidamise töötajad.

Sellise tööjaotuse korral jääks inspektoril rohkem aega kolhooside kohapealseks kontrollimiseks ning analüütilise töö tegemiseks.

See on asja üks külg. Teine, mitte sugugi vähema tähtsusega tegur on: kuivõrd küllaldased on inspektori teadmised ja oskused kolhooside krediteerimisel, majanduslike probleemide analüüsimisel ja finants-majandusliku olukorra kontrollimisel. Sageli takistavad vähesed teadmised puuduste ja nende põhjuste avastamist. Tihti kasutatakse krediitide ja finantsmajanduslike küsimuste kontrollimisel varem valmistrükitud akti vormi, kuhu kohapeal kantakse ainult arvud. Selline vorm aga ei näe ette kõiki erinevusi ja olukordi ja seepärast ei saagi kindlaks teha, kas kõiki küsimusi on vajalikult kontrollitud. Kuna enamasti puudub ka ilmnenu vigade ja väärnähtuste sügavam analüüs, siis jääb selline kontroll formaalseks.

Kohapealsete kontrollimiste tase Riigipanga osakondade poolt kolhoosides on üldiselt madal ja peamiselt on see tingitud kaadri vähesest ettevalmistusest kolhooside raamatupidamise, kontrollimise ning revisjoniasjanduse alal. Riigipangale kaadrit ettevalmistavates kõrgemate õppeasutuste (Eesti NSV-s Tartu Riiklik Ülikool) õppeprogrammides ei ole ette nähtud kontroll-revisjoniasjandust käsitlevat õppeainet. Kuna Riigipanga üheks tähtsaks tööloiguks on kontrollifunktsiooni teostamine, siis tuleks Riigipanka tööle siirduvatele inimestele õpetada kontroll-revisjoniasjandust kohustusliku distsipliinina. Vähe on selles osas teinud ka Riigipanga Eesti Vabariiklik Kontor. Kolhoose teenindavatele krediidiinspektoritele tuleks korraldada rohkem kvalifikatsioonitõstmise kursusi ja anda välja uusi sellekohaseid näidisjuhendeid kolhooside finants-majandusliku olukorra kontrollimiseks. Vastasel juhul kujuneb olukord selliseks, et kolhooside krediteerimise alal töötama hakkav uus töötaja tallab vanu šabloonilisi radu, mis on aegunud nii stiililt kui ka kaasaja nõuetest tulenevalt.

Suurel määral sõltub kapitalmahutuste efektiivsus ehituse kvaliteedist. Puudustega objektide üleandmine, loomakasvatushooned ilma vajalike mehhanismide paigaldamiseta alandavad teravalt kapitalmahutuste efektiivsust. Sellepärast on Riigipanga

asutustel oma ökonoomilises töös vaja süstemaatiliselt korraldada kontrollmõõtmisi, kontrollida tehnilistest tingimustest kinnipidamist ja tehtud tööde kvaliteeti. Praeguse ettevalmistusega krediidiinspektor sellega toime ei tule. On vaja, et kesk-eriõppeasutused ja kõrgemad õppeasutused, kes valmistavad ette kaadrit Riigipangale, võtaksid oma õppeprogrammi insener-tehniliste teaduste erikursuse. See aitaks tulevastel pangatöötajatel senisest paremini täita neile esitatud nõudmisi. Tuleb kaalumisele võtta insener-ökonomisti töökoha sisseseadmine Riigipanga osakondades, mis võimaldaks veelgi ratsionaalsemat panga osakonnasisest tööjaotust kolhooside teenindamisel.

Kogu kolhoositootmine sõltub sellest, kuivõrd õigesti kolhooside juhatused kasutavad rahalisi vahendeid, ning sellepärast on vajalik, et Riigipanga osakonnad avaldaksid aktiivset mõju finants-majandusliku tegevuse parandamisele ja saavutaksid oma ettepanekute täielikuma realiseerimise. Vajalikku abi Riigipanga osakondadele peavad osutama rajooni põllumajandusliku tootmise valitsused, kellele Riigipanga osakonnad teatavad kontrollimiste tulemustest ja oma ettepanekutest puuduste kõrvaldamiseks.

Kolhooside tootmistegevust suunab ja juhib rajoonis põllumajandusliku tootmise valitsus. Seoses sellega on Riigipanga osakonna töö nendega tihedalt seotud. Oma töös esiletulevate samalaadsete küsimuste lahendamisel on võrdlemisi olulise tähtsusega nendevahelise koostöö korraldamine. Praegu esineb veel paljudes küsimustes dubleerimist ja parallelismi, mida saaks vältida ratsionaalse tööjaotusega.

Eriti tihedad puutepunktid tulevad esile mõlemate asutuste töös järgmiste küsimuste lahendamisel:

- 1) kolhooside majandusliku tegevuse analüüsimisel;
- 2) krediidiplaanide koostamisel;
- 3) krediidiplaanide täitmisel, eriti aga krediitide ümberjaotamisel.

Käesolevas artiklis käsitleme nendest esimest.

Juhindudes NSV Liidu Riigipanga põhikirjast ja ülesannetest kolhooside majanduslikule tegevusele kaasaaitamisel, peavad Riigipanga osakonnad aktiivselt osa võtma kolhooside aastaaruannete kontrollimisest ja analüüsimisest.

Juba enne aastaaruande kinnitamist peavad kolhoosid võrdlema selliste andmete vastavust Riigipanga andmetele, nagu seda on tootmisvajadusteks saadud lühiajalised pangalaenud, vahendite aasta alguse ja aasta lõpu jäägid jooksva ning kapitaalmahutuste kontol, Riigipangast kapitaalmahutusteks saadud pikaajaline krediit, kapitaalmahutusteks ja kapitaalremondiks saadud pikaajaline krediit ja kolhoosidelt Riigipangale tasutud pika- ja lühiajalised krediidisummad.

Pärast kolhooside aastaaruannete kinnitamist tuleb Riigipanga osakondadel analüüsida oma tööpiirkonda kuuluvate kolhooside

majanduslikku tegevust. Analüüsi koostamine on vajalik selleks, et:

1) saada ülevaade rajooni kolhooside majanduslikust olukorrast, toodangu kasvust aruandeaastal, omahinna alandamisest, kasumist või kahjumist, kapitaalmahutustest, krediitide kasutamisest, plaaniülesannete täitmisest jne.;

2) Riigipanga osakondade poolt koostatud analüüside põhjal saaks üldise pildi vabariigi kolhooside tegevuse ja krediitide kasutamise kohta ka NSV Liidu Riigipanga Eesti Vabariiklik Kontor.

Analüüs koostatakse kolhoosidelt Riigipangale esitatud aastaaruannete alusel. Koostatud analüüsi kokkuvõtlikud tulemused saadavad Riigipanga osakonnad edasi Riigipanga EV Kontorile.

Põllumajandusliku tootmise valitsused esitavad koondaruanded kolhooside aruandeaasta majandusliku tegevuse kohta ENSV Põllumajanduse Ministeeriumile. Koondandmete ehk nn. aastaaruande koondi saamiseks koostatakse kolhoosi aastaaruande kõigi näitajate kohta tabelid, kuhu kantakse kolhooside lõikes vastavad andmed nende aastaaruannetest.

Põhinäitajad kolhooside finants-majandusliku tegevuse kohta esitavad ENSV Statistika Keskvalitsusele rajoonide statistikainspektorid. Põhinäitajad kantakse üleliiduliselt kehtestatud vormikohastesse tabelitesse. 1963. aasta kohta koosnes sellelaadiline vormikohane tabel 15-st lehest. Rajooni statistikainspektoridelt saadud andmete põhjal koostab ENSV Statistika Keskvalitsus vabariigi kolhooside kohta aastaaruande koondi, millest üks eksemplar esitatakse ka NSV Liidu Riigipanga Eesti Vabariiklikule Kontorile.

Seega on rajooni statistikainspektoride ja põllumajandusliku tootmise valitsuste kõrgemalseisvatele organisatsioonidele esitatavad andmed numbrilisi näitajaid fikseerivad aruanded. Kirjalikku analüüsi nad kolhooside tegevuse kohta ei koosta.

Kirjaliku analüüsi koostamisega on senini tegelnud peamiselt Riigipanga osakonnad. Kuigi nende poolt koostatavates analüüsides tehakse võrdlusi eelmiste aastate näitajatega ja plaaniliste ülesannetega, süstematiseeritakse häid ja halbu majanduslikke tulemusi saavutanud kolhoose, antakse ka üldsõnalisi põhjendusi aasta jooksul tekkinud olukorra kohta, ei saa seda siiski veel nimetada põhjalikuks analüüsiks.

Põhjaliku majandusliku tegevuse analüüsi kolhooside aastase tegevuse kohta saaks aga koostada Riigipanga osakonna, põllumajandusliku tootmise valitsuse, rajooni statistikainspektuuri ja kolhooside ühise koostööna.

Oleks täiesti loomulik, et ka põllumajandusliku tootmise valitsused praktiseeriksid kolhooside majandusliku tegevuse analüüsimist. Sellise analüüsi koostamine loob ülevaate rajooni kolhooside olukorrast ja annab kätte suunad nende tootmistevõime paremusdamiseks ning näitab kolhooside finantsmajanduslikus tegevuses

nõrgad kohad, mis vajavad kiiret likvideerimist. Analüüsi koostamine on vajalik, et õigesti juhtida ja organiseerida tootmistegevust põllumajanduse intensiivistamise programmi ellurakendamisel rajoonis ja kogu vabariigis.

Milliseks kujuneks siis sellisel juhul nendevaheline tööjaotus? Tuleks vist alustada kõigepealt kolhoosidest endist. Riiklikud ja kooperatiivsed ettevõtted (v. a. kolhoosid) esitavad oma aasta- ja kvartaliaruannete juurde kirjaliku selgituse ehk nn. seletuskirja vastava perioodi tootmistulemuste iseloomustuste ja põhjendustega. Sellist seletuskirja tuleb hakata nõudma ka kolhoosidelt aasta- ja kvartaliaruande esitamisel. Seletuskirja koostamine mõjutab kolhoosi juhtkonda ja spetsialiste juba teatud määral analüüsima kolhoosi majanduslikku tegevust ning sellest tulenevaid näitajaid. See sunniks paljude kolhooside esimehi ja spetsialiste majanduslikult mõtlema nõrkade töötulemuste üle ning tegema omapoolseid ettepanekuid olukorra parandamiseks. Sellised kirjalikud seletused oleksid omakorda suureks abiks põllumajandusliku tootmise valitsustele ning Riigipanga osakondadele rajooni kolhooside aastaaruannete analüüsimisel.

Pärast seda, kui põllumajandusliku tootmise valitsus on tutvunud kolhoosi aastaaruandega, arutatakse seda kolhoosi juhtkonna ja spetsialistide osavõtul. Aastaaruannete arutamisest võtavad osa ka Riigipanga osakondade töötajad. Enamasti kulgevad sellised arutamised küllaltki kiires tempos. Päeva jooksul püütakse toime tulla 4—5 või veel rohkema arvu kolhooside majandusaasta tootmistegevuse arutamisega. Ka kujuneb küsimuste ring kuidagi ühtaoliseks ja aastaaruannete läbiarutamine muutub puhtformaalse nõude täitmiseks. Kas kõigi kolhooside aastaaruannete läbiarutamine põllumajandusliku tootmise valitsuses tingimata on vajalik või teha seda ainult nõrku majanduslikke tulemusi saavutanud majandite osas ning siis juba võrdlemisi põhjalikult? Sellistel aruteludel avaneb võimalus küsimuste ja seletuste kirjapanemiseks, mida praegu võrdlemisi harva tehakse. Kasuks tuleks see analüüsi koostamisel aga kindlasti.

Selleks, et koostada aastakoondaruannet või kirjalikku analüüsi kolhooside majandusliku tegevuse kohta, on vaja kõik aastaaruande näitajad kolhooside lõikes välja kirjutada. Andmed kantakse vastavatesse tabelitesse ning summeeritakse. Näiteks koostasid Riigipanga osakonnad selliseid tabeleid nagu «Vahendite laekumine kapitaalmahutusteks» jne. Näitajate väljakirjutamist kolhooside aastaaruannetest on teinud senini rajooni statistika-inspektuurid, põllumajandusliku tootmise valitsused ja samuti Riigipanga osakonnad.

Selliste koondandmete saamiseks tuleb kolhoosidel esitada aastaaruanded rajooni statistika-inspektuuridele, põllumajandusliku tootmise valitsustele ja Riigipanga osakondadele.

Riigipanga osakondadele on kolhooside aastaaruanded vajalikud ka selleks, et kontrollida:

1) võlgnevust jagamatusse fondi möödunud aastate eest, kuna teatud juhtudel pole võlgnevuse puhul kolhooside krediteerimine lubatud;

2) ehitusmaterjalide jääke ja debitoorset võlgnevust aasta lõpuks kapitaalmahutuste osas, mis on järgmisel aastal üheks kapitaalmahutuste kulude katteallikaks;

3) lõpetamata ja eksploatatsiooni andmata ehituse seisu, et jälgida nende sissevõtmist tootmis-finantsplaanidesse;

4) lõpetamata tootmise (taime- ja loomakasvatuse) osas järgmistele aastatele saagi saamiseks tehtud kulutusi ning nende kulude katteallikaid (lõpetamata tootmise kulutuste katmise fond), mis on vajalikud lühiajalise tootmislaenu väljaandmiseks järgmise aasta saagi kulude katteks.

Kuna statistikainspektuurid koostavad kõigi näitajate kohta koondtabelid, siis ei tarvitse Riigipanga osakondadel ja põllumajandusliku tootmise valitsusel koostada analoogilisi tabeleid, vaid nad saaksid statistikainspektuuridelt nende koopiad.

Kolhoosidelt ja statistikainspektuuridelt saadud andmed oleksid seega «toormaterjal», mis läheb töötlemisele põllumajandusliku tootmise valitsusele ja Riigipanga osakonda. Siinjuures tuleb tööjaotus korraldada selliselt, et põllumajandusliku tootmise valitsuste analüüsiobjektiks jääksid kolhooside üldine tootmistegevus ja sellest kujunenud resultaadid.

Riigipanga osakondade ülesandeks jääksid peamiselt kolhooside finantsilist külge puudutavad küsimused. Siin tuleks analüüsida lühiajaliste ja pikaajaliste krediitide kasutamist, jagamatute fondide täiendamist, arveldus- ja kassadistsipliinist kinnipidamist, debitoorse ja kreditoorse võlgnevuse põhjusi ning teisi sellelaadseid küsimusi.

Analüüsi koostamisest võtavad sel juhul osa mitmesuguste erialaste teadmistega spetsialistid, analüüs saab tunduvalt objektiivsem ja aja kasutamine on kahtlematult ratsionaalsem.

Koondandmete ja aruannete kõrgemalseisvatele organisatsioonidele esitamise tähtsajad olid 1964. aastal:

- 1) rajooni statistikainspektuurid — 22. veebruar;
- 2) põllumajandusliku tootmise valitsused — 1. märts;
- 3) Riigipanga osakonnad — 1. aprill.

Nendest ametlikest tähtaegadest lähtudes võib märkida, et põllumajandusliku tootmise valitsustel ja Riigipanga osakondadel on täielik võimalus statistikainspektuuride koostatud koondtabelite kasutamiseks.

Krediitide kasutamise analüüsimisega saavad Riigipanga osakonnad alustada kohe pärast aasta lõppu, ilma kolhooside aastaaruandeid vajamata. Omapoolse panuse koondanalüüsi saaksid

Riigipanga osakonnad põllumajandusliku tootmise valitsustele anda seetõttu täiesti õigeaegselt.

Kuna Riigipanga osakondadelt esitatavate aruannete tähtaeg oli kõige hilisem (1. aprill), siis võib eeldada, et NSV Liidu Riigipanga Eesti Vabariiklikule Kontorile saadetav materjal on igakülselt juba kontrollitud ja täiesti autoriteetne.

Lisaks sellisele koondanalüüsile rajooni kolhooside aastase tegevuse kohta peaksid Riigipanga osakonnad koos põllumajandusliku tootmise valitsustega analüüsima aasta keskel neid kolhoose, kelle finants-majanduslikus tegevuses esineb suuremaid raskusi ja puudusi. Kui Riigipanga osakonnad on seda senini ka mõnevõrra teinud, siis harilikult Riigipanga EV Kontori nõudmisel. Enamasti on need seotud krediitide mittekasutamisega, varem saadud laenude mitteõigeaegse tasumisega jt. sellelaadsete puudustega.

Analüüsi koostamisest jooksva aastal peab olema huvitatud ka kolhoosi juhtkond, sest vastasel korral on olukorrast tõepärase pildi saamine küllaltki tülikas või isegi võimatu. Sellist analüüsi on soovitatav teha kvartali või poolaasta kohta. Analüüsi koostamisele aitab tunduvalt kaasa, kui antud kolhoosis viia eelnevalt läbi kompleksrevisjon, kusjuures revideerimisest võtaks osa ka üks Riigipanga töötaja. Analüüs ärgu kujunegu ainult halba majanduslikku olukorda nentivaks formaalseks aruandeks, vaid näidaku reaalsed abinõud antud olukorra parandamiseks. Aastasiseselt tehtud analüüsiga avastatud puuduste likvideerimisega on võimalik alustada juba jooksva aastal. Milliseid tulemusi see annab, selgub siis juba järgmisel kvartalil, poolaastal või aasta lõpul.

Riigipanga osakondadel tuleb pidevalt informeerida põllumajandusliku tootmise valitsusi kolhooside mittemaksetest Riigipangas, jagamatute fondide täiendamisest ja võlgnevuste tekkimistest jagamatutesse fondidesse, lühiajaliste ja pikaajaliste krediitide kasutamisest ning teistest kolhoose puudutavatest finantsküsimustest. Riigipanga osakondade ja põllumajandusliku tootmise valitsuste kooskõlastatud tegevus on kolhooside teenindamise normaalseks tagatiseks ning võimaldab osutada ratsionaalset abi kõige otsustavamatel momentidel.

NSV Liidu Riigipanga Eesti Vabariiklikul Kontoril tuleb pöörata aga rohkem tähelepanu majandusliku analüüsi ja kontrolli kvaliteedile oma alluvates osakondades. Peab märkima, et vabariikliku kontori poolt Riigipanga osakondades teostatava kontrollimise kvaliteet kolhooside krediteerimise ja finantsmajandusliku tegevuse üle ei ole kuigi kõrgel tasemel. Enamikul juhtudel piirduakse instruksioonides ettenähtud eeskirjadest kinnipidamise kontrollimisega, kuidas aga olukord on osakonnas kolhooside teenindamise osas sisuliselt lahendatud, sellele pööratakse võrdlemisi pealiskaudset tähelepanu.

Koostöö tugevnemine kõigi kolhoose juhtivate ja kontrollivate organisatsioonide vahel on aktuaalne probleem, sest see võimaldab paremini organiseerida kolhooside krediteerimist ja kindlustada põllumajanduse arendamise ülesannete edukat täitmist.

Antud toimetusse septembris 1965. a.

РАБОТА ГОСБАНКА ПО КОНТРОЛЮ И АНАЛИЗУ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОЛХОЗОВ

Я. Пикк

Резюме

Работа Госбанка при выполнении контрольной функции сравнительно большая и имеет важное значение в укреплении хозяйственно-финансовой деятельности колхозов.

Политика кредита, осуществляемая через Государственный Банк, должна быть тесно связана с решением задач сельскохозяйственного производства.

Необходимо, чтобы контроль Госбанка опирался на эффективное использование капитальных вложений:

- 1) в период составления планов и титульных списков по капитальным вложениям;
- 2) в процессе финансирования, кредитования и строительства;
- 3) при сдаче объекта в эксплуатацию. Контроль отделений Госбанка по целевому использованию кредита и соблюдению финансовой дисциплины во многих случаях низкого качества.

Это происходит в основном от недостатка фондового времени кредитных инспекторов, обслуживающих колхозы, и от неудовлетворительных знаний проблем колхозного производства.

Нужно перераспределить нагрузку работы в Госбанке. В учебных заведениях по подготовке кадров Госбанку необходимо обращать большое внимание на дисциплины кредитования и контрольно-ревизионных дел.

• Кроме отделений Госбанка в анализе хозяйственной деятельности колхозов должны принимать участие также районные сельскохозяйственные производственные управления, статистические инспектуры и сами колхозы.

Укрепление общего сотрудничества между всеми организациями, производящими руководство и контроль, — актуальная проблема, потому что оно дает возможность лучше организовать кредитование колхозов и обеспечить успешное выполнение задач по развитию сельского хозяйства.

DIE ARBEIT DER STAATSBANK BEIM KONTROLLIEREN UND ANALYSIEREN DER TÄTIGKEIT DER KOLCHOSE

J. Pikk

Zusammenfassung

Die Arbeit der Staatsbank bei der Ausübung ihrer kontrollierenden Funktion ist ziemlich umfangreich und ist für die Stärkung der finanzwirtschaftlichen Tätigkeit der Kolchose sehr bedeutsam.

Es wäre notwendig, daß die Kontrolle der Staatsbank über die Effektivität der Benutzung der kapitalen Investitionen durchgeführt wird:

- 1) in der Periode der Ausarbeitung der Pläne für die kapitalen Investitionen;
- 2) während des Prozesses des Finanzierens, Kreditierens und Bauens;
- 3) bei der Übergabe des Objekts zur Exploitation.

Die Kontrolle über die zielgemäße Benutzung der Kredite und über die Einhaltung der Finanzdisziplin läßt in vielen Fällen an Qualität viel zu wünschen übrig. Diese Tatsache wird hauptsächlich durch die Knappheit des Zeitfonds der die Kolchose bedienenden Kreditinspektoren bedingt, aber auch durch die ungenügenden Kenntnisse und das Nichtverstehen der Probleme, welche die kollektivwirtschaftliche Produktion betreffen.

Es ist notwendig eine Umordnung der Arbeitsverteilung der inneren Arbeit der Staatsbankabteilungen durchzuführen. Die Lehranstalten, welche die Kader für die Staatsbank ausbilden, müssen ihr Augenmerk mehr auf die das Kreditieren und das Kontrollwesen behandelnden Disziplinen richten.

An der Analyse der wirtschaftlichen Tätigkeit der Kolchose müssen außer den Abteilungen der Staatsbank auch die Verwaltungen der landwirtschaftlichen Produktion in den Rayons, die Inspekturen für Statistik und die Kolchose selbst teilnehmen. Die Stärkung einer solchen Zusammenarbeit fördert die erfolgreiche Erfüllung der der Landwirtschaft gestellten Aufgaben.

ÜLDKASUTATAVA AUTOTRASPORDI ARENGUST EESTI NSV-s

A. Valma

Eesti NSV TA Majanduse Instituut

Liikuv koosseis

Autotransport, mille Eesti NSV nõukogude võimu kehtestamisega kodanlikult vabariigilt üle võttis, oli suhteliselt hästi arenenud, kuid organisatsiooniliselt äärmiselt killustatud ja koosnes suurest hulgast kääbusmajandest. 1936. aastal oli Eestis 906 automajandit, nendest

457 sõiduautomajandit, keskmiselt 1,2 sõiduautoga;

402 veoautomajandit, keskmiselt 1,4 veoautoga;

28 autobussimajandit, keskmiselt 8,2 autobussiga, ja 19 segamajandit.¹

1. jaanuaril 1940. aastal, s.o. pool aastat enne nõukogude võimu kehtestamist oli Eestis 2478 veoautot kogukandejõuga 8278 tonni. Kandejõu järgi jagunes veoautopark:

Tabel I

Veoautode kandejõud Eestis 1. I 1940. a.²

Kandejõud (t)	Arv (tk.)	Osatähtsus (%)
kuni 1	289	11,7
1—2	400	16,1
2—3	360	14,5
3—4	475	19,2
4—5	760	30,7
5—6	162	6,5
üle 6	29	1,2
teadmata	3	0,1
Kokku	2478	100,0

¹ 1937. a. majandusloenduse andmed, osa «Kaubandus ja transport.»

² «Konjuktuur» 1940, lk. 347.

Nagu näeme tabelist, moodustasid poole veoautopargist keskmise kandejõuga (3—5 tonni) veoautod. Kogu pargi keskmine kandejõud oli 3,34 tonni.

Veoautod olid põhiliselt bensiinimootoriga. 1939. a. andmetel ³ oli Eestis vaid 18 diiselmootoriga ja 12 hesselmanni tüüpi mootoriga autot. Kogu ülejäänud tolleaegne veoautopark (98,7%) oli bensiinimootoritega.

Suhteliselt kõrge keskmise kandejõu juures olid veoautod nõrka mootoritega. 76%-l autodest oli mootori efektiivvõimsus 40—60 HJ. Üle 60 HJ mootoritega oli vaid 17% veoautopargist. *

Päritolult oli Eesti veoautopark äärmiselt kirju. 1939. a. moodustus see (2305 masinat) 69 eri firma autodest, mis omakorda jagunesid tüüpideks ja mudeliteks olenevalt kandejõust, väljelaskeastast ja hinnaklassist. Kõige rohkem oli kasutusel USA (70%), Saksa (12%) ja Inglise (10%) autosid. ⁴

Kodanliku perioodi lõpul käigus olnud veoautodest enamiku vanus ei ületanud 5 aastat. Veoautopargi vanusest annab pildi alljärgnev tabel.

Tabel 2

Eesti veoautopargi vanuseline struktuur seisuga 1. I 1939. a. ⁵

Ostuaasta	Arv	Osatähtsus (%)
kuni 1920. aastani	12	0,5
1921.—1924. a.	16	0,7
1925.—1927. a.	90	3,9
1928.—1930. a.	478	20,7
1931.—1933. a.	125	5,4
1934.—1936. a.	844	36,8
1937. a.	478	20,7
1938. a.	254	11,0
teadmata	8	0,3
Kokku	2305	100,0

Valdav osa veoautomajanditest asus linnades, kus oli registree-ritud 71% veoautode üldarvust. Kõige arvukamalt oli neid Tallin-
nas — 37% üldarvust.

³ «Auto» 1939, nr. 3, lk. 78.

* Andmed mootorite võimsuse kohta ajakirjas «Auto» on toodud tol ajal kasutatavates nn. maksustatavates hobujõududes. Nende ümberarvestamisel käesoleval ajal kasutatavateks efektiivhobujõududeks on võetud mootori surveastme suuruseks 4,6 kui iseloomulik 1935.—1940. aastate USA ja Saksa veoautode mootoritele.

⁴ «Eesti Statistika» 1939, lk. 159.

⁵ «Auto» 1939, nr. 3, lk. 78.

Järelhaakeid oli 1. I 1940. aastal Eestis 2478 veoauto kohta 301⁶, seega tuli iga 8,3 veoauto kohta üks järelhaage. Valdav osa neist olid üheteljelised palgiveohaaked.

Mis puutub garaaži- ja remondimajandusse selle kaasaegses mõistes, siis kodanlikus Eestis puudus see täielikult. Umbes 80% veoautodest seisis kas lageda taeva all või laudkuurides. Tehnilise hoolduse ja väiksemad remonditööd tegid autojuhid ise kohapeal käsitsi. Suuremad remondid teostati väikestes, tehnikaga halvasti varustatud autoremonditöökodades. Autoremonditehaseid kodanlikus Eestis ei olnud.

Nõukogude võimu kehtestamise järel natsionaliseeriti koos muude tootmisvahenditega ka kõik veoautotranspordimajandid koos liikuva koosseisu ja sisseseadega. Samaaegselt asuti autotransporti ka organisatsiooniliselt ümber korraldama. ENSV Kommunaalmajanduse Rahvakomissariaadi süsteemis loodi Autotranspordi Peavalitsus, mis alates 1941. a. jaanuarist allutati vahetult Rahvakomissaride Nõukogule. Kõigis tolleaegsetes maakonnakeskustes organiseeriti Peavalitsusele alluvad veoautode baasid, kuhu kuulusid nii erasektorilt natsionaliseeritud kui ka teistest liiduvabariikidest saabuina hakanud veoautod.

Sotsialistliku autotranspordi hoogsa arengu aastale järgnes 1941. a. suvel fašistliku Saksamaa sissetung ja enam kui 3 aastat rasket okupatsiooniaega. Selle vältel laostus Eesti autotransport täielikult ja 1944. a. sügisel, mil sakslased Eesti NSV territooriumilt välja kihutati, tuli autotranspordi taastamisel alustada peaaegu mittemillestki. Seepärast võib lugeda, et Eesti NSV kaasagne autotransport rajati tegelikult sõjajärgsel perioodil alates aastast 1945.

Kuna Eesti NSV vabastati väga kiiresti, siis õnnestus kohalikul elanikkonnal osa liikuvast koosseisust päästa hävitamisest ja äravedamisest. Nende, kuid põhiliselt just vennasvabariikidelt saadud autode abil taastati meie autotranspordi veoautopark. 1945. a. lõpuks oli vabariigis veoautosid juba rohkem kui sõjaeelisel, 1940. aastal.

Et sõjajärgsel perioodil Nõukogude Liidus toodetavate veoautode kandejõud (1,5 ja 3,0 tonni) oli tunduvalt väiksem kodanlikus Eestis kasutusel olnud välismaiste veoautode keskmisest kandejõust, siis jäi pargi kandejõu kasvutempo algul maha autode arvu kasvutempost. Mõju avaldas ka vanade suurte välismaiste masinate autopargi koosseisust väljalangemine. Alates 1955. aastast aga suureneb pidevalt uute suurekandejõuliste veoautode osatähtsus autopargis ja käesoleval ajal ei jää veoauto keskmine kandejõud 1940. a. tasemest enam maha.

1. jaanuaril 1964. a. jagunes vabariigi üldkasutatav veoautopark kandejõu järgi alljärgnevalt:

---

⁶ «Eesti Statistika» 1940, lk. 199.

Tabel 3

Kandejõud (t)	Osatähtsus (%)
kuni 2	9,8
2—5	76,6
5—8	6,4
üle 8	0,4
vedurautod	6,8
Kokku	100,0

Ühe veoauto keskmine kandejõud oli 3,3 tonni. Põllumajanduse veoautopargil seevastu on keskmine kandejõud tunduvalt madalam, 1960. aastal oli see 2,60 tonni. Perspektiivselt peab ühe veoauto keskmine kandejõud vabariigis kasvama 3,8 tonnile.

Tüüpide järgi jagunes vabariigi üldkasutatav autopark 1. jaanuaril 1964. a. alljärgnevalt:

Tabel 4

Auto kere tüüp	Osatähtsus (%)
Veokastiga	45,3
Isekallutajad	35,4
Furgoonid	6,0
Tsisternid	6,5
Muud	6,8
Kokku	100,0

Kogu autopargist umbes $\frac{2}{3}$ moodustavad veoautod GAZ-51 ja veoauto ZIL mitmesugused modifikatsioonid.

Valdav osa veoautodest on bensiinimootoritega. Ökonoomsete diiselaute osatähtsus, mis üldkasutatavas autopargis oli 1962. a. vaid 5%, tõuseb käesoleva seitseaastaku lõpuks kuni 10%-ni.

Organisatsioon ja struktuur

NLKP XIX kongressi direktiivid V viisaastaku plaani kohta, samuti XX kongressi otsused nägid ette väikeste automajandite likvideerimise ja nende baasil suurte, vedude tsentraliseerimist võimaldavate üldkasutatavate automajandite loomise.

XX kongressi resolutsioonides on öeldud: «Tunduvalt suurendada üldkasutusliku autotranspordi erikaalu vedudel, tõstes sellega veosekäibe 40 miljardile tonn-kilomeetrile ehk 4,3-kordseks 1955. aastaga võrreldes. Garanteerida tsentraliseeritud vedude

edasine areng ja autojärelevankrite tunduvalt parem ärakasutamine.

Autopargi kasutamise põhjaliku parandamise ja vedude maksu-
muse tunduva alandamise eesmärgil koondada veoautode põhi-
line osa ja ministeeriumide ning keskasutuste autoremondi ette-
võtted üldkasutusliku autotranspordi süsteemi.»⁷

Ka Eesti NSV-s oli autode park killustunud suure hulga väi-
keste ja üliväikeste, asutustele ja ettevõtetele alluvate automajan-
dite vahel.

1. augustil 1958. aastal oli 46% vabariigi automajandeist vaid
1—2 autoga. Alla 10 autoga majandid moodustasid 87% üldarvust.

Tabel 5

Automajandite arv ja suurus Eesti NSV-s (koos kolhoosidega)

Autode arv majandis	Igatüübiliste automajandite arv					Veoauto- sid oma- vate auto- majandite arv 1. I 1964
	1. I 1950	1. I 1954	1. VII 1958	1. VII 1961	1. I 1964	
1— 2	1343	2074	1362	868	688	474
3— 9	556	875	1240	973	887	666
10—24	111	116	292	265	312	251
25—49	35	44	48	55	75	44
50—99	11	19	18	21	23	11
100 ja enam	7	13	20	36	43	32
Kokku	2063	3141	2980	2218	2040	1492

Väikemajandites olevate autode osatähtsus vabariigi autopar-
gis oli seejuures küllaltki suur. Eesti NSV vabariikliku alluvusega
automajandites (ilma kolhoosideta) oli see 1. I 1958. a. alljärgnev:

Tabel 6

Autode arv majandis	Vastava suurusega auto- majandi gruppi kuuluvate autode osatähtsus üldarvus (%)
1— 2	9,6
3— 9	27,0
10—24	25,7
25—49	8,8
50—99	11,5
100 ja enam	17,4
Kokku	100,0

⁷ NLKP XX kongressi resolutsioonid, ERK, Tallinn 1956, lk. 70.

Nagu näeme, oli vabariikliku alluvusega asutuste ja ettevõtete väikeautomajanditesse (vähem kui 10 autoga) koondunud rohkem kui $\frac{1}{3}$ nendele kuulunud autode koguarvust. Kui siia lisada veel kolhoosid, kelle automajandite suurus oli samuti vähem kui 10 autot, selgub, et umbes pool vabariigi autodest asus väikemajandites.

Üldreeglina oli väikemajanditel autode hooldamise- ja remondi- baas nõrk. Tehnilist hooldamist ja eksploatatsioonilist remonti tegid autojuhid ise ilma mehhaniseerimisvahenditeta. Seetõttu oli remondi kvaliteet madal. Agregaatidele kehtestatud läbisõidunormidest ei peetud kinni ja pahatihti vahetati välja juba väikeste defektidega autoosad, mis, selle asemel, et minna taastamisele, läksid utiili.

Väikeste ametkondlike automajandite vedude maht oli väike ja ebastabiilne ning ei stimuleerinud majandi juhtkonda veoprotsessi ratsionaalselt organiseerima.

Kõige selle tagajärjel oli väikestes automajandites autode tootlikkus madal, autode kasutamise näitajad halvad, eksploatatsioonikulud ja vedude omahind kõrge.

Tabel 7

Autode tootlikkus ja vedude omahind Eesti NSV mitmesuguse suurusega automajandites 1957. a.

Autode arv majandis	Autode keskmine kandevõime (tonni)	Tootlikkus kandejõu 1 tonni kohta		1 tonn kilo- meetri oma- hind (kop.)
		tonni	tonn-kilo- meetrit	
3—4	2,86	811,8	15 014	5,7
5—9	2,87	987,2	16 894	5,5
10—24	2,90	1425,0	17 365	5,7
25—49	3,16	1312,7	18 266	6,3
50—99	3,17	1522,7	25 762	4,9
100 ja enam	3,33	1706,9	27 258	4,6
Eesti NSV keskmine	3,03	1354,3	20 492	5,3

Üldkasutatava autotranspordi ja ENSV Rahvamajanduse Nõukogu mõnede valitsuste süsteemis olnud väikeste automajandite 1957. a. kvalitatiivsete näitajate võrdlus on toodud tabelis 8.

Tuleb pidada tõenäoliseks, et tabelites esitatud aruandluse andmed kuni 25 autoga väikemajandite autode tootlikkuse kohta on tegelikust suuremad. Selleks, et vedude väikese mahu juures autojuhile, kes samaaegselt täitis ka remonditöölise ülesandeid, või-

Tabel 8

	Autode nimestikulise kandejõu 1 tonni tootlikkus (%)		1 tonn kilo- meetri omahind (kop.)
	tonnides	1 tonn kilo- meetrites	
1. ENSV Autotranspordi ja Maantee- de Ministeeriumi üldkasutatav au- totransport	100	100	100
2. ENSV Rahvamajanduse Nõukogu ettevõtete autotranspordi keskmine	94	58	150
3. ENSV RMN Energeetika Valitsuse ettevõtete autotransport	58	51	187
4. ENSV RMN Masinaehituse Valit- suse ettevõtete autotransport	91	47	199
5. ENSV RMN Liha- ja Piimatööstu- se Valitsuse ettevõtete autotrans- port	36	46	172

maldada normaalset kuupalka, esines just nendes majandites kõige sagedamini juurdekirjutusi. Samal ajal aga kanti mitmesugused remondimaterjalid ja tihti ka autode remondikulud põhitootmis-
tegevuse arvele ja aruandluses esitatud autotranspordi ekspluatat-
sioonikulud olid vähemad tegelikust. Kunstlikult suurendatud
vedude mahu ja vähendatud kulutuste tõttu võib andmeid väike-
majandite 1 tonn-kilomeetri omahinna kohta lugeda vähendatuiks.

Arvestused näitavad, et keskmiselt on üle 100 autoga majandis
autode tootlikkus 1,5—2 korda suurem, omahind aga 2—4 korda
madalam kui 3—9 autoga väikemajandis.

Tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise reorganiseerimine 1957 a.
kõrvaldas ametkondlikud tõkked ettevõtete ja asutuste vahel. See
lõi ka eeldused väikeste ametkondlike automajandite likvideerimi-
seks, uute suurte üldkasutatavate automajandite loomiseks ja
nende baasil vedude ulatuslikuks tsentraliseerimiseks.

Vabariigi kogu autotranspordi organisatsiooniline ümberkujun-
damine algas 1958. a. augusti kuul. Otsustati likvideerida kõik veo-
autosid omavad väikesed automajandid ja anda liikuvkoosseis ning
garaažiseadmed üle Eesti NSV Autotranspordi ja Maantee-
de Ministeeriumi ning Rahvamajanduse Nõukogu Autotranspordi
Trusti territoriaalsetele autobaasidele. Ettevõtete-asutuste valdu-
sesse jäeti ainult eriotstarbelised autod (autokraanad, tuletõrje-
sanitaarautod ja tehnilise abi autod). Väiksemates rajoonikeskustes
ja muudes punktides, kus polnud otstarbekohane isemajandavaid
autobaase moodustada, loodi autobaaside filiaalid ja autokolonnid.

Radikaalsed olid muutused ENSV Rahvamajanduse Nõukogule alluva autotranspordi süsteemis. 1958. a. novembris moodustati Rahvamajanduse Nõukogu Autotranspordi Trust. Selle ülesandeks oli: territoriaalsete autobaaside moodustamine ja nende normaalse töö kindlustamine; Eesti NSV RMN-i ettevõtete ja organisatsioonide, mida ei teenindata üldkasutatava autotranspordiga, samuti Kiviõli linnas ja selle piirkonnas asuvate kõigi ettevõtete häireteta teenindamine autotranspordiga vastavalt kinnitatud veoplaanile ja majanduslepingutele; ametkondlike veotaksokolonnide moodustamine RMN-i ettevõtete ja organisatsioonide teenindamiseks tehasesisestel ja väikesekoguseliste kaupade vedudel; ehitus- ja tööstuslike veoste tsentraliseeritud vedude organiseerimine ja laiendamine neis RMN-i ettevõttes, rajoonides ja linnades, mida ei teenindata üldkasutatava autotranspordiga.

Kuni reorganiseerimiseni oli ENSV RMN-i ettevõtete ja organisatsioonide automajandite struktuur alljärgnev:

Tabel 9⁸

Majandi suurus	% autode üldarvust	Majandite arv		
		linnades	rajoonides	kokku
Kuni 3 autoga	9	63	104	167
3—14 autoga	34	128	87	215
15 ja rohkem autoga,	57	28	8	36
sellest isemajandavad autobaasid	28	8	—	8

Reorganiseerimine viidi põhiliselt läbi ajavahemikul 1958. a. detsembrist kuni 1959. a. märtsini. Likvideeriti 146 väikest automajandit. RMN võeti üle Autotranspordi Trusti alluvusse ja reorganiseeriti 9 territoriaalset autobaasi. Likvideeritud väikemajandite autopargi ja tehnika baasil loodi 4 autobaasi. 1. aprilliks 1959. a., mil reorganiseerimine oli põhiliselt lõpetatud, oli RMN Autotranspordi Trusti alluvuses 13 üldkasutatavat autobaasi kokku 2233 autoga. Seega oli keskmiseks autobaasi suuruseks 170 autot. Iga autobaas teenindas põhiliselt teatavat temale kinnistatud ettevõtete gruppi ja üldreeglina just neid ettevõtteid, kellelt saadud autode ja muu tehnika baasil ta loodi.

Rajoonis asuvate ettevõtete autotransport anti põhiliselt üle Eesti NSV Autotranspordi ja Maanteede Ministeeriumi autobaasi-

⁸ V. Issako, Autotranspordi töö ümberkorraldamisest Eesti NSV Rahvamajanduse Nõukogu süsteemis. Teaduslik-tehnilise informatsiooni bulletin «Autotransport ja maanteed» 1959, nr. 2, lk. 3.

dele, välja arvatud suuremad tööstusettevõtted: Tamsalu ja Rakke lubjatehased, karjäär «Padise Paemurrud», Tootsi turbabriketi-tööstus, Loksa ja Aseri tellisetehased ning kombinat «Järvakandi Tehased», mille teenindamiseks moodustati RMN-i autobaaside kolonnid.

Reorganiseerimise tulemusena tõusis üldkasutatava veoauto-pargi osatähtsus ENSV RMN-i süsteemis 75%-le. Veoautopargi jagunemist enne ja pärast reorganiseerimist iseloomustab tabel 10.

Klientuuri paremaks teenindamiseks toimus Tallinnas asuvate viie autobaasi spetsialiseerumine vastavalt vedude iseloomule. Üks autobaas teostas põhiliselt toiduainete (leib, piim jne.) tsentraliseeritud vedu ja teenindas toiduainete- ja liha-piimatööstuse ettevõtteid. Ühe autobaasi põhiliseks ülesandeks oli kala tsentraliseeritud veo korraldamine ning kala- ja kergetööstusettevõtete teenindamine. Kaks autobaasi spetsialiseerusid peaausjalikult ehi-

Tabel 10⁹

Veoautopargi valdaja	Veoautopargi jagune-mine (% RMN-i veo-autode üldarvust)	
	enne reorgani-seerimist	pärast reorgani-seerimist
RMN Autotranspordi Trust (üldkasutatav autotransport)	—	75,0
Metsa-, Puidu- ja Paberitööstu-se Valitsus	12,3	11,0
Liha- ja Piimatööstuse Valitsus	14,2	8,6
Energeetika Valitsus «Eesti Energia»	2,5	3,4
Ehitusvalitsus	27,8	—
Toiduainetetööstuse Valitsus	9,2	—
Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Valitsus	8,2	—
Ehitusmaterjalide Tööstuse Va-litsus	6,3	—
Kalatööstuse Valitsus	6,1	—
Masinaehituse Valitsus	5,4	—
Kergetööstuse Valitsus	5,2	—
Materiaal-Tehnilise Varustuse ja Turustuse Valitsus	2,8	—
Ajutiselt säilitatud ettevõtetele	—	2,0
	100,0	100,0

⁹ Tabel on koostatud V Issako artikli «Autotranspordi töö ümberkorralda-misest Eesti NSV Rahvamajanduse Nõukogu süsteemis» materjalide põhjal. Tea-duslik-tehnilise informatsiooni bulletään «Autotransport ja maanteed» 1959, nr. 2, lk. 3—8.

tusmaterjalide vedudeks ning ehitusorganisatsioonide ja ehitusmaterjalidetööstuse ettevõtete teenindamiseks. Üks autobaas teostas materiaal-tehnilise varustuse tsentraliseeritud vedusid ja teenindas masinaehitustehaseid.

Eriiseloomuga objektidele kinnistati spetsiaalne liikuvkoosseis ja teadlikud, neil objektidel juba varem töötanud autojuhid.

Väikesekoguseliste ja ühekordsete vedude teostamiseks organiseeriti iga autobaasi koosseisu teenistuslike veotaksoautode kolonn.

Nagu iga uus ning uudne üritus, nii leidis ka autotranspordi reorganiseerimine algul mõnede majandusjuhtide vastuseisu. Arvati, et üldkasutatav autotransport ei suuda ettevõtete veovajadusi küllalt operatiivselt rahuldada. Tegelikkus kummutas need eelarvamused. Ettevõtete üldkasutatava autotranspordiga teenindamise esimeste kuude töötulemused juba näitasid, et teenindamine mitte ei halvenenud, vaid paranes. Autode vajaduse plaanipärane rahuldamine sundis ettevõtete transpordijuhte autode tööd paremini organiseerima, mistõttu autode kasutamise näitajad tõusid ning transpordikulud vähenesid. Nii näiteks vabastati autopargi parema kasutamise arvel territoriaalsetes autobaasides ainuüksi 1959. a. veebruaris üle saja veoauto muudeks vedudeks. Töö uue organiseerimise kahe esimese kuu jooksul (1959. a. jaanuar ja veebruar) säästeti vedude omahinna alandamise arvel kogu RMN Autotranspordi Trusti töömahu kohta umbes 200 000 rubla. Seejuures vähenesid vahetult ka ettevõtete-klientide transpordikulud, kuna väikemajandis 1 tonn-kilomeetri omahind tavaliselt tunduvalt ületas veotariifi, mille alusel uue süsteemi juures klient vedude eest automajandile tasus. Mõningad näited selle kohta on toodud järgnevas tabelis (1958. a. augusti-, septembri-, oktoobrikuu andmetel)

Tabel 11

Ettevõtte- kliendi nimetus	Veose- käive (1000 tkm)	Väike- majandi 1 tkm omahind (kop.)	1 tkm veotariif (kop.)	Transpordikulu (1000 rbl.)		Transpor- dikulude vähene- mine (1000 rbl.)
				enne reorgani- seerimist	pärast reorgani- seerimist	
1. Tallinna Li- ha- ja Kon- servikombi- naat	122,5	12,9	9,0	158,0	110,0	47,0
2. Vabrik «Keila»	94,0	12,6	9,1	118,4	85,5	32,9
3. Vabrik «Marat»	101,1	15,2	8,7	153,5	87,9	65,6

Tabelis on esitatud otsene transpordikulude kokkuhoid ettevõttele-kliendile. Sellele aga lisandub veel rahvamajanduslik kokkuhoid autode parema kasutamise ja hooldamise arvel.

Eesti NSV autotranspordis 1959. a. I poolel lõpulejõudnud reorganiseerimine likvideeris küll struktuurilise killustatuse, kuid kahe iseseisva süsteemi — ENSV Autotranspordi ja Maanteede Ministeeriumi Autotranspordi Peavalitsuse ja ENSV Rahvamajanduse Nõukogu Autotranspordi Trusti olemasolu põhjustas üldkasutatava autotranspordi juhtimises parallelismi. Tekkis olukord, kus ühes linnas kõrvuti asuvaid, kuid erineva alluvusega ettevõtteid ja asutusi teenindasid eri süsteemide autobaasid, kelle mitteametlikult koormatud autod teostasid paralleelvedusid. Raskendatud oli autode koormamine mõlemas suunas. Parallelism autotranspordi töö juhtimises muutus takistuseks tsentraliseeritud vedude edukale organiseerimisele.

Selline ebanormaalne olukord ei saanud püsida kaua. 1. juulist 1960. a. likvideeriti mõlemad paralleelsed süsteemid ja kogu vabariigi üldkasutatav autotransport allutati ühele organile — Autotranspordi ja Maanteede Ministeeriumi Vabariiklikule Autotranspordi Trustile. Trusti funktsionaalsete osakondade juhtimisele allutati vahetult kõik kogu vabariigis asuvad üldkasutatavad kauba-veo-, reisijateveo- ja segaautomajandid.

Vabariiklikul Autotranspordi Trustil oli 1964. a. lõpul kokku 37 automajandit, nendest 19 veoautomajandit, 1 autobussipark, 1 taksoautopark, 1 sõiduaautopark, 4 autobussi- ja taksoautoparki ja 11 segamajandit (veoautod, sõiduaautod, autobussid). Trusti koosseisu kuulus ka transpordi-ekspeditsioonikontor «Ekspediitor», kelle ülesandeks on organiseerida vedusid regulaarsetel linnadevahelistel autokaubaveo liinidel ja teostada kaupade tsentraliseeritud sisse- ja väljavedu raudteejaamadest ja sadamapunktidest.

Tallinnas asuvate veoautomajandite töö paremaks juhtimiseks ning koordineerimiseks loodi 1961. a. lõpul Vabariikliku Autotranspordi Trusti koosseisus Tallinna Autokaubaveo Valitsus, kelle alluvusse anti kõik Tallinnas asuvad veoautomajandid. Tallinna Autokaubaveo Valitsuse tsentraalne dispetšeriteenistus suunab veoautod tööle Tallinnas asuvatele objektidele, teostab tsentraliseeritud arveldusi klientidega, organiseerib ning juhib Tallinnast väljuvate regulaarsete autokaubaveoliinide tööd ja tsentraliseeritud vedusid linna piires. 1964. a. moodustas Tallinna Autokaubaveo Valitsuse 8 veoautomajandi töömaht 30% kogu Vabariikliku Autotranspordi Trusti vedude mahust.

Kolhooside ja sovhooside majandiväliste vedude tsentraliseerimiseks loodi 1963. a. lõpul Trusti koosseisus tootmisvalitsus «Põllumajandustransport», kelle haldusesse anti 8 üldkasutatavat autobaasi asukohtadega Keilas, Tapal, Raplas, Põltsamaal, Elvas, Kiviõlis, Kingissepas ja Kärdlas. Töö paremaks organiseerimiseks

on vahetult suuremate tööobjektide juurde loodud nende autobaa-side spetsialiseeritud autokolonnid. Tootmisvalitsuse «Põllumajandustransport» ülesandeks on: 1) tsentraliseerida kõik põllumajandusettevõtete majandivälised veod, jättes kolhooside ja sovhooside oma autotranspordi teostada vaid otseselt põllumajandusliku tehnoloogiaga seoses olevad majandisisesed veod; 2) organiseerida ning ratsionaliseerida põllumajanduslikke autovedusid kogu vabariigis, ka seal, kus läheduses ei ole «Põllumajandustranspordile» alluvat autobaasi. Selleks on igas rajooni tootmisvalitsuses «Põllumajandustranspordi» dispetšer, kes plaanib ja organiseerib kogu rajooni ulatuses põllumajanduslikke vedusid, kasutades selleks kõikide üldkasutatavate automajandite liikuvkoosseise. Dispetšerid Tamsalu, Valga ja Viljandi kombineeritud jõusööda tehastes ning Maardu Keemiakombinaadis organiseerivad nimetatud tehaste toodangu 100% -liselt tsentraliseeritud väljavedu.

Kuna põllumajanduslikud veod on sesoonse iseloomuga ja toimuvad põhiliselt I ja III kvartalis, siis moodustavad nad «Põllumajandustranspordi» autobaaside vedude üldmahust praegu vaid umbes veerandi. 1964. a. oli nende baaside põllumajanduslike vedude maht 2,8 milj. tonni ja veosekäive 35 milj. tkm. Lepingute alusel teenindati 200 kolhoosi-sovhoosi. 1965. aastal suureneb teenindatavate ettevõtete arv 300-le. Hakatakse tegema ka majandisisesed vedusid.

Aastail 1958—1960 toimunud radikaalsete muudatuste tagajärjel kujunes Eesti NSV autotransport organisatsiooniliselt üldjoontes vastavaks sotsialistliku rahvamajanduse struktuurile ning nõuetele. Juhtiv positsioon on üldkasutataval autotranspordil, mille vedude maht ja veosekäive moodustasid 1964. a. umbes 60% vabariigi autovedude kogumahust (vt. tabel 12).

Tabelis loetletud teiste suuremate autotranspordi valdavate süsteemide — Rahvamajanduse Nõukogu, põllumajandusettevõtted ja ETKVL — oma automajandite säilitamine oli vajalik nende ettevõtete territoriaalse hajutatuse tõttu. Ka tabelis märgitud muude väikeautomajandite säilitamine oli põhjendatud. Nendeks olid mitmesugused üldhariduslikud ja kutsekoolid, kelle valduses olevaid autosid kasutati õppeotstarbeks, sanatooriumid ning invaliidide kodud ja mitmesugused liidulise alluvusega ettevõtted.

ETKVL-i süsteemis on oma automajand vabariigi 31-st tarbijate kooperatiivist 26-l. Viit tarbijate kooperatiivi teenindab ETKVL Tallinna Autobas oma Tallinnas, Tartus, Pärnus, Rakveres ja Kingissepas asuvate autokolonnide kaudu. Autokolonnid vastavad oma suuruselt (keskmise autode arv kolonnis on 115) ja tehniliselt varustatuselt enam-vähem kaasaegse üldkasutatava automajandi tasemele. Tarbijate kooperatiividele alluvad automajandid aga on tüüpilised ametkondlikud 10—25 autoga väikemajandid.

Iseärasuseks ETKVL-i süsteemi autotranspordis on suur eri-

Tabel 12

Eesti NSV autotranspordi kaubavedude maht ja veosekäive 1963. a.

Süsteem	Vedude maht		Veosekäive		Keskmine veokau- gus km
	1000 t	%	1000 tkm	%	
1. Üldkasutatav autotrans- port, sellest tunnitasu alusel	40499 3219	59,0	628859 36263	60,1	15,5
2. Rahvamajanduse Nõukogu	5335	7,8	46469	4,4	8,7
3. Põllumajanduse Ministee- riumi ettevõtted ja sovhoosid	5262	7,7	63901	6,1	12,1
4. «Põllumajandustehnika»	3384	4,9	63333	6,0	18,9
5. Kolhoosid	6215	9,1	100511	9,6	16,2
6. ETKVL	1593	2,3	49869	4,8	31,3
7. Metsamajanduse- ja Loo- duskaitse Peavalitsus	382	0,6	7148	0,7	18,7
8. Tervishoiuministeerium	81	0,1	2927	0,3	36,1
9. Muud suuremad automajan- did	4081	6,0	53996	5,1	13,2
10. Muud 1—9 autoga automa- jandid	1725	2,5	29964	2,9	17,4
Kokku Eesti NSV-s	68557	100,0	1046977	100,0	15,3

otstarbeliste autode osatähtsus. Leibaveo, kauplusautod ja mitmesugused muud spetsiaal- ning furgoonkeredega autod moodustavad rohkem kui $\frac{1}{3}$ autode üldarvust. Autode ülesandeks on maal asuva jaekaubandusvõrgu varustamine kaupadega, leivavedu ja leivatööstuste varustamine toorainega, vedod seoses varumise ja põllumajandussaaduste kokkuostuga jne.

Üldkasutatava autotranspordi osatähtsus vabariigis kasvab aasta-aastalt väikeste ametkondlike automajandite arvu samaaegse vähenemisega. Suureks reserviks on siin «Põllumajandustranspordi» töösääri laiendamise võimalused sovhooside ja kolhooside majandisestele vedudele. See loob eeldused neis põllumajandusettevõtetes, mis asuvad üldkasutatavate automajandite läheduses, täielikult üldkasutatava autotranspordi teenindamisele üleminekuks. Positiivset eeskuju on siin andnud Hiiumaal asuv Putkaste sovhoos, kes 1964. a. põhiliselt likvideeris oma automajandi ja andis autod üle «Põllumajandustranspordile». Kuna vedude senine omahind sovhoosil oli kõrgem kui tariifne tasu, mida majand nüüd autobasile tasub, siis sai sovhoos 1964. a. 9 kuu jooksul 15 300 rubla kokkuhoidu.

Tsentraliseeritud veod

Üldkasutatava autotranspordi osatähtsuse järsk kasv ja suurte üldkasutatavate automajandite rajamine kogu vabariigis lõi eeldused kõige progressiivsema massiliste autovedude vormi — tsentraliseeritud vedude rakendamiseks.

Tsentraliseeritud vedude puhul rahuldatakse teenindatava objekti vedudevajadus, näiteks toodangu väljavedu tehastest või kaubabaasist, mitte enam kaubasaajate oma transpordiga, vaid seda teeb tervikuna üks ettevõtte — üldkasutatav automajand. See väldib paljude kaubasaajate veoautode ajaliselt kooskõlastamatuid saabumisi, pikki seisakuid kauba saamise ootel ja loob vajalikud tingimused autode graafikukohaseks liikumiseks. Graafikukohane töö, mittetootlike seisakute ärajäämine ja võimalus spetsialiseeritud liikuvkoosseisu ja autorongide laialdaseks kasutamiseks kindlustavad autopargi parema kasutamise ja kvalitatiivsete näitajate tõusu ning võimaldavad sama töömahu teostada väiksema arvu veovahenditega. Tsentraliseeritud vedude juures toimub kaupade pealelaadimine kaubasaatja, mahalaadimine aga kaubasaaja laadijate ja vahenditega. Kaob vajadus laadijate edasitagasi vedamiseks, laadimispaikades on aga võimalik organiseerida alalisi brigaade kvalifitseeritud laadijatest, kes kasutavad mitmesuguseid mehhaniseerimisvahendeid. Töö sellise organiseerimise tulemuseks on laadijate tööviljakuse tõus ning tööjõuvajaduse mitmekordne vähenemine. Langeb ära ka vajadus kaasasõitvate ekspediitorite ja agentide järele, kelle ülesandeid täidavad autojuhid. Tunduvalt lihtsustuvad arveldusvahekorrad. Automajand teostab arveldusi vaid vähese arvu kaubasaatjatega, kellele kaubasaajad tasuvad veokulud juba koos arveldustega kaupade eest.

Eesti NSV-s tehti autovedude tsentraliseerimisega algust 1955. a. märtsis Tallinnas. Tsentraliseeriti silikaattelliste väljavedu tehastest «Kvarts» ja «Silikaat». See esimene katse õigustas end igati. Seni oli tavaliseks nähtuseks, et tehaste väravate taga ootas kuni 50 autoni ulatuv järjekord, kusjuures autodega olid kaasas laadijad-ekspediitorid. Ei olnud harvad juhud, kus autodel pärast pikka ooteaega tuli tehasega kooskõlastamata vedude tõttu tühjalt tagasi pöörduda. Selline olukord mitte ainult ei põhjustanud tellise saajatele laadijate tuhandete töötundide ja autode sadade tööpäevade kaotsiminekut, vaid põhjustas ka töödistsipliini langust autojuhtide hulgas. Klient telliste saaja, selleks et varjata ülenormatiivseid seisuaegu ja hoiduda nende eest automajandile trahvi maksmisest, oli sunnitud kokkuleppel autojuhiga tegema ebaseaduslikke juurdekirjutusi veodokumentidele. Autojuhile töötada oldud aja eest tasu kombineerimiseks aga anti viimasele vabad käed auto kasutamiseks.

Telliste veo tsentraliseerimisel kadusid järjekorrad tehase

värvate tagant. Kolmes vahetuses töötavad 18 veoautot suutsid uue korra kohaselt ära teha sama töö, millega varem oli seotud 94 autot. Kulud telliste veol vähenesid 48% võrra.

1955. a. tsentraliseeriti veel hapniku väljavedu Tallinna Hapnikutehasest, konteinerite väljavedu Tallinna Kaubajaamast jm., kokku 11 objekti. Kui varem hapniku veol seisis 30—40 tarbija autot tehase juures järjekorras, et ära vedada 100 hapnikuballooni, siis pärast tsentraliseerimist teenindab tehas 1—2 autorongi, kusjuures veomaht on suurenenud kuni kolmekordseks. Konteinerite veo tsentraliseerimisel vähenes autode päevane vajadus 50-lt 22-le, samaaegselt vedude maht suurenes 30% võrra.

Kokku oli tsentraliseeritud vedude maht vabariigis 1955. a. 934 000 tonni ja veosekäive 7,34 miljonit tonnkilomeetrit, mis moodustas üldkasutatava autotranspordi tolleaegselt vedude mahust 15,2% ja veosekäibest 5,8%.

Järgnevatel aastatel suurenesid tsentraliseeritud objektide arv ja vedude maht pidevalt. Üldkasutatava autotranspordi tsentraliseeritud vedude mahu dünaamikat iseloomustab tabel 13.

Tsentraliseeritult veeti 1963. a. kogu Eesti NSV autovedude mahust 45,7% ja veosekäibest 46%.

Tabel 13

Tsentraliseeritud vedude osatähtsus Eesti NSV üldkasutatava autotranspordi töös

Aasta	Tsentraliseeritud objektide arv	Tsentraliseeritud vedude osatähtsus üldkasutatava autotranspordi		Tsentraliseeritud vedude mahu kasv võrreldes 1955. aastaga (korda)
		vedude mahu (%)	veosekäibes (%)	
1955	11	15,2	5,8	—
1956	29	44,8	21,2	3,6
1957	60	54,8	28,2	5,1
1958	60	49,2	31,2	6,4
1959	88	51,4	39,4	9,9
1960	253	59,7	53,2	20,2
1961	288	75,5	70,4	29,3
1962	321	79,6	77,3	33,5
1963	336	80,4	78,7	34,9
1964	350	80,9	82,4	37,2

Käesoleval ajal teostavad tsentraliseeritud vedusid kõik Vabariiklikule Autotranspordi Trustile alluvad automajandid. Allsüsteemide osatähtsus autovedude tsentraliseerimisel on toodud tabelis 14. Tsentraliseeritult vedasid kaupu kõige enam Tallinna Auto-

kaubaveo Valitsuse autobasid, kelle tsentraliseeritud vedude maht ja veosekäive moodustas üle $\frac{1}{3}$ vabariigi tsentraliseeritud vedudest. Hea tulemuse saavutasid basid tänu töö heale organiseerimisele ja ka hulgalisele tsentraliseerimiseks sobivatele objektidele majandite tööpiirkonnas. Viimane asjaolu on üheks tähtsamaks eelduseks tsentraliseeritud vedude edukaks organiseerimiseks ja selle eelduse puudumine on ka üheks peapõhjuseks, miks mõnedes automajandites tsentraliseeritud vedude osatähtsus vedude üldmahus on väike.

Tabel 14

Vabariikliku Autotranspordi Trusti tsentraliseeritud vedude maht ja veosekäive 1964. a.

Allsüsteem	Vedude maht			Veosekäive		
	Kokku (1000 t)	selest		Kokku (1000 tkm)	selest	
		tsentraliseeritud (1000 t)	tsentraliseeritud vedude osatähtsus (%)		tsentraliseeritud (1000 tkm)	tsentraliseeritud vedude osatähtsus (%)
Tallinna Auto- kaubaveo Valit- sus (8 automa- jandit)	13793,1	13014,5	94,4	226444,8	214645,0	94,8
Tootmisvalitsus «Põllumajan- dustransport» (8 automajan- dit)	9199,6	6828,0	74,2	135584,3	97515,0	71,9
Trustile otseselt alluvad auto- basid (13 auto- majandit)	19958,8	14901,3	74,8	358805,4	281694,0	78,4
Vabariiklik Autotranspordi Trust	42951,5	34743,8	80,9	720834,5	593854,0	82,4

Valdava osa tsentraliseeritud veostest — 70% vedude mahust ja 47% veosekäibest — moodustasid 1964. aastal mitmesugused ehitusmaterjalid. Tsentraliseeritud veetud kaupade nomenklatuur ja hulk on toodud tabelis 15.

Tsentraliseeritud veetud kaupade suhteliselt lühikesed keskmised veokaugused näitavad, et tegemist oli peamiselt veoste linnasisese või linnalähedase tsentraliseeritud väljaveoga. Erandi moo-

**Eesti NSV üldkasutatava autotranspordi poolt 1964. a. tsentraliseeritult
veetud kaubad ja nende keskmised veokaugused**

Veosegrupi nimetus	Vedude maht (1000 t)	Veosekäive (1000 tkm)	Keskmine veokaugus (km)
1. Kivisüsi	202	2981	14,8
2. Naftaveosed	444	12179	27,4
3. Metall ja metallitooted	329	15869	48,3
4. Konteinerid ja veosed sadama- punktidest ning raudteejaamadest	1239	36735	29,7
5. Teravili	53	553	10,4
6. Jahu	143	2250	15,7
7. Piim ja piimasaadused	486	15249	31,3
8. Põlevkiviõli	161	7937	49,2
9. Ehitustellised	1496	29471	19,7
10. Ehituskivid ja killustik	20390	202102	8,5
11. Mört ja segubetoon	1009	11579	11,5
12. Raudbetoondetailid	1324	33660	25,4
13. Muud veosed	7468	223289	29,9
Kokku	34744	593854	17,1

dustavad piim ja piimasaadused, mis veetakse linnades asuvatesse piimakombinaatidesse maal asuvatest koorejaamadest; muud veosed, mille moodustavad põhiliselt tsentraliseeritult linnadevahelistel marsruutidel laialiveetavad mitmesugused tööstuskaubad; metall ja põlevkiviõli, mis kogu vabariigi ulatuses veetakse väike-
tarbijatele laiali peamiselt Tallinna baasidest.

Tsentraliseeritud vedude üheks vormiks on autoveod regulaarsetel linnadevahelistel marsruutidel. Nendega alustati vabariigis 1959. aastal. Kuigi tsentraliseeritult linnadevahelistel liinidel veetava kauba kogus on praegu veel suhteliselt väike ja moodustas 1964. a. 661 800 tonniga vaid 1,5% üldkasutatava autotranspordi veoste kogumahust, on 136,8 miljoni tonnkilomeetriline veosekäive 207 km-lise keskmise veokauguse tõttu 19% vabariigi üldkasutatava autotranspordi veosekäibest.

Regulaarseid linnadevahelisi autoliine on käesoleval ajal 42 ühesuunalise üldpikkusega 8836 km, neist 7 on vabariikidevahelised, üldpikkusega 3293 km.

Vedusid korraldab ja nende dispetšerijuhtimist teostab vabariiklik transpordi-ekspeditsiooni kontor «Ekspediitor», kellele allub 11 auto-kaubajaama Tallinnas, Tartus, Pärnus, Viljandis, Rakveres, Kohtla-Järvel, Narvas, Valgas, Võrus, Haapsalus ja Paides. Kõik auto-kaubajaamad võtavad elanikelt vastu väikesaadetisi, kusjuures nende juurde-äravedu toimub kaubajaama autoga.

Regulaarseid linnadevahelisi auto-kaubaveoliine teenindavad suurekandejõulised autod. 1961. a. oli nende keskmine kandejõud 5,5 tonni, läbisõidu kasutamise koefitsient 0,78 ja kandejõu kasutamise koefitsient lähedane ühele. Auto tootlikkus kandejõu 1 tonni kohta oli 257 tonni ja 62670 tkm.

Kaheksal vabariigisisesele auto-kaubaveo liinil kasutatakse laadimistöde hõlbustamiseks käibekaste, kahel vabariikidevahelisel liinil (Tallinn—Leningrad, Tallinn—Riia) toimub kaubavedu vahetatavate järelhaagetega.

Alates 1962. aastast kasutatakse linnadevahelistel liinidel ka 0,5-tonnise kandejõuga autokonteinereid.

Tsentraliseeritud vedude efektiivsus avaldub eriti selliste kaupade puhul, mille veoks on vaja spetsiaalset liikuvkoosseisu ning mille tarbimine sihtkohas on enam-vähem püsiv, kuid mitte suur. Üheks selliseks veoseks on põlevkiviõli. Selle veoks on vaja spetsiaalsisternerne, peale- ja mahalaadimisel ning veol tuleb täita erilisi ohutustehnika nõudeid.

Põlevkiviõli tsentraliseeritud kohalevedu Tallinnast kogu vabariigis asuvatele väike- ja keskmistele tarbijatele (v. a. Kirde-Eestis asuvad tarbijad, keda varustatakse vahetult põlevkivibasseinist) alustati 1959. a. II kvartalis. Põlevkiviõli veeti vabariigis tsentraliseeritult

1959. a.	69 360 t,
1960. a.	113 100 t,
1961. a.	127 600 t,
1964. a.	161 200 t.

Tootjatelt tehastelt Kiviõlist ja Kohtla-Järvelt saabub põlevkiviõli raudteel ENSV Vabariikliku Kontori «Estneftesnabsbõt» Tallinna Põlevkiviõli Baasi. Tarbijad esitavad sellele igakuise põlevkiviõli kohaletoometamise nõudmise päevade ja vahetuste lõikes ja on kohustatud vastavalt õigeaegselt ette valmistama mahutid õli vastuvõtuks. Põlevkiviõli tsentraliseeritult vedava autobaasi dispetšer asub alaliselt Tallinna Põlevkiviõli Baasis ning reguleerib autode liikumist. Automajandi pitsatiga kinnitatud teekonnaleht on sissepääsuloaks autole õlibaasi ja samaaegselt dokumendiks põlevkiviõli kättesaamisel.

Dokumendiks õli ekspedeerimisel on õlibaasist autojuhile 3 eksemplaris väljaantud saateleht. Jättes ühe neist endale, annab tarbija teistele eksemplaridele allkirja õli kättesaamise kohta, märgib auto saabumise ja lahkumise aja, kinnitab pitsatiga ja annab autojuhile. Üks saatelehtedest jääb Tallinna Põlevkiviõli Baasile, teine automajandile.

Veo, laadimise ja ekspedeerimise eest tasub tarbija kehtivate tariifide alusel koos põlevkiviõli maksumusega õlibaasile, kes omakorda tasub automajandile. Arveldused tarbija ja õlibaasi vahel

toimuvad lepingulise ettemaksuna. Selle tingimuse mittetäitmisel tarbijale õli ei väljastata.

1959. a. I kvartalis said detsentraliseeritud korras Tallinna Põlevkiviõli Baasilt õli 134 klienti, kellest 80% omasid autosid. 1960. a. lõpuks tõusis klientide arv 164-le ning neid varustati eranditult tsentraliseeritult. Vedu teostasid keskmiselt 20 autot (autorongi), neist 8 Tallinnas.

Põlevkiviõli veo tsentraliseerimise tagajärjel mitmekorristus kasutatavate autode tootlikkus: 1959. a. I kvartalis oli see 319 tonni, 1960. a. I kvartalis vedude tsentraliseerimisel aga 1204 tonni, s. o. 3,8 korda suurem (autorongidel 1643 tonni, s. o. 5,2 korda suurem). Autode suurenenud tootlikkuse arvel vabanes iga päev muudeks ülesanneteks 14 veoautot, mis, võttes aluseks automajandi 1961. a. I kvartali ekspluatatsioonitöö tulemusi (1 masin-tööpäeva tootlikkus 21,3 tonni ja 201,8 tkm; autopargi kasutamise koef. = 0,713) võimaldasid täiendavalt vedada päevas 212 tonni veoseid ning teha 2010 tkm. Täiendav veosekäive võimaldas autobasile, kelle puhastulu 1 tonnikilomeetrilt oli 0,017 kop. täiendavat kasumit päevas 0,34 rbl. Sellele lisandub suurenevast veosekäibest tingitud kokkuhoid üldkulude arvel 19,46 rbl. päevas. Kokku suurenes majandi puhastulu vedude tsentraliseerimisel 19,80 rbl. võrra päevas.

Kuni vedude tsentraliseerimiseni toimus põlevkiviõli pealelaadimine tarbija-kliendi jõududega, milleks Tallinnas, kuhu veetakse 75% kogu põlevkiviõli kogusest, sõitis iga autoga kaasa üks laadija. Tallinnas asuvate klientide andmetel oli 1 tonni põlevkiviõli pealelaadimise keskmine hinne 17,3 kop. Väljaveetava õli maht päevas 1960. a. I kvartalis oli keskmiselt 317 tonni, seega laadimiskulud 55 rbl. Laadijale tasuti iga kaasasõidetud kilomeetri eest 0,9 kop. Tallinnas oli 1 reisi keskmiseks edasi-tagasi pikkuseks 14 km, päevas tegid autod keskmiselt 95 reisi. Seega oleks tulnud maksta laadijatele vaid kaasasõidu eest 12 rbl. ja laadijate tasud kokku oleksid olnud 67 rbl. päevas. Tsentraliseeritud vedude juures teevad laadimistöö Põlevkiviõli Baasi 3 koosseisulist laadijat, kelle päevane töötasu kokku on 7,80 rbl. Kokkuhoid laadimiskulude arvel on seega 59,20 rbl. päevas.

1959. a. I kvartalis oli Tallinnas asuvatel tarbijatel põlevkiviõli 1 tonni veo omahind oma autotranspordiga keskmiselt 1,61 rbl.; 1960. a. I kvartalis oli see üldkasutataval automajandil 0,87 rbl. Seega oleks põlevkiviõli vedu 1960. a. I kvartalis eelmise aasta sama perioodi tingimustes läinud maksma 510 rbl., läks aga tegelikult 275 rbl. päevas. Kokkuhoid seega 235 rbl. päevas.

Liites kõik ülaltoodud kokkuhoiused, näeme, et üldine ökonomia põlevkiviõli veo tsentraliseerimisest on 314 rbl. päevas. Kuna ülaltoodud arvestused on tehtud valdavas osas Tallinnas toimuvate vedude kohta, on saadav kokkuhoid rahvamajandusele kogu vabariigi ulatuses veelgi suurem.

Tsentraliseerimine tagab vedude omahinna tunduva languse. Tabelis 16 on toodud 1 tonnkilomeetri omahind 1960. a. põlevkiviõli ja vedelbituumeni tsentraliseeritud veol ja ülejäänud veoste detsentraliseeritud veol:

Välja arvatud autokütus, on tsentraliseeritud vedudel omahind kõikide elementide osas madalam kui detsentraliseeritud vedudel. Kulud autokütusele on suuremad seetõttu, et valdav osa autosid vedelkütuse veol 1960. a. töötasid pealetõstetavate tsisternidega, mistõttu masin oli osaliselt koormatud ka tagasisõidul.

Kui aga võrrelda põlevkiviõli ja vedelbituumeni 1960. a. tsentraliseeritud veo omahinda tarbijatele kuulunud autodega teostatud detsentraliseeritud vedude omahinnaga 1959. a., mis oli 24,09 kop./1 tkm., siis näeme, et tsentraliseerimise tulemusena on omahind alanenud 18,54 kop. võrra ehk 77 %.

Kaubavedude omahind 1960. a.

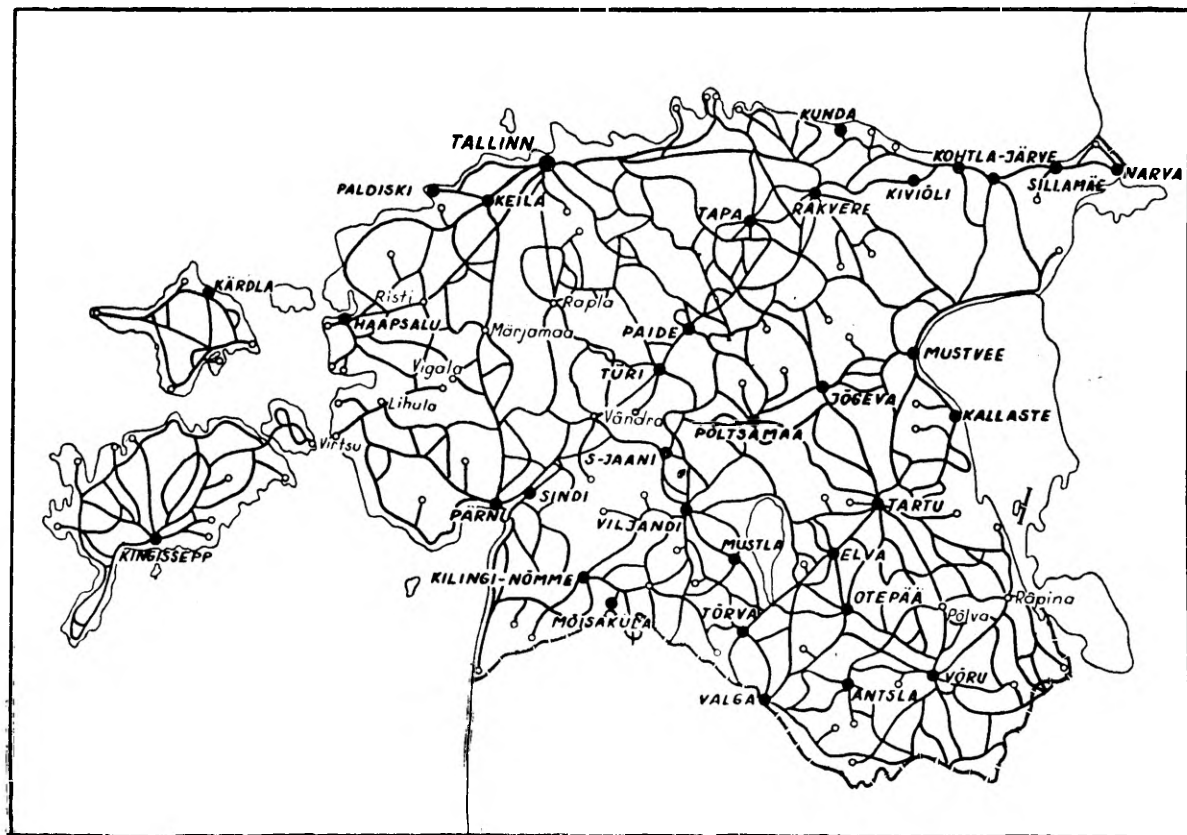
Tabel 16

Omahinna elemendid	Autobaasi keskmine	Põlevkiviõli ja vedelbituumeni tsentraliseeritud veol	Ülejäänud veoste detsentraliseeritud veol	Tsentraliseeritud ja detsentraliseeritud vedude omahinna suhe (%)
	kop./1 tkm			
1. Autojuhtide töötasu koos juurdearvestustega	1,90	1,86	1,91	97,4
2. Autokütus	1,31	1,32	1,31	100,5
3. Määrdematerjalid ja muud eksploatatsioonilised materjalid	0,05	0,04	0,05	83,7
4. Kummid	0,76	0,65	0,79	82,9
5. Autode tehniline teenindamine ja ekspl. remont	0,81	0,78	0,82	94,5
6. Amortisatsioon	0,52	0,44	0,54	80,8
7. Üldkulud	0,83	0,46	0,91	50,7
Kokku	6,18	5,55	6,33	87,6

Reisijatevedu

Kõige enam levinud liiklusvahend Eesti NSV vabariigisisises linnadevahelises reisijate liikluses on autobuss. 1. jaanuaril 1965. a. oli vabariigis linnadevahelisi autobussiliine 422 kogupikkusega 43 282 km. Kõigil külanõukogudel on autobussiühendus rajooni-

EESTI NSV LINNADEVAHELISTE AUTOBUSSILIINIDE SKHEM

keskustega, rajoonikeskused on otseühendusliinidega ühendatud vabariigi pealinna Tallinnaga. 736 sovhoosi- või kolhoosikeskusest ei ole käesoleval ajal autobussiühendust vaid 5-l. Autobussi maaliinide tihedus — 1 km 1 km² kohta — on suurim NSV Liidus ja Euroopas. Linnadevaheliste autobussiliinidega hõlmatud teed on toodud skeemil.

Vabariigi linnade ja linnatüüpi asulate koguarvust poole — 17 linna — elanikke teenindab 123 linnasest autobussiliini kogupikkusega 1023 km. Linnalähedasi autobussiliine on vabariigis 170 kogupikkusega 4308 km.

Kokku kasutas 1964. aastal Eesti NSV 1,27 miljoniline elanikkond autobusse 171,5 miljonil korral, sõites 1421,7 miljonit reisijakilomeetrit. Iga meie vabariigi elanik kasutas aastas seega autobussi keskmiselt 135 korda, sõites läbi iga kord keskmiselt 8,3 km ning aasta jooksul kokku 1120 km. Seejuures oli ühe reisi keskmiseks pikkuseks linna- ja linnalähedastel liinidel 5,2 km ja linnadevahelistel liinidel 30,3 km.

Lisaks autobussiliinidele liiguvad tähtsamatel linnadevahelistel liinidel — Tallinn—Tartu, Tallinn—Rakvere, Tallinn—Kohtla-Järve, Tallinn—Pärnu ka veel marsruutsõidutaksod ja mikroautobusse 2—4 korda ööpäevas. Suvékuudel suurendatakse marsruut-taksoliinide arvu vastavalt vajadusele.

Sõidutaksiautosid kasutavad Eesti NSV-s 36 linna ja linnatüüpi asula elanikud. 1964. a. oli 875 sõidutaksiauto tasuline läbisõit 45,95 miljonit km, s. o. keskmiselt 36,3 km 1 elaniku kohta.

Antud toimetusse septembris 1965. a.

РАЗВИТИЕ АВТОМОБИЛЬНОГО ТРАНСПОРТА ОБЩЕГО ПОЛЬЗОВАНИЯ В ЭСТОНСКОЙ ССР

А. Валма

Резюме

Эстонская ССР унаследовала от буржуазной Эстонии сравнительно хороший, но распыленный по многим мелким хозяйствам и очень пестрый с точки зрения происхождения и моделей автопарк. В годы оккупации последний был почти полностью разрушен, вследствие чего можно считать, что современный социалистический автотранспорт общего пользования был фактически создан лишь в послевоенный период. Уже к концу 1945 г. парк грузовых автомобилей не только достиг, но и превысил довоенный уровень. В настоящее время свыше 75% грузового автопарка общего пользования состоит из автомобилей грузоподъемностью 2—5 тонн (табл. 3) Бортовых машин в автопарке насчитывается 45% и самосвалов 35% (табл. 4).

В период с 1958 по 1960 г в республике были ликвидированы мелкие ведомственные автохозяйства, а их автопарк сосредоточен в крупных автохозяйствах общего пользования. В настоящее время весь автомобильный транспорт общего пользования республики подчинен одному органу — Республиканскому тресту автомобильного транспорта Министерства автомобильного транспорта и шоссейных дорог, объединяющему 37 различных автохозяйств (грузовых, автобусных, таксомоторных, легковых и смешанных). В состав Треста входит транспортно-экспедиционная контора «Экспедитор», которая организует грузовые автомобильные перевозки на регулярных междугородных линиях, а также централизованный подвоз грузов к железнодорожным станциям и портопунктам и развоз их; Таллинское управление грузовых автоперевозок, которому подчинены все находящиеся в Таллине грузовые автохозяйства; производственное управление «Сельхозтранспорт», задачей которого является централизация и осуществление межколхозных и межсовхозных перевозок. В настоящее время автотранспорт общего пользования осуществляет примерно 60% грузооборота и объема автомобильных перевозок республики.

Централизация автомобильных перевозок началась в Эстонской ССР в 1955 году, когда в Таллине был централизован вывоз из соответствующих заводов силикатного кирпича и кислорода, вывоз с Таллинской грузовой станции контейнеров и т. д., всего подлежало централизации 11 объектов. В 1964 г. удельный вес централизованных перевозок в объеме перевозок автотранспорта общего пользования составил 80,9% и в грузообороте 82,4% (таблицы 13 и 14). Из объема централизованных перевозок на долю различных минеральных строительных материалов приходится 70% (таблица 15). 19% грузооборота автомобильного транспорта общего пользования составляли перевозки грузов на регулярных междугородних автомобильных линиях, число которых в настоящее время достигает 42 (в том числе 7 междуреспубликанских линий) с общей протяженностью в одном направлении 8836 км. На двух междуреспубликанских линиях (Таллин—Ленинград и Таллин—Рига) перевозки осуществляются по системе тяговых плеч.

Эффективность централизованного транспорта проявляется особенно ярко при перевозке грузов, требующих специального подвижного состава и потребление которых в пункте назначения более или менее стабильно. К таким грузам относится и сланцевое масло, доставка которого из Таллина и сланцевого бассейна осуществляется по всей республике в централизованном порядке. Общая экономия от этих перевозок составляет по сравнению с прежними децентрализованными перевозками 314 рублей в сутки, причем себестоимость 1 тоннокилометра снизилась на 71%.

Наиболее распространенным средством перевозки пассажиров внутри одной республики является автобус. В начале 1965 г. в республике насчитывалось 422 междугородние автобусные линии общей протяженностью 43 282 км. По плотности междугородних автобусных линий (1 км на 1 км²) Эстонская ССР находится на первом месте в Советском Союзе и в Европе. Каждый гражданин нашей республики пользовался автобусом в среднем 135 раз в году со средней протяженностью каждой поездки 8,3 км.

ON THE DEVELOPMENT OF THE COMMUNALLY USED AUTO TRANSPORT IN THE ESTONIAN S.S.R.

A. Valma

S u m m a r y

Soviet Estonia inherited from the bourgeois republic a relatively considerable pool of motor-cars which, however, was distributed among a great number of small households and consisted of cars of very different makes. During the years of fascist occupation the automobile reserves were almost entirely devastated and therefore it may be asserted that the entire present motor transport in communal use was actually accumulated in the post-war period. Already by 1945 the pool of motor lorries had attained and even exceeded the pre-war figure. At the present time, over 75% of the lorries in communal use have a capacity of 2—5 tons (Table 3) 45% being with panel bodies and 35% — with dump bodies (Table 4)

In the years 1958—60 the smaller truck pools belonging to different organizations were liquidated and their assets were transferred into larger pools of communal use. At the present time, the entire auto transport in communal use is subordinated to one organ only — to the Republican Trust of Auto Transport attached to the Ministry of Auto Transport and Highways. The trust controls a total of 37 different (lorry, bus, taxi motor cars and mixed motor car) motor transport organizations. The trust is composed of the following organizations: the transport and expedition office «Expeditor» organizing the motor transport of goods by regular inter-urban lines as well as the centralized motor transport of goods to and from railway stations and harbours; the Tallinn Board of Motor Transport controlling all the lorry pools of Tallinn the Productional Board «Põllumajandustransport» («Agricultural Transport») whose task it is to centralize and effect all the outgoing and in-coming transport of collective and state farms.

At the present time the circulation and share of the communal auto transport makes up about 60% of the total motor transport of the Republic (Table 12).

In Soviet Estonia the centralization of motor transport was started in Tallinn in 1955, when the transport of silicate bricks and oxygen from corresponding plants and the transport of containers from the Tallinn Goods Railway Station, altogether on 11 objects, was centralized. In 1964 the share of centralized motor transport in the general volume of transport by communally used lorries was 80.9%, and in the general turnover of transport — 82.4% (Tables 13 and 14). 70% of centralized transport falls to the share of different mineral building materials (Table 15). 19% of the general communally used motor transport of goods are effected by regular inter-urban lorry transport lines, the total number of which is 42 at the time being, with a total length (in one direction) of 8,836 km. 7 of these are inter-republican lines. On two of the latter (Tallinn—Leningrad, Tallinn—Riga) the motor transport is being effected by exchangeable trailers.

The efficiency of the centralized transport of goods becomes particularly apparent in the case of such articles as require special means of transport and whose consumption at the place of destination is more or less stable, but not very considerable. One such commodity is shale oil whose transport from Tallinn and from the oil-shale basin has been centralized throughout the Republic. The total economy resulting from this in comparison with the earlier decentralized transport makes 314 roubles per day with the cost price of the transport of 1 t/km being reduced by 77%.

The most widely used means of passenger transport between the towns of the Republic is the motor coach. At the beginning of 1965, the number of inter-urban lines in the Republic was 422, with a total length of 43,282 km. The density of country bus lines — 1 km per 1 sq. km. — is the highest in the Soviet Union and Europe as well. Every inhabitant of our Republic uses bus transport 135 times a year on the average, travelling 8.3 km each time, the yearly total of bus rides per inhabitant being 1120 km.

ELAMUEHITUSE ORGANISEERIMISEST

Ü. Kauer

TRÜ rahanduse ja krediidi kateeder

Organiseerimisküsimustel on määrav koht ka elamuehituses. Ehitamise organiseerimisest oleneb väga suurel määral elamuehituseks assigneeritud summade kasutamine. Meie eesmärgiks on kasutada elamuehituseks määratud summasid nii, et see oleks rahvamajanduslikult põhjendatud ja vastaks püstitatud eesmärkidele. Rahaliste ressursside kasutamine väljendub elava ja asjastatud töö kulutamises. Organiseerimisküsimuste lahendamiseks tuleb määrata materiaalsed ja tööjõuressursside kasutamise kõige efektiivsem vorm, arvestades seejuures iseärasusi igal antud konkreetsel juhul. Ehitamine tuleb organiseerida nii, et võetud kohustused oleksid täidetud selleks ettenähtud aja jooksul.

Rahvamajanduse arendamise perspektiivplaani kohaselt on Eesti NSV-s planeeritud kapitaalmahutusi elamuehitusse sellises ulatuses, et tagada elamispinda meie vabariigis igale elanikule 1970. aastaks 10 ruutmeetrit, 1975. aastaks 13 ruutmeetrit ja 1980. aastaks 16 ruutmeetrit.

Kuigi elamispinna eksploatatsiooni andmise plaani vabariigi ulatuses täidetakse, on siiski põhjust otsida seesmisi reserve ja mitte piirduda vastavate keskmiste näitajatega. Samal ajal, kui vabariigi peamise ehitaja — Eesti NSV Ehitusministeeriumi töövõtuorganisatsioonid keskmiselt täitsid 1964. aastal elamispinna eksploatatsiooni andmise plaani 100,4-protsendiliselt, kõikus sama ministeeriumi töövõtuorganisatsioonides elamispinna eksploatatsiooni andmise plaani täitmine 45,2 ja 145,1 protsendi vahel. Märkimisväärne on veel asjaolu, et 22-st elamuehitusega tegelevast töövõtuorganisatsioonist oli 11-l elamispinna eksploatatsiooni andmise plaani täitmise tase madalam üldisest ehitus-montaaži-tööde plaani täitmise tasemest (vt. tabel 1).

Enamus neist töövõtuorganisatsioonidest tegeleb kõrvuti elamuehitusega ka muu tsiviilehitusega, aga ka tööstuslike ja põllumajanduslike objektide ehitamisega ning rekonstrueerimise ja remonttöödega. Ehitusministeeriumi süsteemis olevad põhiliselt

Ehitus-montaažitööde plaani ja elamispinna eksploatatsiooni andmise plaani täitmine Eesti NSV Ehitusministeeriumi elamuehitusele mittespetsialiseerunud ehitusorganisatsioonides 1964. aastal (%)

Ehitusorganisatsiooni nimetus	Ehitus-montaažitööde plaani täitmine üldse	Elamispinna eksploatatsiooni andmise plaani täitmine
Tallinna Ehitusvalitsus nr. 2	95,8	45,2
Tallinna Ehitusvalitsus nr. 4	95,8	81,1
Elva Mehhaniseeritud Ehituskolonn	104,6	67,0
Valga Mehhaniseeritud Ehituskolonn	106,8	91,3
Paide Mehhaniseeritud Ehituskolonn	100,3	93,7
Kohtla-Järve Ehitusvalitsus nr. 1	100,9	90,8
Kohtla-Järve Ehitusvalitsus nr. 2	98,2	71,9
Kohtla-Järve Ehitusvalitsus nr. 3	92,6	51,4
Tartu Ehitusvalitsus	106,4	100,4
Kingissepa Ehitusvalitsus	105,0	101,9
Haapsalu Ehitusvalitsus	102,9	85,6
Kokku	100,8	80,0

või ainult elamuehitusega tegelevad organisatsioonid aga täitsid edukalt elamispinna eksploatatsiooni andmise plaani ja neil ei esine üldse või ei esine kuigi suurt vahet ehitus-montaažitööde üldise plaani täitmise ja elamispinna eksploatatsiooni andmise plaani täitmise taseme vahel. Nii näiteks täitis Tallinna Majaehituse Kombinaat 1964. aastal ehitus-montaažitööde üldise plaani 99,6%, elamispinna eksploatatsiooni andmise plaani 106%; Tallinna Ehitustrusti Ehitusvalitsus nr. 6 kui põhiliselt ainult elamuehitusega tegelev töövõtja täitis ehitus-montaažitööde üldise plaani 101,6% ja elamispinna eksploatatsiooni andmise plaani 100,5%.

Lähtudes eespool toodust selgub, et elamuehitusele spetsialiseerunud töövõtuorganisatsioonid, võrreldes elamuehitusele mittespetsialiseerunudega, tulevad edukamalt toime elamispinna eksploatatsiooni andmise plaani täitmisega. See on ka loomulik ja peabki olema iseloomulik spetsialiseerunud elamuehitajatele. Meie oludes aga ei ole võimalik ja ka mitte otstarbekas, vaadata territooriumi väiksusele, kogu vabariigi elamuehitust koondata spetsialiseerunud kombinatide või töövõtuorganisatsioonide kätte. Elamuid ehitatakse ju kõikjal, mitte üksnes suurte massiividena, vaid ka väiksemas ulatuses, üksikobjektidena ja sageli koos tööstuslike ja põllumajanduslike objektidega. Sellepärast oleks vajalik arvestada elamuehituse iseärasusi ka neil juhtudel, kui elamuehitus ei ole töövõtuorganisatsiooni peamiseks tegevuseks.

Enne elamuehituse ulatusliku programmi elluviimise algust käsitleti elamuehitust koos ehitusega üldse ning seetõttu ei leidnud elamuehituse iseärasused eraldi käsitlust, rääkimata põhjalikumast elamuehituse organiseerimise analüüsist, mis oleks võimaldanud selgitada vastavad iseärasused ja neid arvestada. Isegi kogenud projekteerijad ja ehitajad tunnetavad alles nüüd tehtud vigu ja õpivad neist. Elamuehituses küllaltki selgelt avalduvate iseärasuste arvestamine võimaldab aga mõningaidki vigu vältida.

Kõige suuremaid kogemusi on ehitajatel tööstuslikus ehituses, sest tööstuslik ehitus on oma mahult sotsialistlikus laiendatud taastootmise protsessis alati olnud suurim. Neil põhjustel on elamuehituse iseärasusi kõige otstarbekam välja tuua võrdluses tööstusliku ehitusega.

Elamuehitus, võrreldes tööstusliku ehitusega, on töömahukam, viimistlustööd on suure osatähtsusega, elamuehituse platsid asuvad sageli eraldi, materjalide tarvidus ühikule (ruutmeetri-le) on suhteliselt suurem, kasutatavate materjalide nomenklatuur on väga mitmekesine, transpordi kasutamine on ebaühtlasem, töörinne on kokku surutud väikestele pindaladele või ruumidesse ning ehitus- ja montaažitööd kestavad suhteliselt kaua, kuid eri tööd vahelduvad kiiresti.

Tingituna toodud iseärasustest ja jättes kõrvale tööstuslikus ehituses erakordsetel juhtudel esineva seadmete montaaži keerukuse, võib öelda, et tööde organiseerimine elamuehituses on küllaltki komplitseeritud.

Teiselt poolt aga massiline tüüpprojektide kasutamine ja elamuehituse industrialiseerimine unifitseeritud konstruktsioonide ja detailide kasutamise näol on positiivseteks teguriteks elamuehituse organiseerimisel ja leevendavad võrreldes tööstusliku ehitusega mõningaidki organiseerimisraskusi.

Tüüpprojektide massiline kasutamine on loonud eelduse elamuehituse tüüp tehnoloogia ja organiseerimise tüüpprojektide väljatöötamiseks. Seni aga nende küsimustega tegeldud ei ole.

Suur töömahukus ja eriti viimistlustööde suur osatähtsus on olulisemaid põhjusi, miks ehitus-montaažiorganisatsioonid ei tule alati toime elamute tähtajalise ekspluatatsiooni andmisega, rääkimata rütmilisest ekspluatatsiooni andmise plaani täitmisest. 1964. aastal ehitatud elamutest anti Eesti NSV-s 40% ekspluatatsiooni neljandas kvartalis. Rütmiline ehitamine pole eesmärk omaette, vaid ta on ehitustegevuse organiseerimise kvaliteedi näitaja, millega tagatakse töövõtuorganisatsiooni tootmisvõimsuste kõige otstarbekam kasutamine ja elamute plaanipärane ekspluatatsiooni andmine.

Elamuehituse suur töömahukus ilmneb selles, et praegusel ajal kulutatakse ühe ruutmeetri elamispinna andmiseks tööde

keskmise mehhaniseerituse juures umbes seitse inimpäeva. Tööstuslikus ehituses kulutatakse aga ühe ruutmeetri tootmispinna andmiseks umbes kaks inimpäeva, seega mitu korda vähem.

Viimistlustööde suure osatähtsuse tingib ühelt poolt elamuehituse eesmärk — anda elanikele kaasaegsetele elamistingimustele vastavaid kortereid, järjest kasvavad nõuded kvaliteedile ja mugavustele, areneb ilumeel; teiselt poolt aga nende tööde suhteliselt madal mehhaniseerimise tase. Viimistlustööd moodustavad elamu eelarvelisest maksumusest ainult 10—12%, kuid viimistlustööde töömahukus ulatub näiteks suurplokkidest majadel 40—50%-ni kogu elamu töömahukusest.¹ Viimistlustööde osatähtsus on märkimisväärselt suur juba plaanilistel andmetel ja plaanide elluviimisel suureneb veelgi (vt. tabel 2).

Tabel 2

Suurpaneelidest elamu töömahukuse struktuur (seeria 1—464) (%)

Tööde nimetused	Töö osatähtsus projekti andmetel	Töö osatähtsus tegelikult ²
1. Tööd kuni maaapealse osa montaažini	13	9
2. Maaapealse osa montaaž	14	18
3. Muud üldehituslikud tööd	21	19
4. Viimistlustööd	33	43
5. San.-tehnilised ja elektri installatsioonitööd	19	11
Töömahukus kokku	100	100

Praegusel ajal, mil monteeritava raudbetooni kasutamine on järsult suurendanud tööviljakust, on viimistlustööd jäänud kõige töömahukamaks tööks elamuehituses. Nende osatähtsust tuleks üksikasjalikult uurida ka meie vabariigi elamuehituse objektidel. Arvestades viimistlustööde suurt osa töömahukuses, oleks võimalik otstarbekas eraldada nendeks pikem aeg. Viimistlustöödega ei tulda praeguse mehhaniseerimisastme juures toime normatiivse ajaga ja on üldiselt teada, et nad kuuluvad nn. kahjumit andvate tööde hulka. Tartu Territoriaalse Ehitusvalitsuse elamuehituse omahinna analüüs näitas, et viimistlustööd moodustasid 28% ela-

¹ З. Г. Супоницкий, Поточный-циклический метод организации отделочных работ, Госстройиздат, Л.—М., 1962.

² Л. А. Каспин, Об экономике строительства крупнопанельных домов. (Материалы междувузовской конференции Днепропетровского инженерно-строительного института, 1963, lk. 4.

muehituse mahust rahalises väljenduses, andsid aga 70% kahjulist. ³ Toorehitused selle vastu annavad kasumit.

Nn. kasulike ja kahjulike tööde faktiline olemasolu loob olukorra, et töövõtuorganisatsiooni juhtkond eelistab üldise ehitus-montaažitööde plaani täitmise huvides kasulikke töid ja, kuigi ka kahjulikud tööd tuleb teha ja tehaksegi, kannatab eksploatatsiooni andmise plaanide täitmise kõrval ka riiklike normide ja ehitustööde organiseerimise eeskirjade järgi väljatöötatud ehitustööde graafikust kinnipidamine. Tundub, et ehitustööde graafikust kinnipidamine on juba nagu ette määratud nurjumisele, eriti neis töövõtuorganisatsioonides, kus on manööverdamise võimalus teha suvaliselt nn. kasulikke töid ja kui enam viivitada ei saa, siis tehakse ära ka nn. kahjulikud. Kalendergraafikute ignoreerimisega käivad kaasa tormamine, ehitustööde tehnoloogia rikkumine ja korratus ehitusplatsil. Kalendergraafikutest kinnipidamine aitaks ka tööjõudu paremini kasutada, sest siis jääks ära tööliste sagedane vedamine mööda pooleliolevaid objekte. Erinevate tööliikide rentaabluse ühtlustamine oleks eelduseks ehitustööde paremale organiseerimisele. Viimistlustööde eelarvelist maksumust elamuehituses tuleks tõsta. See oleks kasuks nii esinevate tööliikide rentaabluse ühtlustamise kui ka tööde parema organiseerimise ja kvaliteedi tõstmise seisukohalt. Ligikaudsed kalkulatsioonid näitavad, et viimistlustööde eelarvelist maksumust tuleks tõsta 10—15%.

Varsti hakatakse juurutama Eesti NSV töövõtuorganisatsioonides uut tööde organiseerimise dokumenti, s. o. ehitus-montaažitööde võrkgraafikut. Eelduste kohaselt aitab selle graafiku kasutuselevõtmine kindlaks määrata töid, millest oleneb objekti lõpetamine määratud tähtajaks. Võrkgraafiku abil on võimalik välja arvutada tavalisel viisil või suuremate objektide puhul elektronarvutil parim variant tööjõu ja mehhanismide, samuti ka materjalide vajaduse ja tähtaegade kohta.

Võrkgraafikuga arvatavasti õnnestub tööde organiseerimist parandada, kuid on põhjust siiski arvata, et hindade mehhanismi rakendamine nn. kahjulike tööde likvideerimiseks on üheks eeltingimuseks, mis tõstab töövõtuorganisatsioonide huvi tööde organiseerimiseks võrkgraafiku abil. Teiseks eeltingimuseks, et võrkgraafikud annaksid soovitud efekti, on tööjõu küsimus. Kuigi võrkgraafikutest loodetakse palju ja nad on ehituse organiseerimise kõige kaasaegsem ning progressiivsem abinõu, ei paranda need graafikud olukorda iseendast. Ka neid peab täitma inimene — ehitaja.

Praegu on tööjõuprobleem kujunenud Eesti rahvamajanduse üheks põhiprobleemiks. ⁴ Kuigi kaasaegse tehnika baasile rajatud

---

³ A. Susi, Elamuehituse omahind ja teid selle alandamiseks Tartu Territoriaalses Ehitusvalitsuses (diplomitöö), Tartu 1963 (käikiri).

⁴ A. Veimer, NSV Liidu Ülemnõukogus peetud kõne, «Rahva Hääle» 13. XII 1964.

ehitus-montaažitööde üha ulatuslikum industrialiseerimine ja mehhaniseerimine võimaldavad elava töö osatähtsust vähendada asjastatud töö arvel, jäävad tööjõuga varustatuse ja tööjõu kasutamise küsimused päevakorda ka ehituse organiseerimise uusimate abinõude rakendamisel, olgugi mitte endise teravusega tööjõu kvantitatiivsete näitajate osas. Praegu aga annab end meie töövõtuorganisatsioonides veel küllaltki teravalt tunda tööjõu vähesus. Ehitustegevuse kiire areng on nõudnud väga palju erineva kutsealaga oskustöölisi. Tööjõuplaaniga võrreldes oli Eesti NSV Ehitusministeeriumil 1964. aastal 9,5 protsenti töölisi vähem, kui plaan ette nägi. Tabelis 1 toodud töövõtuorganisatsioonidest olid tööjõuga täielikult varustatud ainult kolm organisatsiooni. Tartu Ehitusvalitsus vajas 1965. aasta suvel tööjõuplaani kohaselt täiendavalt juurde 200 töolist.

Meie oludes on peamiseks tööjõu bilansi pinge leevendamise teeks tööjõuressursside efektiivsem kasutamine.⁵ See kehtib ka töövõtuorganisatsioonide kohta. Tööjõu efektiivsem kasutamine on seotud ehituse organiseerimise küsimustega. Lubamatult suured on tööaja kaod.

Tööpäeva pildistamise andmete analüüs Tartu ja Pärnu Ehitusvalitsuste vastavatel andmetel lubab väita, et tööaja kaod olid viimastel aastatel vähemalt 10 protsenti tööajast, kusjuures neid põhjustanud tegurid etendasid järgmist osa: mördi ja betoonisegu mitterasaamine või hiline mine 35%, ehitusdetailide määratud ajaks mitterasaabumine 10%, ehitusmehhanismide avariid või mitterasaabumine või hiline mine 10%, allettevõtjate töö halb koordineerimine 10%, autode mitterasaabumine või hiline mine 10%, halb tööde järjekord või ehitusplatsi korrashoiust ja laomajandusest tingitud kaod 10%, ehitusmaterjalide kohaletoimetamise hiline mine 5%, töödistsipliini rikkumine või tööaja ebaratsionaalne kasutamine 5%, praagi ümbertegemine 5%, vead projekteerimisdokumentatsioonis 5%.

Toodust võib järeldada, et kui tööde halvast organiseerimisest ja koordineerimisest otseselt tingitud kaod moodustasid 20% kogu tööajakadudest, siis umbes 60% tööajakadudest olid kaudselt tingitud organiseerimistöö nõrkusest ja tööde koordineerimatusest.

Tööde organiseerimine oleneb töövõtuorganisatsiooni juhtkonnast, töödejuhatajatest, brigadiridest ja meistritest, aga ka töolistest. Meil on häid organisatoreid ja suurepäraseid töömehi, kuid oma ehituskaadriga tervikuna me kiidelda ei saa. Kõrvuti püsiva ja hea kaadriga on meil palju juhuslikku, mis viib alla ka vastavad keskmised näitajad ja mõjutab negatiivselt tööde organiseerimist. Tööjõu voolavus ulatub mõnedes töövõtuorganisatsioonides 40%-ni, umbes veerandil ehitajatest on tööstaaž alla kahe aasta. Soovida jätab ehitajate hariduslik tase. Umbes 90%-l brigadiridest ja

---

⁵ E. Kaufmann, Eesti NSV tööjõuressursid, «Eesti Kommunist» 1965., nr. 8, lk. 43.

30%-l meistritest ei ole keskharidust.⁶ Tallinna Ehitustrusti 122 brigadirist on keskharidus vaid 27 inimesel ja tehniline keskharidus 3 inimesel. Ehitus-montaažitööde organiseerimisega tegelejaid tuleks hakata järk-järgult ja süstemaatiliselt õppeasutustes ette valmistama.

Kuigi ehitus-montaažitööde organiseerimisel töövõtuorganisatsioonides on palju ühiseid jooni, millest ei saa mööda minna elamuehituse organiseerimisküsimuste käsitlemisel, on elamuehituse organiseerimisel omad iseärasused ja sisemised reservid. Kokkuvõttes võib öelda, et elamuehitusele mittespetsialiseerunud töövõtuorganisatsioonid, mitte tundes neid iseärasusi või minnes kergemat teed, täidavad ehitus-montaažitööde üldist plaani paremini kui elamispinna eksploatatsiooni andmise plaani. Spetsiaalsetes elamuehituse organisatsioonides niisugust erinevust plaani täitmisel peaaegu ei esine. Eksploatatsiooni andmise plaanide täitmist pidurdab elamute suhteliselt suur töömahukus ja viimistlustööde suur osatähtsus ei vasta nende osatähtsusele projekti andmetel. Mainitud asjaolu tingib nendest töödest kahjumi. Nõndanimetatud kasulike ja kahjulike tööde olemasolu põhjustab ehitustööde organiseerimise graafikust mittekinnipidamise. Erinevate tööliikide rentaablu ühtlustamine viimistlustööde eelarvelise maksumuse tõstmise näol tuleks kasuks elamuehituse organiseerimisele. Elamuehituse organiseerimist positiivselt mõjutavaid tegureid, nagu tüüpprojektide massiline kasutamine ja industrialiseerimine, ei ole kasutatud tööde paremaks organiseerimiseks vastava tüüptehnoloogia ja elamuehituse organiseerimise tüüpprojektide väljatöötamise näol. Võrkgraafiku rakendamine oleks sammuks edasi, kuid maksimaalse majandusliku efekti saavutamiseks on tarvis: 1) — ühtlustada erinevate tööliikide rentaablu hindade mehhanismi abil ja 2) — tõsta organiseeritavate töötajate erialast haridust ja õppeasutustes ette valmistada spetsiaalselt ehitus-montaažitööde organiseerimise spetsialiste.

Saabus toimetusse septembris 1965. a.

ОБ ОРГАНИЗАЦИИ ЖИЛИЩНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА

Ю. Кауэр

Резюме

Кроме специальных организаций строительством жилищ в нашей республике занимаются также другие строительные организации, не специализированные по жилищному строительству. Они успешно выполняют общий план строительно-монтажных работ, но имеют трудности с выполнением плана сдачи жилпло-

⁶ K. E h a l a, Kvaliteet oleneb inimestest, «Rahva Hää!» 30. IV 1965.

щади в эксплуатацию. Исходя из особенностей жилищного строительства, можно отметить, что своевременной сдаче жилищ в эксплуатацию препятствуют относительно большой объем работ жилищного строительства и большой удельный вес отделочных работ. Недозволительно большими являются потери рабочего времени.

Отделочные работы относятся к работам, являющимся убыточными для строительной организации. Фактическое существование так называемых прибыльных и убыточных работ дезорганизует выполнение календарного графика строительных работ. Уравнение рентабельности различных видов работ явилось бы предпосылкой лучшей организации строительных работ. Сметную стоимость отделочных работ следовало бы повысить на 10—15 процентов.

Массовое использование типовых проектов и индустриализация создали предпосылку для выработки типовой технологии и типовых проектов организации жилищного строительства. Однако, пока еще этого не сделано. На повестке дня сейчас стоит улучшение организации строительных работ сетевыми графиками. Уравнение рентабельности различных видов работ является первой предпосылкой, а решение вопросов, связанных с рабочей силой, — второй предпосылкой к тому, чтобы применение сетевых графиков дало возможно большой экономический эффект.

ÜBER DIE ORGANISATION DES WOHNUNGSBAUES

U. Kauer

Zusammenfassung

Außer speziellen Einrichtungen für den Wohnungsbau befassen sich damit in unserer Republik auch die übrigen Bauorganisationen. Diese erfüllen den allgemeinen Bau- und Montageplan mit gutem Erfolg, indessen bereitet ihnen die schlüsselfertige Übergabe eines Wohnhauses zum festgesetzten Termin meist erhebliche Schwierigkeiten. Die besonderen Umstände beim Wohnungsbau berücksichtigend, wäre zu bemerken, daß es vor allem der relativ große Arbeitsumfang mit seinem hohen Anteil an Verputzarbeiten ist, der die Erfüllung des Planes verzögert. Unerlaubt hoch sind die Zeitverluste.

Die Verputzarbeiten gehören zu den unrentablen Arbeiten. Schon das bloße Vorhandensein von rentablen und unrentablen Arbeiten macht die Einhaltung des Kalenderplanes unmöglich. Eine Vereinheitlichung der Rentabilitätsraten der verschiedenen Arbeitsgattungen schüfe die Voraussetzungen für eine bessere Organisation der

Bauarbeiten. Der Kostenanschlag für die Verputzarbeiten wäre um 10—15% zu erhöhen.

Die massenweise Anwendung von typisierten Bauplänen und die Industrialisierung des Bauprozesses haben die Vorbedingungen geschaffen, auf deren Grundlage die Ausarbeitung einer standardisierten Technologie und typisierter Projekte für die Organisation des Wohnungsbaues möglich wären. So weit sind wir indessen noch nicht. Auf der Tagesordnung steht z.Z. die Verbesserung der Organisation von Bauarbeiten mit Hilfe von Netztabellen. Die Vereinheitlichung der Rentabilitätsraten für die verschiedenen Arbeiten, sowie die Lösung einiger Fragen zum Arbeitskräfteproblem sind die beiden Voraussetzungen dafür, daß die Anwendung von Netztabellen einen möglichst großen wirtschaftlichen Effekt versprechen müßte.

UUTEST KAUBANDUSVORMIDEST JA ÜHISKONDLIKU TÖÖ KOKKUHOIUST

H. Metsa ja F. Sauks

Poliitilise ökonoomia kateeder, kaubandusökonoomika kateeder

20 aasta jooksul (1960—1980) peab jaekäibe maht (võrreldavates hindades) NSV Liidus suurenema umbes viis korda. On selge, et sellise käibe realiseerimine pole võimalik kaubanduse olemasoleva materiaalse baasi juures. Samal ajal on jaevõrgu laiendamine kommunistliku ühiskonna materiaalse baasi lahutamatuks koostisosaks. Selleks et jaotada tööprodukte kommunistliku ühiskonna liikmete vahel vajaduste järgi, on tarvis neid eelkõige külluses toota. Lisaks sellele on vaja hästi korraldada ka nende hoid ja tarbijatele väljaandmine. Viimane pole võimalik ilma vastavate hoiu- ja laoruumideta. Need ei kerki aga tühjal kohal, vaid on praeguste baasladude, hoidlate, kaupluste, paviljonide jm. arengu tulemuseks.

Kommunistlikus ühiskonnas peab jaotamise materiaalne baas vastama järgmistele põhinõuetele:

1) Tarbeesemed peavad jõudma tootmisest tarbijani võimalikult minimaalse aja- ja töökuluga.

Just sellele eesmärgile ongi suunatud otsingud elanikkonna kaubandusliku teenindamise progressiivsete vormide alal. Mõned uuringud näitavad, et ostuaeg väheneb näiteks iseteenindamisega kaupluses 1,5—2 korda, automaatide kasutamisel veelgi rohkem. Seejuures väärivad siin tähelepanu ka müüjate müügipunktid. Viimaste avamise tõttu jääb paljudel tarbijatel, eriti maal, niidi ja nõela, tikutoosi ja suitsukarbi kättesaamiseks käimata kilomeetritepikkune tee.

Seega peitub uute kauplemisvormide rakendamise taga tarbijatele suur ostuja kokkuhoiu reserv.

2) Tuleb saavutada ühiskondliku töö mõistlik kasutamine ja kokkuhoid. Käibesfäärjs on kulutatud ühiskondliku töö majandusliku efektiivsuse näitajaks käibekulude tase ja kaubanduslik kasum. Seetõttu tuleb hinnata uute kaubandusvormide juurutamiseks tehtud majanduslike kulutuste ratsionaalsust ja efektiivsust nende näitajate võrdlemise teel vanade kaubandusvormide vastavate näitaja-

tega. Ühtlasi tuleb aga arvestada tarbijate ostuaja lühendamisest saadavat ühiskondliku töö kokkuhoidu.

Lähtudes nendest põhimõtetest maalise kaubandusvõrgu arendamisel püüame selgitada mõnede uute kaubandusvormide, eriti müüjata müügipunktide rajamise otstarbekust tänapäeva tingimustes. See on otseses seoses kaubandusettevõtete tegevuspiirkonna, tema klientuuri määramisega.

Kaubandusettevõttele tegevuspiirkonna määramisel tuleb arvestada asustust, liiklusolusid ja suurimat kaugust kohalikust tarbijast, mida ostja kaasaja tingimustes on nõus nurinata lähima kaubandusettevõtte külastamiseks. Eesti NSV oludes tuleb selliseks kauguseks maarajoonides pidada 3—3,5 km. Suurema kauguse korral tunnevad elanikud vajadust lähemal asuva kaubandusettevõtte järele, sest kaugemal paikneva kaupluse külastamine on seotud suure ajakuluga. Tarbijad hakkavad nõudma uue kaubandusettevõtte rajamist ja kui kohalikud organid nende nõuet toetavad, tuleb see kaubandusorganisatsioonil rajada isegi siis, kui see on vastuolus isemajandamise põhimõttega.

See probleem on küllaltki aktuaalne, sest Eesti NSV-s elab üle 60% maaelanikest väikestes, alla 200 elanikuga asulates. Kohati on see % veelgi kõrgem, näiteks Tartu rajoonis 68,5. Pealegi näitavad uurimuste andmed, et enamikus asustatud kohtades ilmneb elanike arvu vähenemise tendents.¹ See on seoses suuremate maaliste keskuste moodustamise protsessiga, nagu näiteks Lenini-nimelise sovhoosi keskuse kujundamine Kurekülas (Rannu külanõukogus Tartu rajoonis) Kuid see protsess on suhteliselt pikaajaline, sest enamiku maaelanike ümberpaigutamine suurematesse asulatesse nõuab tohutuid kapitaalmahutusi ja pole seetõttu teostatav mõne aasta jooksul. Järelikult jääb enamik väikeasulaid alles pikemaks ajaks.

Vastavad uurimused Ukraina NSV maalise kaubandusvõrgu arendamisest näitavad, et asulates alla kaheksaja elanikuga pole kaubandusorganisatsioonile majanduslikult otstarbekas rajada harilikku tüüpi kaubandusettevõtet (poodi, kauplust müüjaga)²

Lahendus peitub kas rahvakaupluse, müüjata müügipunkti või liikuva kaubanduse (autopoe) organiseerimises vastava piirkonna teenindamiseks. Nendest parimaks vormiks peetakse rahvakauplust. Esimene rahvakauplus rajati NSV Liidus 1961. a. Leningradi oblastis. See on väike kaubandusettevõtte, mille hooldajateks on kohalikud pensionärid, kes ei kanna materiaalset vastutust ega saa palka. Ettevõtte tööd korraldab kohalike tootmisega mitteseotud tarbijate hulgast valitud 3-liikmeline komisjon. Kauba

¹ K. Laas, Rahvastiku paiknemisest Nõukogude Eestis, art. koguteoses «Eesti Geograafia Seltsi aastaraamat 1963», Tallinn 1964, lk. 176.

² Н. А. Кудрявцев, Некоторые вопросы организации розничной торговой сети в мелких сельских населенных пунктах, статья в сборн. «Организация розничной торговой сети», Киев 1964, lk. 182.

valik on küllaltki rikkalik, rahuldades suure osa kohalike tarbijate nõudeid. Rahvakaupluse peamiseks sihiks on tarbijate aja ja jala-vaeva säästmine, mis on eriti tähtis põllutööde kõrghooaegadel. Leningradi oblastis rajatud rahvakaupluse töö õigustas end täielikult ja sellepärast soovitati NSV Liidu Tarbijate Kooperatsiooni VI kongressil 1962. a. kõigil tarbijate kooperatiividel eeskuju võtta Leningradi oblasti kooperaatoritelt selletaoliste kaupluste avamisel.³

Eesti NSV-s avas 1962. a. lõpul esimese rahvakaupluse Põlva RTK Mooste näidiskatsesovhoosi Laane osakond.⁴ 1963. a. lõpul ulatus rahvakaupluste arv Eesti NSV-s 15-ni ja 1. jaan. 1965. a. oli neid juba 37. Endiselt on esikohal Põlva rajoon, kus töötas seisuga 1. jaan. 1965 13 rahvakauplust, s. t. rohkem kui kolmandik meie vabariigi rahvakauplustest. Eesti NSV oludes tuleb pidada rahvakauplusi normaalselt töötavateks, kui nad saavutavad aastakäibe 6—12 tuhat rubla (kuukäive 0,5—1,0 tuhat rubla). Sellistel rahvakauplustel on üldreeglina võrdlemisi väike tegevuspiirkond (mine-miraadius 1—1,5 km) ja seetõttu piirdub nende kaubavalik iga päev nõutavate kaupadega, peamiselt toidukaupadega. Suurimaks hüveks on tihe side kohaliku tarbijaskonnaga.

Töötavatest rahvakauplustest on Eesti NSV-s nii suurema kui ka väiksema käibega kauplusi. Esimestel juhtudel, nagu tegeliku elu kogemused on näidanud, hakkavad asjatundliku juhtimise ja kontrolli puudumisel tekkima rahvakauplustes puudujäägid. Puudujääkide ilmumisel kaob aga töö eest vastutavate (ehkki ainult moraalselt vastutavate) aktivistide huvi rahvakaupluse edasise töö vastu ja tulemuseks on käibe järsk langus ning mõnikord ka kaupluste sulgemine. Sellel põhjusel lõpetasid näiteks üksi Rāpina TK-s 1965. a. kevadel töö 3 rahvakauplust (vt. lisa 1).

Liiga väikese käibega (kuukäive 100—200 rubla) rahvakauplused on sisuliselt müügipunktid ja nende organiseerimine rahvakaupluseks ei õigusta end tarbijate kooperatiivi seisukohalt majanduslikult. Nii näiteks ulatus Jantre rahvakaupluses Põlva rajoonis 1965. a. juunikuuks käibekulude tase tunduvalt üle 10%. Pealegi ei erguta väike käive rahvakaupluse töö eest vastutajaid suuremale initsiatiivile: ostjaid on vähe ja töö hakkab seetõttu minema ise-voolu teed. Ilmselt on otstarbekam väikese käibega rahvakaupluste asemel organiseerida müüjata müügipunktid.

Mis puutub rahvakaupluste töö majanduslikesse näitajatesse, siis neid pole veel selgitatud Eesti NSV-s. Rāpina TK kui suurim rahvakaupluste organiseerija (1965. a. juulis töötas 8 rahvakauplust, millede erikaal jaekäibes oli väike (vt. lisa 2). 1965. a. juunikuu andmed võimaldasid teha mõnesuguseid üldistusi nende töö majandusliku külje kohta. Rahvakaupluste töö organiseeri-

³ Советская потребительская кооперация, 1962, nr. 10, lk. 14.

⁴ M. V a a s a, Põlva rajooni kooperaatorite uus initsiatiiv. «Nõukogude Eesti Kooperaator» XVIII, 1963, lk. 1.

		Käive	Kulutused							Märkusi	
			transpordikulu	väheväärtusliku inventari maha-kandmine	üürikulu	amortisatsioon	preemiad ²	puudujäägid ³	kulud kokku		kulude tase käibest
1.	Veriora rahvakauplus	1080	1,06	1,68	7,80	1,26	5,0		17,40	1,62	kulud ilmselt liiga suured
2.	Jantre rahvakauplus	4	..	2,00	7,20	1,65	1,70		12,55		
3.	Laane rahvakauplus	260	1,30	2,85	4,65	1,26	1,70	3,50	11,76	4,52	
4.	«Arengu» õmb-lustsehhi rahvakauplus	170	0,27			3,90	1,70	4,50	5,87	3,45	
5.	Veriora metsa-majandi rahvakauplus	380					1,70		1,70	0,45	kauplus ei tööta
6.	Toomasmäe rahvakauplus	—		1,49		1,87			3,36		
7.	Kahkva rahvakauplus	581	2,43	1,50		1,63		9,32	5,56	0,96	
8.	Süvahavva rahvakauplus	4	0,24			2,89			3,13		
9.	Liiva rahvakauplus	380	8,13	0,03	5,20	1,33	1,70	1,17	16,39	4,32	
Kokku		2851	15,44	9,55	24,85	15,79	13,50	18,49	77,72	2,72	

1) Transpordikuludeks on võetud kaupade vedu maanteelt vastava rahvakaupluse juurde, sest autol on enamik kaupu harilikele kauplustele ja veokulu on seega ainult ringisõitude (kõrvalesõitude) korral. Saadud t/km on korrutatud veo omahinnaga: 8 kg. t/km kohta.

2) Preemiaid on 1/2 aasta eest makstud vastavatele töötajatel à 10 rbl. See on jagatud 6-le.

3) Puudujäägid on senini kinni maksnud moraalselt vastutav isik ja seepärast pole neid arvatud kulude üldsummasse.

4) Jantre ja Süvahavva rahvakauplused polnud teatanud ega sisse maksnud oma juunikuu käivet. Arvatakse, et see on mõlemal juhul alla saja rubla.

mine on seotud materiaalse baasi kulutustega (amortisatsioon 13,5%, väheväärtusliku inventari mahakandmine 18% aastas algmaksumusest, ruumide üüri- ja remondikulud), kaupade kohaleveo kulude ja aktivistide premeerimisega. Siia võivad kuuluda ka puudujäägid, kui aktivistid ei tasu neid kooperatiivile.⁵ Ligikaudse arvestuse alusel ulatus kõigi kulude tase juunikuus Rápina TK rahvakauplustes maksimaalselt 5%-ni. Seda tuleb lugeda heaks näitajaks, sest käibekulude tase Rápina TK-s ulatub 6,5%-ni (ETKVL-i süsteemis tervikuna oli see 1964. a. 6,7%). Järelikult õigustab rahvakaupluste majanduslik näitaja nende organiseerimist Eesti NSV oludes. Rahvakaupluste asutamisel ei tohi aga unustada tähtsa eeldusena kohalike elanike valmisolekut aktiivseks kaasatöötamiseks.

Rahvakaupluste rajamine on seotud suure organisatsioonilise tööga. Tuleb moodustada kaupluse aktiiv kohalike elanike hulgast ja kindlaks määrata kaupadega varustamise kord. Niivõrd kui kolhoosid ja sovhoosid on huvitatud oma töötajate olustikulistest küsimustest, eriti sellest, et elanikud kulutaksid võimalikult vähem aega kaupade ostuks, peavad nad eraldama vastavad ruumid rahvakauplusele ja andma kaubandusorganisatsioonile vajaliku transpordi kaupade kohaleveoks ja rahvakaupluse korrapäraseks varustamiseks kõige vajalikuga. Sellega avaneb kooperatiivil võimalus säästa rida kulutusi, nagu ruumide üür (mida tasub eramajavaldajatele), transpordikulud jne. Ühtlasi ei tohi unustada, et rahvakaupluse eduka tegevuse eelduseks on alatise ühenduse pidamise võimalus oma varustajaga — kooperatiivi kaubalaoga või mõne suurema kauplusega, mille filiaaliks ta tarbijate teenindamise seisukohalt on. Viimasel juhul ei tohi aga rahvakauplused paikneda kuigi kaugel oma varustajast (arvatavasti on optimaalne kaugus maal 4—5 km).

Töötades kaubandusettevõtete filiaalidena võimaldavad rahvakauplused tunduvalt laiendada vastava kaubandusettevõtte tegevuspiirkonda ja samaaegselt parandada elanike kaubanduslikku teenindamist. Arusaadavalt eeldab see rahvakaupluse korrapärase varustamist kaubandusettevõtete poolt kõigi vajalike kaupadega. Ühtlasi peab kaupluse juhataja pidevalt kontrollima ja suunama rahvakaupluse tegevust.

---

⁵ Tegelikult pole neid Rápina kooperatiivil olnud, sest rahvakaupluste aktivistid on senini ilmsiks tulnud puudujäägid kõik kooperatiivile ära maksnud, sest nad tunnevad end selleks moraalselt kohustatud olevat. See moraalne kohustus aga sageli halvab aktivistide initsiatiivi (enamalt jaolt tekivad puudujäägid rahvakauplustes aktivistide kogenematusel) ning tingib nähte, et algul edukalt töötav rahvakauplus ei müü mõne aja möödumisel peaaegu üldse enam kaupu, sest aktivistid ei hoolitse enam uute kaupade tellimise eest. Sellepärast tuleks kaaluda mingisuguse väikese «puudujääkide või eksimuste fondi» moodustamist rahvakauplustele, mis võimaldaks katta kooperatiivil ilmsetest eksimustest tekkinud mõnerubraliseid puudujääke. See mõjuks kindlasti positiivselt aktivistide initsiatiivile. Sellise fondi moodustamine on seda põhjendatum, et kulutused rahvakauplustes on esialgsete andmete järgi väga väikesed, järelikult rentaablus on kõrge.

Mõnevõrra vähem probleeme on müüjata müügipunkti de rajamisel. Need on harilikult kääbusettevõtted keskmise kuu-käibega umbes 100 rbl. (aastakäive 1,0—1,5 tuhat rubla), paiknevad mõne asutuse juures ja nende kaubavalik koosneb reast iga päev nõutavatest pisikaupadest. Tarbijaskonnaks on tavaliselt ainult vastava asutuse, sovhoosi, brigaadi või kooli töötajad ja külastajad. Seetõttu ongi müügipunktide käive üsna väike. Aga nende eeliseks on ligiolek tarbijale, mis võimaldab viimastel minimaalse ajakuluga rahuldada mitmesuguseid igapäevaseid pisivajadusi. Seepärast on täiesti mõisteta, et NSV Liidus asuti nende organiseerimisele rida aastaid tagasi.

Esimesed müüjata müügipunktid rajati 1955. a. Moldaavia NSV-s tarbijate kooperatsioonis. Nende kogemuste alusel soovitas Tsentrosojuz rajada neid ka teistes liiduvabariikides.

Eesti NSV-s rajati esimene müüjata müügipunkt Rapla RTKL-i initsiatiivil 1956. a. jaanuaris «Tee Kommunismile» kolhoosis.⁶ Sellele eeskujule järgneb juba veebruaris 1956. a. Sindi TK, avades müüjata müügipunkti Pärnu rajoonis «Ukraina» kolhoosis.⁷ 1956. a. lõpul ulatus müüjata müügipunktide arv Eesti NSV-s juba 20-ni ja suurenes järgmistel aastatel pidevalt, saavutades 1. jaan. 1962 oma kõrgpunkti — 250 ettevõtet. Edasi aga hakkas müüjata müügipunktide arv Eesti NSV-s kahanema ja 1. jaan. 1965 oli neid 131.

Millest on tingitud selline müüjata müügipunktide võrgu arengu vähikäik? Praktikute poolt põhjendatakse seda nende ebamajanduslikkusega, nende väikese käibega, mis ei õigusta sellega seoses olevaid kulutusi. Tegelikult pole aga tehtud siin majanduslikku analüüsi. Veelgi rohkem: nagu juba märkisime rahvakaupluste juures, nii ka siin ei peeta üldse kulude arvestust müügipunkti liinis, vaid fikseeritakse ainult käibe suurus ja inventeerimisel ilmsikstulnud puudujäägid. Arusaadavalt pole see küllaldane lõplikult eitavale seisukohale asumiseks.

Küsimusele objektiivsema hinnangu andmiseks vaatleme lähemalt müüjata müügipunktide majanduslikku tulemust Tartu kooperatiivis.⁸

Ajavahemikus 1961—1965 on kooperatiivis töötanud müüjata müügipunktide arv kõikunud 5—7 piires. Müügipunktide keskmiseks käibeks kujunes 1961/62. a. 1,5 tuhat rubla, 1963. a. 0,7 tuh. rubla ja 1964. a. 2,1 tuh. rbl. Suurematel müüjata müügipunktidel (Kaarli, Rahinge) on aastakäive 3—4 tuh. rbl. piires, väiksematel

⁶ R. Aug, Müüjata müügipunkt Rapla rajoonis «Tee Kommunismile» kolhoosis, «Kultuurse kaubanduse teel» I, Tallinn 1957, lk. 17.

⁷ Ed. Ots, Müüjata kiosk Pärnu rajoonis. «Kultuurse kaubanduse teel» I, Tallinn 1957, lk. 16.

⁸ Andmed on saadud Tartu TK raamatupidamisosakonna vastavate aastate toimikutest. Siinjuures tuleb märkida, et 1961/62. aasta andmed on 15 kuu kokkuvõte: 1961. a. tervikuna + 1962. a. I kvartal. 1962. a. järgmiste kvartalite andmed polnud artikli koostajatele kättesaadavad.

(Nõgiaru, Rannu) aga on see üksnes mõnesaja rubla piires (vt. tabel 2).

Tabel 2

Tartu Tarbijate Kooperatiivi müüjata müügipunktide käive
(tuh. rbl.)

Müüjata müügipunkti nimi	Müügipunkti aastakäive		
	1961 + 1962 I kvartal	1963	1964
1. Pala	1,0	0,1	—
2. Kaarli	2,3	1,9	3,5
3. Sanatoorne Lasteaed *	3,2	—	—
4. Võnnu	0,7	—	—
5. Lääte	1,0	1,3	0,9
6. Rannu	1,3	0,1	—
7. Rahinge	—	—	3,4
8. Nõgiaru	—	0,1	0,5
Kokku	9,5	3,5	8,3

* Tartu sanatoorse lasteaia müügipunkt reorganiseeriti hiljem koolikooperatiiviks. Sellest ajast me tema käivet müüjata müügipunkti käibena ei arvesta. Tartu Kooperatiivil on üks müüjata müügipunkt ETKVL Tartu Rajoonidevahelises Kaubabaasis. Käive oli seal 1963. a. 43,5 tuhat rubla, 1964. a. 28,0 tuhat rubla. Selline käibe suurus on kujunenud kaupade arvel, mis oma olemuselt ei kuulu müüjata müügipunkti käibesse, mistõttu ka selle müügipunkti käive on jäetud meie analüüsist välja.

Tartu TK müüjata müügipunkte varustab kaupadega ETKVL Tartu Rajoonidevahelise Kaubabaasi auto-ladu. Selle kaupadelt antav realiseeritud hinnatäiend oli kuni 1964. aastani 7,9%, alates 1964. aastast aga 7,7%.

Keskmine realiseeritud hinnatäiendi suurus ühe müüjata müügipunkti kohta Tartu TK-s oli seega 1961/62. a. 125,06 rubla, 1963. a. 55,30 rubla ja 1964. a. 159,70 rubla.

Majandusliku tulemuse (kasum, kahjum) selgitamiseks tuleb realiseeritud hinnatäiendi summast lahutada kulud, mis on seoses müüjata müügipunktide töö organiseerimisega vaadeldaval perioodil. Need on oma iseloomult analoogilised rahvakaupluste kuludele, st.

- 1) materiaalse baasi kulud,
- 2) transpordikulud,
- 3) aktivistide preemiad ja inventarikulud,
- 4) puudujäägid.

Erinevalt rahvakauplustest on müüjata müügipunktide kuludes olulisemaks «puudujäägid», sest müügipunkti hooldav aktivist ei ole moraalselt ega ka materiaalselt vastutav tekkida võivate puudujääkide eest. Tema avab üksnes müügikapi ukse, tellib vajaduse korral uut kaupa ja päeva lõpul võtab realiseerunud kaupade laekumi oma kätte. Muul ajal on ta seotud oma tööülesannetega ega

saa jälgida ostjate tegevust müügipunktis. Ostutehingu sooritamise õigus on jäänud täiesti ostja enda südametunnistuse asjaks. Teenindades ainult suhteliselt väikesearvulist kollektiivi, on müügipunkt kinnist tüüpi ettevõtte, kuhu juurdepääs kõrvalistele isikutele harilikult puudub. Kuid ka väikestes kollektiivides leidub üksikuid ebaausaid töötajaid, mis ongi peamiseks puudujääkide tekkimise põhjuseks.

Seepärast alustame kulutuste analüüsi müügipunktis puudujääkidest. 1961/62. aastal oli puudujääk ühe müügipunkti kohta 41,55 rubla (sellest on juba ülejäägid maha arvestatud). 1963. aastal oli keskmine puudujääk 12,83 rubla ja 1964. aastal 24,54 rubla.

Materiaalse baasiga seoses olevad kulud piirduvad amortisatsiooniliste mahaarvestustega müügiks kasutatavate seadmetelt, sest harilikult on müüjate müügipunkti materiaalseks baasiks mõni kapp. Puudub üür ja muud materiaalse baasiga seoses olevad kulud (valgustus, küte), mis esinevad paljudes rahvakauplustes.

Müüjate müügipunkti kapid on praegu Tartu Tarbijate Kooperatiivis arvel hinnaga 202 rubla. Nendelt arvestatakse amortisatsiooni 13,5% aastas. Seega on ühe aasta amortisatsioon ühelt kapilt 27,27 rubla. Transpordikulud ei ole suured, sest müüjate müügipunktide varustamine kaupadega toimub samaaegselt statsionaarse kaubandusvõrgu varustamisega ringsõitude korras. Järelikult võivad kõne alla tulla siin kulud, mis on seoses kõrvaesõitudega üldisest marsruudist. Ligikaudse arvestuse alusel võib see ulatuda maksimaalselt aastas 35 rublani müügipunkti kohta.

Mis puutub aktivistide premeerimisse, siis tuleb kooperatiivi liikmete materiaalsel stimuleerimisel töö organiseerimise (avamine, lukustamine, kaupade paigaldamine, raha äraandmine jms.) eest pidada vajalikuks. Raamatupidamise andmetel kulus müügipunkte hooldavate kooperatiivi liikmete premeerimiseks 1961/62. a. keskmiselt 5 rubla müügipunkti kohta, 1963. a. 2 rubla ja 1964. a. 6,25 rubla. Siia tuleb aga arvestada ka kulud, mis on seoses müügipunktide töö kontrollimise ja inventeerimisega, sest seda tööd teevad kooperatiivi koosseisulised töötajad-spetsialistid oma tööajast. Nende kulude suurus aastas võib arvestada ühe müügipunkti kohta 15 rubla.

Järelikult on tegelikud kulud ja majanduslikud tulemused Tartu TK-s ühe müüjate müügipunkti kohta järgmised:

Tabel 3

Näitaja	1961/62 (15 kuud)	1963	1964
1	2	3	4
I. Realiseeritud hinnatäiend			
summas	125,06	55,30	159,70
%-des	7,9	7,9	7,7

1	2	3	4
II. Kulud			
1. puudujäägid	41,55	12,83	24,54
2. amortisatsioon	34,08	27,27	27,27
3. transpordikulud	43,73	35,—	35,—
4. preemiad ja kontroll	20,—	17,—	21,25
Kulud kokku	139,36	92,10	108,06
% käibest	9,3	13,2	5,2
III. Majanduslik tulemus			
kasum	—	—	51,64
kahjum	14,30	36,80	—

Ehkki tabelis toodud arvutused on osalt ligilähedased ega pretendeeri rublalisele täpsusele, nähtub siiski, et esimestel aastatel on müüjata müügipunktid Tartu TK-s töötanud kahjudega. Alles 1964. a. tulid nähtavale nende majanduslikud eelised, eriti kulude madalam tase võrreldes käibekuludega Tartu TK-s (1964. a. oli see 6,23% käibest) ja ETKV Liidu süsteemis tervikuna (1964. a. — 6,7% käibest) Müüjata müügipunktide kulude tase on enam-vähem kõrvutatav rahvakaupluste omaga. Seal on kulude suurem osa ühenduses materiaalse baasiga (üürid, küte jne.), müüjata müügipunktides aga puudujääkidega. Üldiselt on aga mõlemal juhul vaieldamatu nii ühiskondliku töö kokkuhoid kaubanduses kui ka tarbijatele mugavuste loomine kaupade kättesaamiseks.

Miks siis sellele vaatamata müüjata müügipunktide arv meil väheneb ega leia paljude praktikute heakskiitu? Vastust tuleb otsida kulude struktuuri erinevuses müüjata müügipunktides ja rahvakauplustes.

Üheks olulisemaks kulukirjeks müüjata müügipunktides on praegu puudujäägid. See aga tähendab, et mõned ühiskonnaliikmed on võtnud ühiskonnalt tarbeesemeid ilma ühiskonnale midagi vastu andmata. Neid on selles abistanud ühiskonna usaldus müüjata kioski kujul. On selge, et selletaoliste nähtuste soodustamiseks müüjata müügipunkte organiseerida ei tohiks. Müüjata kioskid võivad töötada ainult nendes kollektiivides, kes suudavad garanteerida kaupade ja raha allesoleku. Kui kollektiiv ei suuda seda teatud perioodi jooksul tagada ega ebaausate töötajate tegevust paljastada, siis tuleb tõsiselt kaaluda müügipunkti likvideerimist selles kollektiivis. Teist teed pole, sest keegi pole andnud ega saagi anda õigust selliselt raisata ühiskonna (kaubandusorganisatsiooni) vara. Samal põhjusel tuleb kooperatiivi raamatupidamise aruandluses kõik puudujäägid eraldi välja tuua. Nende esinemine jätab aga halva värvingu kogu kooperatiivi juhtkonna tööle. See pärast on psühholoogiliselt täiesti mõistetav, et TK juhtkond parema meelega organiseerib müüjata müügipunkti asemel rahvakaupluse,

muutes isegi juba töötavaid müüjata müügipunkte rahvakauplusteks. Viimaste käive ei suurene küll sellega, kuid puudujäägid vähenevad, sest aktivisti moraalne vastutus on ühtlasi ka harilikult materiaalseks vastutuseks. Selline nähe esines näiteks Räpina TK-s, kus kuuest töötavast müüjata müügipunktist kolm muudeti rahvakaupluseks ja likvideeriti puudujääkide esinemise tõttu (vt. tabel 4)

Tabel 4

Müüjata müügipunktid ja nende käive (1000 rbl.)

	1963	1964	1965 I p.
1. TK kontori müügipunkt	2,9	0,1	likvideeriti
2. Toolamaa müügipunkt	1,0	muudeti rahvakaupl.	
3. «Arengu» kudumistsehhi müügipunkt	2,3	1,5	0,4
4. «Arengu» õmblustsehhi müügipunkt	5,7	muudeti rahvakaupl.	
5. Veriora metsamajandi müügipunkt	4,7	muudeti rahvakaupl.	
6. Kaubalao müügipunkt	5,0	likvideeriti puudujääkide tõttu	
Kokku	19,6	1,6	0,4

Arvatavasti esineb samasugune nähe ka teistes kooperatiivides. Seda tuleb lugeda peamiseks põhjuseks müüjata müügipunktide vähenemises. Teine vähenemise põhjus oli koolikooperatiivide organiseerimine, millega koos suur osa koolides organiseeritud müüjata müügipunkte läks TK-delt üle koolikooperatiividele, näiteks Tartu TK müüjata müügipunkt Tartu sanatoorses lasteaias. Kolmandaks põhjuseks tuleb lugeda müügipunktide ebaõiget organiseerimist, ilma eelneva kalkulatsioonita ja kohaliku nõudmise arvestamiseta.

Loetletud põhjustest tuleb põhjendatuks lugeda teist: müüjata müügipunktide likvideerimist seoses koolikooperatiivide organiseerimisega. Täiesti vääraks tuleb lugeda aga puudujäägiga töötanud müügipunkti muutmine rahvakaupluseks, sest sellega harilikult käive ei suurene ja sisuliselt jääb reorganiseeritud ettevõtte ikkagi müügipunktiks.⁹ Kulud aga võivad suurenedagi, sest aktivistide ergutamiseks makstav preemia peab rahvakauplustes harilikult olema tunduvalt suurem kui müüjata müügipunktis. Preemiat tuleb aga anda. See summa võiks olla ühele aktivistile, olenevalt konkreetsetest asjaoludest, müüjata müügipunktides kuni 10 rubla aastas, rahvakauplustes aga kuni 25 rubla. Puudujääkide korral

⁹ Meie arvates peaks rahvakaupluse keskmine kuukäive minimaalselt ulatuma 500 rublani, müügipunkti oma aga võib olla 100 rbl. piires.

tuleks premeerimist müüjata müügipunktides väga hoolikalt kaaluda. See kergendab tunduvalt võitlust puudujääkide vastu, ergutades aktivisti ostjate tegevuse jälgimisele. Sellega on võimalik puudujäägid müügipunktides miinimumini viia.

Müüjata müügipunkti efektiivsuse edasiseks suurendamiseks tuleb selgitada, kas kõik senised kulud nende töö organiseerimisel on vajalikud ja ratsionaalsed. Suuremaks kulukirjeks on praegu kapi amortisatsioon. Kapp on liiga kallis. Müüjata müügipunkti kapile esitatavate nõuetega on kooperatiivide liikmeskond tuttav. Näib otstarbekas kuulutada välja konkurss uute ökonoomsete ja seejuures erinevate (olenevalt käibe suurusest ja struktuurist) kappide tüübi (projektide) ehitamiseks. Peitub ju siin oluline reserv käibekulude taseme alandamiseks ja ühiskondliku töö kokkuhoiuks. Käesolevates arvestustes tuleb lähtuda kapi praegusest maksumusest — 202 rubla, sellest amortisatsioon 27,27 rubla. Arvestustest ei saa välja jätta ka kaupade kohaleveo ja inventeerimisega seoses olevaid kulutusi. Nende suurus ligikaudse arvestuse järgi ulatub 50 rublani aastas. Seega moodustavad objektiivselt vajalikud ja põhjendatud kulutused müüjata kioski töö organiseerimiseks antud juhul ($10 + 27,27 + 50$) 87,27 rbl. aastas.

Nende kulutuste alusel on võimalik määrata müüjata kioski minimaalse käibe suurus, mis on vajalik selleks, et tagada tema organiseerimiseks kulutatud töö keskmine majanduslik efektiivsus. Mõned majandusteadlased soovivad küll võtta keskmisest kõrgem efektiivsus. Seda ei saa aga pidada küllalt põhjendatuks, sest juba keskmise majandusliku efektiivsuse korral saavutatakse müüjata müügipunktides täiendav ühiskondliku ajakulu kokkuhoid ostjatele kaupade kättesaadavaks tegemise näol. On ju kaubandusorganisatsiooni esmajärguliseks ülesandeks viia kaubad võimalikult ligemale tarbijatele.

Kulutatud töö keskmise majandusliku efektiivsuse näitajaks võtame käibekulude keskmise taseme kogu süsteemi (ETKVL-i) jaekaubanduses. See oli 1964. a. 6,7%. Lähtudes sellest ja käibekulude vajalikust suurusest (87,27 rbl. aastas) peab müüjata müügipunkti keskmiseks aastakäibeks olema vähemalt 1300 rbl. ehk 108 rbl. kuus. Väiksema käibe korral, samuti puudujääkide esinemisel halveneb majanduslik efektiivsus.

Seejuures tuleb pidada silmas veel üht asjaolu: üsna oluline osa käibekuludest (amortisatsioon, inventeerimiskulud, preemiad), on püsiva iseloomuga, s. t. nad ei kasva vastavalt käibe kasvule. Seetõttu osutub müügipunktist saadud majanduslik efekt seda suuremaks, mida suurem on käive.

On selge, et igal konkreetsel juhul on müüjata kioski käibekulud erineva suurusega. Ka käive on erinev. Seetõttu on tarvis müüjata kioski avamise eel alati arvesse võtta konkreetseid asjaolusid ning nendest lähtudes kalkultatsioon koostada. Määravaks ei tohi olla ka müügipunkti tegelik käive esimeste kuude jooksul,

kuna siis pole veel välja kujunenud püsiv ostjaskond. Olemasolevate müüjate müügipunktide majanduslikku tasuvust tuleb hinnata pikemaajalise töötamisperioodi alusel. Esmajärjekorras tuleb aga alustada võitlust ebaratsionaalsete kulude — ennekõike puudujääkide vastu. Teisele kohale tuleb asetada kioski käibe suurendamine. Selleks kõigeks ongi vaja osata kalkuleerida. Eesmärgiks ei tohi olla müüjate kioskite sulgemine. Vastupidi. Arvestades müüjate müügipunktide kääbuslikku iseloomu, võib neid rajada tarbijatele tunduvalt ligemale kui rahvakauplusi. Seepärast tuleb lugeda igati otstarbekaks müüjate müügipunktide võrgu laiendamist ja tihendamist. Neid võiks hea tahtmise korral organiseerida igas asutuses ja ettevõttes, kuhu kogunevad tarbijad (rahvamajad, koolid, kolhoosi- ja sovhoosikeskused jmt.). Niisuguste asutuste ja majandite arv ulatub vabariigis tuhandeteni. Majandusteadlane N. A. Kudrjajtsev peab otstarbekaks neid rajada koguni igas asustatud punktis, kus puudub müüjatega kaubandusvõrk.¹⁰

Põhimõtteliselt tuleb Kudrjajtsevi soovitus õigeaks pidada, kuid selle tegelik rakendamine eeldab senisest tunduvalt suuremat eeltööd. Ilmselt tuleks see siis rajada mõne kolhoosi- või sovhoosipere juurde müügikioski kujul, kust tarbijad võivad kaupu osta päeva jooksul kindlatel kellaaegadel. Sellisena kujutaks ta väiksemat tüüpi rahvakauplust, mis peab teenindama kogu asustatud punkti elanikkonda. Arusaadavalt peab tema kaubavalik olema ka rikkalikum praegu Tartu rajoonis töötavate müüjate müügipunktide omast. Seoses sellega kerkivad kaupade säilitamise, materiaalse vastutuse, müügipunkti korrapärase varustamise jt. taolised küsimused, mis teevadki senini keerukaks rahvakaupluste rajamise. Samuti tuleks siis korraldada ka selliste müügipunktide-kioskite tsentraliseeritud korras valmistamine. Vastasel korral rajatakse müügikiosk igas kohas isemoodi. Neid võib tekkida halva kujundusega, maitsetuid ja mõnel juhul isegi ebapraktilisi.

Järelikult tuleb esmajärguliseks ülesandeks seada uute müüjate müügipunktide avamine piirkondades, mis on kaugel kauplustest. Sellele peab lisanduma ülesanne: välistada objektiivselt mittevajalikud kulutused müügipunktide töös ja muuta iga müügipunkt majanduslikult efektiivseks. Alles siis tuleb kaaluda N. Kudrjajtsevi ettepaneku elluviimise võimalusi.

Liikuv kaubanduse organiseerimine tänapäeval pole midagi uudset. Autopood on leidnud üleliiduliselt tunnustuse kui majanduslikult otstarbekas elanikkonna kaubandusliku teenindamise vorm. Eesti NSV-s on nende arv samuti pidevalt kasvanud. Nii tegutses ETKVL-i süsteemis 1. jaan. 1962. a. 33 autopoodi, aga 1. jaan. 1965. a. ulatus nende arv juba 102. Oma käibe suuruselt vastavad nad harilikult normaalse töökohaga kauplusele, kusjuures käibekulude tase on isegi mõnevõrra madalam. Seda saaks

¹⁰ Н. А. Кудрявцев, *op. cit.*, lk. 182.

veelgi vähendada, kui autopoe senist koosseisu (autojuht ja müüja) muuta nõnda, et autojuht hakkaks täitma ka müüja funktsioone. Tema palk tõuseks, kuid kaubandusorganisatsioon saaks kokkuhoidu ühe töötaja vabastamise näol. (Müüja-autojuhi palk oleks väiksem kui müüja ja autojuhi palk eri isikutele.) Autopoodide rakendamist väiksemate asulate elanike kaubanduslikuks teenindamiseks tuleb seetõttu üldiselt soovitavaks pidada. Siin tuleb aga lahendada oluline probleem. Nimelt on praktilised kogemused näidanud, et enamik aastast (kevad-, eriti sügis-talveperioodil) pole võimalik autopoodide liiklusgraafikust kinni pidada (halvad teed, umbe tuisanud teed, mootoririke jne.). Sellega aga halveneb tunduvalt tarbijate teenindamine. On esinenud juhtumeid, kus tar-

ANDMED RÄPINA TK

I. Üldandmed

Rahvakaupluse nimi ja asukoht	Asutamise aeg	Materiaalne baas	Keda teenindab
1. Ilometsa rahvakauplus Ilometsa metskond	VII 1963	metskonna ruum 1,2 m ²	metskonna ja saeveski töötajad u. 70 in.
2. Veriora rahvakauplus Veriora asundus	IV 1963	eramaja 16 m ²	sovhoosi töötajad u. 200 in.
3. Jantre rahvakauplus Orava sovhoosi osak.	IV 1963	eramaja 30 m ²	sovhoosi töötajad 50—60 in.
4. Laane rahvakauplus Alaküla k/n; Lenaku ümbruskond.	XII 1963	eramaja 15 m ² — 10	sovhoosi ja turbatöölisi u. 100 in.
5. Toolamaa rahvakaupl. Lintsi k/n; Lembitu kolhoos	VII 1963	kolhoosi ait	kolhoosnikke u. 200 in.
6. «Arengu» õmblustsehh Räpina alev	V 1964	tsehhi ruumid	töölisi
7. Veriora metsamajandi rahvakauplus Alaküla k/n.	I 1964	metsamajandi ruum	töölisi u. 100 in.
8. Toomasmäe rahvakaupl. Mikimäe k/n.	V 1964	sovhoosi ruum 40 m ²	töötajaid u. 70 in.
9. Kähkva rahvakauplus Mikimäe k/n.	VI 1964	sovhoosi ruum 40 m ²	töölisi u. 100 in.
10. Süvavahva rahvakaupl. koolimajas	IX 1964	algkoolis	õpilasi
11. Liiva rahvakauplus Värskä k/n.	II 1965	eramaja 30 m ²	u. 70 in. ümbruskonnast
Kokku Keskmise kuukäive rahvakaupl. (tuh. rubl.)			

bijad vihma, tuisu ja külma tuule käes peavad pikemat aega ootama autopoe saabumist. Mõnikord asjata. Arusaadavalt tingib see nurinat ja kaebusi. Selliste ebameeldivuste vältimiseks polegi kooperatiivid huvitatud liikuva kaubanduse ulatuslikumast arendamisest. Autopoodes tuleb kasutada ja neid kasutataksegi. Aga kas piisavalt, see on teine küsimus. Pikemalt selle probleemi juures peatumata märgime, et see küsimus on olulise tähendusega nii kaubandusorganisatsiooni kui ka tarbijate seisukohalt. Seetõttu tuleb leida siin ostarbekas lahendus kiiremas korras. Kuna see sõltub oluliselt konkreetsetest tingimustest, siis tuleb lahendus leida kohapeal iga kooperatiivi tegevuspiirkonnas.

Antud toimetusse augustis 1965. a.

RAHVAKAUPLUSTEST ja käibed

Lisa 1

Kaugus lähimast kauplusest km	Kaupluse töötajad ühiskond. alustel.	Käibestruktuur	1963	1964	1965 I p.	Kuu keskmine käive	Märkusi
9	metskonna raamatupidaja	toidukaup	6,7	1,0	—	0,43	muudeti 1965. a. harilikuks kaupluseks
7	kolmeliikmeline	—, —	6,7	9,4	5,6	0,81	
5	1 inimene	—, —	3,2	3,7	1,0	0,37	
3,7	2 inimest	—, —	0,2	7,1	1,5	0,46	
3	oli brigadir praegu ei ole	—, —	3,6	0,5	—	0,24	suleti 1965
	meister	—, —		3,4	0,8	0,30	
4	kolmeliikmeline	—, —		5,0	2,1	0,40	
	raamatupidaja	—, —		8,4	0,1	0,61	suletakse
	kolmeliikmeline	—, —	—	4,1	3,9	0,62	
		—, —	—	0,2	0,4	0,06	
4	majavaldaja	—, —	—	—	2,3	0,46	
			20,4 0,68	42,8 0,42	17,7 0,37	0,43	

Rahvakaupluste ja müüjate müügipunktide osatähtsus Räpina TK-s

	1963		1964	
	Summa (tuh. rbl.)	%	Summa (tuh. rbl.)	%
1. TK jaekäive kokku, sellest	5507	100,0	5792	100,0
a) rahvakauplused	20,4	0,37	42,8	0,74
b) müüjate müügipunktid	19,6	0,36	1,6	0,03
c) ülejäänud jaevõrk	5467	99,27	5747,6	99,23

О НОВЫХ ФОРМАХ ТОРГОВЛИ И ОБ ЭКОНОМИИ
ОБЩЕСТВЕННОГО ТРУДА

X. Метса и Ф. Саукс

Резюме

Развитие новых форм торговли должно сэкономить труд покупателей и сферы обращения. В статье подвергается анализу работа ларьков без продавца и народных магазинов в системе ЭРСПО. Исходя из указанных принципов, анализ издержек и рентабельности проводится на основе данных Тартуского и Ряпинского потребительских обществ.

Расчеты показывают, что уровень издержек обращения в народных магазинах составляет примерно 5 процентов, в системе ЭРСПО в целом — 6—7 процентов. Если к этому прибавить экономию времени покупателей, то выходит, что народные магазины полностью оправдали себя с экономической точки зрения. Нормальным оборотом магазина следует считать 6—12 тысяч рублей в год.

В последние годы динамика количества ларьков без продавца в системе ЭРСПО проявляет тенденцию к снижению. Торговые работники обосновывают это убыточностью таких ларьков. Анализ данных последних трех лет показывает, что если исключить нерациональные издержки, то при определенном обороте ларьки без продавцов могут работать эффективно и экономически оправдать себя. Авторы приходят к выводу, что минимальным годовым оборотом ларька без продавца при экономически обоснованных издержках является 1300 рублей. Следовательно, нужно идти не по пути сплошного закрытия этих ларьков, а сделать все для ликвидации нерациональных издержек и при открытии новых ларьков иметь в виду минимально необходимый оборот.

DIE NEUEN FORMEN DES HANDELS UND DAS SPAREN DER GESELLSCHAFTLICH- NÜTZLICHEN ARBEIT

H. Metsa, F. Sauks

Zusammenfassung

Um die Zeit der Käufer zu sparen und die Zirkulation zu beschleunigen, werden neue Formen des Handels entwickelt. Im vorliegenden Beitrag wird die Arbeit der Verkaufsstände ohne Verkäufer und der Volksverkaufsstellen, die zu der Organisation ETKWL gehören, einer Analyse unterworfen.

Die Kalkulation zeigt, daß die Zirkulationskosten in den Volksverkaufsstellen sich ungefähr auf 5 Prozent, in der Organisation ETKWL in ganzen aber auf 6—7 Prozent belaufen. Wenn man dazu noch den Zeitgewinn der Käufer hinzufügt, erweist es sich, daß die Volksverkaufsstellen sich wirtschaftlich vollkommen gerechtfertigt haben. Der jährliche Umschlag von Geldmitteln in einer Volksverkaufsstelle beläuft sich auf 6 000—12 000 Rubel.

In der Organisation ETKWL ist in den letzten Jahren eine Tendenz zur Verminderung der Anzahl der Verkaufsstände ohne Verkäufer bemerkbar geworden. Die Handelswerktätigen begründen solche Tendenz mit Hinweisen auf Nachteiligkeit dieser Verkaufsstände. Die Untersuchung der Angaben, die die letzten drei Jahre betreffen, zeigt uns, daß unter der Bedingung eines gewissen Umsatzes von Waren ziemlich erfolgreich Handel führen und sich wirtschaftlich rechtfertigen können die Verkaufsstände ohne Verkäufer, falls die unrationellen Kosten ausgeschlossen werden. Die Verfasser sind zur Schlußfolgerung gekommen, daß unter der Voraussetzung wirtschaftlich begründeter Kosten der jährliche Umschlag von Waren eines Verkaufstandes ohne Verkäufer sich mindestens auf 1 300 Rubel belaufen muß. Folglich braucht man den Handel in den Verkaufsständen nicht einzustellen, sondern nur Schritte zu unternehmen, um die unrationellen Kosten zu beseitigen und bei der Eröffnung neuer Verkaufsstände ihnen den nötigen Mindestumsatz zu gewährleisten.

ISETEENINDUSLIKE TOIDUAINETEKAUPLUSTE TÖÖ ORGANISEERIMISE PROBLEEME EESTI NSV KAUBANDUSMINISTEERIUMI SÜSTEEMIS JA NENDE LAHENDAMISE TEID

H. Pauts

Kaubandusökonoomika kateeder

Sissejuhatus

Nõukogude kaubanduse praktika on viimastel aastatel kasutusele võtnud terve rea uudseid tarbijate teenindamise vorme, mis endist, juba ammugi ühekülgselt halliks ja rutiinseks kujunenud letimüüki täiendades, muutes või koguni kõrvale heites on aidanud otsustavalt kaasa kaubanduse üldisele arengule, kaubanduskultuuri pidevale ja kiirele tõusule.

Nendest nn. tarbijate kaubandusliku teenindamise progressiivsetest vormidest on võitnud suurima populaarsuse nii kaubandustöötajate kui ka viimaste poolt teenindatavate rahvamasside keskel iseteeninduslikud kauplused, eriti toidukaupade jaekaubanduses. Ja seda suhteliselt kiiresti, sest esimese iseteenindusliku kaupluse sünniajaks nõukogude kaubanduses võime lugeda 1954. aastat. Kuid samas peab lisama, et vaatamata iseteenindamise populaarsuse kiirele levikule ei ole see kaubakäibes ja kaupluste üldises arvus suutnud siiani võita seda kohta, seda osatähtsust, mida nimetatu tegelikult vääriski. Nii oli seisuga 1. I 1965 Eesti NSV Kaubandusministeeriumi süsteemis iseteeninduslikke toiduainete kauplusi 41, töökohtade arvuga 173 (1963. a. olid vastavad näitajad 36 ja 114); toiduainete kauplusi iseteenindusliku osakonnaga loetleti 32 (1963. a. — 11), kusjuures töökohti sellistes kauplustes oli üldse 221 (1963. a. — 74). Seega hõlmas iseteenindamine 1965. a. algul kokku 73 kauplust töökohtade arvuga 394, mis moodustas nimetatud süsteemi toiduainetekaupluste ning nendele langevate töökohtade üldarvust (527 ja 1819) vastavalt ainult 13,8 ja 21,6% (1963. a. näitajad — 10,7 ja 13,0). Seega, vaatamata mõningale edule viimase paari aasta jooksul, pole saavutatud näitajad ikka veel kuigi rõõmustavad.

Veelgi halvem oleks pilt meie vabariigi riikliku kaubanduse teistes süsteemides.¹ Märkimisväärselt paremust ei paku ka tarbijate kooperasiiooni jaekaubandus. Ei tarvitse lohutuda sellegagi, et teistes liiduvabariikides pole olukord kaugeltki parem, vaid kohati isegi halvem.

Iseteenindamise eelised on vaieldamatud. Seda tõendavad meie paremate, eesrindlikumate iseteeninduslike kaupluste näitajad ja kogemused nii Eestis kui ka NSV Liidu teistes vabariikides. Sellest kõneleb kirjandus rahvademokraatiamaade, eriti Saksa Demokraatliku Vabariigi, samuti Tšehhoslovakkia jaekaubanduse praktikast. Isegi mitmete kapitalistlike maade sisekaubanduses on see teenindamisvorm ulatuslikult levinud. Näiteks Ameerika Ühendriikide jaekaubanduses, mis on väga tugevasti monopoliseeritud, moodustab iseteenindamine tänapäeval juba 90% kogu toidukaupade jaekäibest. Tähendab, kapital on leidnud, et iseteeninduslike kaupluste organiseerimine suurendab kasumeid, on majanduslikult otstarbekas.

Lähtudes eeltoodust kerkib küsimus: millega on seletatav iseteenindamise võrdlemisi visa juurdumine Eesti NSV Kaubandusministeeriumi süsteemi toiduainetekaupluste praktikas ja pealegi olukorras, kus meil pole õigust teha erilisi etteheiteid keskuse nõudlikkusele ning juhtimisele?

Põhjusi on mitu. Nendest puudutame antud lõigus kirjandust ja paljude juhtivate kauplustöötajate suhtumist sellesse.

Nõukogude kaubandust käsitlevat kirjandust ilmub igal aastal rohkesti. Selle üheks tähelepanuobjektiks on üsna tihti ka iseteenindamine. Ent antud lõigus peab trüki sõnale ette heitma pealiskaudsust, lünklikkust ja isegi ekslikkust. Domineerib kogemuste vahetamine, kusjuures pahatihti puudub asjalik majanduslik analüüs; viimast tavaliselt asendab üldsõnaline iseteenindamise ülistamine, selle teenindamisvormi eeliste — isegi tinglike — loetlemine. Praktika kogemuste ulatuslikumat üldistamist, iseteenindamise ammendavat teoreetilist käsitlust tuleb lugeda puuduvaks. Väga vähe ütlevad õpikud. Siit tuleneb nähe, et praktika peab arenema kogemuslikult, katseliselt, kusjuures iseteenindamise organiseerimise variante on peaaegu sama palju kui vastavaid kauplusigi. Loomulikult toob see kaasa eksimusi ja isegi pettumusi.

Teisest küljest ei saa kõike seletada ainult lünkadega kirjanduses, sest osadest saaks ikkagi teatava rahuldava terviku. Tihti on oluliseks puuduseks piiratud tiraaž, mis ei võimalda paremate venekeelsete materjalide küllaldast levikut. Etteheidet tuleb teha ka meie kaubandustöötajate kohati puudulikule vene keele oskusele, mis teeb vastava kirjanduse kasutamise vaevaliseks ja tagasihoidlikuks. Ainult eestikeelsele kirjandusele toetuda pole aga või-

---

¹ Erandiks on vabariiklik raamatukaubastu.

malik seni, kuni see pole vajalikul määral täienenud. Peale kirjanduse lünklikkuse ja puuduliku keeleoskuse peab vihjama — mis kaugeltki pole kõigi suhtes ülekohtune — vähesele huvile kirjanduse vastu, selle tähtsuse alahindamisele. Siit tulenevad ka esimesed järeldused: täiendada erialast kirjandust, seda rohkem populariseerida, süvendada keelteoskust.

I. Iseteenindamise eelised ja nende majanduslik analüüs

Iseteenindamise eelistena loetletakse erialases kirjanduses ja kaubanduse praktikas tavaliselt järgmisi tegureid:

- 1) kaupluse läbilaskevõime suureneb,
- 2) suureneb käive müügisala pörandapinna ühe m² kohta,
- 3) kauplusetöötaja tööviljakus tõuseb,
- 4) käibekulude tase langeb,
- 5) rentaablus suureneb,
- 6) müüjate töö lihtsustub ja koormus väheneb, mistõttu kaupluse personali on võimalik koondada,
- 7) sisustus muutub odavamaks,
- 8) ostjate teenindamise kultuur paraneb,
- 9) tarbija saab paremini kaupadega tutvuda,
- 10) ostjate teenindamine kiireneb,
- 11) iseteenindamine annab ostjatele suurt aja kokkuhoidu jne.

Nende ja teiste taoliste omavahel tihedalt seotud ja sisult kohati ühtivate, kuid sõnastuses erinevate tegurite olemasolu ja toimet muidugi eitada ei saa. Need on iseteenindamise puhul olemas, kuid ainult teatavatel tingimustel. Viimastest ühe või teise puudumine kustutab vastavalt eeliseid. Seda on iseteeninduslike kaupluste ja nende töö organiseerimisel vaja teravalt silmas pidada. Vastasel juhul võib mõnigi iseteenindamise eelistest muuta puhtteoreetiliseks, praktikale eluvõõraks, mille kohta kahjuks näiteid jätkuks.

Iseteenindamise vormile automaatne positiivsete joonte omistamine ilma reservatsioonideta, s. o. vajalikke tingimusi näitamata, esineb kohati nii praktikas kui ka küllaltki autoriteetsetes trükistes. Viimastes tuuakse koguni iseteenindamise eeliste unititseeritud arvulisi iseloomustajaid. Näiteks väidetakse, et iseteenindamine, võrreldes teiste vormidega, vähendab kulutusi personalile 15—20% ja seda töö parema organiseerimise ning töötajate koosseisu koondamise arvel.² Tegelikult võib sääst töötasudes olla väiksem või suurem või võrduda näidatuga, võib aga koguni puududa ja asendada ülekuluga.

---

² ГИПРОТОРГ, Предприятия розничной торговли. Пособие по проектированию. Москва 1962, lk. 40.

Teine näide. Sageli väidetakse kirjanduses (incl. õpikud), et iseteenindamise rakendamisel läheb kaupluse müügisaali sead-
mestik odavamaks. Muidugi on endine lett kahtlemata kallim kui
sama pindala kasutatav universaalne standardiseeritud ja aja-
kohane kaubaalus (olgu saareline või seinäärne) näiteks
bakaalkaupadele. Kuid peame mees pidama, et endiste lettide
ja nende taga asunud riulite asemele astub märksa pikema rin-
dega seadmestik, kus tihti peab esinema ka külmutusvitriine.
Korralikult sisustatud iseteeninduslik kauplus, kus varem oli
ratsionaalseid ja standardiseeritud lette ning riuleid, võib väite
seadmestiku üldisest odavnemisest muuta kaheldavaks.

Kolmas näide. Iseteenindamise lahutamatuks eeliseks loe-
takse ostjate ajasäästu. Üldreeglina on see loomulikult õige.
Kuid väljendades ajasäästu kümnetes minutites või kordades
võib juba tekitada lahk- ja eksiarvamusi. Ei saa ju lähtuda
seisukohast, et igas müüjaga kaupluses ja alati oleksid ostjate
järjekorrad. Samuti ei likvideeri iseteenindamise vorm veel auto-
maatselt järjekordi kontrolöri-kassapidaja juures. Pealegi võime
praktikast tuua väga palju näiteid, kus tarbija eelistab iseteenin-
damise puhul endisega võrreldes suuremat ajakulu ostude soori-
tamiseks: ta uurib ja vaatab, mõtleb ja võtab, tutvub üksikute
kaupadega ja jalutab aeglaselt piki seadmete rindeid. Aktiivses
ja teda huyitavas tegevuses kaob aeg märkamatuult. Ostude läbi-
mõtlemine ei ole häiritud; ostud sooritatakse paremini kaalutult
ja teiste ostjate poolt dikteeritud ruttamiseta. Küsimuse täpsusta-
miseks saaksime tuua teiselaadilisegi vastuväite ja ütelda, et ise-
teenindamisel võib ostja teatud juhtudel kulutada teenindamisega
müügist rohkem aega isegi kodus kindlaks kujunenud nõudmise
puhul ja olukorras, kus ta ruttab: letimüügil ta küsib järjekor-
rata paki teatud kohvi ja kogu ostuoperatsioon on sooritatud
murdosaga minutist; iseteenindamise korras ta aga annab ära
kandekoti, võtab kaupluse korvi või võrgu, otsib, kus teda huvi-
tav kaup asub (see võtab võõral ostjal tihti vägagi palju aega),
maksab kassas raha, annab korvi ja saab tagasi oma kandekoti;
kokku ulatub ajakulu koos pika ringikujulise liikumise teega
müügisaalis vähemalt 1—1½ minutini.

Iseteenindamise eeliste kohta veel üks täpsustav märg. Väi-
detakse, ja teatud tingimustel õigesti, et iseteenindamisel käive
müügisaali põrandapinna ühe m² kohta suureneb. Kuid kui näi-
teks Viljandi Kaubastu mõni töötaja rõhutab, et iseteenindami-
sele üleviimise üheks rõõmustavaks tulemuseks oli leivakaupluse
käibe pidev suurenemine, siis see tekitab kahtlust. Vaevalt hak-
kasid tarbijad leiba selle tõttu rohkem sööma, et seda realiseeri-
takse nüüd iseteeninduslikust kauplusest. Peamist mõju avaldas
ikkagi ülesannete ja sortimendi ümberjaotamine kaupluste vahel.

Seoses müügisaali koormuse, s. o. käibe suurendamisega

põrandapinna ühiku kohta, peab rõhutama, et see ei tohi ega saa olla iseteenindamise juurutamise üheks eesmärgiks omaette. Meie kaupluste, eriti toiduainete kaupluste tänapäeva koormus on niigi väga suur. See ei ole normaalne. Müügisaalide pindala peab edaspidi iga linna (Tallinna, Tartu jt.) osas suurenema kiiremini kui kaubakäive. Järelikult ei tohi iseteeninduslike toiduainetekaupluste suhtes areneda vastupidiseid tendentse ega kutsuda esile uusi vastuolusid tarbijate kaubandusliku teenindamise kultuuri üldise parandamise printsiibiga.

Rõhutame: iseteenindamisel on rida olulisi ja tähtsaid eeliseid, kuid nende kõigi või enamiku ja kaalukamate mõjule pääsemiseks on vaja luua vastavad tingimused. Nendest on peamisteks küllaldase suurusega müügisaali olemasolu, töö õige organiseerimine, võimalikult täielik sortiment, rentaablust tagav nõudmise maht ning käive, tööjõu ratsionaalne kasutamine, kaadri ausus ja hea väljaõpe. Eeliste ulatused ei ole standardsed. Nendes üldsõnaliste loosungite kasutamine, ilma et oleks loodud võimalusi nende tekkimiseks ja arendamiseks — see desorienteerib, kutsub esile arusaamatusi ja koguni põhjendamatuid kahtlusi iseteenindusliku müügivormi otstarbekuse suhtes. Ja selliseid kahtlusi on siginenud nii kaubandustöötajate kui ka tarbijate ringkondades. Neid hajutavad ainult uued ja paremad kogemused, mis toetuvad eeskätt ruumide planeerimise ja töö organiseerimise edasisele parandamisele.

Iseteenindamise eelistega seoses kerkib loogiliselt teine küsimus — kas ja millises ulatuses neid ühes või teises iseteeninduslikus kaupluses esineb? Ja edasi — kas ja kuidas neid üldse analüüsitakse?

Küsimuse teisest osast lähtudes tuleb siin märkida tõsised puudused.

Kauplused ei näi pahahti selle vastu üldse huvi tundvat. Sageli, eriti kauplustes, kus iseteenindamine on osakonnana, pole kaupluse juhtkonnal esitada peaaegu mingisuguseid andmeid või märkmeid, mis kõneleksid püüdest analüüsida iseteenindamise majanduslikke näitajaid. Tuleb öelda veelgi teravamalt — enamik iseteeninduslike kaupluste juhatajatest ja asetatitajatest (osakonnajuhatajatest ja brigadiridest) avaldavad oma teadmiste täiendamises isegi elementaarsemate küsimuste osas otse hämmastavat ükskõiksust. Näiteks tervest reast 1963. ja 1965. a. suvel ja sügisel Tallinnas, Tartus ja mujal küsitletuist ei osanud ükski ligikaudugi vastata, kui suur on iseteenindusliku müügisaali põrandapind. Samuti jäeti harilikult vastus võlgu küsimusele — mitu nimetust (umbes) kaupu on iseteeninduslikul pinnal välja pandud. Viimase osas oli ainult üksikuid meeldivaid erandeid Pärnus, Tallinnas, Kohtla-Järvel ja Tartus.

Kauplustes, mis on täies ulatuses iseteeninduslikud, teatakse

tihti küll kõrgemalt poolt antud plaaninäitajaid, kuid ei teata näiteks eelmise kuu või aasta tegelikku käivet, sest kaupluse raamatupidaja on ju keskuse juures.

Leidub ainult üksikuid juhatajaid või osakonnajuhatajaid, kellel on märkmikus ülevaade eelmiste perioodide tegevusest.

Analoogiline puudus esineb jaekaubandusorganisatsioonide, nende plaaniosakondade, samuti ka kaubandusosakondade tööstilis: spetsiaalseid vaatlusi ja analüüse iseteeninduslike kaupluste töö kohta reeglina ei teostata. Üksikute eranditest tuleb vihjata Tallinna Toidukaubastule, kus näiteks iseteenindusliku osakonnaga kauplustele antakse jaekäibe plaan kahes lõikes — kauplusele tervikuna ja eraldi plaaniülesanne iseteeninduslikule osale (vastavalt sellele laekuvad kauplustelt ka aruandelised andmed). Kuid sellestki on vähe, sest käibekulud anti kuni 1965. a. suveni kauplusele koondina; viimane neid osakondade vahel ise ei jaota ega tee vastavat katsetki.

Iseteeninduslike kaupluste (samuti mõnede teiste progressiivsete teenindamisvormide) suhtes on analüüse teostatud kõrgema keskuse — kaubandusministeeriumi — poolt ja organiseerimisel, kuid need said ja saavad olla ainult episoodilised, väljavõttelised. Selliste analüüsides tulemused ei suuda pealegi kuigi täpsed olla, sest all-lülides puuduvad vastavad vajalikud eeltingimused rahuldava arvestuse ja aruandluse näol.

Tuleb rõhutada, et kaubandusorganisatsioonide ja kaupluste kogu planeerimise, arvestuse-aruandluse ning raamatupidamise süsteem on iseteeninduslike kaupluste töö majandusliku efektiivsuse analüüsimiseks (nii operatiivseks kui ka episoodiliseks) äärmiselt ebasoodsa ülesehitusega. Selles saab välja tuua järgmised neli põhiraskust:

- 1) kaupluste raamatupidamine on koondatud kauplusegruppidesse (nn. puhmastesse). Kauplusegrupi igale lülile (kauplusele) antakse harilikult kaubastust või kaubandusvalitsusest küll jaekäibe plaan, kuid käibekulude plaan (1965. a. suvest alates aga kasumiplaan) antakse puhmale tervikuna. Seda puhmasse kuuluvad kauplused omavahel ära ei jaota. Tegelikud kulud rühmitatakse ja liidetakse puhmas kulukirjete, mitte aga kaupluste lõikes;

- 2) kauplustel on eraldi asuvaid osakondi ehk filiaale, nendele lisaks kioskeid. Käivate ja käibekulude diferentseerimist põhikaupluse ja filiaalide vahel aga tavaliselt ei teostata;

- 3) puudub vastav ametlik ja mitteametlik arvestus ja aruandlus, nii kauplusesisene kui ka jaekaubandusorganisatsiooni lõikes, samuti kõrgemale poole;

- 4) kontrolör-kassapidaja täidab sageli müüja funktsioone. Vastavat käivet ei tohiks üldse arvestada iseteeninduslikuna. Seda aga tehakse, mis kohati vägagi oluliselt (näit. viinasaaduste puhul) moonutab pilti tegelikust iseteenindamise käibest. Siit

tulenevad ka täiendavad vead nendeski analüüsides, mida kohati ja aegajalt mõnes kaupluses tehakse.

Teostatavate analüüside metoodikas esineb mitmesuguseid puudusi. Nendest vihjame järgmistele:

1) näitajate ilustamine. See seisneb iseteeninduslike kaupluste töö majanduslike näitajate esitamises tendeeritult positiivses valguses, sealjuures neid küllaldaselt ja veenvalt põhjendmata; samas jäetakse valgustamata nõrgad kohad. Lähtudes partei ja valitsuse poolt kaubandusele antud ühest ülesandest — arendada tarbijate kaubandusliku teenindamise progressiivseid vorme, sealhulgas eriti iseteeninduslikku müüki — on selline analüüsimise kallak propaganda ja agitatsiooni eesmärgil teataval määral mõistetav ja isegi soovitatav. Teisest küljest soodustab see vigade ja puuduste esinemist, nende varjamist algülides — kauplustes. Kokkuvõttes võib selline ühekülgne tendentslik analüüs muutuda omaette süsteemiks, mis desinformeerib kõrgemaid juhtivaid organeid ja kahjustab tõsiselt iseteenindamise väljaarendamist;

2) vaadeldakse ainult üksikut või üksikuid näitajaid, neid omavahel ja teistega kõrvutamata. Näiteks võrreldes kaupluse käivet enne ja pärast iseteenindamisele üleminekut, leitakse tavaliselt, et see on suurenenud või peaks nagu tingimata suurenema. Kuid kas ja millises ulatuses on toimunud muutusi käibe (sortimendi) struktuuris, kaupluse tegevusraadiuses, kaupluse poolt teenindatava elanikkonna arvus ja koostises jt. — selletaolised küsimused jäävad pahatihti vastamata. Mitmesuguseid loogika- ja analüüsilünki esineb ka käivate võrdlemisel müügisaali pörandapinna m² alusel, kahe kaupluse (iseteenindusliku ja müüjatega) näitajate kõrvutamisel ning hindamisel jne.;

3) üks olulisemaid vigu analüüsimises ning iseteenindusliku kaupluse töö hindamises on vähesel tähelepanu pööramine kaupluse varustamisele kaupadega. Ometi teame, et sellel on vahetu ja — kui tahetakse — väga suur mõju kogu majanduslike näitajate kompleksile. Samuti teame, et praktikas kasutatakse seda hooba tendentslikult, iseteenindamise lakeerimiseks vägagi laialt, milleks moodustab soodsa pinna veel kohatine defitsiitsus mõnede toidukaupade osas. Iseteenindamine oma olemuselt ei vaja mingit kunstlikku ilustamist. Kui aga selle järele on mingil põhjusel vajadust, siis see tähendab, et kuskil on viga või vigu, mida ravitakse ebaõigel meetodil;

4) analüüsimisel pööratakse tihti tähelepanu ainult majanduslikele näitajatele, unustades tarbijad ja kaubandustöötajad. Ometi on näiteks tarbijate teenindamise kultuuri tõstmise vajaduse ja võimalikkuse seisukohalt lähtudes veel vägagi palju teha.

Eeltoodust järeldub, et iseteenindamise arendamise üks tingimusi meie vabariigi toidukaupade jaekaubanduses on vastavate

kaupluste töö õige ja küllaldase põhjalikkusega analüüsimine. Selleks on vaja täiendada planeerimis-, arvestus- ja aruandlus-süsteemi vähemalt kaupluse ja jaekaubandusorganisatsiooni ulatuses, kuid tingimusel, et vastav töö ei muutuks mahult olemas-olevale tööjõule liiga koormavaks ega põhjustaks koosseisude suurendamist. Kauplusejuhatajatelt tuleb nõuda senisest suurema huvi osutamist iseteenindamise efektiivsuse vastu. See väljenduks eelkõige operatiivsete vaatluste ja märkuste tegemises (mis võivad olla kas süstemaatilised või episoodilised), nende põhjal küllaldase sügavusega analüüside sooritamises ning tulemuste baasil vastavate organisatsioonilis-tehniliste abinõude otsimises ja rakendamises avastatud puuduste kõrvaldamiseks. Nõuete tugevdamine kauplusesisese analüüsimis- ja planeerimistöö parandamiseks on seda vajalikum ning olulisem, et alates 1965. a. juulist antakse kauplustele plaanilised ülesanded ainult käibe ja kasumi lõikes. Sisuliselt see tähendab suuremat vabadust, ent ka parema juhtimise eeldamist kaupluste tegevuses. Juhul, kui iseteeninduslike kaupluste juhtiva personali kohusetunne, teadmised ja võimed ei vasta sellistele nõuetele, tuleb tõsiselt mõelda kaadri tugevdamisele. Mitmesugused tundemärgid näitavad, et selle järele on ilmselt vajadust. Lihtsamaks ja operatiivsemaks abinõuks tuleks vast eelkõige lugeda kvalifikatsiooni tõstmist seminaride vormis (näiteks kaubastu või kaubandusvalitsuse plaanis osakonna juhataja mõnetunniline seminar kauplustetöötajatele).

Eesti NSV Kaubandusministeeriumi süsteemi jaekaubandus-organisatsioonide iseteeninduslike toiduainetekaupluste praktikas on kaubandustöötajate keskel kohati võrdlemisi laialt levinud vaade, isegi veendumus, et iseteeninduslikud kauplused ei tasuvat end ära, polevat rentaablid, töötavat kahjumiga. Enamiku kaupluste suhtes on see siiani kahjuks tõepoolest nii. Kuid rõõmustavalt võiksime tuua ka vastupidiseid näiteid. Seetõttu on nagu põhimõtteliste üldistuste tegemine käsitletava teenindamisvormi kahjuks ebaõige ja lubamatu.

Nõukogude Liidu ja rahvademokraatiamaade, samuti arenenud kapitalistlike maade rikkalikud kogemused kinnitavad, et iseteenindamise majanduslik efektiivsus on reeglina vaieldamatu ega ole õige organiseerimise puhul üldse diskussiooniobjektiks. Tegureid, tingimusi, mis peavad kindlustama iseteeninduslikule kauplusele rentaabluse, on teoreetiliselt läbi töötatud ja praktikas kontrollitud, praktika kogemuste baasil aga täiendatud ja täpsustatud. Sellest järeldub, et kui mingi iseteeninduslik kauplus töötab süstemaatiliselt kahjumiga, siis peab kuskil olema otsustav viga või vigade kompleks, mis seda põhjustab. Laskumata praegu kahjumite põhjuste ligemasse käsitlusse, vihjame ainult ühele vägagi hästi tuntud tegurile, s. o. suurtele tööjõukuludele, õigemini — liiga suurtele käibekuludele töötasude näol (sest tööjõukuludest rääkides peaksime sisuliselt kõnelema kohati

esinevast tööjõu ebaratsionaalsest kasutamisest, tööjõu raiskamisest).

Tõepoolest! Kui võtame mõne väiksema iseteenindusliku leiva-kaupluse, mis sageli on toiduainete kaupluse eraldi asuv leiva-osakond, siis võib tihti tähele panna järgmist: enne iseteenindamisele üleviimist töötas kaupluses vahetuses üks või kaks müüjat, uue teenindamisvormi puhul on aga vahetuse personali 3—4 töötajat; igal juhul tingimata nii, et endise ühe müüja tööd teeb nüüd vähemalt kaks inimest — kontrolör-kassapidaja ja laotööline. Analoogilist pilti võib täheldada väiksemates juurviljakauplustes ja teisteski kauplustes. Meie iseteenindamise arendamise praktikas on esinenud isegi juhtumeid, kus endine väike, ühe müüjaga toiduainete segakauplus muudeti iseteeninduslikuks kaupluseks, kusjuures töötajate arv selles tõusis ühelt töötajalt neljale (kontrolör-kassapidaja, kontrolör, pakkija ja juhataja). Loomulikult neelavad töötasude arvel suurenenud käibekulud samaks jäänud või ka mõningal määral suurenenud käibelt laekuva hinnatäiendi ja põhjustavad kahjumi.

Järelikult on kaupluse müügisaali suurus iseteenindamise organiseerimisel üks põhilisi küsimusi.

II. Iseteeninduslike kaupluste ruumid ja nende planeerimine

1. Kaupluse ja selle müügisaali minimaalne suurus. Iseteenindusliku kaupluse, eriti aga selle müügisaali normaalne ehk optimaalne, veel rohkem aga minimaalne, s. o. lubatud väikseim suurus on meie nõukogude kaubanduse teoorias ja praktikas olnud pikemat aega ja siiski veel lõplikult lahendamata vaidlusobjektiks.

Kapitalistlikes maades, kus on iseteenindamise organiseerimise alal meist kohati märksa pikemaajalisemad kogemused, on üldiselt levinud seisukoht, et iseteenindusliku kaupluse müügisaal peab olema suur. Sealjuures lähtutakse muidugi kasumikaalutlustest, kusjuures üks alusnäitajaid on müüjate arv letivormi puhul ja samas müügisaalis vajalike töötajate arv iseteenindamise korral. Viimane peab olema esimesest väiksem, sest sellega kindlustab uus vorm kasumeid kui mitte käibe suurenemisest (see võib halvemal juhul samaks jääda), siis vähemalt kokkuhoiuna palkades. Nii on rohkem levinud seisukohtadeks arvamused, mis määravad müügisaali põrandapinna minimaalseks suuruseks 80—100 m² ja isegi üle selle. Miinimumist suuremate kohta kehtib seisukoht, et mida suurem, seda majanduslikult kasulikum — saab suhteliselt rohkem vabastada tööjõudu. Muidugi kaasneb sellega eeldus, et on võimalus kindlustada küllaldane käive (näit. sortimendi laienemisega, konkurentide väljatõrjumisega ning

kaupluse tegevusraadiuse suurendamisega jne.) Sellest tulenevalt on suuremates linnades rohkesti müügisaale, mille põrandapinnad ulatuvad mitmesaja ruutmeetrini. Eri koht on nn. supermarket'idel (üliturgudel), kus müügisaali pinda saab mõõta tuhandete ruutmeetritega.

Rahvademokraatiamaadest Bulgaarias on jõutud veendumusele, et iseteeninduslikud toiduainete kauplused müügisaali pinnaga alla 60—80 m² (ja laoruumide pinnaga alla 70—80% müügisaali pinnast) ei tööta rentaabliit. Tšehhoslovakkias suhtutakse samuti väikestesse müügisaalidesse eitavalt; suurematesse linnadesse ehitatakse iseteeninduslikke toiduainete kauplusi müügisaali pinnaga 200—300 m², kusjuures iseteenindamise arvele langeva käibe osatähtsus jaekäibes üldiselt kiiresti suureneb. Poolas on iseteeninduslikke toiduainete kauplusi mitmeti uuritud ja jõutud muuseas järeldusele, et üleminekul iseteenindamisele suurenes käive müügisaalis järgmiselt:

- a) saal põrandapinnaga 50—80 m² andis käibe kasvu 20—50%;
- b) saal põrandapinnaga 80—100 m² andis kasvu 50—100%;
- c) suurim efekt saavutati pindalalt üle 100 m² müügisaali puhul.

Jättes kõrvale käibe kasvu iseloomustavad näitajad kui vaieldavad (sest võime küsida — kelle või mille arvel see kasv toimus), võime ka siit välja lugeda teatud miinimumi vahemikus 50—80 m², kusjuures optimaalseks võib arvata pindala suurusega vähemalt 100 m².

Meil, Nõukogude Liidus, on töö iseteeninduslike toiduainetekaupluste tüüpprojektide koostamisel praegu veel lõpetamata, kuid teatud kindlaid lähtealuseid vajalike pindalade arvutamiseks ning ruumide planeerimiseks on juba olemas. Nii on välja töötatud iseteeninduslike toiduainetekaupluste tüüpsuurused tabelis 1 (lk. 153) näidatud andmetega. Nendest väiksemad, nn. keskmise suurusega tüübid, mis on kohandatavad Eesti NSV linnadele, on ette nähtud kasutada järgmiselt:

a) keskmise suurusega tüübid T-7 (segakauplus juurviljata) ja T-12 (universaalse sortimendiga toiduainetekauplus) on ette nähtud tarbijate komplektse nõudmise rahuldamiseks. Need paiknevad linnarajoonides, kus toiduainete kaupluste spetsialiseeritud võrk on nõrgalt arenenud. Sobivad linnade äärerajoonidele ja töölisasulatele;

b) tüübid T-7 ja T-12 ehitatakse kas elumajade esimestele korrustele või madala hoonestusega linnaosades iseseisvate kauplusehoonetena;

c) tüüp T-7 teenindab rajooni elanike arvuga 4—5 tuhat, tüüp T-12 rajooni suurusega 6—7 tuhat ja T-18 — piirkonda elanike arvuga 8—10 tuhat;

d) tüübid B-6 ja B-8 (bakaal-gastronoomia) on oma iseloo-

Iseteeninduslike toiduainetekaupluste tüüpsuursus³

Jrk. nr.	Tüübi märk	Töökohtade arv			Pindala m ²			
		kontrolör- kassa- pidaja	letimüüja	müüjate tinglik arv	müügisaal	kaupade hoiu- ja töötlemis- ruumid	admi- nistratiiv- jn. ruumid	Kokku
1	Toiduainete segakaup- lus (juurviljata) T-7	2	2	7	120	100	20	240
2	Universaalne toiduai- nete kpl. T-12	4	2	12	210	185	35	430
3	Universaalne toiduai- nete kpl. T-18	6	3	18	320	280	50	650
4	Universaalne toiduai- nete kpl. T-24	8	3	24	400	350	70	820
5	Universaalne toiduai- nete kpl. T-32	12	2	32	540	400	90	1030
6	Bakaal-gastronoomia kpl. B-6	2	1	6	100	90	20	210
7	Bakaal-gastronoomia kpl. B-8	3	1	8	150	135	25	310
8	Bakaal-gastronoomia kpl. B-14	5	2	14	210	185	35	430
9	Bakaal-gastronoomia kpl. B-18	7	2	18	320	280	50	650
10	Gastronoomia kpl. G-24	5	12	24	380	345	75	800
11	Gastronoomia kpl. G-32	7	16	32	500	400	100	1000
12	Gastronoomia kpl. G-48	10	24	48	750	700	150	1600
13	Gastronoomia kpl. G-64	14	32	64	1000	800	200	2000

³ И. А. Иванов, Продовольственные магазины самообслуживания. Москва 1961, И. Н. Бергер, В. И. Ива-
ницкий, Организация торговой сети в городах. Москва 1963.

mult kombineeritud kauplused, millesse täiendava sortimendina kuuluvad leib-sai, kondiitrisaadused, piim ja piimasaadused, viinad-veinid ja puuvili. Need kauplused ehitatakse kõrgema hoonestusega linnarajoonidesse ja suurtesse töölisasulatesse (elumajade esimestele korrustele), kus toidukaupade alal on spetsialiseeritud võrk välja arendatud või kuulub väljaarendamisele. Teenindatavate elanike arv mõlematel kauplusetüüpidel on 5—6 tuhat.

Suuremad kauplusetüübid meid otseselt ei huvita, sest Eesti NSV tingimustes peaksid nendel olema liiga suured tegevusraadiused. Ühtlasi tuleb avaldada kahtlust mõne tüübi otstarbekuses üldse. Näiteks tüüp G-64 on ette nähtud 80—100-tuhandelise elanikkonnaga piirkonna teenindamiseks. Ka NSV Liidu suurlinnade tingimustes tähendaks see vägagi suurt tegevusraadiust, teiste sõnadega — tarbijaskonnast eemaldumist, gigantomaaniat. Selline järeldus tuleneb meie suurlinnade praegusest ja tulevikukski planeeritud hoonestusest.

Toiduainete spetsialiseeritud ja segakaupluste väiksemad tüübid iseteenindamise vormiga on praegu veel lõplikult otsustamata. Need aga Eesti NSV Kaubandusministeeriumi süsteemi eriti huvitaksid. Siin ju selguks piir, mis ligikaudu määraks iseteenindusliku vormi rakendamise otstarbekuse alguse ja ühtlasi ka iseteenindusliku müügisaali minimaalse suuruse.

Küsimuse lahendamiseks meenutame kõigepealt endise NSV Liidu Kaubandusministeeriumi 16. VII 1957. a. käskkirja nr. 0247. Selles öeldakse muu hulgas, et iseteeninduslike kaupluste planeerimisel tuleb kontrolör-kassapidajate ja müüjatega kaupluste töökohtade vahekord arvestada järgmiselt:

a) leiva-kondiitritoodete kaupluses, kus müüakse tükileiba, vastab ühele kontrolör-kassapidaja töökohale 1,5 müüja töökohta; kaaluleiva müümisel on aga vahekord 1:2,5 (mis meid praktiliselt enam ei huvita);

b) muudes toiduainete kauplustes vastab iseteenindusliku kaupluse ühele kontrolör-kassapidaja töökohale tavalist tüüpi kaupluse 2,5 müüja töökohta.

Sellest järeldub, et kõikide toidukaupade osas peale leiva-saia vastab ühe kontrolör-kassapidaja töökoht arvestuslikult 2,5 töökohale letimüügil. Seega tuleks väiksema kaupluse puhul, kus oleks ainult üks kontrolör-kassapidaja töökoht, viimane vastandada kolmele müüjakohale. Edasi peame arvestama seda, et praegusel ajal me ei saa veel täielikult välistada letimüüki, sest kaalukaupade realiseerimine endises korras on kohati paratamatu. Niisiis peaks ühele kontrolör-kassapidaja töökohale lisanduma — olenevalt vajadusest — kas üks või kaks müüja töökohta, mis kokku annaks arvestuslikult 4 või 5 müüja töökohta. Järelikult võiks toiduainete segakaupluse muuta iseteeninduslikuks juhul, kui selles töötas või töötaks vahetuses vähemalt 4 müüjat. Võib aga öelda

isegi nii: iseteenindamist saab organiseerida ka sellises toiduainete segakaupluses, kus on ainult üks töötaja — müüja. Seda tõestavad ETKV Liidu kogemused (näit. Kilingi-Nõmme TK-s jt.) On ainult vaja head pealehakkamist, tahet, küllaldase suurusega müügisaali väljapanekuteks ja korralikku ostjaskonda.

Veidi erinevalt tuleb kaalutleda spetsialiseeritud kaupluste puhul. Siin on lähtekohaks kõigepealt põhimõte, et spetsialiseerimine toidukaupade jaekaubanduses pole nõudmise komplektse iseloomu tõttu üldse otstarbekas. Meil on spetsialiseerimist küll omal ajal arendatud, kuid ebaõigesti, ja praegu sügavamalt spetsialiseerimist, mis kohati veel esineb, saab õigustada ainult materiaalse baasiga — väikeste ja killustatud müügisaalide ning laoruumidega. Olemasolev spetsialiseeritud jaevõrk on üldiselt väike, töökohtade arvuga 1—2, mis ei küüni kontrolör-kassapidaja töökohtaks vajaliku normini. Järelikult pole neid otstarbekas iseteenindamisele üle viia. Kõne alla tuleb ainult selline variant, et kontrolör-kassapidaja teostab ise letimüüki, mistõttu poleks vaja eraldi müüjat. Kuid ka siin peab majanduslikest kaalutlustest lähtudes asuma seisukohale, et kontrolör-kassapidaja asendaks vähemalt kolme, mitte aga 1—2 müüjat. Peame ju arvestama kontrolöri olemasolu müügisaalis (kellela praegu veel üldiselt — üksikute eranditega — läbi ei saa) ja pakkijat, s. o. kokku kolm töötajat.

Nii tuleb asuda seisukohale, et 1) toiduainete kaupluste spetsialiseerimist meie põhimõtteliselt edasi ei arenda (erandiks on juurvili), vaid vastupidi — uute segatüüpi kaupluste avamisega koondame; 2) olemasolevaid spetsialiseeritud kauplusi viime üle iseteenindamisele ainult juhul, kui vahetuses töötab vähemalt kolm müüjat; 3) võib avada ka ühe kontrolör-kassapidajaga ja müüjaga, piiratud sortimendiga toiduainete segakauplusi ehk nn. kombineeritud kauplusi, kusjuures kontrolör-kassapidaja teostaks ka letimüüki ja asendaks kokku vähemalt kolme müüjat.

Seega oleme väiksemate segakaupluste ja spetsialiseeritud kaupluste üleviimisega iseteenindamisele teinud vigu, mis tuleb parandada. Eriti kehtib öeldu mõnede iseteeninduslike piima- ja juurviljakaupluste suhtes. Tõsi küll, meil on iseteeninduslikke juurviljakauplusi, kus kontrolöri töökohast on osatud loobuda. Selliseks näiteks tooksime Tallinna Puu- ja Kõõgilja Kaubastu iseteenindusliku kaupluse Narva maanteel, kus kaalukaupu müüakse iseteeninduslikult, purgikaupu aga letimüügiga. Kuid võime kohe küsida — kas selline iseteenindamine on õige? Kõigepealt on see ju pea peale pööratud iseteenindamine. Teiseks on «kontrolör-kassapidaja» õieti müüja, kelle töökoht on lahtine (tarbija saab ise minna kauba juurde) ja sealjuures väga halvasti organiseeritud töökoht, müügiprotsess aga on müüjale tehtud vägagi mugavaks.

Iseteenindusliku kaupluse nime ei vääri ka sellised piimakauplused, kus letimüügi korras realiseeritakse 80—95%, iseteenindamise korras ainult 5—20% kaubast, eeskätt pudelipiima (selle eest

tasutakse leti taga asuvale müüjale) Õeldu ei tähenda muidugi niisuguse väga piiratud iseteenindamise hukkamõistu — on hea, kui iseteenindamise arendamiseks ja rakendamiseks kasutatakse ka väiksemaid võimalusi ja reserve. See ju ikkagi kergendab müüja tööd ja kiirendab müügirotsessi, säästab vahest ostjagi aega ning parandab teenindamist, ent statistilises arvestuses oleks ülespuhutud. On ju olemas kaupluse või osakonna käibes teatud orienteeruv alammäär, millest alates võime rääkida iseteenindamisest. Seda asjaolu peaksid kaubandusorganisatsioonid iseteenindamise juurutamise aruandeid koostades silmas pidama.

Erilises seisukorras iseteenindamise organiseerimise osas on leivakauplused. Kahe töökohaga leivakauplusi võiks üle viia iseteenindamisele, sest iseteenindamise puhul jätkuks ka kahest töötajast vahetuses — kontrolör-kassapidajast ja laotöölisest — juhul, kui kaupluse sortimendis on ainult leib-sai. Tööjõus ei oleks küll säästu, kuid ka mitte suurenemist. Siin aga peame meenutama, et leiva realiseerimises töötame plaanilise kahjumiga. Järelikult, kui tahame leivakauplusele iseteenindamise puhul garanteerida rentaablu, peame laiendama selle sortimenti vähemalt kondiitritoodetega, isegi mõne muu kaubarühmaga, mis kindlustaks kauplusele küllaldase käibe ja kulusid katva realiseeritud hinnalisandi. Sel juhul peab iseteeninduslikus leivakaupluses olema vähemalt neli töötajat: üks kontrolör-kassapidaja, üks kontrolör ja üks laotööline või (mis otstarbekam) kaks kontrolöri-kassapidajat ja üks laotööline; neljas oleks sektsiooni (osakonna) juhataja ehk brigadir (kõik arvestatud ühes vahetuses). Nii jõuame järeldusele, et tavalist tüüpi leivakauplust on praktiline iseteenindamisele üle viia ainult siis, kui selles on vahetuses tööl vähemalt kolm müüjat. Lähtudes leiva hinnaelementidest, samuti nõudmise iseloomust, tuleb see kaubarühm võimalikult lülitada iseteeninduslike toiduainete-segakaupluste ja kombineeritud kaupluste sortimenti. Kohati veel vajalikes väikestes müügipunktides tuleb säilitada ühe töökohaga letimüüki.

Jõudnud selgusele väiksemate iseteeninduslike kaupluste tinglikes müüjate töökohtades (arvestusühikuis väljendatuna), saab hakata otsima vastust küsimusele, kui suur vähemalt peaks olema müügisaal.

Ühe kontrolör-kassapidaja töökoha kohta arvestatakse 40—45 m² müügisaali (leivakaupluses 25—30 m²)⁴, mis ligikaudu vastab 2,5 müüja töökoha kohta kehtestatud normatiivile tavalist tüüpi kaupluses. Juhul, kui kaupluses on ainult üks kontrolör-kassapidaja töökoht, suurendatakse normatiivi (40—45 m²) 25—30% selleks, et kindlustada kaupade väljapanekule küllaldast pinda. See annab ühe kontrolör-kassapidaja töökoha kohta kokku 55—

---

⁴ ГИПРОТОРГ, Предприятия розничной торговли. Пособие по проектированию, Москва 1962.

60 m².⁵ Iseteeninduslikus kaupluses arvestatakse ühele leti-töökohale 10—15 m² müügisaali pinda. Kui aga tavalises korras müük toimub müügisaali iseteenindamisest kunstlikult eraldatud pinnal (mida meil kahjuks tihti organiseeritakse), tuleb seda normatiivi suurendada vähemalt 20 m²-le. Abiruumidele (vastuvõtu-, hoiu-, pakkimisruumid ja pindalad) arvestame vähemalt 80—90% müügisaali pinnast, kontoriruumidele ja muudele ruumidele — 20 m²

Toodud arvudest lähtudes saame koostada väiksemate iseteeninduskaupluste pindalade tabeli (tabel 2).

Tabelis 2 toodud näitajad müügisaali suuruse kohta on võetud arvestusega, et meil tuleb iseteenindamise organiseerimiseks kasutada olemasolevat puudulikku müügisaalide pinda. Uue iseteenindusliku kaupluse ehitamisel on müügisaal vaja projekteerida 10—20 m² suuremana (sortiment ju laieneb, käive suureneb). Vastavalt suureneks ka abiruumide pindala.

Meie väiksemate iseteeninduslike kaupluste lao- ja kontoriruumid ei vasta tavaliselt kaugeltki tabelis näidatud arvudele, mis muidugi kahjustab töötingimusi ja -tulemusi. Kui laomajanduse ja kontoriruumide osas võiksime endile veel kuidagi lubada silma kinnipigistamist ja leppida olude sunnil halvemaga, siis müügisaalide osas seda teha ei tohiks. Arvestatakse ju ühe kontrolör-kassapidaja töökoha kohta kaupade väljapanekute seadmete rinnet vähemalt 14—16 m, lisaks normaal-laiustega vahekäigud jne. Kitsaks jääb! Seetõttu kannatab kaupade väljapanek ja sortiment, kannatab käive ja tarbijate teenindamise kultuur, kannatab iseteenindusliku kaupluse rentaablus.

Tõsi, iseteenindamist on arendatud lähtudes halbadest võimalustest. Meie esimesed iseteeninduslikud kauplused olid kohati ebaõnnestunud. Nüüd on olukorra parandamise ja nimetatud progressiivse teenindamisvormi intensiivse arendamise aastad. Töötagem vastavalt, kuid suhtugem arusaamisega ka ebaõnnestumistesse: esimesed selletaolised kauplused organiseeriti vajalike kogemusteta, kuid vigadele vaatamata populariseerisid nad iseteenindamist tarbijate hulgas.

Eesti NSV Kaubandusministeerium on väga õigesti võtnud põhimõtteks, et iga uus ja iga rekonstrueeritud kauplus peab avatama ja töötama mingil progressiivsel meetodil. Toiduainete kaupluste suhtes peaks see eelkõige tähendama nende projekteerimist

---

⁵ Berger ja Ivanitski. . loevad toiduainete segakauplustes ja spetsialiseeritud kauplustes müügisaali väiksemaks pindalaks 48 m² ühe kontrolör-kassapidaja töökoha kohta, leivakauplustes — 35 m². (И. Н. Бергер Организация торговой сети в городах. Госторгиздат 1963, 35). Samu norme pooldavad Bogomolova ja Ivanova. (Т. А. Богомолова . . . , Организация и техника торговли продовольственными товарами, Госторгиздат 1963, 27). Serebrjakov fikseerib normatiivina 48—55 m². (Под ред. С. В. Серебрякова, Организация и техника торговли, Москва 1962, 81).

Tabel 2

Väiksemate iseteeninduslike toiduainetekaupluste orienteeruvad
minimaalsuurused

Kaupluse spetsialiseerimise aste	Töökohtade arv			Pindala (m ²)			
	kontrolör-kassapidaja	müüja	müüja (tinglik arv)	müügi-saal	kaupade hoiu- jt. ruumid	adm.-maj. ruumid	kokku
1. Toiduainete segakauplus T-4	1	1	4	70	60	20	150
2. Toiduainete segakauplus T-5	1	2	5	80	70	20	150
3. Toiduainete segakauplus pakendkaupadega T-3	1	—	3	60	50	20	130
4. Leivakauplus (täiendava sortimendiga) L-3	1	—	3	50 (30+20)	30	20	100
5. Juurviljakauplus J-3	1	—	3	60	50	20	130
6. Juurviljakauplus J-4	1	1	4	70	60	20	150

vastavalt iseteenindamisele. Ja tegelikult on seda tehtudki. Kuid ruumide, eeskätt müügisaalide planeerimises on lünki mitte ainult vanadel, vaid ka uutel iseteeninduslikel kauplustel.

2) müügisaalide planeerimine.

Peale suuruse on müügisaali suhtes tähtsad veel mitmed muud tegurid. Kõigepealt saali pikkuse ja laiuse vahekord.

Varem ehitati mitmekorruseliste elumajade esimesele korrusele müügisaale nii, et saali pindala vajalik suurus manööverdati välja pikkuse abil; sügavus oli piiratud 6—7 meetriga. Sellised pikad ja kitsad müügisaalid, mis olid pealegi «sisustatud» võimsa sammaste kolonniga, olid ja on iseteenindamise organiseerimiseks ebasobivad: ülevaadet segaksid sambad, saarelisi seadmeid on peaaegu võimatu kasutada, seadmete rinne jääb lühikeks jne. Sellest tulenevalt ei saa nii mõndagi küllaltki suurt ja uut müügisaali kasutada edukamalt muuks kui müügiks tavaliises korras (kauplus «Tartu» Tallinnas, kauplus «Tartu» Tartus jt.). Selletaolistest müügisaalidest on siiski õnnestunumaiks kaupluse «Tallinn» omad, ühes neist on organiseeritud iseteenindamine.

See iseteenindamise arendamise tõke on nüüd enam-vähem kõrvaldatud, sest uued projektid näevad ette müügisaalide ehitamist kommunaalhoonete esimestele korrustele läbimise printsiibil (tänavaseinast hooviseinani). Näiteiks tooksime uued iseteeninduslikud kauplused «Paide» ja «Hiiumäe» Tallinnas ja Kohtla-Järve iseteenindusliku kaupluse sotsialistlikus linnaosas. Nii on uutele müügisaalidele antud seadmete ratsionaalseks paigutamiseks vajalik sügavus, kindlustatud (kuid mitte alati) normaalne loomulik valgustus, võimaldatud õigesti lahendada ostjate liikumise organiseerimise, kontrolör-kassapidajate töökohade paigutamise jt. küsimusi. Müügisaalide planeerimise uue võtte juures on aga kommunaalhoonetes uus häda: varem sai osa laoruumi paigutada müügisaali siseseina taha, mis võimaldas mõningal määral rahuldavalt lahendada kaupade töötlemise ja liikumise keerdküsimusi; nüüd peavad lao- ja muud abiruumid orienteeruma eeskätt keldrikorrusele. Vaatamata nimetatud puudusele tuleb prioriteet igal juhul anda müügisaalile ja seetõttu uut planeerimise võtet lugeda oluliseks iseteeninduslike kaupluste võrgu laiendamist soodustavaks teguriks.

Kõige paremini saab müügisaalidega seotud küsimusi lahendada iseseisvate kauplusehoonete projekteerimise ja ehitamisega. Kõik olulisemad ruumid on võimalik paigutada ühele tasapinnale ning seega luua soodsad lähtealused ruumide omavaheliste seoste kujundamiseks.

Kasutada tuleb muidugi mõlemaid kaupluseruumide soetamise allikaid, kuid valikuvõimalusel on vaja eelistada iseseisvate kauplusehoonete ehitamist. Ja seda üldiselt tehaksegi. Oluline on aga: kas oleks võimalik (otstarbekas see on) eraldada kaubandus-

ministeeriumile ja linnade täitevkomiteedele iseseisvate kauplusehoonete ehitamiseks senisest suuremaid summasid?

Uute iseteeninduslike kaupluste ruumide analüüsimisse sügavamalt laskumata peab siiski tegema paar märget.

Esiteks — tendents isoleerida iseteeninduslikku müügisaali letisaalidest ehk teiste sõnadega tendents kõrvaldada vajalikku letirinnet iseteeninduslikust saalist eraldi saalidesse. Teame küll, miks seda tavaliselt tehakse (sotsialistliku omandi kaitset puudutame ligemalt hiljem), kuid kas see on õige lahendus? Tarbijate liigne umbusaldamine pidurdab ju siin nende teenindamise kultuuri arendamist. Tõepoolest! Meist vist igaüks eelistaks näiteks Tallinna kauplustes «Tallinn» ja «Kalev»⁶ letimüüki kõigis müügisaalides, kui ainult ei oleks vaja manööverdada ühest müügisaalist teise tänava kaudu (sortimendist ja muudest teguritest esialgu rääkimata). Jääb mulje sellisest planeerimise stiilist: iseteenindamine peab olema, planeerime siis saalikesse kuskile isoleeritult, õige kauplemise aga organiseerime sinna.

Meie nõukogude kaubanduse uuemad ja paremad projektid, mis näevad ette iseteenindamist ühises müügisaalis koos letimüügiga, ei leia järelikult küllaldast tähelepanu; vastav nõukogude ja välismaine kirjandus osutub ignoreerituks.

Mõnes jaekaubandusorganisatsioonis esinev tendents isoleerida on omane mitte ainult uutele kauplustele kommunaalhooneis, vaid ka iseseisvais kauplusehooneis. Ja seda ajal, mil me kaubanduses rajame materiaalselt baasi kommunismile üleminekuks.

Lisame: nimetatud suund on ohtlik veel seetõttu, et selle järgi on toimunud, toimub ja planeeritakse koguni iseteeninduslike kaupluste ümberehitamisi, s. o. kulutatakse raha iseteenindamise kahjustamiseks. Samuti vähendab see tugevasti tarbijate lugupidamist iseteenindamise vormi vastu.

Peab arvama, et meie kaubandusministeeriumil tuleks selles suhtes tõsiselt jälgida ehitustegevust.

Teine märges seoses kaupluseprojektidega puudutaks otseselt linnade täitevkomiteesid või nende kaubandusvalitsusi uute kaupluseprojektide läbivaatamise ja kinnitamise osas. Nimelt tundub, et siin jääb kohati puudu vastutustundest ja valvsusest. On lastud mööda võimalusi vajalike kaupluseruumide projekteerimise nõudmiseks, on aga lastud ka ehitada kaupluseruume, millest ei taha õieti rääkidagi (näit. iseteeninduslik leiva- ja kondiitritoodete kauplus nr 35 Tartus Vanemuise tänava keldrikorrusel)

Iseteeninduslike toiduainetekaupluste müügisaalide kujundus on uute kaupluste juures harilikult juba laitmatu. Kaubanduslikele ettevõtetele spetsialiseerunud arhitektid ja kunstnikud on selles suhtes teinud kvalitatiivse nihke paremusele.

---

⁶ «Kalevis» on nüüd iseteeninduslik osakond, mis alustas tegevust uue kaupluse avamisel 1963. a., likvideeritud.

Seadmete paigutuses müügisaalides võib üldiselt täheldada läbimõeldust. Kohati võib siiski märgata kitsaid seadmetevahelisi kaugusi, mis takistavad ostjate normaalset liikumist. See on aga vabandatav saalipinna piiratusega. Piirdeaiad, mis omal ajal kippusid reguleerima ostjate liikumist iseteeninduslikul pinnal, on ebaotstarbekatena kadunud või kadumas. Kahjuks on neid siгинud teises variandis — iseteenindusliku pinna eraldamiseks teeninduslikust pinnast.

Ostjate liikumise reguleerimiseks kassade juures, samuti siirdumisel ühest saalist või saali osast teise kasutatakse edukalt ka turnikeesid. Iseküsimus on muidugi see, kuivõrd õigustatuks saab mõnel juhul sellist liikumist lugeda.

Kassakabiinide asukohad iseteeninduslikes kauplustes on tehtud tähelepanekute põhjal valitud harilikult õigesti. Kontrolör-kassapidajad saavad nendes töötada näoga müügisaali poole. Kabiinide kõrgused põrandast vastavad tavaliselt nõuetele. Kohati kiusab ruumipuudus. Mõnes kohas võib näha, et spetsiaalne kassakabiin on kas kauplusest eemaldatud või seisab koguni kasutult keset saali (nagu neid omal ajal järelemõtlematult asetati) ja asemele on võetud letti meenutav töölaud. Selline spetsiaalseid kassakabiine hülgev tendents tuleneb otseselt kontrolör-kassapidajale antud müüjafunktsioonidest, mis tingivad nimetatud töötaja töökoha organiseerimise letimüügi põhimõttel. Sellega seoses esineb müügisaali planeerimises kaks olulisemat puudust: a) kontrolör-kassapidaja töökoht ei vasta lõpuks ei ühele ega teisele nõuetegrupile; b) kassaoperatsioone eelistatakse sooritada kassaaparaatideta («raiskavad letil ruumi»)

Kandekottide hoiulevõtmise ja kaupluse korvide või võrkude väljaandmise töökohti on olemas, kuid õnneks mitte igas iseteeninduslikus kaupluses.

III. Kaupade sortiment

1. Sortimendi laius. Kaupade realiseerimine iseteeninduslikult eeldab tüki- ja pakendkaupade olemasolu. Müügi-protsessi käigus töödeldavad kaalukaubad lähevad realiseerimisele teenindusleti kaudu ega kuulu iseteeninduslikku käibesse.

On pikematagi selge, et iseteenindusliku kaupluse tegevuse aluseks ja selle edukuse tähtsaimaks tingimuseks tuleb lugeda pakendkaupu, nende laialdast sortimenti. Seetõttu peab iseteenindamise arendamisel pakendkaupade (ja nendega identsete tüki-kaupade) sortiment ja selle laiendamine ning täiustamine kaupluse spetsialiseerimise astme raames olema pidevalt kaubandustöötajate tähelepanu keskpunktis.

Pakendkaupu saab iseteenindusliku kaupluse müügisaal teatavasti kolmest allikast: a) tööstuselt tööstuslikus pakendis; b) paki-

tult kaubandussfääri hulgi- või jaeorganisatsioonides tsentraliseeritud korras; c) pakkimisega kohapeal kaupluse abiruumides. Juba üksnes tööviljakuse ja kulude seisukohast lähtudes on eelistatavamaks vormiks kaupade pakkimine jaemüügiks tootmissfääris. Kuigi selles osas võib märkida rõõmustavat progressi, jääb tööstus ikkagi veel iseteenindamise (ja mitte ainult selle) ees suureks võlglasteks. Peab lootma, et kesksed organid edaspidi veelgi energilisemalt võitlevad kaubanduse pretensioonide rahuldamise eest pakendkaupade tootmise laiendamise alal.

Kuid ainult tööstuse abile kaubandus siin oma plaane ei raja. Tuleb kasutada ja kasutataksegi teisi — kuigi märksa vähem ökonoomseid — pakendkaupade hankimise allikaid. Häda sunnib, ehkki need pole rahvamajanduslikult kõige paremad abinõud ning lahendused.

Kaalukaupade eelnevat valmiskaalumist ja -pakkimist on Eesti NSV Kaubandusministeeriumi süsteemi jaekaubandusorganisatsioonid kohati püüdnud arendada endi raames tsentraliseeritult — organisatsiooni kauba- (väikehulgi-) baasi juures. Selles suhtes on juba pikemat aega eesrindlaseks Tallinna Toidukaubastu. Kuid see abinõu iseteeninduslike kaupluste vastavaid probleeme veel ei lahenda, sest esiteks on kaubandusorganisatsiooni piires tsentraliseeritud pakkimisest hõlmatud suhteliselt väike kaupade ring (mõningad puistekaubad, kartul), teiseks ei jõuta alati nimetatutegi osas küllaldaselt varustada iseteenindamist, rääkimata kogu jaevõrgust. Edaspidi asi mõningal määral loodetavasti paraneb, vähemalt sunnib olukord selles suunas töötama. Üks on aga pike-mata selge: tööstuse seni täitmata funktsioone jaekaubandusorganisatsioonid kaupade fassimise osas sajaprotsendiliselt oma ladudele tulevikuski planeerida ei saa — see oleks rahvamajanduslikult ebapraktiline (madal tööviljakus, materiaalsete vahendite killustatus jne.) ja seoks jaekaubandusorganisatsioonide keskusi liigselt tootmis- kui kõrvalfunktsioonidega.

Käesoleval ajal kasutavad iseteeninduslikud kauplused võrdlemisi laialt ja suurenevas ulatuses fassimist kohapeal. Sellele vaatamata jätab asi siingi soovida. Peamised puudused oleksid üldistatult järgmised:

a) tihti puuduvad kauplustele selleks tööks küllaldased ning sobivad pindalad ja ruumid, mis kahjustab töötingimusi, halvendab tulemusi;

b) kohati jääb puudu kauplustetöötajate initsiatiivist, ettevõtlikkusest ja organiseerimisoskusest;

c) fassimisele eraldatud tööjõudu ei kasutata alati kõige ratsionaalsemalt; esineb palju loidu ja juhuslikku nokitsemist;

d) valmiskaalutud ja -pakitud kaubakogustes ei ole kaalus küllaldast varieerumist; eriti kondiitritoodetes oleks aga vägagi vajalik suhtuda tõsisemalt väiksemakaaluliste pakendite valmistamisesse;

e) mõnede kaalukaupade (vorstid, suitsukalad, pestud ja pesemata juurvili, puuviljad, marjad, heeringas, kerajuust jt.) fassimisisele pööratakse veel vähe tähelepanu või ei tehta seda üldse;

f) kohati on takistuseks pakkematerjalide vähesus, eriti plastmasskottide osas; ei toodeta ega kasutata korvikesi;

g) ei pöörata tähelepanu kaupade pakkimisele koguses, mis kindlustaks arvlemist lihtsustava «ümmarguse» hinna.

Puudused iseteeninduslike kaupluste sortimendis tulenevad kahjuks mitte ainult pakkimisest, vaid tihti ka ükskõiksest suhtumisest sortimendi kujundamisesse, kaupade hankimisesse üldse. Nii on tavaliseks nähteks, et sama spetsialiseerimise astmega iseteeninduslike kaupluste või kaupluseosakondade tegelikus sortimendis on suuri omavahelisi erinevusi (näiteks ühel on 2—3 nimetust õlut, teisel ainult üks jne.) Tõsi küll, kehtestatud sortimendi miinimumi nõudeid üldiselt küll täidetakse (ja tuntakse sellest rahuldust, isegi uhkust), kuid miinimum on ju teiste sõnadega kaubagruppide ja -nimetuste nõutav madalaim määr, millest võimalikult rohkema pakkumine tarbijatele peab olema iga kaupluse-töötaja esmaseks püüdeks.

Kalkulatsioonid kõnelevad, et näiteks keskmise suurusega toiduainete-segakauplustel (tüübid T-7 ja T-12) peaks kaubagruppides olema nimetusi minimaalselt järgmiselt: bakaalkaup 60—80; leiba-saia 30—40; kondiitritooteid 80—100; lihagastronomiast 25—30; kalagastronomiast 25—35; piima- ja piimasaaduste rühmast 40—55; liha 5—10; kala ja heeringat 10—15; juur- ja puuvilja 15—40; alkohoolseid ja karastusjooke 40—80. Nendele lisaks võib sortimendis olla mitmesuguseid majapidamistarbeid — seepe ja muid puhastusvahendeid, isegi selliseid kaupu nagu purgiavajad ja teisi väiksemaid tööstuskaupade hulka kuuluvaid köögitarbeid. Näiteks rahvademokraatiamaade iseteeninduslikkudes toiduainetekauplustes on taolistele kaasuva, isegi komplektse nõudmisega tööstuskaupadele pööratud vägagi suurt tähelepanu. Meilgi oleks aeg sellele mõelda. Samuti pole meie iseteeninduslikes kauplustes siiani jälgegi nurgakestest kohvi ja teega ning sinna juure kuuluvate kaupadega.

Iseteeninduslikul toiduainete-segakauplusel peaks olema kerge moodustada iseteenindamisega ja teenindamisega leti osas kokku sortimendi, mis ulatuks umbes 350—500 nimetuseni. Nendest vähemalt pooled kuuluksid iseteeninduslikku ossa. Meil on viimase nomenklatuuris aga tavaliselt 100—150, harva paarsada nimetust.

Veelgi teravamalt puutuvad lüngad sortimendis silma iseteeninduslikes spetsialiseeritud kauplustes. Nii ei paku piimakauplused tavaliselt iseteeninduslikult midagi peale pudelipiima. Juurvilkakaupluste sortiment on tihti liiga kitsas ja lünklik, mis sunnib perenaisi eelistama kolhoositurge. Iga päev nõutavad kaubad ei ole pidevalt müügil.

Lüngad sortimendis kohustavad iseteeninduslikke kauplusi

senisest märksa tõsisemale tööle. Vastava töö otsustavale parandamisele peab kaasa aitama kaubandusorganisatsiooni keskuse juhtiva ja kontrolliva osa, samuti nõudlikkuse järsk suurenemine.

2. Kaupade paigutus. Nagu märgitud, jaguneb iseteenindusliku kaupluse kogu sortiment kahte põhiossa vastavalt sellele, kas kaup kuulub realiseerimisele iseteenindamise või teenindamise korras. Iseteenindusliku kaupluse kogu sortiment peaks olema koondunud ühte ühisesse müügisaali. See on vajalik 1) tarbija kaupluses liikumise ratsionaliseerimiseks ja 2) kaupadest parema valiku ja ülevaate võimaldamiseks. Nende põhimõtete vastu eksitakse kahjuks massiliselt.

Seoses kaupluse planeerimisega osutasime tähelepanu tendentsile eraldada iseteenindusliku osa teeninduslikust. Juhul, kui kauplus on väga suur ega ole ehituslikult praktiline planeerida ühte ühist müügisaali, võiks ju sellega kuidagi leppida, kuid teatavasti domineerib just kindel isoleerimise eesmärk. Sellest tuleneb ka kaubarühmade ja teenindamisvormide eraldamine koos ostjate liikumise skeemide keerukaks muutmisega. Nimetatud negatiivsusele kaasub tihti veel meie poolt vihjatud teine puudus, nimelt halb ülevaade kaubarühmast. Teatavasti on ju tähtsamad kaubad, s. o. enamik toidukaupade rühmi, oma koostiselt sellised, et osa realiseeritakse tüki- ja pakendkaupadena, osa aga kaalu(möödu-)kaupadena. Järelikult, kui kaubarühm on kahe teenindamisvormi vahel killustatud selliselt, et rühmasisese sortimendi nimetused on eraldatud müügisaalides, raskendab see tarbijal ülevaate saamist kaupadest, halvendab tema ostuplaanide kujunemist ja nende realiseerimist. Nii peaksid kaubad asuma ühises müügisaalis. Vastasel juhul ei tarvitse imestuda tarbijate keskel levineva arvamuse üle, et tavalises toiduainete segakaupluses olevat ostude sooritamine mugavam. Sisult samaväärne eri ruumidest tingitud olukorraga on iseteeninduslike ja teeninduslike kaupade barjääridega isoleerimine ühises müügisaalis.

Paralleelselt ühe kaubarühma killustamisega isoleeritud pindaladele esineb kaupade paigutuses veel teine väga oluline puudus — paralleelism. Nimelt on meie kaubandusministeeriumi süsteemi kaupluste iseteenindamise praktikasse siginenud intensiivselt juurduv komme paigutada isegi tööstuslikus pakendis olevat iseteenindusliku osakonna kaupa ka teise müügisaali — teeninduslikku osakonda. Rohkesti esineb sellist nähet kondiitritoodete, kuid ka teiste kaubarühmade puhul (mitmesugused konservid, pudelipiim, pakivõi (mitte paki- ja kaaluvõi) jne.). Põhjendus on olemas — seda tehtavat tarbija huvides. Õige. Sest tarbija saab kaalukaupu ostes samast ka pakendkaupu. Kuid milleks ja kuidas me siis iseteenindamist üldse organiseerime ja arendame, kui sortimendiga niimoodi vigurdame? Jõuame jällegi järeldusele, et eesmärgiks on ainult nimi, kõrgemalt poolt antud korralduse kuidagi moodi täitmine. Ja kurdame, et iseteenindamine pole tasuv,

et iseteenindamine ei kindlusta käibeplaani täitmist. Sortimendi selline jaotamine näiteks Tallinna Toidukaubastu iseteenindusliku osakonnaga toiduainetekauplustes soodustabki omalt poolt — muude tegurite kõrval — nähet, mida võib nagu reeglina tähele panna: 80—135 m² suuruses iseteeninduslikus müügisaalis jalutab kahe-kolme kauplustöötaja valve all paar-kolm kodanikku (kõik ju polegi ostjad), samal ajal tungleb kohati märksa väiksemas teeninduslikus saalis 30—40 tarbijat. Iseteeninduslikul saalil võetakse töö käest ära ja väidetakse siis kahetsevalt, et iseteeninduslik saal olevat liiga suur (näit. Tallinna Toidukaubastu kaupluse «Tallinn» juhtkond)

Sortimendi kujundamisel ja paigutamisel ei tohi mingil juhul lubada, et iseteenindamise arendamise ja tarbijate huvid oleksid vastuolus. Need peavad moodustama tugeva orgaanilise ühtsuse.

Mõningaid pretensioone tuleb esitada ka sortimendi iseteeninduslikule pinnale paigutamise suhtes.

Teatavasti on praktikas välja kujunenud mõningaid kaupade ratsionaalse paigutamise printsiipe, mida iseteeninduslikud kauplused põhiliselt tunnevad ja enamikul juhtudel tegelikult kasutavadki. Nii on kaubad tavaliselt:

a) rühmitunud teatud kindlate tunnuste järgi (tootmislik, otstarve, naabrus, hoiurežiim jt.),

b) alatises kindlas asukohas,

c) valinud sobivad seadmed,

d) paigutatud hästi nähtavalt, vahedega eraldatult,

e) asetatud nii, et sagedamini (massilisemalt) nõutavad kaubad on ladude suhtes eelistatud asukohas,

f) pandud riiulitele asetuses, mis üksikute kaupade võtmisel oma väljapaneku esteetilisust ei kaota, jne.

Väiksemad hälbed selletaolistest printsiipidest pole teravad. Olulisemateks puudusteks tuleb lugeda lünki kaupade paigutamises vastavalt sotsialistliku omandi kaitse printsiibile. Kuigi sotsialistliku omandi kaitsel peatume hiljem ligemalt, peab praegu kaupade paigutamise aspektist lähtudes seda puudutama. Nimelt on üldiselt õigesti rakendatud põhimõtet, et mida väiksem ja hinnalisem on üks või teine kaup, seda kauplustöötajatele silmapaistvamasse kohta tuleb see paigutada. Kuid siin esineb ilmseid liialdusi, ostjate liigset umbusaldamist. Sellega on ka seletatav kaupade koondumine, kuhjumine teenindusleti juurde (kui see on iseteeninduslikus saalis olemas) või kontrolör-kassapidaja kõrvale ja selja taha. Päris mitmes iseteeninduslikus kaupluses on esinenud selletaoline «evolutsioon»: algul olid viina-likööri-pudelid kontrolör-kassapidaja töökohale vastasseinas hästi nähtaval kohal riiulil, sealt liikusid need nimetatud töökoha kõrvale ja kolmanda etapina edasi selja taha riiulile. Samal põhjusel on piimapudelid nihkunud kaugemalt müügisaalist leti naabrusse, kuni isevõtmine asendus iseteenindamise sildi all iseandmisega. Edasi

on osalt sotsialistliku omandi kaitsmise nimel toimunud meile juba tuntud sortimendi parallelismi juurutamist ja lõpuks on sama sildi varjus mõned artiklid iseteeninduslikust saalist hoopis kadunud.

Teiseks olulisemaks puuduseks kaupade paigutamisel peab lugema kohati mitteküllaldaste varude olemasolu müügisaalis tööpäeva alguseks või pärast kaupade kauplusesse saabumist. Osalt on selle nähte põhjuseks ruumikitsikus väiksemates müügisaalides (mis, muide, teataval määral mõjutab sortimentigi), kuid kohati ka nagu harjumuseks kujunenud nokitsev tegevus kaupade juurdetoomises. Tulemuseks on tööjõu ebaratsionaalne kasutamine, ostjate põhjendamatu segamine, müügisaali normaalse töörütmi häirimine. Kaupade kauplusesse saabumine, nõudmine ja kaupade iseloom ei võimalda kaugeltki alati alustada tööpäeva täisriiulitega müügisaalis. Tööpäeva jooksul kerkib korduvalt vajadus sinna kaupu juurde suunata. Kuid seda peab katsuma viia miinimumini. Üks olulisemaid abinõusid selleks on müügisaali seadmete õige jaotamine kaupade vahel. Mida suurem on kauba naturaalne käive ruumalas, suhteliselt seda rohkem peab sellele eraldama riulite astmestike pinda. Eriti iseteeninduslikes juurviljakauplustes aga eksitakse tihti selle elementaarse nõude vastu.

IV. Sotsialistliku omandi kaitse

1. Materiaalne vastutus. Iseteeninduslikes kauplustes on üldiselt sisse viidud brigaadiline materiaalne vastutus kui oma olemuselt ja kommunistliku kasvatusel printsiipidest lähtudes kõige sobivam materiaalse vastutuse organiseerimise vorm. Siin puudub aga ühtne stamp, mida lõpuks polegi vaja. Nimelt esineb brigaadilises materiaalses vastutuses variante, mis püüavad kohanduda ühe või teise iseteenindusliku kaupluse konkreetsete ja sealjuures omavahel erinevate töötingimustega. Millised ja kuidas need on, seda vaatleme alljärgnevalt.

Suurem iseteeninduslik kauplus, millel on eraldi müügisaal, eeldab tavaliselt ka eraldi brigaadide loomist. Nii see tegelikult ongi. Sellises kaupluses peaks laomajandus olema spetsialiseerunud kahte ossa: üks varustab iseteeninduslikku, teine teeninduslikku saali. Sellele vastavalt saab lahendada materiaalse vastutuse küsimust ladude ja saalide suhetes. Kui aga ladu varustab ühe ja sama kaubaga mõlemaid müügisaale, nagu tihti esineb, siis peab ladu olema iseseisva materiaalse vastutuse ühik.

Iseteeninduslikul müügisaalil, millel puudub letimüük, võib olla temaga seostatud laoga kas ühine või eraldatud materiaalne vastutus. Ühise materiaalse vastutuse puhul kuuluvad ühtsesse brigaadi nii saalis kui ka laos töötavad isikud. Arvestades asja-

olu, et igapäevase töö käigus on lao ja müügisaali vahel väga tihe side, tuleb eelistada ühist materiaalselt vastutust. Eriti oluline on see juhul, kui laos või selleks eraldatud pindalal või ruumis tuleb ulatuslikult kaupu fassida. Praktikas esineb aga selle variandi kõrval ka teist: müügisaali hõlmab üks ja lao teine brigaad. Seda moodust ei saa heaks kiita juba põhjusel, et nimetatu tingib ulatusliku ja nagu mõttetu töö seoses kaupade üleandmise-vastuvõtmise dokumentidega. Üldise töömahu olulise suurenemisega kaasub ka kaupade laost müügisaali andmise operatiivsuse halvamine, samuti lao- (kaupluse- või osakonna-) juhataja liigne sidumine laoga ning tema muude tööülesannete korraliku täitmise pidurdamine. Praktikas tuuakse sellise killustatud materiaalse vastutuse kaitseks argument, et see võimaldavat paremini teha jooksvaid sisemisi inventuure ainult müügisaali osas. Viimase järele olevat vajadus vägagi sagedane — tihedusega kuni üle kolme päeva. Sotsialistliku omandi kaitse seisukohast lähtudes tundub see olevat kaalukas argument, sest nii saab töepoolest suhteliselt märksa lühema ajaga, märksa kiiremini ja väiksema vaevaga kontrollida ja üle lugeda kaupu iseteeninduslikus müügisaalis. Tegelikult pole siin siiski tegemist niivõrd ostjate kontrollimisega, kuivõrd usaldamatusega brigadi vahetuste vahel. See negatiivne nähe põhjustabki töö organiseerimises muide ka teisi negatiivseid, isegi lubamatuid nähteid: vahetuse pikki tööpäevi valvekauplustes ja vahetuse asendamist teisega üle mitme päeva. Märgitud kahele põhjusele saab lisada veel kolmanda, s. o. kauplusejuhatajate suurema palga kindlustamise. Teatavasti on ju üldine kord nii, et kui kauplusejuhataja on kaupade eest materiaalselt vastutav, siis on tal õigus saada 20% suuremat palka. Ja nii võtabki juhataja koos asetäitjaga lao oma isiklikku hoolde.

Kontroll tarbijate üle peab olema teistsugune, operatiivne. Järeelkontroll palju enam ei paranda. Seega pole antud mõttes killustatud brigadilisel materiaalsel vastutusel olulist kaalu. Usaldamatus brigadi liikmete vahel kõneleb kasvatustöö ja kaadri valiku nõrkustest, mis tuleb kõrvaldada. Teisiti lahendatavad (kasvõi palgasüsteemi täiendamisega iseteeninduslike kaupluste kasuks) on kauplusejuhatajate materiaalsed huvid. Igatahes — kas põhjused on täielikult kõrvaldatud või mitte, kuid materiaalse vastutuse killustamine kaupluse müügisaali ja lao vahel tuleks likvideerida.

Iseteenindusliku müügisaali ja ainult seda teenindava lao ühise brigadilise materiaalse vastutuse puhul kerkib veel üks oluline küsimus: kas laotöölisi liita brigaadiga või mitte. Mõlemad lahendusi võime praktikas kohata. Ühel juhul nad jäetakse vastutusest vabaks põhjendusega, et nende palk on väike (see-eest otsivad brigadi liikmed laotööliste kandekotid töölt lahkumisel läbi). Teisel juhul solidaarsuse, kollektiivsuse, vastutus- ja

kohusetunde kasvatamiseks tõmmatakse nad kaasa materiaalse vastutuse brigaadi. Ja seda teist moodust tulebki lugeda õigeks.

Iseteeninduslikus müügisaalis, kus on ka teeninduslett, esineb samuti kaks brigaadilise materiaalse vastutuse varianti. Juhul, kui lett kuulub iseteenindusliku pinna juurde, võtavad müüjad koos teiste töötajatega tavaliselt osa brigaadilisest vastutusest. Selle variandi juures ei tegele müüja rahaga; ostja maksab kogu kauba eest kontrolör-kassapidajale. Nii on õige: müüja võtab osa ostjate jälgimisest ja teiseks ei tarvitse tal teatud sanitaar-hügieeniliste nõuete vastu eksida. Kahjuks eraldatakse letitöötajad sageli müügisaali barjääridega piiratud ossa, mis nagu tingib iseseisva materiaalse vastutuse loomist. Ent viimast võib kohata ka eraldamata pinna puhul, kusjuures seda saaks kuidagi veenvamalt põhjendada ainult siis, kui letiosa on kontrolör-kassapidaja töökohast kaugel ning tarbijad on huvitatud lõplikust arvlemisest müüjaga. Üldiselt aga killustab selline eraldi brigadide loomine ühise müügisaaliga seotud kauplustöötajate kollektiivi, kahjustab kontrolli ostjate üle, tavaliselt halvendab nende teenindamise kultuuri, muudab keerukamaks lao ja müügisaali vahekorra ja üldse kaupluse töö (näiteks rahasummade eraldatus jne.).

Sellelaolistest kaalutlustest nähtub, et materiaalse vastutuse organiseerimise alal tuleks iseteeninduslike kaupluste töös nii mõndagi revideerida ja muuta. Sealjuures peaks iga kauplus võtma eesmärgiks jõuda nii kaugele, et Tartu «Kodutarve» eeskujul oleks kaupluses ainult üks kogu kollektiivi hõlmav materiaalse vastutuse brigaad. Sellel on teiste vormidega võrreldes suuri eeliseid juba üksnes tööjõu ratsionaalse kasutamise ja ümberpaigutamise seisukohast lähtudes.

b) Kontrolli tarbijate üle. Iseteenindamise organiseerimisel on käesoleval ajal üheks keskmaks küsimuseks kontrolli tarbijate üle. Niivõrd kui meie sotsialistlikust ühiskonnast ei ole veel täielikult välja juuritud kodanliku ühiskonna igandid, kaasa arvatud näppamine, vargus, ja kommunistliku moraali reeglid pole veel muutunud iga tarbija käitumist ainukestena määravateks teguriteks, tuleb iseteenindamisel tõsiselt arvestada sotsialistliku omandi kaitset.

Kontrolli organiseerimisel tarbijate üle seoses iseteenindamise korras müügiga on rakendatud mitmesuguseid võtteid. Nendest mõned on aja jooksul heidetud kõrvale, teisi aga täiendatud ja muudetud, kolmandaid juurde tekkinud. Võtete rohkus võimaldab valikut, mistõttu praktikas võib kohata küllaltki laialdast varieerumist.

Üks esimesi kontrolli juurde kuuluvaid võtteid, millega tarbija kõigepealt kokku puutub, on ustekompleksi ehitus, sisenemise ja väljumise vastav organiseerimine. Selle vastu põhiliselt keegi ei vaidle, küll aga oleme eespool seda osalt teinud seoses ostjate

liikumise keerukaks muutmisega, iseteenindusliku pinna isoleerimisega teeninduslikust osast. Samuti märkisime seoses pindalade ja ruumide eraldumise negatiivsustega selle suuna peamist põhjustki, mis seisnes õieti tarbijate kontrollimise tõhustamises. Tuleb lisada, et selline kontrollimise võte on iseteenindamise kiratsemise üks põhjusi. Siin ju sihilikult peletatakse tarbijaid eemale (nagu seda tehakse sortimendi reguleerimisega). Tõsi, ostjaid on iseteeninduslikul pinnal üheaegselt vähe, üksikuid on hea ja mugav jälgida, kuid eesmärgiks peab ju olema mitte ostjate arvu vähendamine, vaid vastupidi — suurendamine.

Müügisaali sisenenud, ostja kas annab ära oma kandekoti ja saab vastu kaupluse võrgu või korvi (sellesse ta kogub ostud) või ei tarvitse seda teha. Kasutatakse mõlemaid variante. Kohati (näiteks Pärnu Kaubandusvalitsuse kaupluses «Riia» jm.) esineb paralleelselt mõlemaid. Endastmõistetavalt oleneb variandi valik mitte ainult antud kaupluse töötajate töökspidamistest, vaid ka ostjate käitumisest, vastavatest kogemustest ja tähelepanekutest, kaubast, tarbijate rohkusest, müügisaali ehitusest ja teistest komponentidest. Kuna kaalutlusi on palju ja erinevaid, võib kandekoti küsimust järelikult lahendada erinevalt, vastavalt konkreetse kaupluse töö iseärasustele. Laskumata arutlustes detailidesse peab aga rangelt rõhutama ühte: igal võimalikul juhul tuleb ostja vabastada kandekoti äraandmise kohustusest. Miks? Esiteks muudame sellega kogu ostu-müügiprotsessi märksa lihtsamaks ja kiiremaks, mis on võrdselt kasulik ja meeldiv nii ostjale kui ka kauplusele. Teiseks vabastame sellega kaupluse vajadusest panna vastavale tööle spetsiaalset töötajat, mis tähendab kokkuhoidu käibekuludes ning olulist tegurit rentaabluuse kindlustamisel. Kolmandaks säästame müügisaali pindala kaupade väljapanekuks ja asendame korvide väljaandja töökoha sisustuse kaubakäibe praktilisemaga. Neljandaks saab müügisaali paremini ja ratsionaalsemalt planeerida. Ja viiendaks tähtsamaks, isegi kõige olulisemaks teguriks märgime kauplusetöötajate vabanemist ostjate rõhutatud kahtlustamisest, nende solvamistest, ostjate murest oma kandekottide pärast. Kokku tähendavad need tegurid teenindamiskultuuri järsku tõusu, tarbijate arvu suurenemist ja jae-käibeplaanide täitmise ning ületamise kindlustamist. Võidakse väita, et tarbija peab ju ikkagi ostma ja järelikult kehtestatud korraga leppima. Kuid tarbijal on kaupluse suhtes tavaliselt küllaltki suuri valikuvõimalusi, eriti siirdumisel näiteks südalinnas asuvast töökohast kaugemale koju.

Kandekottide-korvide küsimus on huvitaval kombel üksikutes linnades lahendatud erinevalt. Näiteks Tallinnas ja Pärnus tuleb ostjatel kandekotid üldiselt ära anda (Pärnus siiski reservatsiooniga juhul, kui kandekott pole läbipaistev), Tartus aga seda ei nõuta. Nähe kahtlemata pole seletatav ainult käitumisega, mida tõendavad tähelepanekud näppamiste alal, vaid suur tähtsus on

siin kauplusetöötajate ja kaubandusorganisatsiooni juhtkonna suhtumisel küsimusse. Ja selles suhtes peab Tartut (Tartu Kaubandusvalitsust) teistele eeskujuks seadma. Muidugi on esinenud ja esineb juhtumeid, kus tarbija peidab esemed kandekoti põhja, paberi alla ja voodri vahele, kuid neid on ikkagi vähe. Ja mis peasi — peame üldiselt meeles — tabatud näppajad, vargad saavad kauplusetöötajatele väga kiiresti, ühe korraga tuttavaks. See aga tähendab tegelikult nende väljalangemist kaupluse poolt teenindatavast elanikkonnast (millest kellelgi pole kahju), nende edaspidist eemalehoidmist antud kauplusest ja järelikult ostjaskonna järkjärgulist puhastamist kuritahtlikest elementidest.

Kaupluses väljapandud korvid (või võrgud) on praktilised õieti ainult siis, kui tarbijad saavad neid kasutada omal vabal tahtel ja äranägemisel. Näiteks on kaupu mugavam koguda esialgu kaupluse korvi ja alles hiljem neid ümber laduda kaasas olevasse portfelli. Igatahes kategooriliselt tuleb laita sellist lahenudust, kus korvi võtmine on kohustuslik, korvide väljaandja töökoht aga puudub ja ostjate kandekottide hoidmine on tehtud kontrolör-kassapidaja ülesandeks. Siin ju nagu sihipäraselt «võideldakse» selle eest, et ostjaid oleks vähe, paar-kolm inimest, sest vastasel korral ei suudaks kontrolör-kassapidaja täita oma otse-seid ülesandeid ja samaaegselt valvata kandekotte. Tarbijatele on aga vastuvõetamatu või vähemalt vägagi ebameeldiv, et nende esemete eest lõpuks keegi ei vastuta.

Ostjaid kaupade valikul jälgib kõigepealt kontrolör-kassapidaja. Tema ülesande täitmise kergendamiseks olgu töökoht sellekohaselt organiseeritud ja kaubad vastavalt paigutatud. Kui kontrolör-kassapidaja teeb ulatuslikult ka müüja tööd, siis kahjustab see müügisala jälgimist: ostjaid koguneb leti ette isegi järjekorrana ning see varjab vaadet saalile, töötaja tähelepanu kontsentreerub müügioperatsioonidele suhteliselt pikaks ajaks tööpäevast. Nii võib kaupade ulatuslikumat paigutamist kassa taha riiulile lugeda kahe teraga mõõgaks — osa kaupu on hästi valvatud, kuid ülejäänute arvel ja kahjuks. Seda peab arvestama.

Spetsiaalseks kontrollimise funktsioone täitvaks töötajaks enamikus kauplustes on kontrolör. Kahjuks osatakse tema tööd teha vägagi silmatorkavalt ühekülgselt. Iga tarbija tajub otsekohe, et üks või kaks töötajat, vaatamata sellele, kas nad istuvad, seisavad või jalutavad, on ametis kahtlustamisega, tarbija iga liigutuse jälgimisega. Nende ilme juba räägib sellest selget keelt. Ja see on enamikule ostjatest vägagi ebamugav. Võõrastav, millega hästi ei taha harjuda. Kontrolör peab oskama ennast müügisala ostjate silmis kasulikuks teha (kaupade korrastamine ja paigutamine, hinnasedelite kohendamine ja asendamine, konsultatsioonide andmine, kasvõi nagu asjalik liikumine ja müügisala üldise korrasoleku kontrollimine). Täiesti lubamatuks tuleb aga

igal juhul lugeda kontrolöri jalutamist ostja kannul, samuti vastandlikku nähet — kontrolöri istumist kuskil hästi nähtaval ja head ülevaadet võimaldaval positsioonil. Paaris üksikus kohas on kontrolöri ülesandeks antud ostjatelt tühja klaastaara vastuvõtmine, mida tuleb lugeda vägagi praktiliseks. Sellega vabaneb ostja varakult tülkast taarast, saab vastu tšeki ja paigutab kauba tühja kandekotti. Kontrolör-kassapidaja aga vabaneb lisatööst, tema töökoht ei ummistu tagastatud taaraga.

Juhul, kui iseteeninduslikul pinnal töötab lett, peab selle asukoht võimaldama müüjal (või müüjail) jälgida müügisaali seda osa, mis kontrolör-kassapidajale (või vastavale töörindele) on halvemini jälgitav. Kujult pika ja kitsa müügisaali puhul on selles sobiv saali kaugem osa.

Tähtsaks varguste vastu võitlemise abinõuks on süüdlase isiku selgitamine ja tema töökohta (ka koju) teatamine. Tugevaks relvaks on vastav paljastav artikkel kohalikus ajalehes. Miilitsaorganid kahjuks jäävad pisinäppamiste puhul kõrvalseisjateks. Mainitud ja teisigi abinõusid on rakendatud, kuid kohati loiuult. Kauplusetöötajad peaksid siin olema märksa resoluutsemad. Ei ole õige piirduda ainult kauba äravõtmise või raha sissenõudmisega, sest selline kergelt pääsemine ahvatleb uutele katsetele. Muidugi on raskusi (näiteks naistöötajatel meesisiku kinnipidamisel ja kindlakstegemisel, miilitsa abiks kutsumisel telefoni puudumise tõttu jne.), kuid nendega tuleb leppida kuni vargusenähetelikkvideerimiseni. Vajaduse korral osutavad abi tarbijad. Väga tervitatav on ostjate abi varga paljastamisel: kodanikud, märganud kellegi juures kahtlast käitumist (eriti talvel, paksu riietuse kandmisel), juhivad harilikult sellele kauplusetöötajate tähelepanu.

Peatumata muudel ostjate kontrollimise võtetel, mis muide on kapitalistlikus kaubanduses kujunenud üldse kohati vägagi keerukaks ja kalliks süsteemiks, tuleb kokkuvõttena rõhutada: küsimus tavaliselt ei ole üldse nii terav, nagu mõned kaubandustöötajad püüavad millegipärast näidata. Tuleme välja näppamiste katmiseks lubatud kaoprotsendiga 0,15 (kapitalimaades on see — vaatamata rangele kontrollile — märksa suurem, ulatudes tihti tugevasti üle ühe). See teadmine aga ei tohi tähendada signaali valvsuse nõrgendamiseks ja uinutamiseks. Võiks öelda otse vastupidist: see probleem ja mure peavad kaduma, millele muude abinõude (nagu üldise kasvatustöö paranemine, materiaalse heaolu edasine tõus jne.) kõrval aitab oluliselt kaasa kaubandustöötajate visa ja energiline võitlus näppajatega. Kuid see töö olgu edaspidi paremini läbi mõeldud, kusjuures üheks komponendiks peab olema usalduse suurenemine tarbijate vastu.

Iseteeninduslike kaupluste töö organiseerimisega seoses on käsitletuile lisaks veel rida teisi huvitavaid ja olulisi küsimusi, mis vääriksid ligemat vaatlust. Kuid antud juhul on meie üles-

ande maht ja raamid selleks liiga piiratud, isegi niivõrd, et tõstatudki probleemide osas ei ole taotletud nende ammendavat analüüsi. Siiski vihjame veel paarile mõttele. Esmalt reklaam, informatsioon.

Nagu teame, pööratakse meil täiesti õigustatult kaubanduslikule reklaamile üha suuremat tähelepanu. Tegelikult elu vajadused dikteerivad reklaami edasise arendamise alal tõsisemaid ülesandeid, mida tuleb täita võimalikult paremini. Mõningate saavutatud edusammude kõrval esineb kahjuks valusaid lünki, nendest üks on kahtlemata suhteliselt väheste tähelepanu osutamine reklaamile seoses iseteenindamisega. Meie käsutada olevatest küllaltki laia ja mitmekülgse iseloomuga reklaamiliikidest ning vahenditest pöörab harva mõni spetsiaalset tähelepanu iseteenindamisele. Seda aga tuleb pidada vägagi vajalikuks. Vajalikkuse aspekte loetlemata osutame näitena ainult ühele — reklaamile iseteeninduslikus müügisaalis. See on mõnede reklaamivõtete osas tavaliselt äärmiselt tagasihoidlik ja puudulik. Ometi oleks siin kerge vaevaga ja minimaalsete kulutustega võimalik mõndagi teha. Nii võiks üles seada meeldivalt kujundatud grupisilte, mis aitavad tarbijat (eriti nn. transiitset) kiiresti orienteeruda kauparühmade asukohtades; tuleb rohkem tähelepanu pöörata kaupade pakendile ja selle tekstile; peaks põhjalikumalt mõtlema kaupade kasutamissoovitustele, uuemate, kuid samuti majanduslikust ja tervishoidlikust seisukohast lähtudes põhjendamatult tagasihoidliku nõudmisega kaupade paremale tutvustamisele jne. Sellelaolised ja teised küsimused, kaasa arvatud iseteenindusliku müügi vormi enda propageerimine, väärivad igatahes senisest märksa suuremat tähelepanu.

Teiseks puudutame iseteenindamise põimimist teiste progressiivsete müügivormidega. Sellelegi küsimusele pole üldse tähelepanu pööratud. Ometi saab iseteenindamist suuremal või väiksemal määral täiendada näiteks selliste teenindamisvormidega nagu:

- 1) müük ettetellimisega, eriti pühade-eelsete ühekordsete tellimuste vormis;
- 2) ettetellimine koos kauba kojuveoga;
- 3) kingituspakikeste valmistamine, nendele tellimiste vastuvõtmine, viimine kingituse saajale;
- 4) spetsiaalsete konsultatsioonide organiseerimine;
- 5) mikrofoni ülesseadmine ostjate teenindamiseks (näiteks kauplusejuhataja väljakutsumiseks);
- 6) hoiukoha organiseerimine ostja pakendi ajutiseks hooldamiseks;
- 7) kohviku organiseerimine müügisaalis, jt. Võimalusi on. Ei puudu ka majanduslik mõte.

Kolmandaks ja lõpuks vihjame kaadriprobleemile. On pikemaajagi selge, et nõuded kaadri suhtes peavad olema iseteenindusli-

kes kauplustes suuremad võrreldes tavalist tüüpi kauplustega. Seda üksnes juba lähtudes käitumiskultuurist. Kuid iseteeninduslike kaupluste kaader peab olema tugev ka oma spetsiaalselt väljaõppelt, organiseerimisvõimelt, ja — mis eriti oluline — peab olema täiesti aus ja usaldatav. Nende põhinõuete täitmise garanteerib kaadri valiku ja väljaõppe parandamine, mida omalt poolt peaks stimuleerima materiaalse huvitatuse printsiibi vastav rakendamine.

В ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫХ МАГАЗИНАХ САМООБСЛУЖИВАНИЯ СИСТЕМЫ МИНИСТЕРСТВА ТОРГОВЛИ ЭСТОНСКОЙ ССР И ПУТИ ИХ РАЗРЕШЕНИЯ

Х. Паутс

Резюме

По внедрению самообслуживания магазины продовольственных товаров системы Министерства торговли Эстонской ССР добились заметных результатов.

Однако, эта прогрессивная форма обслуживания покупателей не имеет еще такого удельного веса, какой должен бы ей принадлежать.

Причин несколько.

Торговые работники не руководствуются в достаточной мере специальной литературой. К тому же этот вопрос изложен в литературе далеко не исчерпывающе. Затруднено также получение литературы. В магазинах и в торгующих организациях не уделяется должного внимания анализу хозяйственной деятельности предприятий самообслуживания. В методике произведенных анализов имеются тоже проблемы.

Серьезные недостатки бывают и при планировании помещений для новых магазинов самообслуживания. Нередко торговые залы магазинов слишком маленькие, что препятствует производить требуемую выкладку товаров. Это обстоятельство не позволяет эффективно использовать рабочую силу. Имеются также случаи нерационального движения покупателей в магазинах.

В магазинах самообслуживания или в отделах самообслуживания многих магазинов имеется в продаже очень ограниченный ассортимент товаров. Промышленность снабжает недостаточно торговую сеть фасованными товарами. Предварительную фасовку сельди, колбас, сыров и других продуктов производят в магазинах еще очень редко.

Часто причиняет ущерб рентабельности самообслуживания параллелизм ассортимента товаров в отделах с заприлавочной продажей и с самообслуживанием. В отдел самообслуживания выставляются далеко не все подходящие для этой цели штучные и фасованные товары. Контролеры — кассиры загружены нередко функциями продавца.

Имеются нерациональности в организации материальной ответственности. Часто необоснована недоверчивость работников магазинов в отношении к покупателям. Во многом успех зависит от работников магазинов самообслуживания, но при подборе кадров это не всегда учитывается.

Большие возможности для улучшения экономических показателей работы магазинов самообслуживания предоставляет реклама, до сих пор еще недостаточно использованная.

PROBLEME UND GESTALTUNGEN DER ARBEITS- ORGANISATION IN LEBENSMITTEL- SELBSTBEDIENUNGLÄDEN DES HANDELSMINISTERIUMS DER ESTNISCHEN SSR

H. Pauts

Zusammenfassung

Bei der Einführung der Selbstbedienung haben die dem Handelsministerium der Estnischen SSR unterstehenden Lebensmittelgeschäfte bemerkenswerte Erfolge zu verzeichnen. Trotzdem nimmt diese fortschrittliche Form des Dienstes am Verbraucher nicht den Raum ein, der ihr eigentlich zustehen müßte.

Viele Ursachen gibt es dafür. Die Benutzung der entsprechenden Fachliteratur seitens der Handelsangestellten läßt zu wünschen übrig. Auch ist diese Fachliteratur wenig erschöpfend und nicht genügend zu haben. Der Einzelhandel richtet noch nicht die nötige Aufmerksamkeit auf die Analyse der wirtschaftlichen Tätigkeit von Selbstbedienungsunternehmen. Die Methodik der Analyse weist Lücken auf.

Ernsthafte Mängel bestehen bei der Raumverteilung neuer Selbstbedienungsläden. Stellenweise sind die Verkaufsräume zu klein, worunter die Warenauslage leidet und auch die Einsparung an Arbeitskräften nicht ganz zur Wirkung gelangt. Gleichfalls kommen unzweckmäßige Bewegungsschemata der Käufer vor.

Die Warenauswahl in Selbstbedienungsläden bzw. -abteilungen ist meist sehr begrenzt. Die Industrie versorgt den Handel mit Waren in fertiger Packung in ungenügendem Maße. Noch

sehr selten werden Hering, Wurst, Käse usw. in den Handlungen an Ort und Stelle vorverpackt.

Oft wird die Einträglichkeit der Selbstbedienung durch die Gleichheit des Warenangebots in Selbstbedienungs- und Bedienungsabteilungen geschädigt. Bei weitem nicht alle passenden Stück- und Packwaren werden im Selbstbedienungsraum angeboten. Stellenweise wird der Kontrolleur-Kassierer mit Verkäuferfunktionen stark überlastet.

Auch die materielle Verantwortung ist nicht immer zweckmäßig eingerichtet. Die Einstellung der Verkäufer für die Selbstbedienungsläden ist wirklich bedeutsam, was jedoch bei der Wahl der Kader nicht immer berücksichtigt wird.

Große Möglichkeiten bei der Hebung der Wirtschaftlichkeit von Selbstbedienungsläden bietet die bisher ungenügend beachtete Reklame.

MAALISE JAEVÖRGU ANALÜÜSI METOODIKAST

F. Sauks

Kaubandusökonomika kateeder

1. Üldised märkmed

Nõukogude kaubanduse põhiliseks ülesandeks on kiirelt suurendada kaubakäivet ja üha paremini rahuldada elanike vajadusi. Kaubakäibe laiendamine elanikkonna nõudmisel vastavas struktuuris eeldab otstarbekalt arendatud kaubanduse materiaalsel baasi. Kaubanduse materiaalse baasi põhituumaks on kaubandusettevõtted, mille kaudu kaubad suunatakse tarbimissfääri.

Teatavas rajoonis asuvad kaubandusettevõtted moodustavad kaubandusvõrgu, resp. jaevõrgu, kus ettevõtted on üksteisega seoses mitte ainult territoriaalselt, vaid ka orgaaniliselt. Üksik kaubandusettevõtte pole kunagi iseseisev, vaid suuremas või vähe- mas sõltuvuses teiste samasse võrku kuuluvate ettevõtetega. Nendevahelise tööjaotuse ja seosed määrab kindlaks nende keskorgan — kaubandusorganisatsiooni keskus.

Viimasele on jaekäibe plaanipäraseks korraldamiseks määratud kindel tegevuspiirkond, s. t. territoorium, mille elanikkonda ta peab varustama kaupadega. Seda territooriumi nimetatakse kaubandusorganisatsiooni kaubanduslikuks piirkonnaks. Seal tuleb luua vastav jaevõrk, täpsemalt — kaupluste, poodide, kioskite võrk ühes vajaliku sisseseadega.

On ilmne, et elanike häireteta kaubandusliku teenindamise tagamiseks peavad kaubandust juhtivad keskorganid ja eriti kaubandusorganisatsioonide juhtkond analüüsima põhjalikult oma tegevuspiirkonnas olemasolevat kaubandusvõrku ja selle alusel määrama juba kaubandusvõrgu arendamise teaduslikult põhjendatud plaanid järgmisteks aastateks. Kuni viimase ajani on aga jäänud praktikas kaubandusvõrgu analüüs pinnapealseks. Eriti kehtib öeldu maalse kaubandusvõrgu kohta. See on seletav osalt sellega, et teoreetilises kirjanduses on käsitletud peamiselt linnalise kaubandusvõrgu paigutamise küsimusi, kuna maalse kaubandusettevõtete võrgu arendamise küsimused on jää-

nud tagaplaanile. Harilikult vihjatakse siin analoogiale linnalise kaubandusvõrgu kujundamises ning paigutamise üldprintsiipide (kontsentriiline kujundamine, ühtlane paigutamine) rakendamise vajadusele. Ühtlasi märgitakse aga ka maalise kaubanduse tingimuste iseärasuse mõju võrgu organiseerimisele ja selle arvestamise vajadust.¹

Üldiselt arvatakse aga, et maalise võrgu paiknemise probleemid on lihtsamad kui linnalises võrgus. Seega puuduvad praktikutel analüüsiks lähemad eeskujud, juhtnöörid ja tõekspidamised, millele võiks rajada probleemi käsitletu. See tingib paratamatult analüüsi teostamise vastavalt oma äranägemisele. Väheste kogemuste ja teoreetiliste eelteadmiste nappuse korral kujuneb aga selline analüüs pinnapealseks ega suuda seetõttu anda küllalt täpset ülevaadet olemasolevast kaubandusvõrgust. Veelgi rohkem: esineb koguni alahindavat suhtumist kaubandusvõrgu analüüsisse ja selleks vajalike materjalide kogumisesse. Arvatakse, et see on üksikute töötajate väljamõeldis, mis praktikutele toob üksnes lisatööd, käega katsutavat kasu aga mitte mingisugust.

Käesolevaga tahetakse näidata konkreetsete faktide alusel selliste seisukohtade ekslikkust ning anda maalistele kaubandusorganisatsioonidele mõningad kergemini rakendatavad võtted jaevõrgu analüüsiks. Konkreetset näidet esitatakse põhiliselt Tartu rajooni kaubandusvõrgust, millega käesoleva artikli autor põhjalikumalt tutvus.²

2. Kaubanduspiirkond ja selle optimaalne suurus

Kaubandusvõrgu kujundamise ja kaubandusettevõtete konkreetse asukoha määramise aluseks on kaubandusorganisatsiooni jaekäibe suurus ja struktuur. Selle määramise paratamatuks eelduseks on kaubanduspiirkonna ökonoomika uurimine. See peab harama mitte üksnes olemasolevat seisukorda, vaid ka neid muu-

---

¹ Vt. näiteks S. V. Serebrjakov, Nõukogude kaubanduse organisatsioon ja tehnika, Tallinn 1951, lk. 106—107. Umbes samad seisukohad esitab ta oma õpiku hilisemas väljaandes (Moskva 1956). Ka kooperatiivkaubanduse organiseerimise spetsialist V. I. Vinogradov ei anna midagi uut maalise võrgu paigutamise printsiipidele (vt. pikemalt B. B. Виноградов, Г. А. Озерова, Н. Я. Удгодский, Г. А. Чернов, Организация и техника советской кооперативной торговли, Москва 1955, lk. 57—59). Saksa DV majandusteadlased toonitavad kompleksse-regionaalse printsiibi suurt tähtsust maalise võrgu organiseerimisel (vt. H. Karsten, G. Nicolai, H. Paeper, Die Planung und Organisation des Verkaufsstellenetzes, Berlin 1964, lk. 48). Kuid nende poolt esitatud näited eeldavad suhteliselt suurte maaliste asulate (vähemalt 500 elanikuga) olemasolu. Seepärast ei saa ENSV-s lähematel aastatel nende soovitusi veel rakendada.

² F. Sauks, Jaevõrk Tartu rajoonis ja selle edasiarendamise probleeme, Tartu 1964, (käsikiri TRÜ Majandusteaduskonnas, s.-ü. A-66).

tusi, mis võivad tekkida piirkonna majanduses plaanitaval perioodil ja mida tuleb arvestada käibe plaanimisel. Järelikult tähendab kaubanduspiirkonna ökonoomika uurimine oma sisult üksik-asjalikku majandusgeograafilist ülevaadet vastavast territooriumist. Ilma selleta pole mõeldav kaubandusvõrgu teaduslikult põhjendatud plaanipärane arendamine ning olemasoleva kaubandusvõrgu analüüs. Seepärast on ka täiesti arusaadav, et juba 1946. a. määras tarbijate koöperatsiooni plaaniala töötajate üleliiduline nõupidamine kaubanduspiirkonna ökonoomikat iseloomustavate näitajate miinimumi³, mis võimaldasid anda piirkonna sotsiaal-ökonoomilise iseloomustuse.

Piirkonna ökonoomika uurimisel tuleb selgitada järgmised sotsiaal-ökonoomilised näitajad:

- 1) piirkonna geograafilised ja looduslikud tingimused,
- 2) piirkonna toodanguline profiil,
- 3) elanikkonna arv ja koostis,
- 4) elanikkonna ostufondid ja piirkonna turumaht.

Piirkonna geograafiliste ja looduslike tingimuste (asukoht, suurus, pinnaehitus, maavarad, kliima, veestik, taimestik, asustamata alad jne.) arvestamine on eriti oluline kaupade hankimisel ja kaubavarude plaanimisel, sest geograafilised ja looduslikud tingimused mõjutavad sageli jaekäivet (näiteks Eesti NSV saared, kuhu ei ole võimalik vedada kaupu ühtlaselt kogu aasta kestel, nõuavad suuri kaubavarusid). Siinjuures tuleb uurida ka piirkonna transpordiühendusi teiste rajoonidega, mis samuti määrab kaupade veoplaani. Transpordiühenduste nõrk arenemine üksikutes rajoonides ei võimalda teostada kaupade ühtlast vedu. Et ära kasutada soodsaid transpordivõimalusi kaupade suurendatud veoks, tõuseb üksikutel ajajärkudel nende rajoonide osatähtsus veoplaanides järsult, teistel perioodidel (teede lagunemine, jääolud jne.) aga järsult langeb. Piirkonna toodangulise profiili uurimisel tuleb selgitada tööstuse ja põllumajanduse osa piirkonna majanduses, tööstusliku ja põllumajandusliku tootmise arenemisastet ja spetsialiseerumist, tööstuslike ja muude käitiste paigutust rajoonis jne. Nende näitarvude määramine on vajalik kaubahulga õigeks mahutamiseks vastavalt maa tootlike jõudude sotsialistlikule paiknemisele. Nii näiteks peab kaubandusorganisatsioon teadma oma piirkonna ja ümbruskonna rajoonide põllumajandusliku tootmise suundi (teravili-, aed-juurvili, loomakasvatus, tehnilised kultuurid jne.) selleks, et plaanimisel teada, milliseid põllumajandussaadusi pakub kolhoositurg ja kuidas ta rahuldab elanikkonna nõudeid. See võimaldab õigesti mahutada kaubahulka linna ja maa vahel, lähendada

---

³ Selle uurimise tähtsust on toonitatud korduvalt ka hiljem. Vt. näiteks ETKVL-i poolt väljaantud «Tarbijate koöperatsiooni plaanialatöötajate üleliidulise nõupidamise töö kokkuvõtetest, Tallinn 1959, lk. 8, 12.

käibe taset ja struktuuri maal linna omale ja seega kaasa aidata viimaste erinevuste likvideerimisele linna ja maa vahel. See võimaldab ka õigesti plaanida kaubakäivet piirkonna üksikute osade vahel ja määrata käibe jaotus kvartalite kaupa. Täpne ettekujutus toodangu iseloomust ja selle spetsialiseerimisest on vajalik selleks, et selgitada kauba hulk, mis tuleb kaubandusvõrku NSV Liidu teistest rajoonidest ja oblastitest ja mis oma piirkonna tööstusest ja põllumajandusest. Piirkonna toodangulise profiili teadmine võimaldab mobiliseerida kaubakäibesse täiendavaid ressursse, ergutada kohaliku tööstuse arenemist ning organiseerida detsentraliseeritud varumist ja kaubanduskäitiste omaoste.

Piirkonna geograafilise ja toodangulise iseloomu kohta saab andmeid vastava rajooni täitevkomitee osakondadest, eriti statistikaosakonnast. Üldisemat laadi, kuid praktikas hästi kasutatavaid andmeid leidub majandusgeograafia-alastes raamatutes ja artiklites, samuti ka statistilistes kogumikes.⁴ Ei tohi ka unustada rajooniajalehte.

Edasi on vajalik selgitada piirkonna elanikkonna arvu ja koostist.

Elanike arv kui näitaja on otseselt seotud piirkonna ökonoomikaga. Elanikkonna üldarv, tema koostis soo, vanuse, rahvuse ja elukute järgi, leibkondade arv, töötava elanikkonna ja koduste suhe mõjutab otseselt kaubakäibe mahtu ja struktuuri. Piirkonna elanike tihedusest aga sõltub otseselt kaubandusettevõtete paiknemine (dislokatsioon).

Piirkonna elanike üldarvu uurimise aluseks võetakse viimased andmed elanikkonna arvu kohta ja korrigeeritakse neid vastavalt elanike loomulikule ja mehhaanilisele juurdekasvule.

Loomuliku juurdekasvu määramiseks võib kasutada rahvastiku statistika ja perekonnaseisuaktide büroo andmeid, mehhaanilise juurdekasvu määramisel aga aadressilaua omi. Kokkuvõtlikud andmed külanõukogude kaupa on rajooni täitevkomitees.

Jaekäibe struktuuri plaanimiseks, eriti tööstuskaupade osas, on tähtis teada ka soolist ositust, kuna mees- ja naissoost elanike vajadused nendele kaupadele on hoopis erinevad.

Samuti mõjub jaekäibe struktuurile elanikkonna jagunemine vanuse järgi, mis on eriti tähtis kooliealiste ja eelkooliealiste laste osas, kuna neil on oma spetsiifilised tarbed eri riietuse, jalatsite, mööbli, toiduainete jne. alal.

---

⁴ Parim on V Tarmisto poolt koostatud «Eesti NSV, andmete kogumik». Tallinn 1959, lk. 348—601, millest täiendatud ja parandatud väljaanne ilmus 1962. a. vene keeles. Sellele täienduseks on statistiline kogumik «25 aastat Nõukogude Eestit», Tallinn 1965, lk. 133—157. Huvitavaid ja praktilises töös hästi kasutatavaid majandusgeograafilisi ülevaateid üksikute piirkondade kohta leidub ka Eesti Geograafilise Seltsi aastaraamatutes. Nii näiteks võiks nimetada A. Saare artiklit «Jooni Tapa rajooni majandusgeograafiast, EGS aastaraamat» 1958, Tallinn 1959, lk. 214—230 jt. artikleid.

Vahetult mõjub ka elanikkonna rahvuseline koostis, sest erinevatel rahvastel on erinevad nõudmised rahvarõivastele, jalatsitele, kööginõudele jne.

Oluline on veel leibkondade (perede) arv, sest sellest sõltub otseselt paljude kaupade, nagu mööbel, majapidamistarbed jne. käibe suurus.

Elanikkonna sotsiaalne koostis on samuti tähtis näitaja kaubakäibe struktuuri määramisel, kuna tööliste, teenistujate, ülalpeetavate jne. nõudmine on erineva iseloomuga.

Jaekäibe suurus ja struktuur ei sõltu üksnes elanike arvust ja koostisest, vaid nende ostufondidest ja piirkonna turumahust. Seepärast on vaja teada peale elanike arvu ja koostise veel piirkonna töötava elanikkonna hulka, s. t. elanikke, kellel on iseseisev rahaline sissetulek (töölised, teenistujad, kolhoosnikud jne.) või selle koefitsienti leibkonnas. Mida suurem on töötava elanikkonna arv või koefitsient leibkonnas, seda suurem on üldreeglina iga leibkonna ostuvõime ja seda suurem on ka kaupade nõudmine.

Rahvastiku ostufondina on hakatud tähistama seda osa rahalisest vahendist, mida rahvas kasutab kaupade ostmiseks. Seega on rahvastiku ostufond osa tema rahalistest tuludest. See ei võrdu tulude kogusummaga, olles sellest teatava osa väiksem seetõttu, et rahaliste vahendite summa tervikuna ei lähe kaupade ostuks.

Kohalike elanike ostufondi uurimine ei anna aga küllalt põhjalikke andmeid kogu rajooni turumahust, sest kaupade nõudjana ei esine üksnes kohalik elanikkond, vaid ka transiittarbijad, s. t. mujalt ajutiselt sissesõitnud elanikud (rajooniväline nõudmine), ja kollektiivtarbijad (asutised ja organisatsioonid), kes saavad kaupa harilikult väike-hulgimüügi korras.

Kõik need piirkonna sotsiaal-ökonoamilised näitajad on olulised kaubandusorganisatsioonidele ka kaubandusvõrgu õigeks paigutamiseks ja kauba kulgemise paremaks korraldamiseks. Harilikult koostatakse kaubandusorganisatsioonis vastavad analüütilised tabelid ja oma tegevusrajooni kartogrammid, kuhu on märgitud rajooni elanike tihedus, tootmiskäitiste asukohad, kaubandusvõrgu paiknemine, teede seisund jne.

Piirkonna sotsiaal-ökonoamilise iseloomustuse illustatsiooniks esitame vastava näite Tartu rajooni kohta.

Tartu rajoon asub Eesti NSV idapoolses osas Võrtsjärve ja Peipsi vahel, kahel pool Emajõe. Territooriumi suuruselt (üle 6,7% Eesti NSV territooriumist) kuulub rajoon vabariigi suuremate hulka, olles neljandal kohal Harju, Viljandi ja Rakvere rajoonide järel.⁵ Põhjas külgneb Tartu rajoon Jõgeva, lõunas Põlva ja Valga ning loodes Viljandi rajooniga. Ida pool piirneb rajoon Peipsi järvega, läänes Võrtsjärvega.

⁵ ENSV Ülemnõukogu Presiidium, Eesti NSV territooriumi administratiivne jaotus seisuga 1. juuli 1963, Tallinn 1963.

Pinnaehituselt on rajooni põhja- ja kirdeosale omased loode-kagusuunaga voored. Rajooni läänepoolne osa on tunduvalt madalam ning soode-, rabade- ja metsarikas. Rajooni idaosa, mis asub endisel Peipsi järve põhjal, on samuti madal ja tugevasti soostunud. Emajõeist lõuna pool on maapind lainjam, tõustes pikkamööda lõunasuunas ja muutudes Lõuna-Eestile omaseks põlduderohkeks moreenmaastikuks. Võrtsjärve ranniku kesk- ja lõunaosas on reljeef vahelduv, esineb põhja-lõunasuunas kulgevaid voori.

Rajooni läbib lääne-idasuunas Suur-Emajõgi, mis on vabariigi ainukeseks kogu pikkuses laevatatavaks jõeks. Siin toimub ka töenduslik kalapüük. Peale selle on Tartu rajooni piirides ka Emajõe lisajõed, milledest Ahja jõgi on kuni Läänisteni laevatatav. Järvedest on kalatööstuse arendamise baasina tähtsamad täies ulatuses laevatatavad Peipsi ja Võrtsjärv.

Maavaradelt ei ole rajoon rikas. Nimetada võib turbavarusid (üle 5% vabariigi turbavarudest)⁶ ja tellisesavi leiukohti. Metsa osatähtsus rajooni territooriumil ei ole üldiselt suur. Metsarikkamad on rajooni lääne-, kirde- ja kaguosa.

Administratiivselt on Tartu rajoon (seisuga 1. jaanuar 1965. a.) jagatud 23 külanõukoguks, kus paiknevad 1 vabariiklik linn, 2 rajoonilise alluvusega linna (Elva ja Kallaste) ning 502 küla ja asulat.⁷ Rajooni keskuseks on samas piirkonnas asuv vabariiklik linn Tartu.

Külanõukogude ja linnade suurused on pindalalt väga erinevad (vt. lisa 1)⁸ Väiksemaiks külanõukogudeks on Peipsi järves paiknev Piirissaare (u. 7 km²), samuti Peipsiääre külanõukogu (34 km²), suuremad on aga Kärevere (250 km²) ja Võnnu (242 km²) külanõukogud. Linnadest suurim on Tartu linn (u. 95 km²) ja väikseim Kallaste linn (1,5 km²).

Elanike arvult kuulub rajoon koos Tartu linnaga ENSV rahvarohkemate ja tihedamini asustatud piirkondade hulka (keskmine tihedus 44,3 in./km²). Linnades paikneb ligemale 67% rajooni elanikkonnast, s. t. suhteliselt rohkem kui Eesti NSV-s tervikuna (u. 60%). Vaadeldav piirkond on seega linnarahvastiku osatähtsusest vabariigis üks esimesi.

Tartu rajooni piires on aga asustus ebaühtlane. Hõredamalt on asustatud soised ja põllumajanduslikult ebasobivate maadega külanõukogud nagu Kärevere, Koosa, Vara, Võnnu, kus elanike tihedus on 6—8 inimest km² kohta. Tihedamalt asustatud külanõukoguks on Peipsiääre (rohkem kui 57 in./km²). Linnades on tihedus veelgi suurem. Esikohal rajoonis on Tartu linn, kus elanike tihedus on 3300 inimest km² (vt. joonis 1).

Elanikkond paikneb rajoonis üldiselt väikestes küldes ja asulates. Kuni 100 inimesega asulate arv rajoonis moodustab üle 72% asulate üldarvust. Nendes elab ligemale 40% maaelanikkonnast (vt. lisa 2). Suuremaid asulaid elanike arvuga igaihes üle 400 on rajoonis ainult kuus. Nad paiknevad peamiselt rajooni läänepoolses osas.

Kuna kaubandusvõrgu ülesanne on kaubad tarbijale-elanikule igati kättesaadavaks teha, siis mõistagi tuleb pikemalt käsitleda elanikkonnaga aglomoratsioonialasid, s. t. linna ja suuremaid asulaid. Käesolevas osas jääb aga käsitlemata vabariikliku alluvusega linn Tartu, mille suurus ja majanduslik tähendus tingivad vajaduse tema omaette käsitlemiseks.

Elva linn asub rajooni edelaosas Tartu—Valga raudtee ääres, 27 km kau-

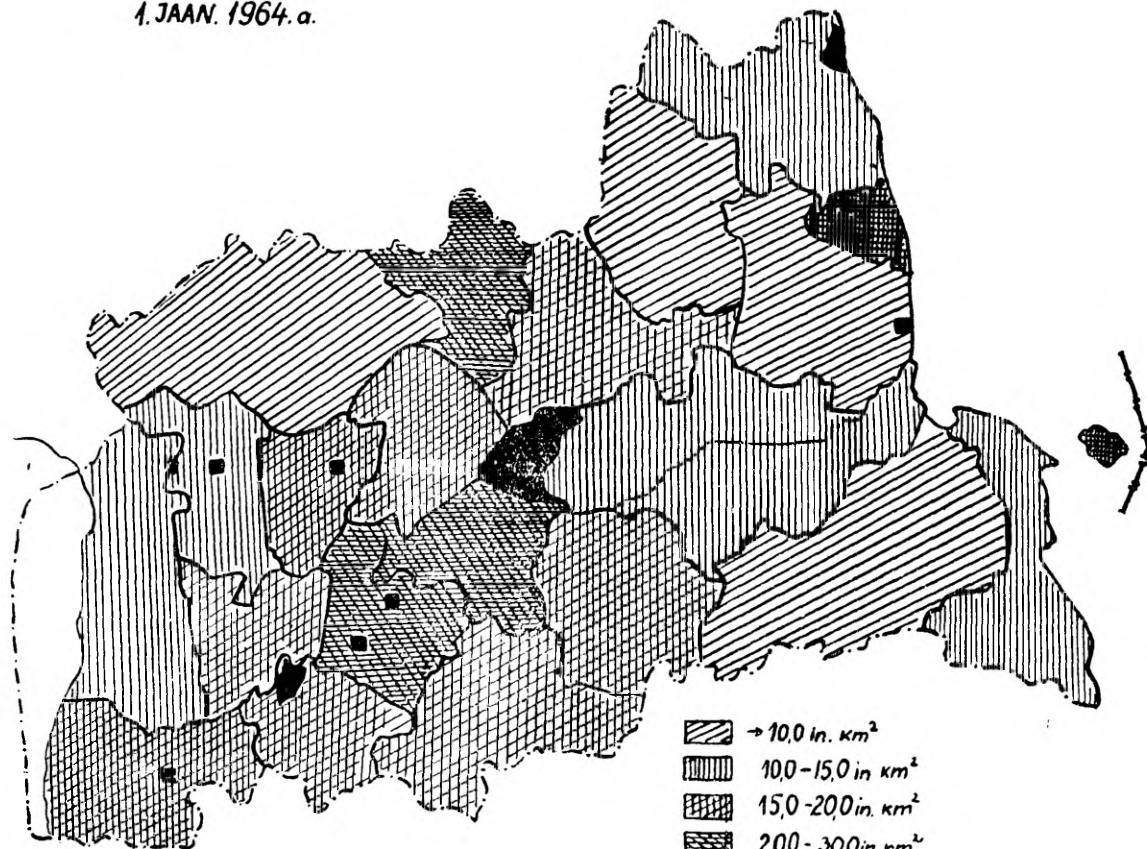
⁶ Koguteos «Eesti NSV», koostanud V. Tarmisto, Tallinn 1959, lk-d 413 ja 551.

⁷ Tartu Rajooni Statistika Inspektuuri andmed.

⁸ Siinjuures tuleb märkida, et Tartu Rajooni Täitevkomitee jt. rajooni keskasutustes puuduvad andmed külanõukogude pindalade suuruste kohta. Tootmisvalitsuses on andmed üksnes majandite suuruse kohta, kuid majandite piirid ei ühti külanõukogude piiridega. Seetõttu tuli autoril kasutada ligikaudseid arvuusi planimeetriga ja TRÜ geograafia kateedri õppejõu dotsent L. Tiigi kaasabil rajooni kaardi alusel leida külanõukogude pindalad. Tulemus on muidu ligikaudne, kusjuures autori arvates viga võib olla $\pm 5\%$ piires.

TARTU RAJOOINI RAHVASTIKU TIHEDUS

1. JAAN. 1964. a.

-   $\rightarrow 10,0 \text{ in. km}^2$
-   $10,0 - 15,0 \text{ in. km}^2$
-   $15,0 - 20,0 \text{ in. km}^2$
-   $20,0 - 30,0 \text{ in. km}^2$
-   $30,1 - 50,0 \text{ in. km}^2$
- rohkem kui $50,0 \text{ in. km}^2$

Joonis 1.

gusel Tartust. Linn asetseb rohkete ürgorgudega looduslikult kaunis kohas. Linna idaserval voolab Elva jõgi. Linna piirides on kaks järvekest, milledest suplushohana on tuttav Elva järv.

Sõjajärgsetel aastatel on Elva elanike arv tugevasti kasvanud, ulatudes 5890 inimeseni 1963. a. (tihedus 589 in./km²). Võrreldes sõjaelse perioodiga on elanike arv linnas suurenenud ligemale kolmekordseks. Kuna Elvat ümbritsevad põllumajanduslikud piirkonnad, siis tegeleb enamik linna tööstusettevõtteid põllumajandussaaduste töötlemisega. Palgalistena töötab asutustes ja ettevõtetes umbes kolmandik elanikkonnast. Viimastel aastatel on suurenenud Elva elanike Tartus töölkäijate arv. Seetõttu on täie õigusega hakatud Elvat nimetama Tartu tütarlinnaks.⁹

Elvas endas on arenenud köögivilja- ja puuviljaaiandus, millega arvukalt tegelevad ka individuaalapidajad. Linna arenguperspektiivid seisnevad eeskätt tema kujunemises sisemaa kuurordi- ja suvituskeskuseks. Selle juures tuleb aga arvestada Tartu kui vabariigi ühe suurema linna majanduslikku mõju, eriti tema vajadust täiendava tööjõu järele. See loob Elvale edasise suurenemise võimalused, sest elamufondi probleemid on Elvas tunduvalt lähedamad kui Tartus. Aga sellele vaatamata jääb Elva ilmselt ka tulevikus väikelinnaks, tähtsaks satelliitlinnaks Tartule.

Teine rajoonis asuv linn — Kallaste (elanike arv 1,5 tuhat, tihedus 1000 in./km²) paikneb rajooni kirdeosas Peipsi järve kaldal. Oma nime on ta saanud nähtavasti järsult Peipsisse langevalt liivakivi kaldalt, millel linn asub.¹⁰

Linna elamukvartalid paiknevad Peipsi kõrge ranniku serval piki randa, ligemale kolme kilomeetri ulatuses. Linnas asuvad mõned kalatööstusettevõtted (kalajahu tootmine, tindikala kuivatamine) ja leivatööstus. Elanikkonna tähtsaks sissetulekuallikaks on kalapüük. Sellega tegeleb umbes 25% linna elanikest.¹¹ Levinenud on ka individuaalne köögiviljaaiandus (eriti sibulakasvatust), mis suurendab tugevasti Kallaste elanike ostuvõimet. Väiksema tähtsusega on palgaline töö asutustes (8,5% elanikest palgalisel tööil). Peale selle on Kallaste elanike hulgas häid ehitustöölisi, kes hooajatöötajatena teevad ümbruskonna majanditele mitmesuguseid ehitustöid.

Kallaste sõjajärgses arengus võib eristada kaht etappi. Rajoonikeskusena kasvas Kallaste suhteliselt kiiresti. Ümbruskonna kolhoosidest siirdus Kallastesse uusi elanikke. Seal vajati tööjõudu ja lihtne oli saada krunti individuaal-elamu ehitamiseks. Kuid pärast Kallaste rajooni ühendamist Tartu rajooniga ja Kallastelt kui rajoonikeskuselt administratiivsete funktsioonide äravõtmist lakkas linna kasv ja tekkis vaba tööjõudu. Linna arenguperspektiivid muutusid veelgi ähmasemaks pärast Kallaste kooperatiivi liitmist Tartu kooperatiiviga. Sellega kaandus ka rida kaubanduslikke funktsioone Kallastelt Tartu. Kõige selle tulemusena hakkas elanike arv Kallastel vähenema. Ajavahemikul 1959—1964 on see vähenemine olnud umbes 10%¹². Olukord siin on seega tunduvalt halvem kui Elvas, kus vaatamata rajoonikeskuse haldusfunktsioonide äralangemisele kasvab linn edasi.¹³ Ilmselt on õige seisukoht, mille järgi alla 3000 elanikuga linnu peetakse oma arengus väheperspektiivseks.¹⁴ Nendes ei saa võrdset määral varustada mehi ja naisi tööga, kuna tööealiste väike arv

⁹ V. Kaufmann, Väikelinnade arengust Eesti NSV-s, artikkel Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, XII kd., Ühiskonnateaduste seeria 1963, nr. 2, lk. 113.

¹⁰ Tartumaa, koguteos «Eesti» I, Tartu 1925.

¹¹ Tarmisto, op. cit., lk. 552.

¹² Tartu Rajooni Statistika Inspektuuri andmed.

¹³ Osalt toimus see suurenemine küll Elvale Peedu suvituskoha liitmise arvel, kuid peamine põhjus seisneb Tartu linna majanduslikus mõjus ja tema suhtelises ligiolekus Elvale.

¹⁴ K. Laas, Eesti NSV rahvastiku paiknemise probleemidest, artikkel «Eesti Kommunist» 1964, nr. 12, lk. 15.

(1,0—1,5 tuhat) ei luba siia paigutada mitut suuremat tootmisettevõtet. Siia ei saa ehitada ka ratsionaalse suurusega koolimaju, samuti läheb suhteliselt kulukaks nende linnade heakorrastamine ja teenindusasutuste võrgu väljaarendamine võrreldes keskmiste ja suuremate linnadega. Järelikult ei saa pidada Kallaste linna arengut kuigi perspektiivseks. Ta jääb ilmselt kohaliku tähtsusega majanduskeskuseks.

Peale mainitud linnade on Tartu rajooni külanõukogudes kuus suuremat maalist asulat, elanike igas üle neljasaja. Enamik nendest on välja kujunenud vanadest küladest ja ilmse põllumajandusliku iseloomuga (Nõo, Puhja ja Nõgiaru). Tööstusliku tähendusega on Ulila ja Rõngu ning kalandusliku tähtsusega Varnja. Sõjajärgsel perioodil on nendes asulates elanike arv kasvanud ja nad vastavad meie oludes maal optimaalseks peetava asula suurusele (umbes 500 elanikku).¹⁵ Sellisesse asulasse on võimalik ehitada 8-klassiline kool, ambulatoorium, lasteasutus, klubi-rahvamaja, elukondliku teenindamise paviljon. Samuti osutub võimalikuks sisse seada veevärk ja kanalisatsioon. Nii kujunevad neist asulad, mis tulevikus ei erine millegi poolest linnalistest asulatest. Külaelu hakkab sarnanema linnaeluga. Eriti on see nähtav nendes asulates, kus on hakanud arenema tööstuslik tootmine, nagu näiteks Rõngus. Endise masina-traktoriamaa asemel rajatud tööstusettevõtte on tunduvalt muutnud Rõngu senist põllumajandusliku tootmise iseloomu ja andnud kohalikule elule linnalise ilme. Ka sovhoosikeskustes on elanike arv suur ja kasvutempo kiire, nagu seda võib täheldada Nõgiarus. Üldse elab aga neis keskustes tänapäeval ainult umbes 6% rajooni maaelanikest. Valdav enamik elab endiselt väikekülates, piasulates ja üksikperedena (vt. lisa 1).

Elanike peamine tegevus külanõukogudes on seotud põllumajandusega. Väljaspool põllumajandust palgalistena asutustes ja ettevõtetes töötab umbes 25% elanikkonnast. Üldse oli Tartu rajooni külanõukogudes 1. jaan. 1965. a. seisuga 43 kolhoosi, nendest 7 kalurikolhoosi, 15 sovhoosi ja riiklikku majandit ning 16 tööstusettevõtet. Külanõukoguti on see pilt erinev. Nii domineerib Peipsi-lähedastes külanõukogudes kalapüük ja individuaalne kõõgiviljakasvat. Palgaliste osa on sealse elanikkonna hulgas väike (3—12% piires). Tähtvere, Kärevere, Kambja ja Ulila külanõukogudes on aga palgaliste osa suur, ulatudes ligemale 40%-ni. Ülejäänud külanõukogudes on väljaspool põllumajandust töötavate palgaliste osa 15—30% elanikkonnast s. t. enamik töötab põllumajanduslikus tootmises.

Andmetest nähtub, et Tartu rajoon kuulub oma majanduse iseloomult Eesti NSV-s tööstuslik-põllumajandusliku ilmega rajoonide hulka. Rajooni tööstuse struktuuris on juhtival kohal toiduainetetööstus, mis annab üle 50% rajooni tööstuse toodangust. Suuremateks tööstusettevõteteks on Ulila Turbatööstus, Laeva ja Ilmatsalu tellisetehased ning Rõngu Elektromehhaanika Tehas jt.¹⁶

Kolhooside kaubatoodang põllumajanduses ulatus 1963. a. ligemale 7,6 miljoni rublani, sellest üle 76% oli karjamajandussaadusi. Arvestades ka sovhooside toodangut kuulub Tartu rajoon vabariigis põllumajandusliku tootmise intensiivsuse poolest enam arenenud rajoonide hulka.¹⁷

Tartu rajooni transpordivõrgu kujunemist on suures osas mõjutanud Tartu linna vahetu lähedus. Rajooni läbib Tartu—Petseri ja Tapa—Tartu—Valga raudtee. Üldiselt ei ole raudteede võrk rajoonis tihe. Raudteejaamade veokäive (ilma Tartu linnata) ulatub 100 tuhande tonnini aastas, autodega veetakse samal ajal kaupu rajoonis ligemale 1,5 miljonit tonni, s. t. umbes 15 korda rohkem kui raudteel. Sellise veomahu täitmist autodel hõlbustab tihe, suhteliselt hästi korrasolev teedevõrk. Vähesel määral kasutatakse rajoonis ka veetransporti Emajõel ja järvedel. Veetranspordi osa aga üldises veokäibes on suhteliselt väga väike.

¹⁵ K. L a a s, op. cit., lk. 18.

¹⁶ Tartu Rajooni Statistika Inspektuuri andmed.

¹⁷ Tartu Põllumajanduse Tootmisvalitsuse andmed.

Kultuurhariduslikest ettevõtetest ja tervishoiuasutustest paikneb rajoonis (ilma Tartu linnata) 83 igat liiki üldhariduslikke koole, 54 rahvamaja ja klubi, 73 raamatukogu, 4 lasteasutust, 13 haiglat.¹⁸ Elanike massiliste kogunemiskohtadena eeldab nende ettevõtete asukoht ka kaubandusliku teenindamise võimalusi, mida tuleb arvestada kaubandusvõrgu arendamisel ja paigutamisel. On ju iga päev nõutavaid kaupu pakkuval ettevõttel paratamatu vajadus asuda võimalikult lähedal tarbijaskonnale ja luua võimalikult soodsad tingimused kaupade ostuks.

Käsitledes Tartu rajooni elanike paiknemise dünaamikat tuleb aga märkida, et külanõukogudes toimusid sõjajärgsetel aastatel olulised muutused rahvastiku paiknemises. Eriti silmatorkavaks nähteks oli elanike maalt linnadesse siirdumine. Maalt lahkumise põhjusi oli mitmeid. Nii oli Peipsi rannikualadel kodanliku Eesti tingimustes tegemist suhtelise agraarse ülerahvastatusega, mistõttu nõukogude korra tingimustes paljud neist sealt siirdusid linnadesse. Tuleb märkida ka materiaalse huvitatuse printsiibi rikkumist põllumajanduses, mis põhjustas osa töövõimelise elanikkonna lahkumise paljudest kolhoosidest. Eelkõige siirdusid linnadesse noored. See põhjustas aga maaelanike ebanormaalse vanuselise koosseisu mõnedes kolhoosides ja külanõukogudes, kus tõusis tugevasti vanemate inimeste osatähtsus. On küllaldane märkida, et maaelanike arv Tartu rajoonis ajavahemikul 1939–1964 on vähenenud rohkem kui 30%. Nii ulatuslik linnadesse siirdumine osutus võimalikuks aga eelkõige seoses tööstuse kiire arenguga eriti Tallinnas ja põlevkivibasseinis. See tingis ka üldise rahvastiku ümberpaigutuse vabariigi lõunarajoonidest põhjarajoonidesse.¹⁹

Maa-asulates endis toimus ka elanike ümberpaigutus. Esimestel sõjajärgsetel aastatel tuli riiklikesse abimajanditesse ja sovhoosidesse rohkesti tööjõudu juurde, sest meelitas kindel töötasu. See protsess kestis ligikaudu 1954. aastani. Sovhoosid ja riiklikud majandid tugevnesid ning alustasid keskuste ja tootmishoonete väljaehitamist. Samal ajal aga kolhoosikeskuste rajamine mitmel põhjusel nimetamisväärselt ei edenenud. Seetõttu tekkis sõjajärgsel perioodil Tartu rajooni ainult 2 suuremat keskust võrreldes sõjaelse perioodiga (Nõgiaru ja Varnja). Kohati paikneb küll lähestikku mitu 50–200 elanikuga asulat. Näiteks Tartu rajoonis on Võrtsjärve ääres 5 km läbimõduga territooriumil Lenini-nimelise nädissovhoosi keskus Kureküläs, sama sovhoosi Karijärve osakond, Rannu asundus kaupluse ja rahvamajaga, Rannu külanõukogu täitevkomitee lähedal asuva haigla ja apteegiga ning eraldi Rannu kauplus kiriku naabruses. Varem asus siin ka veel kahe kolhoosi keskus.

Vaatamata nende väikeasulate suhtelisele ligiolekule pole nende territoriaalse eraldatuse tõttu ulatuslikum heakorrastus veel võimalik. See, et viimati nimetatuga ühenduses olevad ehituskulud ühe leibkonna kohta on seda väiksemad, mida suurem ja kompaktsem on asula, ei vaja siinjuures tõestamist. Pealegi tingib asutuse hajaliolek paljudele elanikele vajaduse käia kaugel tööil. Ühtlasi raskendab see elanike töölemineku organiseerimist ja töökohtadele transportimist. Seetõttu on perspektiivis ette nähtud asulastiku suurendamine maal optimaalsuse piirides ja sellega maaliste kultuuri- ning majanduskeskuste rajamine. Seda tuleb arvestada kaubandusvõrgu edasisel arendamisel.

Mis puutub Tartu rajooni turumahusse, siis senini pole seda üldse uuritud ega tema suurst määratud. Seetõttu piirdutakse käesolevaga üksnes kohalike elanike üldtulude ligikaudse suuruse selgitamisega. Kollektiiv- ja transiit-tarbijate ostufond jääb arvestamata. Võib arvata, et see kogu rajooni ulatuses (ilma Tartu linnata) moodustab umbes 15% turumahust. Arusaadavalt erineb see suurus regionaalselt, olles ilmselt kõige suurem Elva linnas.

Kohalike elanike üldised rahalised tulud 1963. a. olid umbes 9,6 miljonit rubla. Arvutustehniliselt on lähtutud seisukohast, et elanike tulud Tartu rajoonis saadakse põhiliselt kolmest allikast: palgalisest tööst, kolhoositootmisest

¹⁸ Koguteos «25 aastat Nõukogude Eestit», Tallinn 1965, lk. 154.

¹⁹ Vt. pikemalt K. L a s, op. cit., lk. 13–19.

ja isiklikust aiamaast. Esimese allika kohta saadi andmed rajooni täitevkomiteest, teise allika kohta tootmisvalitsusest ja kolmanda allika osa tuletati kaudse arvutuse teel. Tulu suuruseks isiklikust aiamaast on võetud iga majapidamise kohta dotsent R. Hagelbergi kalkultatsioonidel keskmiselt rajoonis tervikuna 500 rbl. aastas. Siia on arvestatud a) tulu piimamüügist 210 rbl., b) ühe sea müük u. 150 rbl. ja c) mitmesuguste muude saaduste (munad, sibulad jne.) realiseerimine u. 140 rbl. Arusaadavalt on see tulu erinev üksikutes majapidamistes, üksikutes külanõukogudes, kõikudes 300—700 rubla piires. Seetõttu on isiklikust aiamaast saadava tulu suurus ligilähedane. Kuid ta annab teatud pildi elanike ostuvõimest ja võimaldab ühtlasi ka mõnesuguseid järeldusi teha. Toodud arvutuse reaalsust rajooni ulatuses tervikuna tunnistavad ka TRÜ poliitilise ökonoomia kateedri aspirant K. Indre vastavad arvutused. Nende järgi on näiteks Harju rajoonis isiklikult aiamaalt saadav tulu 500—600 rbl., Rakvere rajoonis — 400—500 rbl., Pärnu rajoonis 350—450 rbl. Arvestatud pole aga linnakodanike (Elva, Kallaste) aiamaalt saadavat tulu. Selle kohta puuduvad isegi ligikaudseks kalkultatsiooniks vajalikud andmed. Arvestades asjaolu, et rahalistest üldtuludest läheb osa mittekaubalisteks kuludeks, võib arvata, et viga pole suur, kui eeldada, et tuletatud tulude summa (9,6 milj. rbl.) tähistab kohaliku elanikkonna ostufondi suurust. Muidugi tuleb võimalust mõõda eriti regionaalselt (külanõukoguti) seda kalkulaatiivset arvestust täpsustada.

Pärast kaubanduspiirkonna sotsiaalökonomilise iseloomustusega tutvumist on vaja selgitada piirkonna suuruse otsustavust. Vaideldamatud on suuremate kooperatiivide majanduslikud eelised. Kuid milline on kaubandusorganisatsiooni optimaalne suurus, mis tagaks kaubandusvõrgu efektiivse juhtimise ja eduka majandusliku tegevuse? On selge, et koos kaubandusorganisatsiooni suurenemisega muutub järjest keerukamaks üha kasvava kaubandusvõrgu juhtimine ja kaubandusettevõtete tegevuse koordineerimine. Mida suurem on kaubandusorganisatsioon, seda raskem on juhtkonnal lahendada kõiki detailküsimusi. Inimvõimel on oma piirid ja seetõttu muudab organisatsiooni kasv teatud piirini tsentraliseeritud juhtimise praktiliselt võimetuks. Olukorda ei paranda ka haldusaparaadi suurendamine. Seetõttu polegi otsustavaks suuremates linnades kogu kaubandusliku tegevuse allutamine ühele kaubandusorganisatsioonile, vaid see antakse mitmele kaubandusorganisatsioonile. Nende tegevus aga koordineeritakse ühtse keskuse poolt — linna kaubandusvalitsus, täitevkomitee kaubandusosakond või mõni muu organ. Kuna maal on kaubandusvõrk tunduvalt rohkem hajali kui linnas, siis ilmselt ei saa optimaalsed maalsed kaubandusorganisatsioonid oma käibelt olla nii suured kui linnalised organisatsioonid. Pidurdavat mõju avaldab siin kaubanduspiirkonna pindala. Mida laiemaks see läheb, seda kaugemale jäävad kaubandusettevõtted oma keskustest, seda raskem on nende tegevuse pidev juhtimine ja kontroll. Sellega aga moonutatakse tarbijate kooperatsiooni kaasaegse organisatsioonilise struktuuri üks olulisemaid põhimõtteid.

Tarbijate kooperatsiooni kaasaegse organisatsioonilise struktuuri järgi on süsteemi põhilüliks tarbijate kooperatiiv (TK), kuhu koonduvad tema tegevuspiirkonna töötajad liikmeteks. Tegevus-

piirkond määratakse kindlaks põhikirjas, milles loetletakse kõik asustatud punktid, mida kooperativ peab teenindama. Sellisena kujutab TK kooperatiivset kaubandusorganisatsiooni, mille ülesanne on oma kaubandusvõrgu kaudu teenindada liikmeskonda ja oma piirkonna elanikke. NSV Liidus oli sõja eel ja esimestel sõja-järgsetel aastatel TK kaubanduspiirkonnaks üldreeglina külanõukogu. Viieandal viisaastakul, eriti aga käesoleval seitseaastakul, on TK majandusliku tugevdamise eesmärgil hakatud ühendama väiksemaid kooperatiive. Vaatamata sellele on tänapäeval igas rajoonis mitu tarbijate kooperatiivi (keskmiselt 6—7). Ainult väikesemates ja hõredamini asustatud rajoonides tegutseb üksainus kooperatiiv, mida nimetatakse siis rajooni tarbijate kooperatiiviks (RTK). Rajoonides, kus tegutseb mitu kooperatiivi, on organisatsioonid nende tegevuse koordineerimiseks ja suunamiseks haldus- ja hulgikaubandusliku lülina tarbijate kooperatiivide rajooni liit (RTKL). Viimased omakorda alluvad oblastite ja vabariikide liitudele, need aga Tarbijate Kooperatiivide Keskliidule — Tsentrosojuzile. Kõik tarbijate kooperatsiooni liidulised lülid korraldavad madalamate lülide majanduslikku ja organisatsioonilist juhtimist ning tagavad nõnda kogu süsteemi plaanipärase arendamise vastavalt rahvamajanduse vajadustele.

Eesti NSV-s on tänapäeval välja kujunenud mõnevõrra erinev olukord. Rajoniseerimise algaastatel olid moodustatud rajoonid üldiselt suhteliselt väikese pindalaga. See võimaldas ETKVL-i initsiatiivil seal tegutsevaid väikekooperatiive ühendada üheks kogu rajooni hõlmavaks kooperatiiviks, mille tegevust hakkas otseselt suunama ETKVL-i keskaparaat. Nii oli 1941. a. kevadel TK kaubandusliku piirkonna suuruseks ENSV-s keskmiselt 252,5 km² umbes 4600 elanikuga,²⁰ 1954. a. algul aga 352 km² elanike arvuga üle 5900, 1958. a. algul juba 619 km² 10,6 tuhande elanikuga. 1. jaan. 1965. a. andmetel 889 m² ja elanike arv ulatus 14,6 tuhandeni. Sellega saavutati vabariigi ulatuses kogu süsteemi tunduv majanduslik tugevnemine. Ühendatud kooperatiivid muudeti RTK-deks ja allutati vahetult ETKVL-ile. Juhtimise tsentralisatsioon tugevnes, halduskuludes saavutati mõnesugune kokkuhoid, kuid samaaegselt nõrgenes TK juhtkonna seos kohalike tarbijatega. Tegelik elu on näidanud, et pindalalt liiga suures piirkonnas väheneb liikmete huvi TK tegevuse vastu tervikuna ja keskendub ainult sellele üksikule kaubandusettevõttele, mis neid vahetult teenindab. Sellelaolist pilti näemeги Tartu rajoonis.

Tartu rajooni elanikkonna kaubandusliku teenindamise peamine ülesanne lasub ETKVL-i süsteemi kuuluval kahel organisatsioonil — Elva TK-l ja Tartu TK-l.

²⁰ «Nõukogude Kaubandus» 1941, nr. 5, lk. 233. Siinjuures on huvitav märkida, et 1. jaan. 1965. a. andmetel on külanõukogu territooriumi keskmiseks suuruseks ENSV-s 188 km² ja elanike arv keskmiselt (kaasa arvatud väikelinnad ja alevid) 2950.

Rajoon on nende vahel jagatud kaheks kaubanduspiirkonnaks.²¹ Elva TK-le kuuluv piirkond haarab u. 940 km² suuruse territooriumi 8 külanõukoguga (Elva, Kambja, Konguta, Nõo, Puhja, Rannu, Rõngu ja Ulila), kus elanike arv ulatub umbes 22,2 tuhandele. Tartu TK peab varustama rajooni ülejäänud külanõukogusid ja Kallaste linna kaupadega — kaubanduspiirkond on umbes 2100 km² ja elanike arv ilma Tartu linnata ligemale 30 tuhat. See pindala (u. 4,5% vabariigi territooriumist) on vabariigi suurim teenindamispiirkond, mis kuulub ühele kaubandusorganisatsioonile.

Siinjuures tuleb kohe märkida, et Tartu rajooni selline jaotus kaheks kaubanduspiirkonnaks pole plaanipärane, vaid on kujunenud seoses rajoonide liitmisega. Mõlemale kaubandusorganisatsioonile jäid alles põhiliselt endised teenindamispiirkonnad. Rajoonide ühendamisel tekkinud administratiiv-majanduslikke muudatusi aga ei arvestatud enam ETKVL-is. Tulemuseks oli mitme RTK töötamine ühes rajoonis. Tartu rajoonis töötas 1963. a. näiteks kaks rajooni tarbijate kooperatiivi — Elva RTK ja Tartu RTK. Mõnes teises rajoonis oli neid isegi 3 ja 4. 1964. a. nimetati sellised rajooni kooperatiivid taas tarbijate kooperatiivideks. Kuid see oli küsimuse formaalne kulg. Sisuliselt jäi olukord muutmata. Sellega aga jäeti tähele panemata kaubandusvõrgu kompleksse-regionaalse organiseerimise põhimõte, mis nõuab vastava rajooni kõigi kaubandusorganisatsioonide vahelise ratsionaalse tööjaotuse ja vastastikuste seoste ning ülesannete kindlaksmääramise.²² Kujunenud olukord ei soodusta Tartu TK tegevust, nagu sellele on juhitud tähelepanu juba 1963. a. ka praktikute poolt.²³ Väga raske on ju saada sellise suure kaubanduspiirkonna kõigilt ettevõtetelt pidevat ja küllaldast ülevaadet ja kontrollida vajalikul määral nende tegevust. Teistes rajoonides, eriti aga teistes liiduvabari-

²¹ Tartu rajoonis teenindab elanikkonda kuue kaubandusorganisatsiooni (Tartu TK, Elva TK, Raudtee TVO, EV Raamatukaubastu, Tervishoiu-ministeeriumile alluv Apteekide PV, Ajakirjandusliit) jaevõrk. Kuna kaks viimati nimetatut on täiesti eriilmelised organisatsioonid, teenindades tarbijaid kitsalt spetsialiseeritud kaupade sortimendiga, siis käesolevas töös on jätud nad käsitlemata. Ülejäänud organisatsioonidest on nii Raudtee TVO kui ka Raamatukaubastu jaevõrk Tartu rajoonis väga väike (kokku 5 kauplust ehk u. 2% jaevõrgust) ega oma nimetamisväärsset tähtsust elanike varustamisel kaupadega (käive on vähem kui 1% rajooni jaekäibes). Kui raamatukaubastu kahe kitsalt spetsialiseeritud kaupluse tegevus ei tekita vastuväiteid, siis Raudtee TVO-le alluva segaiseloomuga toiduainetekauplus Elvas pole millegagi õigustatud. Tuleks kaaluda tema allutamist Elva TK-le, mis tunduvalt parandaks vastava kaupluse töö juhtimist ning kontrolli ja kõrvaldaks tema kaugjuhtimisest ja varustamisest tekkivad puudused.

²² Seda kaubandusvõrgu kujundamise põhimõtet on eriti uurinud Saksa DV majandusteadlased. Vt. pikemalt E. Hahn, H. Danz, Der komplexe Versorgungsplan, Berlin 1962 ja H. Karsten, G. Nicolai, H. Paeper, Die Planung und Organisation des Verkaufsstellenetzes, Berlin 1964, lk. 33 jj.

²³ R. Aug. Võistluskaslaste rõomustavad edusammud. «Nõukogude Eesti Kooperaator», XX kogumik, Tallinn 1963, lk. 24.

kides, on kooperatiivide kaubanduspiirkonnad tunduvalt väiksemad. Nii on kerge käia jaevõrgus kõiki kaubandusettevõtteid sagedamini kontrollimas ja instrueerimas.

Kaubanduspiirkonna suuruse analüüsil kerkib käesoleval juhul paratamatult küsimus, kas Tartu TK praegune piirkond vastab optimaalse suuruse nõuetele. Kas oli otstarbekas liita Kaliaste TK Tartuga? Võib-olla oleks olnud otstarbekam Kallaste kooperatiivi majanduslikult tugevdada, andes talle osa Tartu kooperatiivi Peipsi-poolsest kaubandusvõrgust? Kaubandusvõrgu side keskusega oleks ilmselt tugevnenud. Ühtlasi ilmneb aga veel üks kaubandusvõrgu juhtimist puutuv küsimus, nimelt keskse halduslüli olemasolu. Peab ju ülaltoodud küsimustele ammendava vastuse saamiseks olema Tartu rajoonis koordineeriv keskus, mis juhib rajooni kõigi kaubandusorganisatsioonide tööd vastavalt rajooni kui terviku vajadustele. Praegu puudub rajoonis selline keskus.

Teatavasti on kaubanduses tarbijate paremaks kaubandusliku teenindamise korraldamiseks funktsioonid jaotatud riikliku ja kooperatiivse kaubanduse vahel põhiliselt selliselt, et esimene peab teenindama linnaelanikke, teine maaelanikke ja väikelinnu. Järelikult jääb Tartu rajooni kaubandusliku teenindamise ülesanne ka tulevikus tarbijate kooperatsioonile, s. t. ETKVL-i süsteemile (välja arvatud muidugi vabariikliku tähtsusega linn Tartu, mis on esijoonel riiklike kaubandusorganisatsioonide teenindamise piirkonnaks, kus Tartu TK-l on teisejärguline tähendus) ETKVL-i keskus on suhteliselt kaugel ega ole küllalt teadlik kõigist kohalistest probleemidest. Seetõttu tuleb mainitud olukorda mõneti muuta. Rajoonides, kus kooperatiive on rohkem kui kolm, võiks kaaluda rajooni liidu taastamise otstarbekust.²⁴ Arvestades meie vabariigi rajoonide suhtelist väiksust ja häid liiklusteid võiks kaaluda ka rajoonidevaheliste koordineerivate halduslülide moodustamist või koguni nende funktsioonide andmist rajoonidevahelistele hulgibaasidele. Viimasel juhul tuleks mõnevõrra muuta nende organisatsioonilist struktuuri ja anda vastavate kooperatiivide volinikele õigus suunata vastava rajoonidevahelise hulgi- ja halduslüli tööd. Selletaoliseks keskseks lüliks võiks kujuneda näiteks Tartu Rajoonidevaheline Hulgibaas, mis tunneb hästi kohalikke olusid ja võib seetõttu otstarbekalt korraldada oma piirkonna kooperatiivide tööjaotuse ja elanike varustamise.

Järelikult kaasneb kaubanduspiirkonna suuruse analüüsiga rida teravaid organisatsioonilis-majanduslikke küsimusi. Ilmselt tuleb nõustuda majandusteadlase R. Augi arvamusel, kes kirjutab: «. tuleks tõsiselt kaaluda nende kooperatiivide juhatuste

---

²⁴ Selle kasuks räägib Leedu tarbijate kooperatsiooni kogemus, kus kõigis administratiivrajoonides on organiseeritud RTKL-id neile alluvate TK-dega. Selles süsteemis ei tööta ka ühtki RTK-d. Samaaegselt on Leedu kooperaatorite töönäitajad paremad kui ETKVL-i süsteemil.

ettepanekuid, kes soovivad liiga suureks paisunud rajooni tarbijate kooperasiive reorganiseerida väiksemaks, et muuta juhtimist jõukohasemaks, ülevaatlikumaks ja konkreetsemaks.»²⁵ Sellele vihjab ka asjaolu, et suuremate piirkondadega TK-des on rentaabluuse tase tunduvalt madalam kui süsteemiservikuna.²⁶

Kooperatiivile kaubanduspiirkonna suuruse optimaalsuse määramisel tuleb ilmselt juhinduda nii piirkonna territooriumi suuruselt kui ka seal paiknevate tarbijate arvust. Ligikaudselt arvestades on Eesti NSV oludes optimaalseks piirkonnaks umbes 600 km² pindala 10 000 elanikuga. Igal konkreettsel juhul tuleb aga lähtuda järgmistest põhimõtetest:

- 1) tegevuspiirkond peab tagama TK-le rentaabli töö,
- 2) tegevuspiirkond ei tohi liiga laiaks paisuda, sest sel juhul puudub TK juhtkonnal võimalus tunda hästi oma piirkonna tarbijate vajadusi ja operatiivselt suunata kaubandusvõrgu tööd.

3. Kaubandusettevõtte pass ja jaevõrgu pasportimine

Pärast kaubanduspiirkonna suuruse ja selle optimaalsuse selgitamist tuleb kaubandusorganisatsioonis uurida oma olemasolevat jaevõrku.

Jaevõrk koosneb teatavasti mitmesugust tüüpi erineva nimega ja tähendusega ettevõtetest, nagu kauplustest, poodidest, kioskidest, paviljonidest, autopoodidest, kandelaudadest jms. Ühed neist on pidevalt tegutsevad ettevõtted, teisi avatakse üksnes teatud hooajaks, ühed ettevõtted realiseerivad nii toidu- kui ka tööstuskaupu, teised kas ainult toidu- või tööstuskaupu jne. Seejuures laieneb tootlike jõudude pideva arengu protsessis järjekindlalt kaubakäive ja tekivad mitmelaadsed uut tüüpi kaubandusettevõtted. Kõigi nende mitmesuguste kaubandusettevõtete töö plaanipäraseks korraldamiseks tuleb tunda iga ettevõtte võimsust ehk kapatsiteeti. Kuna see sõltub väga mitmesugustest teguritest, nagu kaubandusettevõtte müügisaali ja kõrvalruumide suurus, töpkohtade arv, lahtioleku aeg, tehniliste seadmetega varustatus jne., siis on vaja koostada igale ettevõttele nn. kaupluse pass. Sinna märgitakse kõik kaubandusettevõtte kapatsiteeti ja tööd iseloomustavad tehnilis-ökoonoomilised näitajad. Need võimaldavad määrata kaubandusettevõtte töö ratsionaalsuse ning koostada neile teaduslikult põhjendatud kaubakäibe plaanid. Kuna passide puudumisel on võimatu määrata majanduslikult põhjendatud

²⁵ R. A u g, op. cit., lk. 24.

²⁶ Eesti tarbijate kooperatsiooni 1964. a. majandusliku tegevuse põhinäitajad, Tallinn 1965, lk. 63.

plaanilisi ülesandeid, siis tuleb igas kaubandusettevõttes koostada vastav pass ja seda igal aastal täiendada kooskõlas toimunud muudatustega.

Juba 1949. a. kehtestati seetõttu kaubandusvõrgu pasportimise nõue, kuid praktikas ei leidnud see küllaldast rakendamist. Koostatud passid jäid arhiivi, nende täiendamist ja uuendamist ei jälginud keegi ja seepärast juba mõne aasta möödumisel ei andnud need passid enam õiget ettekujutust olemasolevast jaevõrgust.

Käesoleval seitseaastakul kaubakäibe pideva ja kiire laiendamise tingimustes tekib üha rohkem raskusi reaalsete käibeplaanide koostamisel vajalike andmete puudumise tõttu jaevõrgu kapatsiteedi kohta. Selle lünga kõrvaldamiseks ja plaanimistöö täiustamiseks anti ENSV Kaubandusministeeriumi ja ETKV Liidu juhatuse ühine käskkiri 3. veebr. 1964. a. nr. 20/16, millega kehtestati alates 1964. a. kõigi vabariigi jaettevõtete pasportimise kohustus. Ühtlasi kohustati passidesse kandma ka kõik muudatused kaubandusettevõttes. Vastavalt sellele käskkirjale toimus jaevõrgu pasportimine 1963. a. andmete alusel 1964. a. esimese kuue kuu jooksul. Laekunud passid töötati läbi ENSV TA Majanduse Instituudis ja TRÜ kaubandusökonoomika kateedris ning selle põhjal koostati analüütiline ülevaade olemasolevast kaubandusvõrgust. Töötlemise käigus selgus aga rida lünki jaevõrgu pasportimises. Pii-sab, kui märkida, et tegelikult olemasolevast kaubandusvõrgust u. 15% ettevõtetest polnud passid koostatud. Üldreeglina puudusid passid kõigi ettevõtete kohta, mis likvideeriti 1964. a. kevadel, s. t. pärast 1. jaanuari 1964. a. Kuna aga need ettevõtted olid töötanud 1963. a., siis nende mitteamvestamine oleks tähendanud olulist lünka 1963. a. töötanud kaubandusvõrgu analüüsimisel. Esitatud passidest oli osa (u. 10%) täidetud puudulike ja vigaste andmetega. Alles tegelik tutvumine ettevõtetega võimaldas selletoalisi vigu ja lünki kõrvaldada. Veelgi halvem on olukord aga praegu. Vastavalt käskkirjale tuleb kaupluste passidesse kanda kõik uuemad andmed (1964. a.) ja muudatused. Kuni senini (1965. a. august) pole seda enamikus kaubandusorganisatsioonides tehtud. Seega on karta, et sellises olukorras on jaevõrgu pasportimisel varsti jälle ainult ajalooline väärtus. Selle vältimiseks otsustati TRÜ kaubandusökonoomika kateedri juures töötava Kaubanduse Ametkondliku Teaduslike Uurimistööde Laboratooriumis koondada oma kätte kogu vabariigi jaevõrgu passid ja jälgida nende pidevat äzuuris olekut. Vastav kartoteek kavatakse pidada sälkkartoteegina. Kuna seda on otstarbekam kasutada ka kaubandusorganisatsioonides, siis sellest siinjuures pikemalt.

Sälkkaardid kujutavad endast spetsiaalseid kartoteekkaarte. Nendele on võimalik märkida iga kaubandusettevõtte kohta vajalikud andmed nii hariliku teksti kujuliselt kui ka rida tähtsamaid andmeid kodeeritult, augustades vastavalt sälkkaardi ääred. See võimaldab kaubandusvõrgu kiire rühmitamise tähtsamate tunnuste

järgi suhteliselt lühikese täiendava ajakuluga ja lõppkokkuvõttes kiirendab sellega tunduvalt olemasoleva võrgu analüüsi.

Vabariigi jaevõrgu kaupluste passide andmed kantakse Uurimistööde Laboratooriumis majandusteadlase E. Haljaste poolt spetsiaalselt väljatöötatud koodi järgi salkkaartidele (vt. lisa 3). See võimaldab kaubandusvõrgu üksikasjalikumalt uurida 12 põhitunnuse (kaubakäibe suurus, töökohtade arv, pindala jne.) järgi. Mainitud tunnuste rakendamine ei ammenda veel kaubandusvõrgu kartoteegi kodeerimise võimalusi. Vajaduse korral on võimalik koodi täiendada veel uute tunnuste lisamisega. Käesoleval ajal näib aga piisavat kaubandusvõrgu analüüsimisest toodud tunnuste alusel.

Salkkartoteek kiirendab tunduvalt kokkuvõtlike andmete saamist ja analüütilise ülevaate koostamist olemasoleva kaubandusvõrgu kohta nii üksikutele kaubandusorganisatsioonidele kui ka vabariigile tervikuna. See Kaubanduse Laboratooriumi üritus aga muutub siis reaalseks, kui selleks kaasa aitavad kaubandusorganisatsioonide vastavad töötajad — ökonomistid ja inspektorid. Alles nende kaasabi tagab kvaliteetse, ažuuris oleva jaevõrgu pasportimise. Pikemata on selge, et õigesti koostatud ja uusimate andmetega täidetud kaupluse pass on üheks tähtsamaks algdokumentiks kaubandusorganisatsiooni töö edasisel plaanipärase juhitud juhtimisel. Seetõttu tulebki tänapäeval juurutada igasse kaubandusorganisatsiooni arusaam jaevõrgu pideva pasportimise (korra aastas) vajadusest.

4. Jaevõrgu kapatsiteet ja selle näitajad

Jaevõrgu korralik pasportimine võimaldab hästi analüüsida olemasoleva kaubandusvõrgu kapatsiteeti. Selle all mõistetakse maksimaalselt võimalikku kaubandusettevõtte müügivõimet, s. t. võimalust osutada elanikele teatud müügipinnal, teatud ajaühiku jooksul maksimaalset kaubanduslikku teenindamist, kasutades otstarbekalt töö ratsionaalse organiseerimise alusel olemasolevat jaevõrgu materiaalsel baasi. Kuna kaubandusliku teenindamise ulatus väljendub jaekäibe suurusel, siis tuleb kapatsiteedi iseloomustamisel näidata kaubandusvõrgu tingimused, millest oleneb jaekäibe suurus. Nendeks tingimusteks on kõigepealt kaubandusvõrgu suurus, töökohtade arv ja kaubanduslikud pindalad m²-tes.

Kaubandusvõrgu suurust iseloomustab eelkõige ettevõtete arv ja nende käive. Mida suurem on ettevõtete arv, seda ligemal on nad tarbijatele ja seda kättesaadavamad on kaubad ostjatele. Väga näitlik on seejuures kaubandusettevõtete rühmitus käibe suuruse järgi, sest see võimaldab teha järeldusi jaevõrgu majandusliku külje kohta. Mida väiksema käibega on kauplused,

seada madalam on müüjate jõudlus, seda suuremad on kaubavarud (päevades) ja seda kõrgem on käibekulude tase.²⁷

Tarbijate teenindamise kvaliteedi taseme selgitamiseks tuleb näidata ka jaevõrgu struktuuri nii organisatsioonilisest küljest kui ka spetsialiseerituse osas. Maaline jaevõrk oma organisatsioonilise iseloomu poolest jaguneb: 1) statsionaarseks võrguks a) kauplused ja poed;²⁸ b) väikejaevõrk (kioskid ja telgid jm.); 2) mittestatsionaarseks ehk liikuvaks jaevõrguks (autopoed, kandelaud jt.).

Elanikkonna kvaliteetse kaubandusliku teenindamise seisukohalt on olulisem koht statsionaarsel jaevõrgul, kus primaar-kaubandusliku teenindamise eeldustega on kauplused. Müük toimub seal spetsiaalselt sisustatud müügisaalides ja ostjate täiendavaks teenindamiseks on sageli veel kõrvalruume (tualettruumid, juurdelõikamis- ja proovitoad jm.) Väikejaevõrgul, samuti ka liikuvatel kaubandusettevõtetel puuduvad müügisaalid. Seadmed on primitiivsed: peamiselt müügilaud ja katusealune, kus asub müüja töökoht. Kaupu müüakse harilikult luugi kaudu. Ühe sõnaga: ostjate teenindamiskultuur on seal madalam. Teiselt poolt on väikejaevõrgul rida positiivseid jooni, mis teevad selle organiseerimise vajalikuks. Oma lihtsuse tõttu on väikejae-ettevõtte kergelt rajatav, nõuab suhteliselt vähe kapitaalimahutusi ja on kergesti ümberpaigutatav. See võimaldab teda tarbijatele tunduvalt lähendada. Eriti otstarbekaks on seejuures osutunud müüjate müügipunktid ja rahvakauplused, samuti ka kaubaautomaadid, mida viimasel ajal rakendatakse kui väikejaevõrgu moodsamat vormi.

Samad eeldused on ka liikuvatel kaubandusettevõtetel, mis võivad minna kaupadega sõna otseses mõttes tarbijate koduni. Nendel kaalutlustel soovitataksegi kirjanduses kasutada väikejaevõrku kui täiendavat jaevõrku kauplustele-poodidele.

Jaevõrgu struktuuri analüüsil näidatakse eraldi kaubandusettevõtete liikide arv ja käibed. Senised uurimused on näidanud, et kaubandusettevõtete organisatsioonilise vormi ja tema käibe suuruse vahel valitseb teatud seos: müüjate müügipunktides on aastakäive kuni 2,0 tuhat rbl., rahvakauplustes — kuni 15,0 tuhat, telkidel, kioskitel kuni 36,0 tuhat, poodidel kuni 75,0 tuhat rbl. Suurem aastakäive on juba kauplustes. Mõistetavalt on need aastakäibed erinevates kaubandusorganisatsioonides erisugused, sõltudes kohalikest konkreetsetest tingimustest. Seepärast on otstarbekas kau-

²⁷ F. Sauks, Eesti NSV jaekaubandusvõrgu arendamise probleeme art. koguteoses «Konkreetne ökonomika ja majanduslik analüüs», TRÜ Toimetised, vihik 146, Majandusteaduslikke töid VI, Tartu 1964, lk. 14 jj.

²⁸ «Poel» erinevalt «kauplustest» pole üldiselt eriruumi kaupade vastuvõtmiseks ja hoidmiseks. (V. S. Vinogradov, jt. Nõukogude koöperatiivkaubanduse organiseerimine ja tehnika, Tallinn 1958, lk. 51—52.) Järelikult on pood väiksemat tüüpi lihtsama sisseseadega statsionaarne kaubandusettevõtte, kus on omaette müügisaal.

bandusettevõtete rühmitamisel jaekäibe suuruse järgi arvestada käibe intervallide määramisel ülaltoodud seost.

Jaevõrgu struktuuri hindamisel on olulise tähtsusega tema spetsialiseeritus. Teatud kaubarühma või mõnede samalaadsete kaubarühmade müügiks spetsialiseeritud kaubandusettevõtetele on hulk eeliseid ostjate teenindamise paremustamisel: nii on võimalik ostjatele pakkuda laiemat kaupade hulka, spetsialiseeritud kaupluste töötajatel on rohkem teadmisi kaubatundmisest, nad teavad paremini oma kaubarühma tarbimisväärtusi ning seetõttu on nad võimelised andma ostjatele kvalifitseeritud konsultatsiooni. Samadel põhjustel saab spetsialiseeritud kauplus uurida paremini ka ostjate nõudmisi. Seetõttu on täiesti mõisteta, et kaupluste spetsialiseerimine on jaevõrgu organiseerimisel soovita-vaks nähteks.

Kaubandusvõrgu spetsialiseerimist pole aga võimalik läbi viia igas tingimuses. Tähtsamaks eelduseks on isemajandamise põhi-mõtte rakendamine, s. t. spetsialiseeritud kaupluse käive peab tagama käibekulude katmise ja kasumi. Selle tingimuse täitmine tegelikus elus piirab tunduvalt võrgu spetsialiseerimist. Üldreeg-lina on see ulatuslikumalt võimalik linnades ja tihedamini asustat-ud kohtades, mujal aga on maalise jaevõrgu spetsialiseerimine raske-ndatud.

Maakaubanduse spetsiifika tingib jaevõrgu spetsialiseerimisel selle jaotamise universaalseks, spetsialiseeritud ja segakaubandus-ettevõtete võrguks.²⁹

Järelikult pole jaevõrk oma materiaalses struktuuris ühesugune. Üksikute kaubandusettevõtete mõjupiirkond ja funktsioonid kau-banduslikul teenindamisel erinevad tunduvalt. Kuid kõigi nende ettevõtete töö organiseerimisel on põhiprintsiibiks, et kaubandus-organisatsiooni jaevõrk tervikuna rahuldaks igakülgset oma piir-konna vajadused. Seega on jaevõrgu kõik ettevõtted omavahel tihedas ühenduses, täiendades üksteist elanike kaubanduslikul tee-nindamisel.

Kaubandusvõrgu suuruse ja struktuuri analüüs Tartu rajoonis (vt. lisa 4) võimaldab teha järgmisi märkmeid:

Tartu rajoonis töötas 1. jaan. 1964. a. üldse 133 kaubandusettevõtet, nen-dest 107 kauplust ja poodi (80,6% jaevõrgust), 22 väikejae-ettevõtet (16,6% jaevõrgust) ja 4 autopoodi (2,8% jaevõrgust). Jaevõrgu struktuuris domineerivad seega statsionaarsed kaubandusettevõtted, milledest põhilise osa moodustavad kauplused ja poed.³⁰

Käibe suuruse järgi jaotatud jaevõrgu struktuuris torkab silma kääbus- ja väikeettevõtete suur osatähtsus (vt. lisa 5). Nende käive aga üldises jaekäibe suurus on väike (vähem kui 2%). Võrreldes ETKVL-i süsteemiga tervikuna

²⁹ V. S. Vinogradov jt., op. cit., lk. 56 jj.

³⁰ Kokkuvõtliku ülevaate rajooni jaevõrgust annab lisa 4, kus on antud rida majanduslikke näitajaid kaubandusettevõtete kohta üksikute administratiiv-sete piirkondade (linnad, külanõukogud) lõikes.

on Tartu rajooni väikejaevõrgu osatähtsus ettevõtete arvus mõnevõrra suurem, aga jaekäibes, vastupidi, väiksem. See kõneleb ilmselt Tartu väikejaevõrgu kääbuslikkusest.

Poodide ja väikekaupluste võrk Tartu rajoonis moodustab ligemale 43% ettevõtete arvust ja 37% jaekäibest. Järelikult on elanikkonna kaubanduslikul teenindamisel Tartu rajoonis otsustava tähendusega poodide võrk. Kaubandus-ettevõtete väiksus ei anna aga tunnistust tarbijate teenindamise kõrgest kvaliteedist. Pealegi on nende majanduslikud näitajad (jõudlus, käibekulude tase, kasum) üldiselt halvemad suurte kaupluste vastavatest näitajatest. Nii on Tartu rajoonis suurtes kauplustes töötotlikkus umbes 7 korda suurem väikejaevõrgu töötajate omast.

Mis puutub rajooni liikuvasse jaevõrku, siis moodustas see ettevõtete arvust 2,8%, jaekäibest aga 1,9%. Arvestades rajooni suhteliselt head teedevõrku ja liikuva jaevõrgu paindlikkust müügikohtade määramisel, tuleb eeldada selletaolise võrgu laiendamise võimalust ja otstarbekust. Muidugi tuleb enne küsimuse lahendamist selgitada autopoodide majanduslikkus, s. t. käibekulud ja rentaablus. Sellist arvestust kaubandusorganisatsioonides ei peeta ja seetõttu esineb siin autopoodide võrgu suurendamisele nii poolt kui vastu seisukohti.

Ukraina NSV kooperaatorite kogemused kõnelevad autopoodide laiendamise otstarbekusest³¹, kuid sealsed tingimused (ilmastik, teedevõrk, asustus jm.) lähevad kohati tugevasti lahku Tartu rajooni ja Eest NSV vastavatest tingimustest. Seetõttu tuleb küsimuse objektiivseks lahendamiseks koostada kalkultatsioonid, mis omakorda eeldavad senise arvestussüsteemi mõnesugust ümberkorraldamist kaubandusorganisatsioonides. Sellesuunalised uurimused TRÜ kaubandusökonomika kateedris Paide, Tartu, Võru ja Harju rajoonide autopoodide kohta lubavad väita, et nende kasutamine meie oludes on majanduslikult õigustatud ja seetõttu tuleks Eesti NSV-s autopoodide võrku laiendada.

Mis puutub kaubandusvõrgu spetsialiseeritusse Tartu rajoonis, siis see on järgmine:

Tabel 1

Jaevõrgu spetsialiseeritus Tartu rajoonis

	Linnades		Maal	
	ettevõtete arv	töökohtade arv	ettevõtete arv	töökohtade arv
Universaalkauplused	2	25	— — —	— — —
Toidukaupade kauplused	15	25	10	15
Tööstuskaupade kauplused	2	2	7	8
Piimapood	1	1	— — —	— — —
Leivapood	1	1	2	2
Kalakauplused	1	1	— — —	— — —
Majapidamiskauplused	1	2	— — —	— — —
Mööblikauplused	1	1	— — —	— — —
Raamatukauplused ³²	2	5	— — —	— — —
Kokku spetsialiseeritud võrk	24	38	19	25
Segakauplused	3	6	85	130
Kokku	29	58	104	165

³¹ Vt. pikemalt Н. А. Кудрявцев, Некоторые вопросы организации розничной торговой сети в мелких сельских населенных пунктах, статья в сборн. «Организация розничной торговой сети», Киев 1964, lk. 178—183.

³² Kuuluvad EV Raamatukaubastu süsteemi.

Andmetest nähtub, et linnade jaevõrk on olulisel määral spetsialiseeritud. Segakaupluste osa jaevõrgus on natuke üle 10%, töökohtade arvus aga 8,8%. Suuremateks ja majanduslikult võimsamateks ettevõteteks on universaalkauplused. Siin tuleb eriti esile tõsta Elva universaalkauplust, mis vaatamata Tartu lähedusele, töötab edukalt, teenindades peale Elva linna ja tema ümbruskonna elanike mõnigi kord ka Tartu elanikke. Kaupade valik on rikkalik ja teenindamise kvaliteet isegi parem kui Tartu linna spetsialiseeritud tööstuskaupade kauplustes.

Linnade jaevõrgus on organiseeritud isegi mõned kitsamalt spetsialiseeritud kauplused. Nende osa linnade jaevõrgus ulatub 24%-ni, töökohtade arvus 16,2%-ni. Lähtudes nende osast aga jaekäibes (12,8%) tuleb tunnistada maalise spetsialiseeritud võrgu väikest tähendust elanike varustamisel kaupadega. Suurima tähtsusega spetsialiseeritud võrgus on toiduainete kauplused. See on seoses toidukaupade käibe pideva suurenemisega tarbijate koöperatsiooni süsteemis. Kui nende osa ETKVL-i jaekäibes seitseaastaku algul (1958. a.) oli 49,4%, siis 1963. a. ulatus see juba 58,9%-ni. Tähendab, seitseaastaku aastatel on toimunud oluline muudatus maaelanike nõudmises: varasemate aastatega võrreldes on tugevasti kasvanud toidukaupade ost jaevõrgust. Selle peamiseks põhjuseks on kolhoosides üleminek naturaaltasult rahalisele tasule.³³ Tartu rajoonis on toidukaupade osa jaekäibes veelgi suurem, ulatudes 67%-ni. Seda tuleb kaubandusvõrgu kujundamisel ja kaupluste varustamisel kaupadega lähematel aastatel tõsiselt arvestada. Toidukaupade osatähtsuse kasvu maalises jaekäibes käesoleval ajal tuleb hinnata positiivselt, sest see tähendab linna ja maaelanike tarbimise struktuuri ühtlustumist ja senini püsinud naturaalmajanduslike sугemete kadumist põllumajanduslikus tootmises. See protsess kestab arvatavasti veel mõni aasta. Aga tõenäoliselt pärast 1970. a. on see käibe struktuuri muutmise protsess maal lõppenud ja tuleb nähtavale taas käibe struktuuri arengu üldine seaduspärasus sotsialismilt kommunismile ülemineku perioodil, kus tööstuskaupade käive kasvab kiirema tempoga kui toidukaupade käive ja viimaste osatähtsus hakkab langema. Seda protsessi hakkab tugeval määral mõjustama ka ühiskondliku toitlustamise ulatuslik arendamine.

Jaevõrgu suuruse ja struktuuri iseloomustamine ainuüksi ettevõtete arvu ja nende käibe abil pole aga küllaldane, sest kaubandusettevõtete suurus ja sellega ühtlasi ka nende kapatsiteet on väga erinevad: töötavad ju maalises võrgus nii müüjata müügipunktid kui ka kümnete töötajatega universaalkauplused. Seoses sellega on otstarbekam kasutada ettevõtte kapatsiteedi iseloomustamiseks müüjate töökohtade arvu.

Praktikas ei ühti töökohtade arv alati müüjate arvuga. Kui kaubandusettevõtte töötab ühes vahetuses ja igal müüjal on eraldi seadistatud töökoht, siis võrdub viimaste arv müüjate arvuga. Poolteise ja kahe vahetusega töötavates kauplustes on töökohtade arv müüjate arvust väiksem. Mõnedel juhtudel ei kasutata aga kaupluses kõiki töökohti, s. t. esineb kasutamata reserve müügi laiendamiseks. Sellistel juhtudel on ühe vahetusega töötavates kauplustes töökohtade arv suurem müüjate arvust. Niisugust olukorda ei saa pidada normaalseks, kui jaevõrgu suurus on väiksem tarbijate kvaliteetse teenindamise vajadustest. Selleaolise nähtuse esi-

³³ ENSV-s maksid 1963. a. rahalist töötasu juba 94% kolhoosidest (selles osas esikoht NSV Liidus — keskmine üleliiduline näitaja 31%). В. Морозов, Развитие товарно-денежных отношений на селе. «Вопросы экономики» 1965 nr. 7, lk. 29.

nemine tähendab tarbijate teenindamise võimaluste puudulikkude kasutamist.

Töökohtade arvust kaubandusettevõttes sõltub suurel määral ka tarbijate teenindamise kvaliteet. Mida rohkem on töökohti kaupluses, seda rikkalikum on üldiselt kauba valik, seda sügavamalt on võimalik läbi viia müüjate kvalifikatsiooni.

Oluline on siinjuures märkida, et kaubandusettevõtete passides märgitud töökohtade arv on nn. *n o r m a t i i v n e* töökohtade arv, mitte tegelik. Nimelt on kooskõlas ETKVL-i keskuse juhenditega³⁴ määratud igale kaubandusettevõttele töökohtade arv. Peamiseks lähtealuseks on seejuures müügiruumi suurus. Üldiselt on püütud maalises jaevõrgus ette näha igas kaupluses vähemalt kaks töökohta: üks toidukaupade, teine tööstuskaupade müügiks. Tegelikult aga ei õigusta kaubandusettevõtte käive kõigi normatiivsete töökohtade organiseerimist ja seetõttu tihti on tegelikult töökohti vähem kui normatiiv ette näeb, eriti kolme ja rohkema töökohaga ettevõtetes. Kujunebki olukord, kus müüjaid on jaevõrgus vähem kui töökohti. Kuna kaubandustöötajate töötasud sõltuvad käibest, siis jäetakse ettevõtete väiksema käibe korral osa töökohti organiseerimata ja 1—2 töötajat püüavad ära teha 3—4 töötaja töö. Pikemata on selge, et see ei mõju teenindamise kvaliteedile hästi. Ühtset retsepti olukorra parandamiseks pole võimalik anda. Igal konkreetsel juhul tuleb vastavalt kohalikele tingimustele välja töötada abinõud kaubandusettevõtte käibe suurendamiseks ning kõigi töökohtade tagamiseks normaalse koormatusega.

Andmed kaubandusvõrgu suurusest töökohtade arvu järgi Tartu rajoonis näitavad (vt. lisa 6), et jaevõrgus domineerivad väikeettevõtted 1—2 töökohaga. Nende osa ettevõtete üldarvus ulatus 83%-ni ja jaekäibes 87%-ni. Kui arvestada siia veel ilma müüjata ettevõtted, siis ulatub nende arv jaevõrgus 116-ni ehk 90%-ni. ETKVL-i süsteemis tervikuna on vastavad andmed 80% ja 52%, Tsentrosojuzi süsteemis tervikuna üleliiduliselt aga 93% ja 74,5%. Järelikult on Tartu rajooni jaevõrgu ettevõtted mõnevõrra suuremad kui üleliiduliselt tarbijate koöperatsiooni süsteemis, aga väiksemad kui vabariigis keskmiselt. Mõnevõrra häirivaks signaaliks on väike-ettevõtete suur osatähtsus rajooni jaekäibes, ületades tunduvalt vabariigi ja isegi üleliidulise vastava näitaja. See tõendab, et rajooni elanike kaupade ostud toimuvad põhiliselt väike-ettevõtetes. Nendes aga üldiselt jätab kaubandusliku teenindamise kvaliteet soovida. Seda tunnistab ka asjaolu, et 1 töökohaga ettevõtete koormus on kõige suurem. Kuna sellised ettevõtted realiseerivad peamiselt iga päev nõutavaid kaupu, siis ilmselt on jaevõrk selles osas rajoonis puudulikult arendatud.

Tänapäeval pole enam otstarbekas orienteeruda ainult üksi töökohtade arvus kui jaevõrgu kapatsiteeti iseloomustavas näitajas. Töökohtade arv on rakendatud võimsuse näitajana küll veel oluline paljudel jaekaubanduse tegevusaladel, kuid ta ei väljenda enam

---

³⁴ ETKVL Statistika Osakonna juhend «Tarbijate koöperatsiooni süsteemi organisatsioonide 1963. a., statistilise aastaaruande koostamisel», Tallinn 1964, lk. 13 ja 62.

täpselt rajooni või linna kaubandusvõrgu üldvõimsust, sest viimasel ajal on järsult tõusnud mitmesuguste ilma müüjata kaupluse tüüpide, eriti iseteenindamisega kaupluste arv 1. jaanuari 1964. a. seisuga oli Tartu rajoonis 2 täieliku iseteenindamisega ja 12 osalise iseteenindamisega kaubandusettevõtet (ilma Tartu linnata).

Toodud asjaolusid arvestades on viimastel aastatel hakatud jaevõrgu võimsuse näitajana soovitada, eriti Ukraina NSV majandusteadlaste (V. I. Ivanitski, I. I. Korzenevski jt.)³⁵ poolt, kaubandusettevõtte ruumide pindala ruutmeetrites, eraldi välja tuues müügisaali pindala. See näitaja on kaubandusvõrgu võimsuse hindamisel uus ja vajalik näitaja. On ju ühele töökohale langev pind kaubandusettevõtetes väga erinev ja seetõttu ei näita töökohade arv veel reserve, mis kaubandusorganisatsioonis on jaevõrgu paremaks kasutamiseks ning käibe laiendamiseks.

Nende reservide väljatoomine on aga olemasoleva jaevõrgu analüüsi põhiliseks ülesandeks. Kasutades töökoha müügipinna teaduslikult väljatöötatud normatiive, võib kaubandusettevõtte pindala alusel leida võimalike töökohtade arvu. Kõrvutades viimaseid tegelike töökohtade arvuga saab määrata töökohtade arvu edasise suurendamise võimalused olemasolevas jaevõrgus.

Rakendades statistilist meetodit rühmitatakse jaevõrgu potentsiaalse võimsuse selgitamiseks kaubandusettevõtted müügisaali pindala järgi ja arvutatakse rida uusi näitarve jaevõrgu võimsuse kasutamise (käibe ühe m² kohta, müügisaali osatähtsus %-des kaubandusettevõtte üldpinnas jt.) kohta (vt. lisa 7). Töö parema organiseerimise seisukohalt väärivad need näitajad tõsist tähelepanu, sest nad aitavad selgitada käibekulude taseme alandamise võimalusi. Moodustavad ju ruumide kasutamise kulud (üürid, amortisatsioon, remondid jne.) umbes 17% kõigist käibekuludest.

Andmetest nähtub, et Tartu rajooni jaevõrgu potentsiaalne võimsus on 12,6 tuhat m² üldpinda, sellest müügipinda ligemale 5,6 tuhat m², s. t. 44,3% üldpinnast. See on mõnevõrra suurem kui Tartu linna jaevõrgus, kus müügipindade osatähtsus üldpindades on 39,5%. Kaubandusettevõtte keskmine üldpindala on umbes 106 m², sellest müügisaal 43 m². Selles suhtes on rajooni keskmine kaubandusettevõtte väiksem Tartu linna ettevõtetest, mille vastavad näitajad on 130 m² ja 52 m². Järelikult on maaline kaubandusvõrk oma keskmises suuruses tunduvalt väiksem linnalisest võrgust.

Kuni 40 m² müügipindalaga ettevõtete arv ulatus rajoonis 79 ettevõtetteni ehk 61% jaevõrgust. Müügipindalaga üle 100 m² oli ainult 4 ettevõtet ehk 3,1% jaevõrgust. Vastavad arvud Tartu linna jaevõrgu kohta olid 56,6% ja üle 11%. Seega näitab müügipindade suurus väike-ettevõtete domineerivat seisundit maalises jaevõrgus olles tunduvalt silmatorkavam kui linnalises jaevõrgus. Seda nähet tänapäeva tingimustes, mil maaelanikkond on asustatud hajali, tuleb normaalseks pidada.

Jaevõrgu tiheduse näitajana kasutatakse kuni viimase ajani analüütilistes ülevaadetes ettevõtete arvu 10 000 elaniku kohta ja

³⁵ Vt. koguteos «Планирование хозяйственной деятельности розничной торговой организации, Москва 1961, lk. 82.

koormatuse näitajana keskmist elanike arvu ühe kaubandusettevõtte kohta. Neid näitajaid kasutatakse eriti ulatuslikult viimastel aastakümnetel täpsemate andmete puudumisel kapitalistlikes riikides. Sotsialistliku majanduse tingimustes ei saa nende kasutamist analüüsimisel otstarbekaks pidada, sest nendest ei nähtu jaevõrgu suuruse struktuur. Üldnimetus «kaubandusettevõtte» haarab nii müügikioski kui ka suure paljude töötajatega universaalkaupluse. Seetõttu tuleb jaevõrgu tiheduse näitajana kasutada kas töökohdade arvu või müügipinna suurust iga tuhande elaniku kohta.

Käesoleval ajal, mil kaubandusvõrgu arendamise ülesanded on antud töökohtade arvus iga tuhande elaniku kohta, tuleb jaevõrgu tiheduse hindamisel kasutada kindlasti töökohtade arvu iga tuhande elaniku kohta. Vastavalt rahvamajandusplaanis ettenähtud ülesannetele tuli seitseaastaku lõpuks saavutada jaevõrgu tihedus iga tuhande elaniku kohta 6,6 töökohta, sellest 3,2 toidukaupade ja 3,4 tööstuskaupade töökohta. See plaaniline töökohtade arv on üleliiduline keskmine, olles liiga üldine. See ei arvesta suurte ja väikeste linnade konkreetseid iseärasusi, elanikkonna spetsiifilist koosseisu, kolhoositurgude suurust, linnalähedasi aia- maid jne., kõnelemata juba iseärasuste arvestamisest maalises võrgus. Seepärast tuleb jaevõrgu arendamisel kohtadel seda plaanilist normatiivi küll aluseks võtta, kuid mitte sellest kramplikult kinni pidada. Jaevõrgu tihedus sõltub eelkõige tarbijaskonnast ja selle ostuvõimest ning seetõttu võivad esineda ja tegelikult esinevadki tugevad hälvimised sellest üleliidulisest keskmisest. Pealegi näeb rahvamajanduse arendamise perspektiivplaan ette töökohtade arvu tunduvat suurendamist iga tuhande elaniku kohta jaevõrgus (1980. a. peab see ulatuma kümnele üleliidulises ulatuses).

Töökohtade arv Tartu rajooni jaevõrgus (ilma Tartu linnata) ulatus 4,4-le iga tuhande elaniku kohta ja koos Tartu linnaga 5,8-le. Järelikult jääb töökohdade arv Tartu rajooni jaevõrgus maha seitseaastaku plaanilisest ülesandest, olles tunduvalt väiksem vabariigi keskmisest (7,4) ja mõnevõrra suurem üleliidulisest keskmisest (4,4).

Tulevikus tuleks maalisele kaubandusvõrgule plaaniliste normatiivide kehtestamiseks jaotada kogu rajoon mikrorajoonideks (külanõukogudeks) väikekeskusteks (suuremad asulad, alevid, väikelinnad) ja rajoonikeskusteks. See avab võimaluse kaubandusvõrgu arendamisel rakendada kontsentrilise paigutuse printsiipi ja sellega koos juhinduda samadest teoreetilistest põhimõtetest kaubandusvõrgu kujundamisel, nagu see esineb linnalises jaevõrgus kolmeastmelise kaubandusvõrgu struktuuri korral.³⁶

---

³⁶ Vt. pikemalt P. Viies, Põhifondide taastootmine kaubanduses, Kaubandusalaseid õppematerjale kvalifikatsioonikursustest osavõtjatele IV, TRÜ rotaprinti väljaanne, Tartu 1963, lk. 45—47.

Elanikkonna varustatust müügipinnaga näitab viimase suurus tuhande elaniku kohta. Mõnikord kasutatakse siin ka selle pöördvõrdelist näitajat, s. t. elanike arvu iga 100 m² müügipinna kohta.

Tartu rajoonis (koos Tartu linnaga) oli müügipinna suurus 207 m² iga tuhande elaniku kohta, linnades ulatus see aga 265 m²-le (Tartus 270 m², Elvas 188 m² ja Kallastel 186 m²), külanõukogudes ainult 91 m²-le. Regionaalselt see muidugi tunduvalt erineb. Linnadest on müügipinnaga kõige paremini varustatud väike Kallaste linn, külanõukogudest on aga suhteliselt suurema jaevõrguga Piirissaare külanõukogu 171 m², Mehikoorma külanõukogu 154 m² ja Koosa külanõukogus 134 m² müügipinnaga tuhande elaniku kohta. Ilmselt puudulikult on müügipinnaga varustatud aga Tähtvere (42 m²), Peipsiääre (46 m²), Luunja ja Konguta (47 km²) külanõukogude elanikkond.

Toodud näitaja võimaldab ilmekalt iseloomustada jaevõrgu suurust, mida elanikkond saab kasutada. Selle näitaja abil on kergesti avastatavad kitsaskohad jaevõrgus ning koos sellega on võimalus välja töötada abinõud «haigete kohtade» kõrvaldamiseks. Eriti oluline on see juhtudel, mis võimaldavad suhteliselt väikeste kulutustega suurendada müügipinda kaubandusettevõttes. See tingib vajaduse arvutada müügipinna osatähtsus ettevõtte üldpindalas. Tartu rajooni jaevõrgus on see 44,3%, olles linnades mõnevõrra kõrgem kui maal. Ühtlasi iseloomustab taoline näitaja ka kaubandusettevõtte ruumide kasutamist. Tänapäeval, mil kaubavarude valdav enamus asub jaevõrgus, on kaubandusettevõtte ruumide otstarbeka kasutamise probleem väga aktuaalne. Asub ju jaevõrgu kaubavarudest rohkem kui pool kauplustes.³⁷

Viimastel aastatel on kaubandusettevõtte ruumide otstarbekuse selgitamisel välja toodud ka müügipinna suhe kõrvalruumidesse. Harilikult võetakse siin aluseks müügipind (võrdsustatakse ühele) ja leitakse kõrvalruumide suhe sellesse. Seda näitajat nimetatakse kõrvalruumide koefitsiendiks. Riiklikus kaubanduses on see 1962. a. läbi viidud kaupluste loendi andmetel 1,1.³⁸ Kuid ta kõigub erinevates kauplustes 0,5—1,6 vahel. Tartu rajooni jaevõrgus on see koefitsient 1,25 (ilma Tartu linnata), olles linnades (1,18) mõnevõrra väiksem kui külanõukogudes (1,29). Erinevates linnades ja külanõukogudes olenevalt kauplustest kõigub see koefitsient 0,56—2,62 vahel. Varasematel aastatel esines tendents suurendada seda koefitsienti, s. t. laiendada kõrvalruume, kuid kaupluse pindala kasutamine on seda efektiivsem, mida madalam on kõrvalruumide koefitsient. Seetõttu pole otstarbekas lubada, eriti väiksemates ettevõtetes, kõrvalruumide kõrget koefitsienti.

Lähtudes sellest seisukohast on ilmselt liigselt kõrvalruume Võnnu (2,62), Peipsiääre (2,50), Rannu (2,28) külanõukogude jaevõrgus. Seal tuleb kõrval-

³⁷ F. S a u k s, Kaubanduse materiaalne baas NSV Liidus II, TRÜ rotaprinti väljaanne, Tartu 1964, lk. 35.

³⁸ Sealsamas, lk. 35—36.

ruumidest osa kindlasti kasutada müügipindade laiendamiseks. Olemasolevate kõrvalruumide nappusest kõnelevad aga madalamad koefitsiendid eriti Kallaste linna jaevõrgus (0,63), Piirissaarel (0,56) ja Tartu külanõukogus (0,76).

Kõrvalruumide väiksus tingib praktikas paratamatult müügipindade kasutamise kaupade hoiupinnana, s. t. tegelikult ostjate teenindamiseks ettenähtud müügipind on väiksem, kui see andmete järgi peaks olema. On pikemata selge, et see avaldab mõju tarbijate teenindamise kvaliteedile ja annab ühtlasi moonutatud pildi kaubandusettevõtte pindade tegelikust kasutamisest.

Mis puutub nüüd kõrvalruumide iseloomusse, siis valdav enamus nendest on kaubandusettevõtte laoruumideks (98,9%). Ettevõtte passide järgi on nende osa küll kõrvalruumides kahtlaselt suur, sest kõik ülejäänud pinnad (kontor, olustikulised ruumid jms.) moodustavad rajooni jaevõrgus (ilma Tartu linnata) üksnes 78,4 m² ehk 1,1% kõrvalruumide pindalast. Arvatavasti on siin tegemist osalt puudulikult täidetud passi andmetega, kus üldpindalast lahutati müügipind ja saadud kõrvalruumide pindala arvestati kõik hoiupindalana. Kaupluse pindalade arvutamisel soovitakse teoreetilises kirjanduses³⁹ selliste pindade suurusena ette näha 10—15% üldpindalast, s. t. 20—30% kõrvalruumide pindalast. Selline suur lahkuminek nende andmete ja passidest saadud andmete vahel kõneleb ilmselt puudulikult täidetud kauplusepassidest. Teiselt poolt näitavad need andmed ka kaubandusettevõtte töö organiseerimise primitiivsust. Ilmselt puuduvad enamikus ettevõtetes administratiivruumid (olemasolevatel andmetel on neid kokku 7 ettevõttes — Elvas kahes kaupluses, Kallaste ühes kaupluses ja neljas Tartu TK kaupluses) ja kaupluses kogu jooksev haldus-arvestuslik töö toimub kas müügisaaalis või siis hoiuruumi kusagil nurgas. Et sellise korra juures kipub dokumente «kaduma minema», arvestus ja aruandelised andmed on puudulikud, on täiesti arusaadav. Järelikult tuleb jaevõrgus kõrvalruumides ette näha ja eraldada nii kontori kui ka olustikuliste ruumide pind. Seda nõuab juba töö ratsionaalse organiseerimise elementaarsem printsiip.

Lähtudes teoreetilises kirjanduses soovitatud normatiividest tuleb statsionaarset tüüpi maalisele jaeettevõttele (ühe töökohaga) minimaalselt ette näha müügipinda umbes 15 m², hoiupinda 10 m² ja ülejäänud kõrvalruumide pinda 4 m², seega kokku 29—30 m². Kaubandusettevõtted (välja arvatud väikejaevõrk ja liikuv kaubandus), mis asuvad väiksemates ruumides, ei vasta enam tänapäeva nõuetele.

---

³⁹ Siin võib võtta ükskõik millise «Kaubanduse organisatsiooni ja tehnika» õpiku, kus käsitletakse kaupluste organiseerimise, ehitamise ja sisustamise printsiipe ning kaubandusettevõtete pindalade arvutamise meetodeid.

Kõrvuti jaevõrgu pindade suuruse ja struktuuri uurimisega antakse võrgu kapatsiteedi kasutamise efektiivsuse näitajana keskmine käive ühe ruutmeetri müügi pinna kohta. Tartu rajooni jaevõrgus (ilma Tartu linnata) on see 2,44 tuh. rbl. aastas, olles linnades mõnevõrra kõrgem kui külanõukogudes. Arvestades ka Tartu linna jaevõrku ulatub käive rajoonis müügi pinna m² kohta 4,47 tuh. rublani aastas (Tartu linna jaevõrgus on see 5,79 tuh. rubla). Üksikutes kauplustes erineb aga see näitaja tunduvalt, tunnistades ilmselt jaevõrgu territoriaalse paiknemise lünki. Lähtudes tegelikest vaatlustest tuleb tunnistada Tartu linna jaevõrgu koormatus pinnaühiku kohta suureks, maalise jaevõrgu koormatus keskmiselt aga pinnaühiku kohta väikseks.

Müügi pinna kasutamise optimaalse efektiivsuse kriteeriumina kasutada olevate andmete alusel võib võtta umbes 4,0 tuh. rbl. aastas müügi pinna m² kohta. Mõistetavalt võib sellele kriteeriumile tekkida rida vastuväiteid. Ei tohi aga unustada, et paremate andmete puudumisel on statistiline keskmine teaduslikes töodes levinenumaks kvantitatiivset laadi üldistuseks. Keskmiste kaudu avaldub seaduspärasus, sellal kui üksiknähtuste individuaalväärtused on õige muutlikud, sõltudes paljude juhuslike, üldisele seaduspärasusele mittealluvate tegurite toimest.⁴⁰ Keskmiste tähtsus seaduspärasuste avaldamises põhineb suurte arvude seadusele. Järelikult kajastab leitud keskmine seda paremini seaduspärasust, mida suurem on uuritav objektide arv. See tõttu ongi käesoleval juhul otstarbekas selliseks keskmiseks võtta Tartu rajooni jaevõrk koos Tartu linnaga, korrigeerides seda keskmist mõnevõrra.⁴¹

Lähtudes toodud keskmisest müügi pinna m² kohta kui Tartu rajooni jaevõrgule normaalsest koormatusest võib määrata alakoormatud ja ülekoormatud kaubandusettevõtteid. Hinnangu andmisel tuleb siinjuures arvestada ka kaubandusettevõtte spetsialiseeritust ning asukohta. Mõlemad tegurid avaldavad olulist mõju kaupluse läbilaskevõimele ja keskmise käibe suurusele m² kohta, tingides nõnda rajooni keskmisest käibest mõnesuguse põhjendatud hälbimise üles- või allapoole. Üldiselt aga on sellised hälbimised ala- või ülekoormatud kaubandusettevõtete tunnistajaks.

Andmetest nähtub, et Tartu rajoonis (ilma Tartu linnata) on «ülekoormatud» kaubandusettevõtteid üldse 12, nendest asub linnades 9. Kõige suurema koormatusega on Elva toiduainetekauplus nr. 2 (8,3 tuh. rbl. m² kohta) ja kauplus

---

⁴⁰ Vt. pikemalt U. Mereste, Keskmised ja variatsiooninäitarvud, TRÜ rotaprinti väljaanne, Tartu 1965, lk. 8 jj.

⁴¹ See näitaja on küll mõnevõrra suurem kui naaberrajoonide (Valga, Põlva, Võru, Jõgeva, Viljandi) keskmised (3,0—3,5 tuh. rbl.) tingituna Tartu linna jaevõrgu kaasaarvamisest. Teatavasti on aga Tartu linna jaevõrk üks koormatumaid vabariigis, mistõttu ka arvutatud keskmine on mõnevõrra kõrgem. Selle saavutamist aga võiks seada eesmärgiks.

nr. 4 (7,6 tuh. rbl. m² kohta). Arvatavasti on nendes kauplustes pikad järjekorrad ja kaubandusliku teenindamise kvaliteet jätab soovida. Hinnangu lõplikuks langetamiseks tuleb olukorraga koha peal tegelikult tutvuda.

Rajooni keskmise koormatusega on ainult 4 kaubandusettevõtet⁴², kõik teised on suuremal või vähemal määral alakooratud ettevõtted ja nende läbilaskevõimet tuleb suurendada.

Järelikult võimaldab kaubandusliku pindala arvutus jaevõrgu kasutamise efektiivsust senisest sügavamalt analüüsida ning põhjendada ühtlasi paremini kaubandusvõrgu arendamise ja kapitaal-mahutuste plaane.

Senini iseloomustasime jaevõrgu suurust ettevõtete arvu, käibe suuruse, töökohtade arvu ja kaubandusliku pinna alusel, kusjuures kõiki neid näitajaid käsitlesime omaette. Tegelikult nõuab kõikehaarav analüüs sellist näitajate süsteemi, kus kajastub nii ettevõtete arv, nende käive, töökohtade arv ja pindala m²-tes. Oleneb ju kaubandusettevõtte käibe suurus oluliselt töökohtade arvust, viimane aga tuleneb müügipinnast. Mida suurem on pind, seda rohkem on võimalik organiseerida töökohti, seda suurem on jae-käive. Uute müügivormide levik, eriti iseteenindamisega ettevõtete arvu suurenemine, vähendab küll «töökoha» majanduslikku tähendust, kuid kuna järgmisel viisaastakul (1966—1970) jäävad alles veel ka harilikud teenindamisvormid kaubandusettevõtetes, siis ei kaota «töökoha» näitaja oma analüütilis-plaanilist tähendust. Seetõttu tuleb anda ka rajooni jaevõrk koondatud kujul rühmitatuna kõigi nende näitajate alusel ja arvutada selle abil vastavad keskmised.

Toodud tabelid võimaldavad teha mõnesuguseid järeldusi jaevõrgu olukorra kohta ning näidata mõningaid seaduspäraseid tendentse. Veelgi huvitavamaid järeldusi võimaldab analüüs, kus kaubandusvõrk on jaotatud vastavalt keskmise müügi järgi elaniku kohta.

Sellise analüüsi kohta konkreetne näide Tartu rajooni jaevõrgust 1963. a. (vt. tabel 2).

Üldse moodustati elanikule keskmise müügi suuruse viis rühma. Esimese rühma moodustasid nende külanõukogude kaubandusettevõtted, kus keskmine müük elaniku kohta oli alla 150 rubla aastas. Neid oli 5 külanõukogu 10 118 elanikuga, kelle ostuvõime ulatus 4,7 miljoni rublani. Kaubandusvõrgu suurus oli 15 ettevõtet 23 töökohaga (samuti 23 töötajaga) ja 545 m² müügipinnaga. Käive ulatus mainitud piirkonnas 1,3 miljoni rublani, haarates elanike ostuvõimest umbes 28%.

Vaadeldava rühma külanõukogudes on kaubandusvõrk üldiselt väike, rahuldades ilmselt ainult pakilisemaid igapäevaseid vaja-

---

⁴² Rebase kauplus Haaslava külanõukogus, Laeva kauplus Kärevere külanõukogus, «Tõus» Nõos ja «Tartu» Rõngus.

Tabel 2

Kaubandusvõrgu ositus elanikule keskmise müügi järgi 1963. a.

Kaupluse rühmad keskmise müügi järgi elanikule aastas	Iga tuhande elaniku kohta			Töötaja jõudlus (tuh. rbl.)	Käibe osa tuludes	Käive m ² müügipinna kohta (tuh. rbl.)
	ettevõtteid	töökohti	müügipinda			
1. Kuni 150 rubla						
Elva külanõukogu	1,4	2,2	52	66,0	0,55	1,8
Konguta külanõukogu	1,2	1,2	47	53,3	0,28	2,2
Lemmatsi külanõukogu	1,7	2,7	72	44,2	0,18	1,9
Luunja külanõukogu	1,0	2,0	47	71,0	0,35	3,1
Tähtvere külanõukogu	1,3	1,8	42	57,1	0,39	3,0
Keskmine	1,5	2,3	54	54,9	0,29	2,3
2. 151—200 rubla						
Haaslava külanõukogu	2,3	3,0	62	55,1	0,56	3,3
Mäksa külanõukogu	1,6	3,1	76	61,9	0,67	2,6
Nõo külanõukogu	2,4	4,1	86	51,0	0,44	2,3
Äksi külanõukogu	2,1	2,6	71	64,8	0,48	2,7
Keskmine	2,2	3,3	74	54,9	0,51	2,6
3. 201—250 rubla						
Alatskivi külanõukogu	1,4	3,6	117	64,8	0,56	1,8
Kambja külanõukogu	2,8	3,6	102	58,5	0,83	2,1
Peipsiääre külanõukogu	1,0	2,0	46	102,8	1,46	4,6
Puhja külanõukogu	2,0	3,3	83	53,6	1,33	2,6
Tartu külanõukogu	2,2	3,7	113	50,8	0,57	1,8
Võnnu külanõukogu	1,8	3,6	114	64,4	0,88	2,0
Keskmine	1,9	3,4	98	62,7	0,78	2,2

Kaupluse rühmad keskmise müügi järgi elanikule aastas	Iga tuhande elaniku kohta			Töötaja jõudlus (tuh. rbl.)	Käibe osa tuludes	Käive m ² müügipinna kohta (tuh. rbl.)
	ettevõtteid	töökohti	müügipinda			
4. 251—300 rubla						
Rannu külanõukogu	2,9	5,4	99	65,8	0,44	2,6
Rõngu külanõukogu	3,8	6,6	142	61,2	0,75	2,0
Ulila külanõukogu	2,6	4,6	110	76,8	0,83	2,3
Vara külanõukogu	4,2	4,2	146	59,9	1,75	1,7
Keskmine	3,4	5,5	125	64,6	0,69	2,0
5. 301—500 rubla						
Koosa külanõukogu	2,2	4,3	134	73,2	1,78	2,4
Kärevere külanõukogu	2,6	3,9	93	79,6	1,94	3,4
Mehikoorma külanõukogu	3,9	6,8	154	59,2	1,10	2,1
Piirissaare külanõukogu	2,3	4,6	171	77,2	1,16	2,1
Keskmine	2,9	4,8	131	70,5	1,45	2,4
Külanõukogude keskmine rajoonis	2,2	3,6	91	61,6	0,61	2,3

dusi.⁴³ Seda tunnistab nii käibe väike osatähtsus üldises ostuvõimes kui ka suhteliselt kõrge käibe müügi pinna m² kohta. Enam-vähem normaalseks võib pidada olukorda Elva külanõukogus. Luunja külanõukogus näib kaubandusliku teenindamise olukord olevat kõige pingelisem (töötaja jõudlus järsult suurem vastava rühma keskmisest), nõudes kiirete abinõude rakendamist võrgu võimsuse suurendamiseks.

Teise rühma moodustasid need külanõukogud, kus keskmine müük elaniku kohta oli 150—200 rubla vahel. Siia kuulus neli külanõukogu 9371 elanikuga, kelle ostuvõime ulatus 3,6 miljoni rublani. Kaubandusvõrgu suurus oli 21 ettevõtet 31 töökoha (32 töötajaga) ja 695 m² müügi pinnaga. Käibe ulatus üle 1,8 miljoni rubla, haarates elanike ostuvõimest umbes 51%, mida võib pidada maalisel jaevõrgus ligilähedalt normaalseks. Peab ju segakauplus maal varustama elanikke igapäevaste ja sagedamini vajatavate kaupadega. Perioodiliselt ja harva nõutavaid kaupu ostetakse aga juba linnalisest kaubandusvõrgust, kus kaupade valik on tunduvalt rikkalikum. Müügi pinna suhteline koormatus võrreldes teiste maaliste kaubandusettevõtete rühmadega on samaaegselt kõige kõrgem.

Kolmandasse rühma kuulusid kuus külanõukogu 12518 elanikuga. Selles rühmas on keskmine müük elaniku kohta 200—250 rubla vahel. Kaubandusvõrgu suurus on 24 ettevõtet 42 töökohaga (43 töötajaga) ja 1220 m² müügi pinnaga. Käibe ulatus üle 2,7 miljoni rubla, haarates elanike ostuvõimest (3,5 miljonit) 78%, mida tuleb maalisel jaevõrgu kohta pidada heaks. Siia rühma kuuluvad aga kaks külanõukogu (Peipsiääre, Puhja), kus käibe suurus ületab arvatava tulude suuruse. See nõuab ühelt poolt tulude suuruse arvutuste kontrollimist (mõned arvestamata tuluallikad) ja teiselt poolt olukorraga tutvumist koha peal, et selgitada kõrgeandatud käibe põhjused (transiitartbijad). Andmed näitavad, et kõige pingelisemad lood on kaubandusvõrguga Peipsiääre külanõukogus, kus töötaja jõudlus on kõrgeim Tartu rajooni külanõukogude töötajate hulgas, müügi pinda aga tuhande elaniku kohta arvestatuna kõige vähem ja koormatus m² kohta juba ligilähedane linna kaubandusettevõtetega.

Järgmisse rühma kuulusid need külanõukogude kaubandusettevõtted, kus keskmine müük elaniku kohta oli 250—300 rubla vahel. Siia kuulus neli külanõukogu 7610 elanikuga, kelle ostuvõime ulatus ligemale 3,1 miljoni rublani. Kaubandusvõrgu suurus oli 26 ettevõtet 42 töökohaga (31 töötajaga) ja 952 m² müügi pinnaga.

---

⁴³ Elanike rahaliste kulude struktuur on autori poolt tehtud uurimuste alusel umbes järgmine: Üldises tulude summas moodustab ostufond 70—80% olenevalt leibkondade tulude üldsuurusest aastast. Ostufondist 50—70% läheb toidukaupade ja ülejäänud tööstuskaupade ostuks. Enamik toidukaupu ja mõned väiksemad tööstuskaubad on iga päev nõutavateks kaupadeks ning seetõttu peavad nad olema tarbijale hästi kättesaadavad, s. t. neid peab olema müügil ligidal asuvas kaupluses.

Kaubakäive oli rohkem kui 2,1 miljonit rubla, haarates elanike ostuvõimest 69%, mida tuleb lugeda maalises jaevõrgus täiesti normaalseks. Kuna aga töötajate jõudlus vähe ületab rajooni keskmist ja samal ajal umbes 25% töökohtadest on vakantsed, siis võib järeldada, et nende külanõukogude kaubandusvõrk on oma kapatsiteedilt võimsam, kui see on vajalik tänapäeva tingimustes. Sellele vihjab ka müügipinna kõige madalam koormatus. Seda üldist järeldust tuleb muidugi täpsustada vastavalt kohapealsetele tingimustele. Nii näib Rannu külanõukogus olevat vajaka kaubandusvõrgu kapatsiteedist, Vara külanõukogus on olukord vastupidine. Rõngu külanõukogus tuleb aga arvestada transiitbarbijate suurt osatähtsust.

Viimase rühma moodustasid külanõukogud, kus keskmine müük elaniku kohta oli üle 300 rubla aastas. Siia kuulus neli külanõukogu 4883 elanikuga, kelle arvestatud ostuvõime oli umbes 1,1 miljonit rubla. Kaubandusvõrgu suurus oli 14 ettevõtet 23 töökohaga (22 töötajat) ja 636 m² müügipinnaga. Kaubakäive ulatus ligemale 1,6 miljoni rublani, ületades 45% võrra elanike ostuvõime. Niisugusele nähtusele ei võimalda olemasolevad andmed anda küllalt ammendavat seletust. Arvatavasti avaldab siin mõju rida põhjusi, nagu transiitbarbijate rohkus Kärevere külanõukogus, tulude ebaõige arvutus nendes külanõukogudes jne. Vastuse saamiseks tuleb tutvuda olukorraga kohapeal. Tabelis esitatud andmete põhjal võib arvata, et kaubandusvõrk on nendes külanõukogudes võrdlemisi tugevasti koormatud ja vajab seetõttu laiendamist.

Järelikult võimaldab kaubandusvõrgu rühmitamine sõltuvalt kaubamüügist ühe inimese kohta anda teatava pildi elanikkonna tagatusest kaubandusvõrguga. Ilmekalt nähtuvad külanõukogud, kus elanike ostuvõimest jääb suur osa kohapeal realiseerimata ning nad ostavad vajalikke kaupu kas naaberkülanõukogudes või siis linnades. Nii võivad Lemmatsi ja Konguta külanõukogude elanikud suhteliselt kergesti ja kiiresti kasutada linnalise jaevõrgu teeneid. Mõnevõrra keerukam on küsimus nende külanõukogude kaubandusest, kus jaekäive ületab kohaliku elanikkonna ostuvõime. Osalt on see seletatav transiitbarbijate ja naaberkülanõukogude elanike ostudega, nagu see ilmselt esineb Kärevere külanõukogus Laeva kaupluses. Kuid osalt võib see tingitud olla isikliku aiamaa tulude ebaõigest arvestamisest. Sellele vihjab eriti asjaolu, et sellised külanõukogud asuvad peamiselt Peipsi rannikualadel, kus transiitbarbijate osa on üldiselt väike.

Taoline analüüs võimaldab määrata kaubandusvõrgu vajaliku kapatsiteedi igale rühmale, täpsustades seda kooskõlas vastava mikrorajooni konkreetsete tingimustega. Vastava rühma normatiiviks tuleb võtta keskmised näitajad kaubandusvõrgu suuruse ja töötaja jõudluse kohta. Nii on täiesti reaalne võtta kolmanda rühma (keskmine müük 200—250 rubla elaniku kohta aastas) normatiiviks lähematel aastatel 3,4 töökohta iga tuhande elaniku

kohta, kusjuures töötaja jõudlus peaks olema 62—63 tuhande rubla piires aastas ja müügipinna koormatus ulatuma 2,4 tuh. rbl. Läheduses nendest arvudest vajab Peipsiääre külanõukogu jaevõrk tunduvat laiendamist oma kapatsiteedis. Mõistetavalt tuleb seda täpsustada kooskõlas käibe struktuuriga. Viimane sõltub aga olulisel määral kaubandusettevõtte tegevuspiirkonnast, selle suurusel ja sotsiaal-ökonoomilisest iseloomust.

5. Kaubandusvõrgu paiknemise analüüs

Kaubandusvõrgu analüüs peab haarama peale eespool käsitletud küsimuste ka ettevõtete paiknemise ja asukoha probleemid.

Teatavasti on kaubandusettevõtete arvu ja leviku peamiseks määrajaks rahvastiku tihedus ja elatustase. Ostuvõime ja elatustase omakorda olenevad väga mitmesugustest teguritest, millede üksikasjaline analüüs ei kuulu käesoleva töö raamidesse. Märgime ainult niipalju, et sotsiaalne kihistus, ühiskondlik tööjaotus, tegevusalad ja üksikute elukutsete osatähtsus vaadeldava piirkonna elanikkonnas mõjustavad oluliselt kogu piirkonna üldise ostuvõime kujunemist. Sellest aga sõltub kaubandusettevõtete suurem või väiksem käibe ja selle struktuur. Pikemata on selge, et rannikualadel paiknevad kalurikolhoosid nõuavad hoopis teisi kaupu kui põllumajandusliku elanikkonnaga külanõukogud. Nõudmise varieerumist võib tähele panna ka samas külanõukogus elavate eri rahvusest tarbijate juures. See ei jäta aga mõju avaldamata kaubandusvõrgu kujunemisele ja kohandamisele vastavalt kohapealse elanikkonna nõudmisele.

Kaubandusvõrgu paiknemise analüüs peab seetõttu toimuma nii kartograafiliste kui ka statistiliste meetodite ühendamise teel.

Kaubandusvõrgu paiknemist Tartu rajoonis iseloomustavad joonis 2 ja tabel 3. Nagu neist nähtub, asuvad kaubandusettevõtted hajutatult üle kogu rajooni, moodustades nendega tihedamini ja hõredamini asustatud alasid. Tihedamalt esineb kaubandusettevõtteid esijoones Rõngu ja Nõo külanõukogudes ning Piirissaarel, samuti ka rannikualadel. Mujal (näiteks Võnnu, Luunja, Kärevere külanõukogudes) on kaubandusettevõtteid hõredalt, kusjuures nende vahel leidub suuremaid või vähemaid tühje alasid. Kaubandusettevõtete levikus paistab silma nende esinemise sageduse tihe side rajooni oikumeenilisemate aladega. Kaubandusvõrgu tihedam osa paikneb üldreeglina tihedamini asustatud aladel, hõredam osa piirkondades, kus elanikke on tunduvalt vähem. Metsade, rabade, soode regioonides puuduvad üldse kaubandusettevõtted. See kõik on täiesti loogiline ja seetõttu näib kaubandusvõrk rajoonis paiknevat vastavalt vajadustele. Lõpliku hinnangu langetamiseks tuleks aga siduda kaubandusettevõtete levik tarbijaskonna nõudmistega, s. t. selgitada ettevõtete jaekäibe suuruse vastavus

elanike nõudmisega (ostuvõimega) ja iga ettevõtte kaubandusliku piirkonna suurusega. Selleks tuleb eelkõige ühendada kaubandusvõrgu töökohtade paiknemine elanike tihedusega rajoonis.

Regionaalselt paikneb töökohtade arv Tartu rajoonis väga ebaühtlaselt, kõikudes iga tuhande elaniku kohta 1,8-lt töökohalt (Tähtvere külanõukogus) kuni 6,6 töökohani (Rõngu külanõukogus). Linnades on jaevõrk veelgi tihedam: Kallaste linnas 10 töökohta, Elvas 9 töökohta ja Tartu linnas 7,2 töökohta iga tuhande elaniku kohta. Viimane asjaolu on täiesti seaduspärane, sest linnade jaevõrk teenindab suuremal või vähemal määral ka maalist elanikkonda. Tugevad erinevused üksikute külanõukogude jaevõrgu tiheduses tõstatavad aga küsimuse jaevõrgu paigutuse otsustavusest.

Järelikult ei saa kartograafiline analüüs piirduda kaubandusvõrgu leviku ja looduslike tingimuste simultaanse vaatlusega ning rahvastiku tiheduse ja kaubandusvõrgu kõrvutamise. Saadud pilti peab täiendama jaekäibe kõrvutamine elanike ostuvõimega.

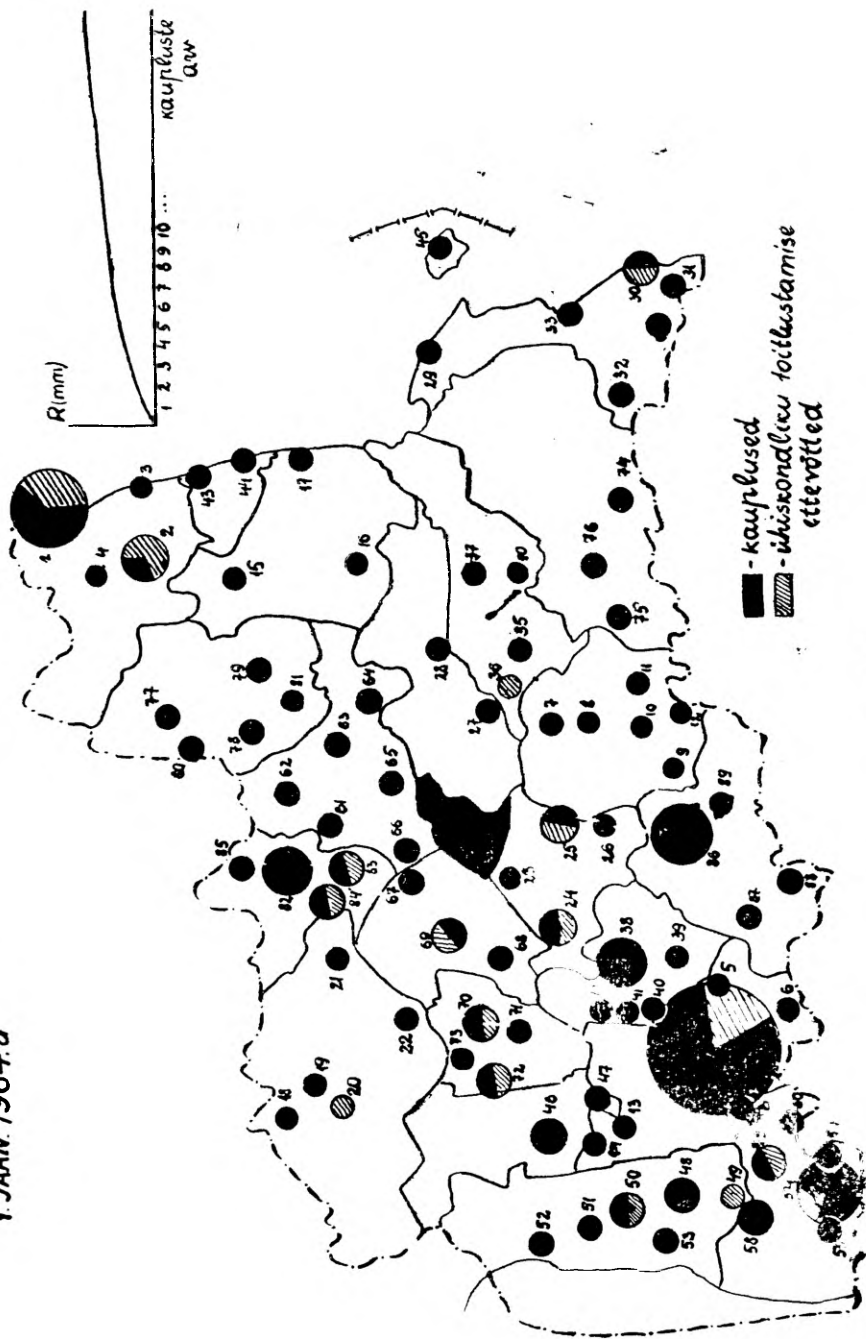
Sellesuunalise kartograafilise analüüsi teostamiseks on otstarbekas kasutada foonina vaadeldava rajooni (vabariigi) kaarti, kuhu on märgitud teedevõrk ja tähtsamad administratiiv-majanduslikud keskused (täitevkomiteed, kolhoosid, sovhoosikeskused, tööstusettevõtted, rahvamajad, koolid jms.) ning antud külanõukogude, rajoonide piirid. Sellisele kaardile tuleb kanda kõik kaubandusettevõtted proportsionaalselt nende käibe suurusele (vt. joonis 3). Kõrvutades toodud levikukaarti eelmisega (vt. joonis 2) nähtuvad kaardipildis olulised muutused. Ilmnevad käibetugevate kaubandusettevõtete levikualad, mis vihjavad kas ostuvõimelise tarbijaskonna olemasolule või siis kaubandusvõrgu hõredusele, puudulikule arendatusele, mis tingib kaubandusettevõtte ülekoormatuse ja koos sellega tarbijate madala kaubandusliku teenindamise kvaliteedi. Eriti torkab silma Alatskivi, Peipsiääre ja Mehikoorma külanõukogude kaubandusettevõtete käive. Küllalt suur on käibetihedus Tähtvere, Rõngu ja Rannu külanõukogudes ja ka mujal.

Kaubandusettevõtte asutamise üldiseks eelduseks vastavasse piirkonda on küllaldase nõudmise olemasolu, mis tagaks kaubandusettevõttes isemajandamiseks vajaliku minimaalse käibe. Viimane peab võimaldama kaubandusettevõttele sellise realiseeritud hinnatäiendi suuruse, mis kataks käibekulud ja annaks plaanilise akumulatsiooni.⁴⁴ Järelikult tuleb kaubandusorganisatsiooni seisu-

⁴⁴ Sellest isemajandamise põhimõttele tuginevast seisukohast võib esineda üksikutel erandjuhtudel vastupidiseid seisukohti. Nendes toonitatakse elanike kaubandusliku teenindamise organiseerimise vajadust igal juhul, sõltumata sellest, kas käibe suurus tagab käibekulude katmise või mitte. Üldreeglina seda seisukohta aluseks võtta ei saa. Väiksema käibe korral tuleb valida teenindamise vorm, kus käibekulud on vastavalt väiksemad. Millist organisatsioonilist vormi seejuures kasutada: kas rajada rahvakauplus, müüjata müügipunkt või kor-

KAUBANDUSETTEVÖTETE PAIKNEMINE TARTU RAJONIS

1. JAAN 1964. a

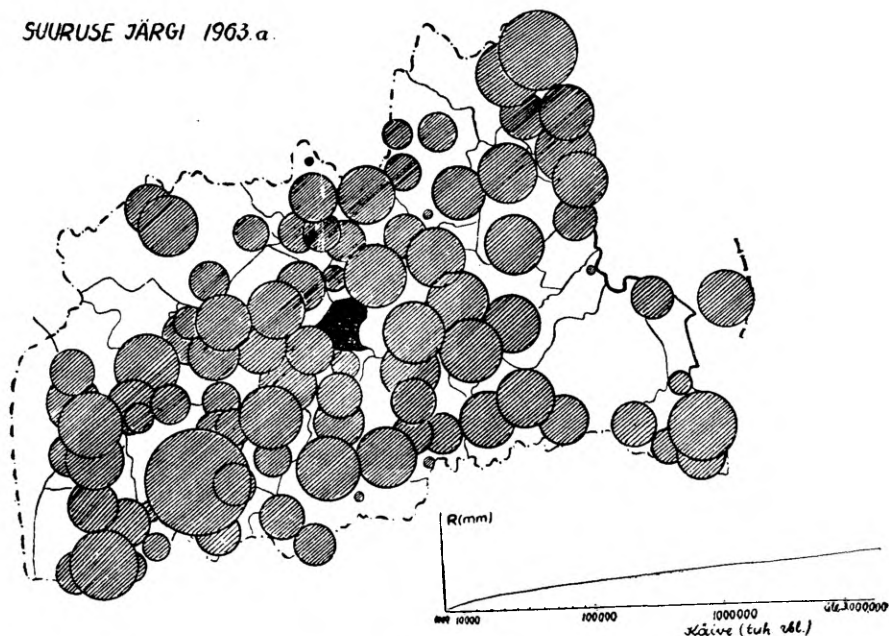

Joonis 2.

Kaubandusettevõtete paiknemine Tartu rajoonis

Nr.	Asukoht	Ette- võtete arv	Töökohta- de arv istekohta- de arv	Nr.	Asukoht	Ette- võtete arv	Töökohta- de arv istekohta- de arv
1.	Kallaste	8	15/143	47.	Kasepää	1	2/—
2.	Alatsikivi	3	5/228	48.	Piirissaare	1	2/—
3.	Nina	1	2/—	49.	Puhja	2	4/—
4.	Kokora	1	1/—	50.	Mäeotsa	1	1/—
5.	Tamsa	1	1/—	51.	Rannu	2	2/—
6.	Laguja	1	2/—	52.	Valguta	1	—/26
7.	Haaslava	1	2/—	53.	Kureküla	2	3/34
8.	Roiu	1	1/—	54.	Kaarlijärve	1	2/—
9.	Rebase	1	2/—	55.	Võrtsjärve	1	2/—
10.	Villemi	1	1/—	56.	Palu	1	2/—
11.	Uniküla	1	1/—	57.	Rõngu	5	6/48
12.	Kangasto	1	1/—	58.	Koruste	1	2/—
13.	Konguta	1	2/—	59.	Tammiste	1	2/—
14.	Kobilo	1	2/—	60.	Tamme	1	1/—
15.	Koosa	1	3/—	61.	Valguta	2	3/—
16.	Tähemaa	1	1/—	62.	Teedla	2	3/23
17.	Varnja	1	2/—	63.	Kirepi	1	2/—
18.	Siniküla	1	1/—	64.	Vasula	1	1/—
19.	Laeva	1	3/—	65.	Vedu	1	2/—
20.	Arengu sovh.	1	—/18	66.	Väägvere	1	2/—
21.	Övi	1	1/—	67.	Tammistu	1	2/—
22.	Kärevere	1	1/—	68.	Kõrveküla	1	2/—
23.	Lemmatsi	1	2/—	69.	Nõmmiku	1	1/—
24.	Nõgiaru	2	2/20	70.	Vorbuse	1	1/—
25.	Tartu RTJ	1	1/—	71.	Rõhu	1	2/—
26.	Nõgiaru koolimüügip.	1	—/—	72.	Ilmatsalu	2	1/15
27.	Ülenurme	2	2/20	73.	Ulila	2	2/24
28.	Reola	1	1/—	74.	Kaimi	1	2/—
29.	Luunja	1	2/—	75.	Uula	2	2/21
30.	Emajõe	1	2/—	76.	Leegi	1	1/—
31.	Meerapalu	1	1/—	77.	Lääniste	1	2/—
32.	Mehikoorma	2	2/—	78.	Kurista	1	2/—
33.	Meeksi	1	2/—	79.	Võnnu	1	2/—
34.	Järvelja	1	1/—	80.	Välgi	1	1/—
35.	Laane	1	1/—	81.	Vara	1	1/—
36.	Aravu	1	2/—	82.	Matjamaa	1	2/—
37.	Melliste	1	3/—	83.	Kaiavere	1	1/—
38.	Kaagvere	1	—/152	84.	Kaarli	1	—/—
39.	Võõpste	1	2/—	85.	Lähte	3	2/30
40.	Praaga	1	1/—	86.	Sootaga	2	1/52
41.	Nõo	3	5/—	87.	Kärkna	2	1/—
42.	Luke	1	3/—	88.	Avangard	1	1/—
43.	Tõravere	1	2/—	89.	Kambja	3	5/—
44.	Observ.	1	1/—	90.	Kammeri	1	1/—
45.	Meeri	1	1/—	91.	Paali	1	1/—
46.	Kolkja	1	2/—	92.	Kodijärve	1	2/—
				93.	Elva linn	30	54/222

SUURUSE JÄRGI 1963.a.

Joonis 3.

kohalt uute kaubandusettevõtete asutamisel selgitada arvatavad käibekulud ja sellest tulenev käibe suurus, mis tagaks nende kulude katmise. Käibe suurus vastavas paikkonnas sõltub aga elanikkonna tihedusest, ostuvõimest ja tarbimise aktiivsusest. Mida tihedam on asustus ja mida suurem on ostuvõime, seda väiksem võib olla kaubandusettevõtte tegevuspiirkond, s. t. tee pikkus kaugemast tarbijast kaubandusettevõteteni.

See minemiraadius oleneb kaupade iseloomust ja nende tarbimise sagedusest. Hinnalt kallimate ja harvemini nõutavate kaupade puhul on minemiraadius tunduvalt pikem kui hinnalt odavamate ja sagedamini nõutavate kaupade korral. Iga päev nõutavad ja odavad kaubad peaksid asuma võimalikult tarbijale ligemal, piltlikult öeldes «otse tarbija ukse all».

Maalisel kaubandusettevõttel, kus realiseeritakse iga päev ja sagedamini nõutavaid odavaid kaupu, peab olema tegevuspiirkond, kus pikem tee tarbijani ei ületaks 30 minutit (jalakäijal), s. t.

raldada tihe autopoodide liiklus külanõukogus või mõni muu vorm, seda tuleb otsustada juba kohapealsete konkreetsete andmete alusel. (Vt. H. Metsa/F Sauks, Uutest kaubandusvormidest ja ühiskondliku töö kokkuhoiust, art. käesolevas kogumikus, lk. 126).

minemiraadius oleks kuni 3 km. Juhul, kui kaubandusettevõttes müüakse ka harvemini nõutavaid ja kallimaid kaupu, võib minemiraadius olla pikem.⁴⁵

Nendest põhimõtetest lähtudes tuleb koostada kartogramm, kus iga maalise kaubandusettevõtte tegevuspiirkonna suurust tähistab sõõr raadiusega (minemiraadius) 3 km.

Taalises kartogrammis nähtub paljude kaubandusettevõtete tegevuspiirkondade lõikumine, üksteisega kattumine. See vihjab ilmselt asjaolule, et kohalik elanikkond kasutab sageli naaberkülanõukogu kaubandusvõrgu teenuseid ja ostab harva kõik kaubad oma piirkonna kauplusest. Õeldu käib eriti linnades ja suuremate maaliste keskuste vahetus ligiduses asuvate piirkondade kohta. Seda tuleb arvestada ka ettevõtete kapatsiteedi määramisel. Kaubandusettevõtte õige suurus ja otstarbekalt valitud asukoht on elanikkonna hea teenindamise ja kapatsiteedi optimaalse kasutamise oluliseks eelduseks.

Kartogrammis nähtuvad aga ka piirkonnad, mis jäävad välja poole selliselt arvestatud kaubandusettevõtete tegevuspiirkondi. Ehkki need üldiselt on metsade, rabade ja soode regioonid, kus asustus on väga hõre, kuuluvad mõnikord siia ka mõned suuremad asulad. Nende asulate elanikud peavad oma iga päev vajatavate kaupade järel käima tunduvalt rohkem kui 3 km, mida ei saa pidada aga normaalseks. Kaubandusvõrgu tihedus on ilmselt mitte piisav, muutes kaubandusettevõtete kasutamise tarbijatele raskesti kättesaadavaks.

Toodud kartograafilise analüüsi täienduseks veel mõned statistilised andmed. Eeldades, et kaubandusettevõtte minemiraadiuse normaalne pikkus on 3 km, tuleb võtta iga kaubandusettevõtte normaalse kaubandusliku piirkonna suuruseks 28,2 km². See on ligilähedane Tartu rajooni maalise kaubandusettevõtte tegevuspiirkonna keskmisele suurusele (29,9 m²), olles sellest ainult natuke väiksem. Külanõukogude lõikes on pilt aga sootuks teine. Nii näiteks peab kaubandusettevõtte Võnnu külanõukogus varustama 80,7 km² maa-alal paiknevaid tarbijaid. Palju parem pole olukord ka Luunja (70,0 km²), Kärevere (62,5 km²) külanõukogudes ja mujal. Teiselt poolt on reas külanõukogudes kaubandusettevõtete tegevuspiirkond tunduvalt väiksem normaalsest piirkonnast nagu näiteks Rõngu (12,6 km²), Nõo (14,3 km²), Peipsiääre

---

⁴⁵ Üksikult hajali paiknevates maalistes kaubandusettevõtetes pole otstarbekas laiendada kaubavalikut kallimate ja harvemini nõutavate kaupadega, sest nagu kogemused praktikas näitavad, muutuvad sellised kaubad harilikult seisevateks kaupadeks. Tarbija eelistab kallimat ja harvemini nõutavat kaupa osta spetsialiseeritud kaubandusettevõttest, kus on vastavaid kaupu eriti rikkalikus valikus, ehkki see ettevõtte asub tunduvalt kaugemal. Teatud tähendusega on ka teenindamise kvaliteet, mis võimaldab harilikul maakauplusel suurendada oma minemiraadiust. Halb teenindamine lähemas ümbruses võib aga põhjustada tarbijate eemalepagemise isegi tunduvalt kaugemal asuvasse ettevõttesse.

(17,0 km²) külanõukogudes ja mujal. Kõik see vihjab lünkadele kaubandusettevõtete paiknemises ja nõuab vastavate abinõude rakendamist olukorra parandamiseks.

Sellega lõpetame käesoleva ülevaate. Toodud analüüsi metoodika ulatuslik juurutamine kaubandusorganisatsioonide plaanimistöös võimaldab senisest tunduvalt parandada kaubandusvõrgu arendamist ja sellega koos elanike kaubanduslikku teenindamist.

Antud toimetusse septembris 1965.

Tartu rajooni ja Tartu linna elanikkond ja selle paiknemine 1. jaanuaril 1964

	Pind- ala (km ²)	Elani- ke arv	Leib- kon- dade arv	Elanikkonnast			Opi- laste arv	Töötajate arv väljaspool põllu- majandust		Asu- tatud punk- tide arv	Asu- tatud punk- tide arv 100 km ² kohta	Elani- ke arv 1 km ² kohta	Kes- mine elani- ke arv asu- tatud punk- tis
				Mehi	Naisi	Mees- te % üld- arvust		palga- lisi	palga- liste % elani- ke üld- arvust				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
I Linnad*													
1. Tartu	25	82 300	28 000	35 100	47 200	42,7	16 500	33 960	41,3	—	—	3 300	—
2. Elva	10	5 890	2 100	2 500	3 390	42,6	1 075	1 992	33,9	—	—	589	—
3. Kallaste	1,5	1 507	455	676	831	45,0	361	128	8,5	—	—	1 000	—
Kokku	36,5	89 697	30 555	38 276	51 421	42,7	17 936	36 080	40,4	—	—	2 460	—
Külanõukogud													
1. Alatskivi	170	2 192	905	902	1 290	41,0	401	334	15,2	39	23,6	12,8	56
2. Elva	88	1 389	551	602	787	49,1	197	434	31,2	18	20,5	15,8	77
3. Haaslava	150	2 629	994	1 155	1 474	43,9	487	644	24,6	23	15,4	17,5	144
4. Kambja	166	2 524	1 017	1 106	1 418	44,4	433	932	36,8	31	19,3	15,2	82
5. Konguta	85	1 570	648	668	902	42,5	311	256	16,6	30	35,4	18,5	52
6. Koosa	170	1 382	533	565	817	40,9	239	280	20,2	17	10,5	8,2	82
7. Kärevere	260	1 524	573	657	867	43,2	258	545	35,8	18	7,2	5,9	85
8. Lemmatsi	110	2 960	1 164	1 306	1 654	44,0	323	947	32,0	19	17,2	26,9	157
9. Luunja	140	1 941	782	58	1 033	44,1	341	331	17,1	37	26,4	13,9	52
10. Mehikoorma	132	1 544	616	687	857	44,5	235	181	11,7	15	17,4	11,7	103
11. Mäksa	143	1 909	723	891	1 018	46,7	418	282	14,8	28	19,5	13,4	68
12. Nõo	100	2 903	1 125	1 268	1 635	43,9	615	909	31,0	15	15,0	29,0	194

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
13. Peipsiääre	34	1 945	689	897	1 048	44,5	390	173	8,9	6	17,7	57,4	324
14. Piirissaare	7	433	130	200	233	46,0	119	15	3,5	3	33,4	48,1	144
15. Puhja	104	1 504	568	636	868	42,3	296	495	32,9	20	19,3	14,8	75
16. Rannu	185	2 040	861	898	1 142	44,0	280	388	19,3	29	16,5	11,1	70
17. Rõngu	139	2 882	1 195	1 245	1 637	43,2	474	919	31,8	21	15,1	20,8	137
18. Tartu	146,5	2 701	1 048	1 187	1 514	44,0	478	533	19,7	38	26,0	18,6	71
19. Tähtvere	121	2 258	892	1 024	1 234	45,2	467	859	38,1	13	10,8	18,6	174
20. Ulila	81	1 512	554	691	821	45,7	297	520	34,3	12	14,8	18,7	126
21. Vara	160	1 176	495	504	672	43,0	203	308	28,6	34	21,3	7,4	35
22. Võnnu	252	1 652	662	724	928	44,0	283	245	14,7	14	5,8	6,6	118
23. Aksi	93	1 930	698	837	1 093	43,2	441	496	25,8	22	23,8	20,8	88
Kokku	3031,5	44 500	17 423	19 508	24 992	43,9	8 206	11 026	25,4	502	16,8	14,9	89
Üldse rajoonis	3068	134197	47 978	57 784	76 413	42,9	26 142	47 106	35,1	—	—	44,3	—
Sellest linnades %	1,19	66,9	63,8	66,3	67,4	—	68,5	76,8	—	—	—	—	—

* Andmed linnaelanike soolise jagunemise, õpilaste arvu, palgaliste ja leibkondade kohta on ligilähedased, tuletatud 1959. a. rahvaloenduse andmete alusel.

Tartu rajooni asulate ja külade suurus külanõukogudes (1. I 1964. a. seis)

Külanõukogu nimetus	Elanike arv asustuspunktis	kuni 50	51—100	101—150	151—200	201—300	301—400	401—500	501—600	üle 600	Kokku
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1. Alatskivi asustuspunktide arv elanike arv	23 581	13 908	1 111			1 277	1 315				39 2192
2. Elva asustuspunktide arv elanike arv	5 224	9 654	4 511								18 1389
3. Haaslava asustuspunktide arv elanike arv	3 82	9 664	5 649	4 716	2 518						23 2629
4. Kambja asustuspunktide arv elanike arv	7 251	15 1048	6 699	2 321	1 205						31 2524
5. Konguta asustuspunktide arv elanike arv	19 679	7 416	4 475								30 1570
6. Koosa asustuspunktide arv elanike arv	7 313	4 238	5 603		1 228						17 1382
7. Kärevere asustuspunktide arv elanike arv	6 235	7 479	3 365	1 159	1 286						18 1524
8. Lemmatsi asustuspunktide arv elanike arv	3 136	3 228	7 881	3 493			2 690		1 532		19 2960

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
9. Luunja asustuspunktide arv elanike arv	27 900	8 541		1 179		1 321				37 1941
10. Mehikoorma asustuspunktide arv elanike arv	4 163	5 356	4 499	1 190		1 336				15 1544
11. Mäksa asustuspunktide arv elanike arv	11 325	13 958	1 110	3 516						28 1909
12. Nõo asustuspunktide arv elanike arv	1 41	5 391	2 219	2 322	1 251	3 1665			1 614	15 2903
13. Peipsiääre asustuspunktide arv elanike arv					2 478	3 1026	1 441			6 1945
14. Piirissaare asustuspunktide arv elanike arv		1 51		1 180	1 202					3 433
15. Puhja asustuspunktide arv elanike arv	12 356	5 361		1 161	1 214		1 412			20 1504
16. Rannu asustuspunktide arv elanike arv	15 542	8 605	4 463		2 430					29 2040
17. Rõngu asustuspunktide arv elanike arv	6 216	4 332	3 434	5 859	1 240	1 321	1 480			21 2882

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
18. Tartu asustuspunktide arv elanike arv	20 576	11 738	3 411		4 976					38 2701
19. Tähtvere asustuspunktide arv elanike arv	1 14	2 160	1 113	4 688	4 946	1 337				13 2258
20. Ulila asustuspunktide arv elanike arv	3 47	4 316	3 330		1 276			1 543		12 1512
21. Vara asustuspunktide arv elanike arv	31 932	2 142	1 102							34 1176
22. Võnnu asustuspunktide arv elanike arv	2 58	4 294	5 615	2 324		1 361				14 1652
23. Äksi asustuspunktide arv elanike arv	5 212	12 918	2 228	3 572						22 1930
Kokku asustuspunktide arv elanike arv	211 6883	151 10 798	64 7818	33 5680	23 5527	14 4772	3 1333	2 1075	1 614	502 44500

Kaubandusettevõtte tähtsamate tunnuste kood salkkartoteegile *

3. Kaupluse kaubanduslik eriala

- 1 madal = spetsialiseeritud toiduained
- 1 sügav = spetsialiseerimata toiduained
- 2 madal = spetsialiseeritud mittetoiduained
- 2 sügav = spetsialiseerimata mittetoiduained
- 3 madal = segakauplus
- 3 sügav = universaalkauplus

5. Kaupluse lahtioléku aeg

- 1 madal = 1 vahetus (7 tundi)
- 1 sügav = 1½ vahetust
- 2 madal = 2 vahetust
- 2 sügav = üle 2 vahetuse

6. b) Renditud ruumid, organisatsiooni bilansis

- 1 madal = renditud ruumid
- 1 sügav = organisatsiooni bilansis

7. Töökohtade arv

- 1=1 töökoht
- 2=2 „
- 3=3 „
- 4=4 „
- 5= 5— 7 töökohta
- 6= 8—10 „
- 7=11—20 „
- 8=21—30 „
- 9=31—50 „
- 10=51 ja rohkem

81. Kaupluse pindala kokku

- 1= kuni 30 m²
- 2=30,1—50 m²
- 3=50,1—100 m²
- 4=100,1—200 m²
- 5=200,1—300 m²
- 6=300,1—400 m²
- 7=400,1—500 m²
- 8=500,1—1000 m²
- 9=1000,1—2000 m²
- 10= üle 2000 m²

81. a. müügisaali pind

- 1= kuni 15 m²
- 2=15,1—30 m²

---

* Pikemalt vaata salkkartoteegi kasutamise metoodikat H. Palli artiklist «Salkkaart töölaual», ajakiri «Tootmine ja Tehnika», 1963, nr. 5 lk. 31—34. Üksikasjalikumalt vt. aga H. Palli, Perfokaartide kasutamisest ajalooteaduses, TRÜ rotaprint 1965.

- 3=30,1—50 m²
- 4=50,1—100 m²
- 5=100,1—200 m²
- 6=200,1—300 m²
- 7=300,1—400 m²
- 8=400,1—500 m²
- 9=500,1—1000 m²
- 10= üle 1000 m²

- 83. Kassaaparaadid
- 84. Külmutuskambrid
- 85. Külmutusletid
- 86. Külmutuskapid
- 87. Külmutusvitriinid
- 88. Kaupluses ülesseatud automaadid
- 89. Väljaspool kauplust asuvad automaadid
- 810. Tõstukid, liftid, transportöörid

9. Kaubandusliku teenindamise progressiivsete vormide rakendamine

- 1 madal = iseteenindamine
- 1 sügav = lahtised väljapanekud
- 2 madal = müük näidiste järgi
- 2 sügav = kauplus-automaat

9. M. 1 madal = kaupluses tervikuna

- 1 sügav = osakonnas
- 1 madal = 1 tk.
- 1 sügav = rohkem kui 1

12. Kaubakäive kokku

- 1= alla 1000 rubla
- 2=1000—5000 rubla
- 3=5001—10 000 rubla
- 4=10 001—36 000 rubla
- 5=36 001—50 000 rubla
- 6=50 001—75 000 rubla
- 7=75 001—100 000 rubla
- 8=100 001—200 000 rubla
- 9=200 001—500 000 rubla
- 10= üle 500 000 rubla

12. Keskmise töötajate arv

- 1=1 töötaja
- 2=2 töötajat
- 3=3 töötajat
- 4=4 töötajat
- 5= 5— 7 töötajat
- 6= 8—10 „
- 7=11—20 „
- 8=21—30 „
- 9=31—50 „
- 10=51 ja rohkem

3 2 1	2 1	7 4 2 1	7 4 2 1	6b	7 4 2 1	7 4 2 1	7 4 2 1	7 4 2 1	7 4 2 1	7 4 2 1	7 4 2 1	7 4 2 1
Eriala	5.	Ehituse aasta			1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
7. Töökohtade arv kokku												

1963 1 2 4 7 1964 1 2 4 7 1965 1 2 4 7 1966 1 2 4 7 1967 1 2 4 7 1968 1 2 4 7 1969 1 2 4 7	Keskmine töötajate arv.	KAUPLUSE PASS										81 81a 83 84 85 86 87 88 89 810 9 9M A 70 69 68 67
		Põhikauplus, filiaal (alla kriipsutada)										
		_____kaubastu, rajoon, linn, alev, külanõukogu _____tänav _____maja nr. _____										
		1. Kaupluse asukoht: turul, asutuse või ettevõtte juures, sovhoosis, kooli juures, magistraaltänaval										
		2. Kaupluse nimetus, number _____										
		3. Kaupluse kaubanduslik eriala: spetsialiseeritud ja spetsialiseerimata toiduained, spetsialiseeritud ja spetsialiseerimata mittetoidukaubad, segakauplus, universaalkauplus. _____										
		4. Spets. kaupluse kauba-eriala rühm (liha-, piima-, kangaste-, jalanõude- jt.) _____										
		5. Kaupluse lahtioleku aeg: mis kellast _____ mis kellani _____										
		6. Maja ja kaupluse tüüpprojekti šiffer _____										
		a) eraldi asetsev hoone, osa muust hoonest, kivi-, puithoone. Hoone ehituse aasta _____										
b) renditud ruumid organisatsiooni bilansis _____												
7 Töökohtade arv _____												
Jrk. nr.		Peamised kaubagrupid		Töökohtade arv 1. jaanuaril								
				1. VII 63.	1964.	1965.	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.	
1.												
2.												
3.												
4.												
5.												
6.												
7.												
8.												
9.												
10.												
Kokku töökohtade arv												
8. Andmed pindala ja seadmete kohta (pindala ruutmeetrites)												
1. Kaupluse pindala kokku												
a) müügisaal												
b) kaupade säilit. ja ettev.												
c) andmin.-teenindav												

12. Kaubakäive									15. Kaubavarud			
1970	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	63	64	65	66
1 2 4 7	1 2 4 7	1 2 4 7	1 2 4 7	1 2 4 7	1 2 4 7	1 2 4 7	1 2 4 7	1 2 4 7	1 2	1 2	1 2	1 2

15. Kaubavarud

1 madal = 60 päeva

1 sügav = 90 „

2 madal = 120 „

2 sügav = 150 „

1 madal + 2 madal = 180 päeva

1 madal + 2 sügav = 210 „

1 sügav + 2 madal = 240 „

1 sügav + 2 sügav = üle 240 päeva.

Kaupluste keskmine suurus ja

Piirkonna nimetus	Kaup- luste arv	Töö- kohtade arv	Töökohti keskmi- selt ühele kauplu- sele	Kaupluste pind		Kaupluse keskmine suurus (m ²)
				kokku (m ²)	sellest müügi- saal	
I. Linnad						
1. Elva	24	53	2,2	2 666,9	1 109,3	139,8
2. Kallaste	5	15	3,0	690,6	428,4	138,5
Kokku	29	68	2,4	3 357,5	1 537,7	116,4
II. Küla nõukogud						
1. Alatskivi	3	8	2,7	609,2	254,7	203,1
2. Elva	2	3	1,5	136,6	71,4	68,3
3. Haaslava	6	8	1,3	405,4	163,1	67,6
4. Kambja	7	9	1,3	512,3	258,4	73,2
5. Konguta	2	4	2,0	178,2	73,2	89,1
6. Koosa	3	6	2,0	328,9	184,9	92,7
7. Kärevere	4	6	1,5	295,5	140,9	73,9
8. Lemmatsi	6	8	1,3	407,9	213,3	68,0
9. Luunja	2	4	2,0	219,0	91,3	109,5
10. Mehi- koorma	6	9	1,5	551,7	236,6	91,9
11. Mäksa	3	6	2,0	417,5	144,7	139,2
12. Nõo	7	12	1,7	547,0	250,4	78,1
13. Peipsiääre	2	4	2,0	312,2	88,8	156,1
14. Piirissaare	1	2	2,0	115,6	74,0	115,6
15. Puhja	3	5	1,7	256,0	124,3	85,3
16. Rannu	6	11	1,8	666,0	203,1	111,0
17. Rõngu	11	19	1,7	929,4	408,4	84,5
18. Tartu	6	10	1,7	535,0	304,4	89,2
19. Tähtvere	3	4	1,3	220,1	95,7	73,4
20. Ulila	4	7	1,8	309,2	168,6	71,0
21. Vara	5	5	1,0	337,4	171,4	67,5
22. Võnnu	3	6	2,0	688,6	189,3	229,5
23. Äksi	5	5	1,0	264,1	136,7	52,8
Kokku	100	161	1,6	9 242,8	4 047,6	92,4
Kogu rajoon	129	229	1,8	12 600,3	5 585,3	105,9

kapatsiteet Tartu rajoonis 1963. a.

Kaupluse keskmine müügi- pind (m²)	Töötajate keskmine arv aastas	Jaekäive (tuh. rbl.)					
		kokku	ühe kaupluse kohta	ühe töökoha kohta	ühe m² kohta	müügi- saali ühe m² kohta	ühe töö- taja kohta
45,2	54	3 428,1	143,2	64,6	1,3	3,1	63,6
85,5	15	996,5	199,3	66,5	1,4	2,3	66,5
52,8	69	4 424,6	152,8	65,1	1,3	2,9	64,1
84,9	7	453,7	151,2	56,7	0,7	1,8	64,8
35,7	2	131,9	66,0	44,0	1,0	1,8	66,0
27,2	9	494,0	82,3	61,8	1,2	3,3	55,1
36,9	9	526,4	75,2	58,5	1,0	2,1	58,5
36,6	3	159,5	80,0	40,0	0,9	2,2	53,5
68,1	6	439,4	146,5	73,2	1,3	2,4	73,2
35,2	6	477,5	119,4	79,6	1,6	3,4	79,6
35,6	9	397,5	66,2	49,7	1,0	1,9	44,2
45,6	4	284,4	142,2	71,0	1,9	3,1	71,0
39,4	8	473,8	78,9	52,6	0,9	2,1	59,2
48,2	6	371,0	123,7	61,9	0,9	2,6	61,9
35,8	11	561,1	80,2	46,7	1,0	2,3	51,0
44,4	4	411,4	205,7	102,8	1,3	4,6	102,8
74,0	2	154,3	154,3	77,2	1,3	2,1	77,2
41,4	6	321,6	107,2	64,3	1,2	2,6	53,6
35,8	8	526,5	87,8	47,9	0,8	2,6	65,8
37,1	13	797,5	72,5	42,0	0,9	2,0	61,2
50,7	11	559,3	93,2	55,9	1,0	1,8	50,8
31,9	5	285,6	95,2	71,4	1,3	3,0	57,1
42,2	5	381,2	95,3	54,4	1,2	2,3	76,2
34,2	5	301,6	60,3	60,3	0,9	1,7	60,3
63,1	6	386,3	128,8	64,4	0,6	2,0	64,4
27,3	6	329,9	66,0	80,7	1,4	2,7	64,8
40,5	151	9 225,4	92,3	57,3	1,0	2,3	61,6
43,3	220	13 650,0	106,0	59,8	1,1	2,4	62,6

Kaubandusvõrgu ositus käibe suuruse

Kauplusrühmad aasta- käibe suuruse järgi (tuh. rbl.)	Ette- võtete arv	Töö- kohtade arv	Töötajate arv	Käive (tuh. rbl.)	Pindala
					Üldse
1. Käibega kuni 36,0 linnades maal	6 16	4 11	4 9	58,4 207,2	91,1 341,6
kokku	22	15	13	265,6	432,7
2. Käibega kuni 36,1— 60,0 linnades maal	5 13	8 16	8 13	237,8 603,8	267,8 633,6
kokku	18	24	21	841,6	921,4
3. Käibega 60,1—120,0 linnades maal	7 42	11 69	10 65	626,6 3700,3	431,3 3888,0
kokku	49	80	75	4326,9	4319,3
4. Käibega 120,1—200,0 linnades maal	5 25	7 52	9 52	733,2 3726,7	1104,8 3402,8
kokku	30	59	61	4459,9	4507,6
5. Käibega 200,1—300,0 linnades maal	1 4	1 13	3 12	247,8 987,4	100,2 956,8
kokku	5	14	15	1235,2	1057,0
6. Käibega 300,1—500,0 linnades	3	8	10	996,4	627,0
7. Käibega 500,1 ja roh- kem linnades	2	29	25	1524,4	735,5
Üldse rajoonis linnades maal	129 29 100	229 68 151	220 69 151	13 650,0 4424,6 9225,4	12 600,0 3357,5 9146,1

järgi Tartu rajoonis 1963. a.

m ²		Keskmine käive (tuh. rbl.)				Müügi- pind m ² -tes töökoha kohta	Üldpind- ala m ² -tes töökoha kohta
Sellest müügi- pind	Müügi- pinna %	töö- kohale	tööta- jale	ette- võt- tele	müü- gipin- na m ²		
73,4 214,5	80,5 63,0	14,6 18,8	14,6 23,0	9,7 12,9	0,8 1,0	18,4 19,5	22,8 31,1
287,9	66,7	17,8	20,4	12,1	0,9	19,2	28,9
148,6 362,1	55,8 57,1	29,7 37,7	29,7 46,5	26,4 46,5	1,6 1,7	18,6 22,7	33,5 40,9
510,7	55,2	35,1	40,1	46,8	1,7	21,3	38,4
226,1 1700,3	52,5 43,7	56,9 53,5	62,7 56,9	98,5 88,0	2,8 2,2	22,6 24,6	39,2 56,2
1926,4	44,6	54,1	57,8	88,3	2,3	24,0	54,0
196,4 1421,2	17,8 41,8	104,7 70,5	81,5 72,0	146,6 149,5	3,7 2,6	28,1 27,3	157,8 65,5
1617,6	35,7	75,7	73,2	148,8	2,8	27,4	75,7
32,8 349,5	32,0 36,6	247,8 76,0	82,6 82,2	247,8 246,9	7,6 2,8	32,8 26,9	100,2 73,8
382,3	36,3	88,1	82,3	247,0	3,2	27,3	75,6
348,9	55,6	124,2	99,6	332,5	2,8	43,6	77,2
511,5	69,8	52,6	61,0	762,2	3,0	17,7	25,4
5585,3 1537,7 3870,8	44,3 45,7 44,5	59,9 65,0 57,8	62,1 64,1 61,8	106,0 152,3 97,9	2,4 2,9 2,3	24,5 22,5 25,7	59,8 49,4 60,5

Kaubandusvõrgu ositus töökohtade

Kaupluse suurusgrupp töökohtade järgi	Ette- võtete arv	Töö- kohta- de arv	Töö- taja arv	Pindala (m ²)		
				üldse	selest müügi- pind	müügi- pinna % üld- pinnast
Ilma müüjata ettevõtteid						
linnades	2	—	—	—	—	—
külanõukogudes	7	—	—	—	—	—
kokku	9	—	—	—	—	—
1 töökohaga ettevõtteid						
linnades	16	16	21	1310,1	428,0	32,8
külanõukogudes	35	35	40	1864,7	947,2	50,6
kokku	51	51	61	3174,8	1375,2	43,3
2 töökohaga ettevõtteid						
linnades	6	12	14	637,9	229,9	36,0
külanõukogudes	50	100	90	5803,0	2380,8	40,9
kokku	56	112	104	6440,9	2610,7	40,5
3 töökohaga ettevõtteid						
linnades	1	3	1	158,0	52,0	32,9
külanõukogudes	7	21	17	1251,2	574,3	45,0
kokku	8	24	18	1409,2	626,3	44,4
4 töökohaga ettevõtteid						
linnades	2	8	8	516,2	316,3	61,5
külanõukogudes	—	—	—	—	—	—
kokku	2	8	8	516,2	316,3	61,5
Rohkem kui 4 töökohaga						
ettevõtteid						
linnades	2	29	25	735,3	511,5	69,6
külanõukogudes	1	5	4	323,9	145,3	44,8
kokku	3	34	29	1059,2	656,8	62,0
Üldse rajoonis kokku	129	229	220	12 600,3	5585,3	44,3

arvu järgi Tartu rajoonis 1963. a.

Käive (tuh. rbl.)					Ühele töökohale			Märkusi
üldse	ühele ettevõttele	ühele töökohale	ühele töötajale	müügisaali 1 m ²	töötajaid	üldpinda (m ²)	müügipinda 2 m ²	
1,3 11,8	0,65 1,7	— —	— —	— —	— —	— —	— —	
13,1 1201,9 2068,2	1,4 75,1 59,2	— 75,1 59,2	— 57,2 51,8	— 2,8 2,2	— 1,4 1,1	— 81,5 53,3	— 26,8 27,0	
3270,1 1171,0 5742,0	64,1 195,1 114,8	64,1 97,6 57,4	53,8 83,6 64,0	2,4 5,1 2,4	1,2 1,2 0,9	62,2 53,1 58,0	26,9 19,2 23,8	
6913,9 96,5 1142,8	123,5 96,5 163,6	61,9 32,2 54,2	66,6 96,5 66,2	2,6 1,9 2,0	0,93 0,33 0,8	57,5 52,6 59,5	23,4 17,3 27,4	
1239,9 429,5 —	154,4 215,0 —	51,7 53,5 —	69,0 53,5 —	2,0 1,4 —	0,75 1,0 —	58,7 64,5 —	26,1 39,6 —	
429,5 1524,4 259,7	215,0 762,2 259,7	53,5 52,6 51,9	53,7 61,1 64,9	1,4 3,0 1,8	1,0 0,9 0,8	64,5 25,4 64,8	39,6 17,7 29,1	
1784,1 13 650,0	594,7 106,0	52,5 59,8	61,5 62,1	2,7 2,4	0,85 0,96	31,1 55,1	19,3 24,4	

Kaubandusvõrgu ositus müügi pinna

Kaupluse rühmad müügisaali suuruse järgi	Ettevõtte arv	Töö- kohta- de arv	Töötajate arv	Käive (tuh. rubl.)	Pindala
					üldse
Kuni 20,0 m ² linnades	9	8	8	439,8	726,3
külanõukogudes	13	6	6	233,2	135,7
kokku	22	14	14	673,0	862,0
20,1—30,0 m ² linnades	6	7	9	528,9	245,7
külanõukogudes	23	29	27	1446,7	1141,0
kokku	29	36	36	1975,6	1386,7
30,1—40,0 m ² linnades	2	3	6	558,6	183,8
külanõukogudes	26	42	37	2248,8	2221,8
kokku	28	45	43	2807,4	2405,4
40,1—50,0 m ² linnades	5	7	8	548,6	371,5
külanõukogudes	13	24	25	1697,4	1552,2
kokku	18	31	33	2246,0	1924,0
50,1—75,0 m ² linnades	3	9	8	308,6	527,5
külanõukogudes	15	34	32	2115,4	2148,8
kokku	18	43	40	1424,0	1676,3
75,1—100,0 m ² linnades	2	9	9	686,9	330,9
külanõukogudes	8	18	17	1035,0	1540,9
kokku	10	27	26	1721,9	1871,8
Rohkem kui 100 m ² linnades	2	25	21	1353,2	971,8
külanõukogudes	2	8	7	448,9	502,6
kokku	4	33	28	1802,1	1474,4
Üldse rajoonis kokku	129	229	220	13650,0	12600,3

suuruse järgi Tartu rajoonis 1963. a.

m ²		Keskmine käive (tuh. rbl.)				Keskmiselt ettevõttes			Töökoha müügi- pind (m ²)
sellest müügi- saal	müügi- saali % üldpin- nast	ette- võt- tele	töö- koha- le	tööta- jale	müü- gi- pinna m ² -le	töö- kohti	üld- pind (m ²)	müü- gi pinda (m ²)	
70,6 89,7	9,7 66,1	48,8 18,1	55,0 39,1	55,0 39,1	6,23 2,61	0,89 0,5	80,6 10,4	7,8 6,9	8,8 14,6
160,3	30,6	48,1	48,1	48,1	4,21	0,6	39,1	7,3	11,4
139,1 588,4	56,6 51,2	87,9 63,0	75,6 49,9	58,8 53,6	3,81 2,46	1,16 1,1	41,0 49,7	23,1 25,6	19,9 20,2
727,5	52,4	68,1	54,8	54,8	2,72	1,2	47,9	25,1	20,1
70,1 899,4	38,1 40,4	279,3 86,1	186,2 53,2	93,1 60,8	7,98 2,49	1,5 1,6	91,9 85,5	35,1 34,6	23,4 21,4
969,5	40,4	100,3	62,3	65,5	2,89	1,6	86,1	34,7	21,6
228,5 588,8	61,5 37,9	109,7 131,0	78,5 70,6	68,7 67,9	2,41 2,87	1,4 1,8	74,4 119,3	45,7 45,2	32,7 24,5
817,3	42,5	119,1	72,5	68,0	2,63	1,7	107,1	45,5	26,4
158,5 931,8	30,1 43,6	102,9 141,5	34,3 62,3	38,6 66,2	1,95 3,74	3,0 2,3	175,8 143,3	52,8 62,1	17,6 27,4
1090,3	40,7	134,5	56,2	60,5	2,22	2,4	149,0	60,5	25,4
183,4 695,5	55,4 45,1	343,5 129,8	76,2 57,6	76,2 61,1	3,75 1,49	4,5 2,3	165,5 192,7	51,7 86,9	20,4 38,6
878,9	46,9	172,2	63,8	66,1	2,96	2,7	187,2	87,9	32,5
687,5 254,0	70,7 50,6	676,6 224,5	54,2 56,1	64,5 64,1	1,97 1,78	12,5 4,0	485,9 251,3	343,8 127,0	36,2 31,7
941,5 5585,3	64,0 44,3	452,5 106,0	54,7 59,8	64,4 62,0	1,91 2,44	8,2 1,8	368,8 105,9	236,0 43,3	28,5 24,4

О МЕТОДИКЕ АНАЛИЗА СЕЛЬСКОЙ ТОРГОВОЙ СЕТИ

К. Саукс

Резюме

Плановое развитие торговой сети опирается на основательный анализ существующей торговой сети и требует изучения всех факторов, влияющих на ее дальнейшее развитие. Несмотря на то, что в общем известен и изучен уже довольно продолжительный период, районы, где производится научно обоснованное развитие торговой сети, встречаются в республике еще довольно редко. Причина заключается в недостатке литературы, более конкретно излагающей методику анализа торговой сети. В связи с этим в настоящей статье рассмотрены некоторые вопросы анализа сельской торговой сети.

Отправным пунктом является район деятельности торговой организации (потребительской кооперации) и величина этого района. В Эстонской ССР в связи с объединением потребительских коопераций значительно возросли районы деятельности последних и в ряде случаев превышают, видимо, оптимальный размер. Оптимальный размер района торгового предприятия определяется площадью обслуживаемого района и числом жителей. В условиях Эстонской ССР оптимальным размером района потребительской кооперации следует считать 600 км² с числом жителей примерно 10 000 человек.

Затем необходимо выяснить мощность торговой сети. Исследование мощности производится на основе паспортов магазинов, которые должны содержать все показатели для исчисления мощности сети. Целесообразным следует считать составление паспортов магазинов в форме перфокарт (см. рис. 5). Показателями, характеризующими мощность, являются число предприятий, структура розничной сети (типы предприятий и специализации), число рабочих мест и работников, оборот, общая площадь и ее структура (торговая площадь, помещения складов и пр.).

Для более глубокого анализа следует учитывать ряд новых показателей, относительных и средних величин, как, например, число рабочих мест и торговая площадь на каждые 1000 жителей, оборот на 1 м², оборот на 1 рабочее место и пр. Важным показателем является также средний оборот на душу населения. Связывая оборот на 1000 жителей с числом предприятий, рабочих мест, с торговой площадью, с оборотом на одного работника и на 1 м², с удельным весом оборота в денежных доходах населения, группировка торговой сети сельских советов позволяет сделать интегральные выводы о соответствии торговой сети требованиям населения (таблица 2).

Наконец, следует изучить расположение сельских торговых предприятий. Наиболее подходящим методом для такого анализа является картографический анализ (см. рис. 1—3). Это позволяет определить соответствие района и деятельности торгового предприятия требованиям оптимальности. Для иллюстрации методики анализа в статье приведены конкретные примеры из торговой сети Тартуского района.

DIE METHODIK ZUR ANALYSE DES LÄNDLICHEN VERKAUFSSTELLENNETZES

F. Sauks

Zusammenfassung

Die planmäßige Entwicklung des Verkaufsstellennetzes baut sich auf einer gründlichen Analyse des Entwicklungsstandes des Verkaufsstellennetzes auf und erfordert zugleich ein umfassendes Studium aller Faktoren, welche die weitere Entwicklung des Verkaufsstellennetzes beeinflussen. Obwohl bereits vor längerer Zeit dies bekannt ist, gibt es doch nur wenige Rayons in unserer Republik, die einen begründeten Handelsnetzentwicklungsplan besitzen. Die Ursachen dafür sind nicht zuletzt darin zu suchen, daß eine brauchbare Anleitung fehlt, die für eine richtige Einschätzung der Entwicklung des Verkaufsstellennetzes in ländlichen Versorgungsgebieten unerlässlich ist. Darum betrachten wir in dem vorliegenden Artikel einige Fragen über die Methodik zur Analyse des ländlichen Verkaufsstellennetzes.

Ausgangspunkt für die planmäßige Organisation des ländlichen Verkaufsstellennetzes ist der Versorgungsbereich der Konsumgenossenschaft. Ihre Bildung ist nach wie vor eine Grundlage der gesamten Einzelhandelsnetzplanung. In Estland ist gleichzeitig durch den Zusammenschluß der Konsumgenossenschaften ihr Versorgungsbereich bedeutend größer geworden, so daß schon manchmal optimale Größen erreicht werden. Die Größe des Versorgungsbereiches ist abhängig von der Gebietsfläche und von der Anzahl der Einwohner. Die optimale Größe des Versorgungsbereiches einer Konsumgenossenschaft in Sowjetestland beträgt ungefähr 600 km² mit 10000 Einwohnern.

Als nächster Schritt muß das Verkaufsstellennetz eingeschätzt werden. Die Grundlage dafür bilden die Kennziffern über die Verkaufskapazität in dem Verkaufsstellenpaß. Dieser enthält alle wichtigen Kennziffern und Merkmale der Verkaufsstelle. Am günstigsten gestaltet sich Verkaufsstellennetzkartei, wenn man sich der Kербlochtechnik bedient. Mit Hilfe spezieller Karteikarten ist es hierbei möglich, einmal alle aus der Bestandserhe-

bung gewonnenen Werte in Klartext zu erfassen und zum anderen die wichtigsten Angaben verschlüsselt am Rand der Karteikarte manuell zu kerben. Dadurch werden relativ kurze Zugriffszeiten zu den wichtigsten Merkmalen und ihre Aufbereitung für analytische Zwecke möglich (Schema — S. 220/221). Eine derartige Verkaufsstellennetzkartei sollte mindestens den Standort, die Verkaufsraumfläche, die Nichtverkaufsraumfläche (Lager- und sonstige Nebenräume), die Anzahl der Verkaufskräfte und Verkaufsplätze, den Jahresumsatz feststellen.

Ausgehend vom Begriff der Verkaufskapazität, muß man Orientierungskennziffern für die Berechnung des notwendigen Umfanges des Verkaufsstellennetzes in einem Versorgungsgebiet ausarbeiten. Der erreichte Entwicklungsstand kann besser analysiert und die vorhandenen Reserven können schneller aufgedeckt werden, wenn das ermittelte Material weiter gruppiert wird und dabei folgende Kennziffern beachtet werden: Umsatz-Verkaufskraft, Umsatz/Verkaufplatz, - Flächengrößenklasse und Durchschnittsumsatz der Verkaufsstellen und Verkaufsplätze, das Verhältnis Verkaufsraumfläche-Nebenraumfläche, m^2 Verkaufsraumfläche je 1000 Einwohner, Anzahl der Verkaufsstellen und Verkaufsplätze je 1000 Einwohner u.a. Diese Kennziffern sind der wesentlichste Ausgangspunkt für die Ermittlung der notwendigen Verkaufsfläche für das Versorgungsgebiet insgesamt. Es muß von den Orientierungskennziffern Umsatz/ m^2 — Verkaufsraumfläche gründlich analysiert werden, inwieweit der gegenwärtige Bestand an Verkaufsraumfläche dem perspektivischen Bedarf entspricht. Die erhöhte Auslastung der Verkaufsraumfläche durch die planmäßige Entwicklung und Organisation des Verkaufsstellennetzes zu erreichen, ist eine der entscheidenden Aufgaben, um den ökonomischen Nutzeffekt im ländlichen Einzelhandel zu erhöhen.

Anschließend beschreibt man die Methoden der Standortsverteilung des Verkaufsstellennetzes. Dem Artikel ist ein konkretes Beispiel zur Verkaufsstellennetzanalyse beigelegt.

MÕNINGATEST HARIDUSÖKONOOMIKA PROBLEEMIDEST

E. Pajupuu

TRÜ rahanduse ja krediidi kateeder

Nõukogude riik kulutab igal aastal hariduse finantseerimisele suuri summasid.

Eesti NSV riigieelarvest suunati haridusele 1964. aastal 84,5 milj. rbl.¹, mis moodustas 22 protsenti eelarve kuludest. Hariduskulude osatähtsus on olnud mõnda aega enam-vähem ühtlane, kuid absoluutsummas need kulud kasvavad pidevalt (Eesti NSV-s 1946. a. 19,4 milj. rbl.², 1964. a. 84,5 milj. rbl., seega juurdekasv 336 protsenti).

Ükski rahvamajandusharu ei saa eelarvest nii palju vahendeid kui haridus, kuid vaatamata sellele ei ole haridusala suutnud endale tõmmata ökonomistide tähelepanu. Hariduskuludele vaadatakse enamasti kui summadele, millelt erilist rahvamajanduslikku efekti ei nõuta.

Haridusalale kulutatud summade kasutamise efektiivsust arvu- tada on kahtlemata tunduvalt raskem ja tulemused on kaudsemad kui tootmissfääri kuuluvate rahvamajandusharude puhul. Mõningaid katseid pikemate perioodide kohta NSV Liidu kui terviku andmete alusel on tehtud³, on püütud välja selgitada, kui suur osa rahvatulu juurdekasvust luuakse töötajate haridusliku taseme tõusu arvel jm. Üldiselt on aga haridusele suunataivate mahutuste efekti arvutamine praegusel momendil veel algastmes.

Käesolevas artiklis püüame käsitleda mõningaid üldharidus- like koolide finantseerimise küsimusi summade kasutamise otstar- bekuse seisukohast lähtudes.

Üle poole hariduskuludest (Eesti NSV-s 1964. aastal 46,7 milj.

---

¹ 25 aastat Nõukogude Eestit. Statistiline kogumik, Tallinn 1965, lk. 26.

² Sealsamas.

³ Vt. С. Струмилин, Эффективность образования в СССР, «Народное образование» nr. 6 1962, lk. 30, ja В. Жамин, Эффективность народного образования», «Экономическая газета» nr. 17 (1961), 28. IV 1965.

rbl., s. o. 55,3 protsenti) läheb käesoleval ajal üldhariduslike koolide ja lasteasutuste ülalpidamiseks.

Üldhariduslike koolide finantseerimisega seotud kulude maht oleneb teatavasti eelkõige koolide arvust ja õpilaste arvust koolides või teisiti väljendudes võrgu ja kontingentide näitajatest. See-pärast pole huvitusest saada väike ülevaade vabariigi koolivõrgust ja selle muutumise suundadest.

1964/65. õppeaastal töötas Eesti NSV-s 986 üldhariduslikku kooli, neist 188 linnas ja 792 maal. Esimesel pilgul on raske otsustada, kas seda on meie vabariigi jaoks vähe, palju või parajalt. Kui vaadata 20—30 aastat tagasi, siis selgub, et Eestis on varemadel aegadel rohkem koole olnud. 1922. aastal oli Eestis 1542 üldhariduslikku alg- ja keskkooli, 1940/41. õ.-a. 1253 üldhariduslikku kooli, seega vähenemine viimase 25 aasta jooksul üle 20 protsendi. Samal ajal aga õpilaste arv üldhariduslikes koolides on kasvanud 54 protsendi võrra.⁴

Koolide arvu vähenemise põhjus peitub eelkõige Eesti NSV rahvastiku paiknemises toimunud muudatustes.

Ajavahemikus 1939—1959 tõusis linnarahvastiku osatähtsus Eesti NSV-s 22 protsendi võrra ja moodustas 1959. aastal 56 protsenti (üleliiduline keskmine 48 protsenti)⁵. Maaelanikkond on samal ajal vähenenud nii suhteliselt kui ka absoluutselt ja vastavalt on vähenenud ka õpilaste arv maakoolides. Viimasest asjaolust tingituna on koole maal likvideeritud.

Sõjajärgsetel aastatel on Põhja- ja Kirde-Eestis tööstus palju kiiremini arenenud kui teistes piirkondades, sellega seoses on toimunud paralleelselt elanikkonna ümberpaiknemisega linnadesse ka ümberpaiknemine Lääne-, Kesk- ja Kagu-Eestist Põhja- ja Kirde-Eestisse. Paikkonnad, kus on toimunud niisuguse ümberpaiknemise tulemusena rahvaarvu vähenemine, võtavad enda alla üle 70 protsendi vabariigi territooriumist.

Peale selle on õpilaste ja koolide arvu vähenemist maal põhjustanud maaelanikkonna struktuuri muutumine sõjajärgsetel aastatel. Laste osatähtsus on maaelanikkonna hulgas madalam kui linlaste hulgas, 1959. a. rahvaloenduse andmete kohaselt moodustasid 10—19 aastased kodanikud linnas 14,2 protsenti, maal aga 13,8 protsenti elanikkonnast, seevastu 50-aastased ja vanemad kodanikud moodustasid maal 34 protsenti elanikkonnast, linnas aga ainult 21,5 protsenti.⁶ Normaalne oleks, et I—VIII klassi õpilased moodustaksid 11—12 protsenti elanikkonnast. Linnades ja mõnedes rajoonides (Kohtla-Järve linna piirkond, Tartu ja Harju rajoon) see ongi nii, kuid samal ajal näiteks Haapsalu rajoonis

⁴ 25 aastat Nõukogude Eestit, Statistiline kogumik, Tallinn 1965, lk. 109.

⁵ Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года, СССР Москва 1962, lk. 25.

⁶ Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года, СССР Москва, 1962, lk. 60—61, 66—67.

moodustavad 7—14 aastased lapsed ainult 6,9 protsenti elanikkonnast, Valga rajoonis 6,6 protsenti, Viljandi rajoonis 7,4.⁷

Opilaste arv maakoolides väheneb ka käesoleval ajal (umbes 1500 õpilast ehk 2—3 protsenti aastas)

Sageli peetakse maakoolide likvideerimise põhjuseks haridusorganite püüdu suurendada koole, seepärast on huvitav vaadelda, kuivõrd koolid keskmiselt on viimastel aastatel tegelikult suurenenud (vt. tabel 1).

Tabel 1

Keskmine õpilaste arv Eesti NSV koolides⁸

	Keskmine õpilaste arv 1 kooli kohta					
	Linnas		Maal		Kokku (linnas + maal)	
	1962/ 63. õ.-a.	1964/ 65. õ.-a.	1962/ 63. õ.-a.	1964/ 65. õ.-a.	1962/ 63. õ.-a.	1964/ 65. õ.-a.
1. Algkoolid	113	154	21	21	25	26
2. 8-klassilised koolid	495	545	121	121	179	196
3. Kesk-koolid	820	877	256	288	675	740

Esialgsel vaatlemisel selgub, et koolid keskmiselt on tõepoolest mõnevõrra suurenenud. Tegelikult on likvideerimise arvel saavutatud koolide suurenemist ainult keskkoolides. Koolide arv vähenes vaadeldava ajavahemiku jooksul 104 ühiku võrra, seejuures maa-algkoolide arv 91, maa 8-klassiliste koolide arv 7 ja keskkoolide arv maal ja linnas mõlemas 5 võrra.⁹ Seega vähenes maa-alg- ja 8-klassiliste koolide arv oluliselt (98 kooli), kuid nagu tabelist nähtub, keskmine õpilaste arv nendes ei ole kasvanud.

Ei saa eitada, et haridusorganid püüavad suuremate koolide poole.

Suurematel koolidel on nii pedagoogilisest kui ka rahvamajanduslikust seisukohast lähtudes kahtlemata palju eeliseid ja seepärast on haridusorganite püüdlus täiesti õigustatud. Tulemusi on näha linnakoolide puhul, kuid maa alg- ja 8-klassilised koolid on viimasel ajal suudetud säilitada ainult keskmiselt olemasolevas suuruses.

Tuleb märkida, et koolide arvu vähenemise tendentsi on märgata ka teistes liiduvabariikides, näiteks Läti NSV-s likvideeritakse samadel põhjustel igal aastal maakoole (1963. aastal likvi-

⁷ Eesti NSV Statistika Keskvalitsuse andmed.

⁸ Eesti NSV Haridusministeeriumi andmed.

⁹ Eesti NSV Haridusministeeriumi andmed.

deeriti 78 kooli).¹⁰ NSV Liidus tervikuna toimus kuni 1950. aastani koolide arvu suurenemine, pärast seda järkjärguline vähenemine.

Rääkides suuremate koolide eelistest mainitakse üldiselt järgmisi asjaolusid: kui koolid on suuremad, siis järelikult on neid arvuliselt vähem ja olemasolevate võimaluste piires saab vähemat arvu suuri koole paremini varustada kabinetide, seadmete ja õpetajate kaadriga kui suuremat arvu väiksemaid koole. Pedagoogilise kaadri vajadus väheneb ja koolide komplekteerimisel saab õpetajatele esitada suuremaid nõudmisi kvalifikatsiooni suhtes. Nii-suguste ainete nagu füüsika, keemia, bioloogia jmt. õpetajad, kes väikestes koolides on sunnitud õpetama mitut ainet, saavad paralleelklasside puhul täiskoormuse ühes aines, seega kaob kahe profiiliga õpetajate ettevalmistamise vajadus jne. jne.

Lisaks eeltoodule läheb suuremates koolides ühele õpilasele hariduse andmine riigile tunduvalt vähem maksma kui väiksemates koolides. Andmed Tartu ja Pärnu rajooni alg- ja 8-klassiliste koolide kohta näitasid küllaltki korrapärast sõltuvust. Kulud 1 õpilase kohta 22—23 õpilasega algkoolis olid umbes 2 korda väiksemad kui 8—10 õpilasega algkoolis ja omakorda 45—50 õpilasega algkoolis 2 korda väiksemad kui 22—23 õpilasega algkoolides. 180—200 õpilasega 8-klassilistes koolides osanes ühele õpilasele kulusid poole vähem kui 70—80 õpilasega 8-klassilistes koolides (vastavalt 90 rbl. ja 180 rbl. keskmiselt).

Tavaliselt arvutatakse kulud ühe õpilase kohta ainult internaatkoolide puhul, teiste üldhariduslike koolide puhul tuuakse välja kulud ühe klassikomplekti kohta. Kulu ühe õpilase kohta on siiski hea näitaja, eriti kui tahetakse selgitada, kuidas üks või teine kool ennast rahvamajanduslikult õigustab võrreldes teistega. Sisuliselt on see näitaja analoogiline omahinnaga, kuid mitte täiesti, sest tootmissfääris arvutatava omahinna koosseisu kuulub ühe elemendina amortisatsioon, kuid ühele õpilasele osanevate kulude arvutamisel kapitaalmahutusi arvesse ei võeta. Õigem oleks, kui ühe õpilase õpetamise maksumuses kajastuks ka põhifondide kulumine, sest praegusel kujul, kus on arvestatud ainult jooksvaid kulusid, ei kajasta see näitaja täielikult ühiskonna poolt tehtud kulutusi.

Suurtes koolides läheb ka kapitaalmahutusi arvesse võttes ühe õpilase õpetamine riigile palju vähem maksma kui väikestes, seepärast on suurte koolide rajamine rahvamajanduslikult täiesti põhjendatud.

Üleliidulises ajakirjanduses on avaldatud mõtet¹¹, et tuleks loobuda kasutusel olevast koolide rajoneerimise praktikast ja asendada see al, kus võimalik, väikesed koolid 500—1000

¹⁰ Läti NSV Rahandusministeeriumi andmed.

¹¹ Vt. B. Жа м н н, op. cit.

õpilaskohaga koolidega. On soovitatud likvideerida algkoolid, kus on 3 ja vähem klassikomplekti, ja organiseerida suured koolid ning õpilaste transportimine kooli. Eesti NSV-s kuuluksid niisugusel juhul likvideerimisele peaaegu kõik algkoolid, sest 4-komplektilisi alkoole on vabariigis vähe. 25 protsenti ENSV algkoolidest on ühekomplektilised¹² (vt. tabel 2), kahekomplektilisi on üle 60 protsendi ja ainult 3—4 protsenti on neljakomplektilisi. Viimased on põhiliselt linnaalgkoolid.

Tabel 2

Eesti NSV algkoolid 1964/65. õ.-a. rühmitatuna õpilaste arvu järgi

	Õpilaste arv							
	alla 10	10—15	16—20	21—30	31—80	81—160	üle 160	kokku
Koolide arv	37	80	137	135	43	27	8	467
Osatähtsus protsentides	7,9	17,1	29,3	29,1	9,2	5,7	1,7	100,0

8-klassilistest koolidest on ligi pooled 100—200 õpilasega (vt. tabel 3). Paljudel nendest on algklassid (I ja III, II ja IV) ühendatud klassikomplektideks. Paralleelklasse tuleb 8-klassiliste koolide puhul väga harva ette.

Tabel 3

Eesti NSV 8-klassilised koolid 1964/65 õ.-a. rühmitatuna õpilaste arvu järgi

	Õpilaste arv						
	kuni 100	101—200	201—280	281—400	401—560	561 ja enam	kokku
Koolide arv	125	172	24	12	10	27	370
Osatähtsus protsentides	33,8	46,5	6,5	3,2	2,7	7,3	100,0

Eesti NSV keskkoolid asuvad valdavas enamuses linnades. 130-st koolist 55-s on õpilasi üle 800 (vt. tabel 4) Seega on suurte koolide osatähtsus keskkoolide puhul palju suurem kui alg- ja 8-klassiliste koolide puhul. Esineb ka keskkooled, kus õpilaste arv on alla 400 (37 kooli), viimased tuleb lugeda keskkooli kohta väikesteks koolideks.

¹² Teine komplekt on lubatud avada, kui koolis on üle 15 õpilase.

Eesti NSV keskkoolid 1964/65. õ.-a. rühmitatuna õpilaste arvu järgi

	Õpilaste arv				
	kuni 400	401—800	801—1200	1201 ja enam	kokku
Koolide arv	37	38	45	10	130
Osatähtsus protsentides	28,4	29,2	34,6	7,8	100,0

Põhilisteks koolitüüpideks maal on algkoolid ja 8-klassilised koolid, mis oma valdavas enamuses on väikesed koolid. Koolide suurendamise võimalusi kahtlemata leidub, kuid tingituna rahvastuse iseärasustest on need tunduvalt tagasihoidlikumad kui venasvabariikides. Võrreldes NSV Liidu Euroopa osa liiduvabariikidega (välja arvatud Vene NFSV põhja ja lääne piirkonnad) on rahvastiku tihedus Eesti NSV-s kõige madalam. Keskmise rahvastiku tihedus on 1. I 1965. a. andmetel 28,2 inimest 1 km² kohta.

Terves reas rajoonides on rahvastiku tihedus alla 10 või 10—12 inimest 1 km² kohta (Pärnu, Hiiumaa, Haapsalu rajoon jt.). kõige tihedamalt on rahvastatud Rakvere rajoon (22 inimest 1 km² kohta) ¹³

Maaelanikkond elab Eestis väga hajutatult, suuri külasid on vähe. 1959. a. andmetel oli Eesti NSV-s 117220 asustatud kohta, kusjuures 84,4% nendest olid kuni 5 inimesega. ¹⁴ Kui aga asustatud koha all mõista perede grupe, siis on Eesti NSV-s 6900 asustatud kohta. Asustuse iseloomu poolest sarnaneb Eesti NSV Lätiga, kuid Läti NSV-s on rahvastiku tihedus suurem (1959. aastal keskmiselt 32,9 inimest 1 km² kohta) Alla 10 inimese 1 km² kohta ei ole rahvastiku tihedus Lätis üheski rajoonis. Ühes rajoonis (Talsu rajoon) on see 13, see-eest aga mitmetes rajoonides 26—28 inimest 1 km² kohta. Eesti NSV-s niisuguseid rajooni ei ole. Eesti NSV suhteliselt hõredam rahvastus on tingitud sellest, et meie vabariigi tingimused ei ole põllumajanduseks eriti soodsad. Põllumaa moodustab vaid 44% põllumajanduslikust maast, Lätis aga 55%.

Võttes arvesse Eesti NSV rahvastuse iseärasusi võib teha järelduse, et Eesti maaoludes ei saa luua 500—1000 õpilasega koole. See aga ei tähenda seda, et praegune koolide võrk täielikult rahuldab ja et puuduvad igasugused võimalused koolide suurendamiseks.

¹³ Arvutatud statistilise kogumiku «25 aastat Nõukogude Eestit» andmete alusel.

¹⁴ Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года, СССР Москва, 1962, lk. 46.

Ajalooliselt on maalise koolivõrgu tihedus välja kujunenud, lähtudes tingimustest, et õpilane jõuab koolis käia jalgsi ning käib kooli ja kodu vahelise maa ära ühe tunni või vähema aja jooksul. Käesolevaks ajaks on niisugune tingimus seoses transpordi ja eriti just autotranspordi arenguga peaaegu lakanud piire seadmast koolipiirkonna raadiuse pikendamisele. Koolivõrgu kujundamisel lähemas tulevikus tuleb lähtuda sellest, et vähemalt pooled õpilased võib kohale transportida majandite transpordiga või liinibussidega. Eesti NSV hajutatud ja hõreda rahvastuse tingimustes on õpilaste transpordi korraldamisel väga suur tähtsus suuremate koolide organiseerimise protsessis.

Suure kooli mõiste on suhteline mõiste. Kui näiteks hõreda rahvastusega aladel (9—15 inimest 1 km² kohta) võib 240 õpilasega 8-klassilist kooli pidada suureks kooliks, siis linnas või tiheda rahvastusega aladel on niisugune kool küll normaalselt komplekteeritud, kuid mitte suur kool.

Eesti NSV maaoludes võiks suureks kooliks pidada normaalselt komplekteeritud koole, kus puuduvad liitklassid ja klassitäituvus on 28—30 õpilast. Kuna rahvastiku tihedus ei ole Eesti NSV-s ühtlane, siis mõnedes paikkondades on kahtlemata võimalik organiseerida ka 500 ja enam õpilasega koole.

Eesti NSV rajoonide koolioludest parema pildi saamiseks iseloomustame lühidalt laste kooliskäimise võimalusi kahes Eesti NSV rajoonis — Pärnu rajoonis (hõredalt rahvastatud rajoon) ja Tartu rajoonis (keskmise rahvastiku tihedusega rajoon) ja püüame selle põhjal teha mõningaid üldistusi koolide suurendamise võimaluste kohta vabariigis.

Pärnu rajoonis on rahvastiku tihedus keskmiselt 9 inimest 1 km² kohta, see on vähem kui enamikus Eesti NSV rajoonides. Sellest tingituna on ka koolide mikrorajoonide raadiused pikemad kui teistes rajoonides. 22 protsenti algkoolide õpilastest elab koolimajast kaugemal kui 4 km ja 12 protsenti algklasside õpilastest kasutab internaati (paljudes teistes rajoonides algkoolide juures internaate üldse ei ole). Liinibussi kasutajate osatähtsus on Pärnu rajoonis samuti suhteliselt suur — üldiselt umbes 15 protsenti, seejuures algklasside õpilastest kasutab liinibussi 20 protsenti õpilastest (vanemate klasside õpilasi elab internaadis rohkem)

Pärnu rajooni maakoolide algklassides õpib ligikaudu 2200 õpilast, rajooni pindala on 4784 km², seega tuleb siin keskmiselt 2 km² kohta 1 õpilane. Niisugustes tingimustes ei saa juttugi olla 500 õpilasega algkoolidest, see tähendaks 7—10 aastaste laste täielikku eraldamist perekonnast.

Lähemas tulevikus, mil põllumajanduslikud keskused pole veel välja arenenud ja rahvas elab hajutatult, oleksid suureks saavutuseks 50—60 õpilasega kahekompleksilised algkoolid. Lähtudes rajooni keskmisest rahvastiku tihedusest (9 inimest 1 km² kohta) ja noorema kooliea laste osatähtsusest (5,9 protsenti) saaksime

niisuguse õpilaste arvu, kui mikrorajooni raadiuseks on 5,5 km ($3,14 \times 5,5^2 \times 9 \times 0,06$).

Mikropiirkondade raadiuste pikendamine 5,5 km-ni võimaldaks rajooni jaotada umbes 45 mikropiirkonnaks. Käesoleval ajal on rajoonis 69 üldhariduslikku kooli (alg-, 8-klassilised ja keskkoolid), s. t. 69 mikropiirkonda.

Võrreldes teiste rajoonidega, kus on paremad võimalused suuremate koolide organiseerimiseks, on Pärnu rajooni koolivõrk käesoleval ajal suhteliselt hästi korraldatud. Ühekomplektilisi algkoole on siin isegi vähem kui mõnedes tihedamini rahvastatud rajoonides (näit. Harju rajoon — rahvastiku tihedus 18,4). Väikeste algkoolide arvu vähenemine on saavutatud Pärnu rajoonis eelkõige õpilaste transportimise organiseerimisega. Võrreldes teiste rajoonidega on õpilaste transport selles rajoonis hästi korraldatud. Kuid see ei tähenda veel, et kõik võimalused oleksid ammendatud. Nagu eespool oli märgitud, võimaldaks mikropiirkondade raadiuste pikendamine keskmiselt 5—6 km-ni likvideerida rajoonis 20—25 väikest algkooli. Seega võiks algkoole olla rajoonis umbes poole vähem kui käesoleval ajal.

8-klassiliste ja keskkoolide V—VIII klasside teeninduspiirkonna raadius võiks olla 9—10 km, siis saaksime keskmiselt niisugused koolid, mille V—VIII klassides oleks 110—140 õpilast. Hõredalt rahvastatud ala kohta oleks see esialgu küllaldane. Kui V—VIII klasside piirkondade raadius oleks 9—10 km, siis rajooni kohta tervikuna piisaks 16—18 maa 8-klassilisest ja keskkoolist, käesoleval ajal on neid 29.

Üldiselt võiks Pärnu rajoonis praeguse 69 asemel olla 45—50 üldhariduslikku kooli, neist 25—27 võiksid olla algkoolid, ülejäänud 8-klassilised ja keskkoolid.

Koolivõrgu paremustamisel tuleb lähtuda koolivõrgu perspektiivplaanist, viimane aga peab olema kooskõlas rajooni väljaarendamise plaaniga (õieti moodustabki koolivõrgu plaan ühe osa viimasest), s. t. eelkõige põllumajanduslike keskuste väljaarendamise plaaniga.

Põllumajanduslikes keskustes peaks tingimata asuma koolimaja, see mõjutaks keskuse arenemist, sest lastega perekonnad asuvad meelsamini ümber neisse kohtadesse, kus on koolimaja. Käesoleval ajal on Pärnu rajoonis 45 põllumajandus- ja 7 kalurikolhoosi, peale selle 16 sovhoosi¹⁵, kokku 68 majandit. Nende kõikide keskusi põllumajanduslikeks keskusteks välja arendada pole ilmselt mõtet. Enam-vähem ühtlase rahvastiku struktuuri korral on 7—15 aastaste laste osatähtsus rahvastikus keskmiselt 11—12 protsenti. Normaalse suurusega 8-klassilises koolis peaks olema vähemalt 240 õpilast. Niisuguse kooli saab normaalse rahvastiku struktuuri korral komplekteerida 2000 inimesest koosnevast rahva-

---

¹⁵ 25 aastat Nõukogude Eestit, lk: 161.

grupist $\frac{240 \times 100}{12}$ Põllumajanduslike keskuste planeerijad peaksid ka seda silmas pidama, et keskusesse koondada kavatsetava rahva arv võimaldaks komplekteerida kooli.

Pärnu rajooni praegune rahvastik (45 tuh. inimest) võimaldaks moodustada 22 niisugust keskust. Keskused oleksid sel juhul suuruselt võrreldavad niisuguse linnatüüpi asulaga nagu Vändra. Üleminekul keskharidusele võimaldaks 2000 inimeseline rahvagrupp organiseerida umbes 340 õpilasest koosneva keskkooli. Seda on keskkooli jaoks vähe. Keskkoolis peaks siiski olema ka hõredalt rahvastatud aladel vähemalt 600 õpilast.

Linnatüüpi asulad maa põllumajanduslike keskustena — see on kahtlemata võrdlemisi kauge perspektiiv.

Lähema paarikümne aasta jooksul on normaalse suurusega maaliste üldõppekoolide komplekteerimisel peamiseks abinõuks transpordi organiseerimine.

Pärnu rajoon on vabariigis üks hõredamalt rahvastatud rajoon, sellepärast ei anna sealne olukord selget pilti vabariigist. Vaatleme ka keskmise rahvastiku tihedusega rajooni. Niisuguseks rajooniks võib lugeda Tartu rajooni (17,3 inimest 1 km² kohta). Tartu rajoonis leidub ka alasid, mis on hõredamalt rahvastatud, need on soised ja metsarikkamad alad, kus põllumaad on vähe. Keskmiselt on põllumaa osatähtsus põllumajanduslikult kasutatavast maast Tartu rajoonis suurem kui paljudes teistes rajoonides — 59 protsenti. (Pärnu rajoonis näiteks oli vastav näitaja 41 protsenti, Haapsalu rajoonis aga 23,6) ja sellest tingituna on ka rahvastik tihedam.

Seega on koolide komplekteerimise võimalused Tartu rajoonis üldiselt paremad kui Pärnu rajoonis ja koolid peaksid olema suuremad kui seal. Tegelikult on koolid keskmiselt sama suured kui Pärnu rajoonis. Sellest tingituna on Tartu rajooni lastel algkoolid enam-vähem kodu juures. Üle 60 protsendi algkoolide õpilastest ei ela koolist kaugemal kui 2 km. Internaate algkoolide juures ei ole ja ka liinibusside kasutajate protsent on väiksem kui Pärnu rajoonis (Tartu rajoonis 13, Pärnu rajoonis 20 protsenti). Seejuures transporti vajavate algkooliõpilaste osatähtsus on tegelikult veelgi väiksem, sest 13 protsendi hulgas on ka need, kes kasutavad liinibussi, kuid elavad koolimajale lähemal kui 3 km.

Rajoonis töötab 68 üldhariduslikku kooli, seega on 68 mikropiirkonda. Mikropiirkondade raadius on keskmiselt 3 km. Üle 20 protsendi Tartu rajooni algkoolidest on ühekomplektilised, sealhulgas esineb koole, kus on alla 10 õpilase. Ainult kuues algkoolis on õpilasi üle 30.

Paari-kolme väikese algkooli olemasolu on põhjendatud, sest rajoon pole ühtlaselt rahvastatud. Peipsi-äärsetel soistel ja metsarikastel aladel on rahvastik nii hõre, et suurema algkooli komplekteerimiseks tuleks mikropiirkonna raadiust pikendada vähemalt

10 km-ni. Seda on palju, eriti kui arvestada asjaolu, et ka transpordivõimalused talvisel ajal on siin halvad.

See-eest on teised rajooni osad tihedamalt rahvastatud ning peaksid pakkuma võimalusi koolide suurendamiseks. Tuleks need võimalused leida ja ära kasutada. Liinibusside kasutamise võimalused on üldiselt head, nii et mikrorajooni raadiust võiks julgesti pikendada vähemalt 5 km-ni, siis saaksime koolid, kus keskmiselt oleks algklassides vähemalt 80 õpilast ja piisaks 40-st mikrorajoonist ja seega ka 40 üldhariduslikust koolist praeguse 68 asemel.¹⁶

V—VIII klasside piirkondade raadiust võiks samuti mõnevõrra pikendada. Käesoleval ajal on rajoonis 32 8-klassilist ja keskkooli, V—VIII klasside piirkondade raadius on keskmiselt 5,5 km¹⁷ 8-kilomeetrise raadiuse korral vajaks rajoon 15—16 8-klassilist ja keskkooli, millele V—VIII klassides oleks sel juhul keskmiselt 200—210 õpilast ($3,14 \times 8^2 \times 17,3 \times 0,061$). Seega võivad Tartu rajooni oludes viiendate ja vanemate klasside osas kõne alla tulla paralleelklassid.

Eespool toodule analoogilist arutlust võib jätkata ka Eesti NSV kui terviku kohta.

Eesti NSV territoorium moodustab kokku 45 000 km². Kui sellest arvust lahutada asustamata — soode ja järvede all olevad maaalad ning umbes 20% metsaga kaetud alasid ja linnade all olevad territooriumid, siis saame ligikaudse arvestuse järgi 35 000 km² suure territooriumi, mida peavad teenindama maakoolid.

Arvestades seda, et Eesti NSV-s sageli üksikud talud võivad asuda ka metsas, on enamus (80%) metsadega kaetud aladest arvatud teenindatavate territooriumide hulka.

Kui mikrorajooni raadiuseks võtta 4 km, siis oleks 35 000 km² jaoks vaja 700 kooli ($\frac{3500}{3,14 \times 4^2}$). 1964./65. õ.-a. töötas vabariigis kokku 785 maa-alkkooli, 8-klassilist kooli ja keskkooli. Seega oli isegi 4 km raadiuse puhul 85 üleliigset mikrorajooni. 5-kilomeetrise raadiuse puhul on vaja selle territooriumi jaoks ainult 480 kooli. Seega võiks edaspidi likvideerida veel vähemalt 300 kooli.

Kui palju vahendeid on võimalik maa koolivõrgu parema korraldamise tulemusena kokku hoida, see oleneb sellest, kui suurte koolideni minnakse. Korraga kogu koolivõrku ümber korraldada pole võimalik, muudatused peaksid toimuma järk-järgult. Kõigepealt tuleks püüda lahti saada ühekomplektlistest algkoolidest. Ühekomplektlisi algkoole oli 1965/65. õ.-a. ENSV-s 117 Ühe I—IV klassikomplekti jooksev ülalpidamine maksab käesoleval ajal keskmiselt umbes 2100 rbl. Seega 117 klassikomplekti likvideerimine

¹⁶ Rajooni pindala on 3092,2 km² 3092,2 : (3,14 × 5²) — 40.

¹⁷ $x^2 = \frac{3092,2}{3,14 \times 32}$ x=5,5

annaks umbes 250 000 rbl. kokkuhoidu. Kui ühekomplektilistele lisaks likvideerida umbes 200 16—30 õpilasega kahekomplektilist algkooli, siis hoiaks sellega kokku veel täiendavalt umbes 340 000 rbl. ($2 \times 200 \times 2100$) kokku 1090 tuh. rbl. Ühe õpilaskoha rajamine uues koolis läheb riigile maksma keskmiselt 500 rbl. 1090 tuh. rbl. eest saaks rajada 2000 uut õpilaskohta, s. t. 8 uut koolimaja á 250 õpilasele. Ühe aasta jooksul kokkuhoitud summadest 8 koolimaja, seda pole vähe.

Käesoleval ajal on maakoolides klassitäituvus madal (keskmiselt 16 õpilast), pindala ühe õpilase kohta tuleb sageli 2 ja enam korda rohkem, kui norm ette näeb. Seega kaasneb esialgu koolide arvu vähenemisega üldiselt ainult klassitäituvuse tõus, täiendavaid klassikomplekte ei ole vaja avada.

Eespool toodud üldist laadi arvutlustes lähtusime sellest, et koolipiirkonnad on ringikujulised. Tegelikult nad maaoludes seda peaaegu kunagi ei ole. Sellest tingituna võib üksikute koolide piirkondades juba käesoleval ajal esineda kohti, mis asuvad kaugemal kui 5 (mikropiirkondade puhul) või 8 km (VI—VIII kl. piirkondade puhul). Aga keskmised koolipiirkondade raadiused ei ole kuigi pikad ja neid võiks julgesti pikendada.

Mingisugust üldkehtivat koolipiirkonna raadiuse normi pole võimalik määrata, sest konkreetsed olukorrad ja paikkonnad on mitmekesised ega mahu üldisesse normi.

Igas rajoonis on koole, mis asuvad niisugustes erandlikes tingimustes, kus nende piirkondi pole võimalik suurendada. Näiteks Pärnu rajoonis on niisuguseks kooliks Kihnu 8 kl. kool, Tartu rajoonis Piirissaare ja Meerapalu 8-klassilised koolid. Esimesed kaks asuvad saartel ja pole otstarbekas saari ilma koolideta jätta, see pidurdaks saarte majanduslikku arengut. Meerapalu aga asub soodega piiratud kohas, kus pole ümberringi 20 km. raadiuses ühtegi kooli. Niisugused erandjuhud kahtlemata õigustavad ka üksikute väiksema arvu komplektidega (5—6) 8-klassiliste koolide eksisteerimist.

Koolide suurenemisega kaasneb mitmesuguseid probleeme. Üheks tähtsamaks tuleb pidada transpordi organiseerimist.

Eesti NSV Ülemnõukogu seadluse kohaselt on liinibussid kohustatud vedama maa üldhariduslike koolide õpilasi tasuta. See on küsimuse lahendus, kuid ainult osaline, sest ainult kohustus ei garanteeri töö head organiseerimist. Transpordiorganisatsioonid on isemajandavad organisatsioonid ja õpilaste vedu on nende jaoks praegusel kujul ainult lisakohustus, mis ei kajastu isegi nende töömahu, rääkimata mingist materiaalsest stiimulist. On vaja, et transpordiorganisatsioonid oleksid huvitatud õpilaste transportimisest, avaksid vajaduse korral täiendavaid bussiliine, kooskõlastaksid busside liikumise ajad tundide alguse ja lõpuga koolides jne. jne. Selleks peaks õpilaste vedu eelkõige kajastuma transpordiorganisatsioonide töömahu näitajates, kuid võiks mõelda isegi hüvita-

misele eelarvest. Näiteks võiks õpilasi varustada alandatud hinnaga kuu- või aastapiletitega (koolide kaudu eelarve vahenditest) Koolide suurendamisega saavutatav kokkuhoid võimaldaks seda teha ja transpordiorganisatsioonide kaasabi korvaks need kulud täielikult.

Rohkem tuleb kasutada õpilaste veoks majandite transporti. Mõnedes rajoonides (näiteks Pärnu rajoonis) on üksikud majandid organiseerinud oma majandi piirkonna õpilaste vedu, kuid niisuguseid majandeid on senini veel vähe.

Laiaulatuslikum õpilaste vedu majandite transpordiga on mõeldav siis, kui kõikidel majanditel on olemas oma autobussid, käesoleval ajal on autobusse vähestel majanditel, seepärast tuleb orienteeruda rohkem liinibussidele.

Majandi transpordil on oma eelised: 1) õpilastel poleks vaja oodata mitu tundi autot (bussi) Liinibusside graafikust tingituna on ootamine käesoleval ajal tavaline; 2) majandile ei oleks vaja hüvitada transpordikulusid eelarvest, sest tegemist on oma majandi töötajate lastega. Liinibusside puhul tuleb aga varem või hiljem (arvestades seda, et õpilaste veoga seotud koormus suureneb) hakata mõtlema tasu maksmisele transpordiorganisatsioonidele.

Väga suure tähtsusega on käesoleval ajal ehitatavate koolimajade asukoha valik. Maale ehitatavad koolimajad peaksid asuma tulevastes tootmiskeskustes. Rajoonide tootmiskeskuste väljaarendamise perspektiivplaanid on aga siiani veel ikka tööprotsessis ning sellest tingituna tuleb ette küllaltki suuri möödalaskmisi koolimajade ehitamisel. Näiteks valmis Pärinurmes (Põltsamaa lähedal) 1961. aastal 440 kohaga koolimaja, 1964/65. õ.-a. õppis Pärnurme 8-klassilises koolis ainult 92 õpilast. Kasvuperspektiivi ei ole selles koolis ette näha, sest põllumajanduslikku linnakest sinna pole plaanis rajada. Üle 200 000 rubl. on kulutatud mõtlematult.

Algkoole maale sõjajärgsetel aastatel kuigi palju rajatud ei ole, seega algkoolide likvideerimisel uusi koolimaju maha jätta ei tule. Enamus algkoole asub kooliks kohandatud ruumides (vanad mõisad jne.)

Uusi 8-klassilisi koole on rajatud maakohtades põhiliselt kolhooside vahenditest. Üldreeglina on need 240-kohalised koolid. Paljudes nendest ei ole kõik kohad komplekteeritud. Näiteks Kergu 8-kl. koolis (Pärnu rajoon) oli 1964/65. õ.-a. 145, Retlas (Paide rajoon) 96, Luunjas (Tartu raj.) 51 vaba kohta jne. Naabruses asuvate väikeste koolide arvel tuleks uute koolimajadega koolides õpilaste arvu ja klassitäituvust tõsta.

Haridusministeerium on viimastel aastatel põhiliselt hoolitlenud keskkoolide ja internaatkoolide võrgu väljaarendamise eest.

1964/65. õ.-a. töötas vabariigis 17 internaatkooli, kus õppis 7424 õpilast, peale selle 11 eriinternaatkooli 1661 õpilasega. Internaatkoolid asuvad enamalt jaolt uutes hiljuti ehitatud hoonetes.

Tundub kaheldavana, kas on Eesti NSV-s mõtet pidada 17

üldist tüüpi internaatkooli. Koolide suurendamisel kardetakse eraldada lapsi perekonnast, kuid internaatkoolide abil aidatakse sellele igati kaasa. 5—6 km kooliraadius ei eralda veel last perekonnast, internaatkooli puhul aga on laps peaaegu nagu lastekodus. Internaatkool kui koolitüüp on mõeldud laste jaoks, kelle vanemad ei ole suutelised oma lapsi kasvatama (majanduslikel põhjustel) või ei oska neid kasvatada.

Niisuguseid lapsi on vabariigis vähem kui kohti üldist tüüpi internaatkoolides. Internaatkoolidel on raskusi kohtade komplekteerimisega. Võetakse vastu kõiki õpilasi, kes soovivad seal õppida, olenemata sellest, missugune on kodune olukord või vanemate majanduslik seisund.

Kui pidada silmas, et valdav enamus kodusid mõjustavad lapsi positiivselt ja et vanemate mõju kasvatusprotsessis on faktor, mida pedagoogid käesoleval ajal üldreeglina ei ole suutelised veel asendama, ning teiseks seda, et internaatkoolis läheb ühele õpilasele hariduse andmine riigile keskmiselt neli korda kallimaks kui üldist tüüpi üldhariduslikus koolis, jõuame järeldusele, et tuleks lõpetada internaatkoolide võrgu laiendamine ja vähendada kohtade arv nendes vajaduste piiresse.

Antud toimetusse septembris 1965. a.

О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ ЭКОНОМИКИ ОБРАЗОВАНИЯ

Э. Паюпу

Р е з ю м е

Объем расходов на финансирование общеобразовательных школ зависит, прежде всего, от показателей сети школ и контингентов учащихся. Густота сети общеобразовательных школ и средняя величина школы определяются плотностью населения, характером расселения и организаций школьного дела.

Мелкие школы не оправдывают себя ни с педагогической, ни с народнохозяйственной точек зрения, в связи с чем следует стремиться к крупным школам. Однако, в условиях Эстонии организация крупных сельских начальных и 8-летних школ с числом учащихся 500 и более человек невозможна. Плотность населения в районах Эстонской ССР всего лишь 9—18 человек на 1 км², это меньше, чем в любой республике Европейской части СССР. Кроме того, сельское население живет в Эстонии в основном на хуторах, больших сел мало.

Но это не значит, что нет возможностей для укрупнения школ. Примерно 25 процентов начальных школ Эстонской ССР

составляют мелкие, одноклассные школы с числом учащихся менее 16 человек. В 1964/65 учебном году в 37 школах было меньше 10 учащихся. Такие школы следовало бы ликвидировать, а учащихся устроить в интернаты соседних школ или организовать транспорт.

В настоящее время радиус микрорайонов сельских школ Эстонской ССР равен примерно 3,5 км. При помощи транспорта и строительства интернатов радиус микрорайонов можно бы увеличить до 5 км. В таком случае вся территория Эстонской ССР разделится на 480—500 микрорайонов сельских общеобразовательных школ (в настоящее время их 785)

Ликвидация малокомплектных школ с числом учащихся до 30 человек дала бы экономию государственных средств более миллиона рублей в год. Кроме того повысилось бы качество обучения.

Реорганизация должна проводиться постепенно и в соответствии с перспективным планом развития сети школ.

Отсутствие научно обоснованного перспективного плана дает себя часто знать. В ряде случаев тип школы и ее местонахождение выбираются неправильно. В результате оказывается, что в новой школе мало учащихся или, наоборот, новая школа слишком мала и уже в следующем году к ней делаются пристройки.

EINIGE PROBLEME DER ÖKONOMIK DES BILDUNGSWESENS

E. Pajupuu

Zusammenfassung

In den Jahren nach dem II. Weltkriege ist die Anzahl der Schüler in den Landschulen der ESSR schrittmäßig zurückgegangen. Als eine Folgeerscheinung dieser Tendenz ist die Tatsache zu betrachten, daß die Landschulen, darunter besonders die Elementarschulen, heutzutage meistens sehr klein sind. In der gesamten UdSSR gab es im Lehrjahre 1963/64 in den Elementarschulen durchschnittlich 41 Schüler* in einer Schule, in der ESSR aber nur 26.

Der Urbanisierungsprozeß ist in der ESSR im Vergleiche mit den Schwesterrepubliken schneller verlaufen und als eine Folgeerscheinung dieses Prozesses ist auch eine schnellere Abnahme der Anzahl der Landbevölkerung und der Schüler der Landschulen zu konstatieren.

In kleineren Schulen kommt die Ausbildung eines Schülers bedeutend teurer zu stehen als in den großen Schulen. Es sind, zum Beispiel, die Kosten für den laufenden Unterhalt eines Schü-

lers in solchen Elementarschulen, in denen es weniger als 10 Schüler gibt (in der Republik gibt es 37 solcher Schulen), etwa 5mal höher als in den Elementarschulen mit 50 Schülern.

Unser Schulnetz hat sich historisch in einer solchen Lage ausgebildet, als die Kinder zu Fuß in die Schule gehen mußten. Auf der heutigen Etappe der Entwicklung des Transports und der Fahrwege, hat das Fußgängertum aufgehört Grenzen für die Erweiterung der Radien der Schulbezirke zu ziehen.

Die kleinen Schulen können sich weder in pädagogischer, noch in volksökonomischer Hinsicht rechtfertigen. Deshalb muß das heutige Netz der Landschulen in der ESSR umgebildet werden. Bei der Vergrößerung der Schulbezirke ist aber die territoriale Erreichbarkeit und Zugänglichkeit entweder durch den Transport der Schüler oder durch die Erbauung von Internaten zu gewährleisten. Falls die Entfernung zu der Schule weniger als 15 km beträgt, ist es volksökonomisch nützlicher einen Transport der Schüler zu organisieren.

Eine weitreichendere Benutzung der Routenomnibusse ist nur dann denkbar, wenn den Organisationen des Transports die aus der Fahrt der Schüler entstandenen Unkosten vergütet werden. Heutzutage können aber diese Organisationen die Fahrt der Schüler sogar nicht unter ihrem Arbeitspensum anführen.

Das Problem des Transports müßte anders gelöst werden. Die Ersparnisse, welche durch die Vergrößerung der Schulen erreichbar sind, könnten, beispielsweise, gebraucht werden, um die Unkosten der Organisation des Transports zu vergüten. Eine passende und gute Neuregelung des Transports ist eine der wichtigsten Voraussetzungen für die Möglichkeit zur Vergrößerung der Landschulen.

TÖÖLISTE JA TEENISTUJATE ÕPPEPUHKUSTEST

H. Siigur

Rahanduse ja krediidi kateeder

I. Puhkus sisseastumiseksamite sooritamiseks

Kehtiv seadusandlus lubab ettevõtete ja asutuste juhatajatel anda palgata puhkust sisseastumiseksamite sooritamiseks neile tööliste ja teenistujatele, kes soovivad asuda õppima õhtustesse või mittestatsionaarsetesse kõrgematesse või kesk-eriõppeasutustesse või päevaste õppeasutuste õhtustesse või mittestatsionaarsetesse osakondadesse.¹

1. Puhkus antakse ainult neile tööliste ja teenistujatele, kes esitavad õppeasutuse tõendi sisseastumiseksamitele lubamise kohta. Et seadus ei kohusta administratsiooni andma puhkust sisseastumiseksamite sooritamiseks, vaid lubab anda ainult palgata puhkust, siis praktikas antakse nimetatud puhkus kooskõlastatult ettevõtte või asutuse ühiskondlike organisatsioonidega.²

Erialases kirjanduses on õigesti avaldatud arvamust, et administratsioon ei või keelduda töötajale palgata puhkuse andmisest sisseastumiseksamite sooritamiseks, sest administratsioonil ei ole õigust vastu vaielda töötaja soovile seostada oma tööd õppimisega kõrgemas või kesk-eriõppeasutuses.³

Praktikas esineb siiski juhtumeid, et keeldutakse töötajatele puhkuse andmisest sisseastumiseksamite sooritamiseks, mis sageli

---

¹ Ст. 6 постановления Совета Министров СССР от 2 июля 1959 г. № 720 «О льготах для студентов вечерних и заочных вузов и учащихся вечерних и заочных средних специальных учебных заведений». СП СССР 1959, 14, 90; Eesti NSV Ministrite Nõukogu 20. juuli 1959. a. määrus nr. 273 «Soodustustest õhtuste ja mittestatsionaarsete kõrgemate õppeasutuste üliõpilastele ja kesk-eriõppeasutuste õpilastele» p. 6, ENSV T 1959, 40. 207.

² В. Г. Варенцова, Трудовые права учащихся вузов и техникумов и молодых специалистов, Москва 1961, lk. 14.

³ А. И. Шебанова, Трудовые льготы для совмещающих работу с обучением, Москва 1960, lk. 32; Б. С. Андреев, Ю. П. Орловский, Правовое положение лиц, совмещающих обучение с производительным трудом, Москва 1961, lk. 205.

toob kaasa töövahekorra lõpetamise antud ettevõtte või asutusega⁴ Sellepärast väärrib toetust J. M. Akopova ettepanek kehtestada seadusandlikus korras administratsiooni kohustus palgata puhkuse andmiseks neile, kes on lubatud sisseastumiseksamitele kõrgematesse või kesk-eriõppeasutustesse. Samuti väärrib toetamist tema ettepanek kohustada administratsiooni ajatama töötaja soovil tema korraline puhkus sisseastumiseksamite ajaks, sest real juhtudel ei ole kehtivate eeskirjade kohaselt antav palgata puhkus küllaldane sisseastumiseksamite sooritamiseks.⁵

2. Palgata puhkust sisseastumiseksamite sooritamiseks võidakse anda kesk-eriõppeasutustesse astujatele kuni 10 kalendripäeva, kõrgematesse õppeasutustesse astujatele aga kuni 15 kalendripäeva ning lisaks sellele veel aeg, mis on vajalik sõiduks kõrgema või kesk-eriõppeasutuse asukohta ja tagasi.

Seega on sisseastumiseksamite sooritamiseks antava palgata puhkuse kestus antud maksimaalmäärana.

Seaduse eeskirj, et ettevõtte juhataja võib anda palgata puhkust sisseastumiseksamiteks kuni 10 või 15 päeva pluss sõiduaeg õppeasutuse asukohta ja tagasi tähendab meie arvates seda, et puhkuse andmisel tuleb seda anda ikkagi kogu sisseastumiseksamite ajaks, kuid mitte rohkem kui 10 või 15 päevaks. Muidugi, kui töötaja soovib palgata puhkust ainult osaks päevadeks ja ülejäänud osas kasutab palgalist puhkust, siis võib anda palgata puhkust ka ainult osa päevade ulatuses.

3. Kehtiv seadusandlus ei näe ette palgata puhkuse andmist sisseastumiseksamite sooritamiseks neile, kes soovivad õppima asuda kõrgemate või kesk-eriõppeasutuste päevastesse osakondadesse. Rakendades analoogiat antakse praktikas puhkust ka neile kogu sisseastumiseksamite sooritamise ajaks pluss aeg, mis on vajalik sõiduks eksamite sooritamise kohta ja tagasi. Meie arvates on kujunenud praktika õige, sest töötajal oleks ebaotstarbekas lõpetada töövahekord ettevõtte või asutusega enne, kui ta on õppeasutusse vastu võetud.

Töövahekorra lõpetamisel enne õppeasutusse vastuvõtmist peaks töötaja taotlema töölt vabastamist omal soovil, mis töötajale on seotud hiljem mitmete ebamugavustega. Töövahekorra lõpetamisel pärast vastuvõtmist õppeasutusse vormistatakse see aga seoses vastuvõtmisega kõrgemasse või kesk-eriõppeasutusse, mis töötaja seisukohalt on palju soodsam. Et tootmistööd katkestamata õppima asujaile antakse palgata puhkust sisseastumiseksamite sooritamiseks, ei ole alust nõuda, et päevasesse osakonda astuja peaks sooritama sisseastumiseksamid oma korralise ja lisapuhkuse arvel. Arusaamatuste vältimiseks tuleks seadusandluses fikseerida, et

---

⁴ Е. М. А ко п о в а, Изучение причин текучести рабочей силы конкретно социологическим методом. «Советское государство и право» 1965, 7, lk. 86.

⁵ Sealsamas, lk. 86.

palgata puhkust antakse sisseastumiseksamite sooritamiseks ka neile töölistele ja teenistujatele, kes kavatsevad õppima asuda kõrgemate või kesk-eriõppeasutuste päevastes osakondades.

4. Praktikas on esinenud juhte, kus töötaja soovib saada oma korralise puhkuse sisseastumiseksamite ajal. Seadus ei anna töötajale õigust oma korralise puhkuse nõudmiseks sisseastumiseksamite ajaks, sest puhkuse graafik on koostatud kooskõlastatult ametiühingu käitiskomitee või kohaliku komiteega aastaks. Praktikas on administratsioon ühiskondlike organisatsioonide soovitusel töötajate selliseid soove rahuldanud vastavalt võimalustele.

5. Tegelikult on tõusnud küsimus, kas palgata puhkust sisseastumiseksamite sooritamiseks võib anda ka mitmel aastal, kui töötaja esmakordsel katsel ei saa kõrgemasse või kesk-eri õppeasutusse sisse. Seadus siin mingit kitsendust ei tee. Sellist kitsendust ei saakski pidada otstarbekaks, sest konkursi tingimustes võib kõrgemasse või kesk-eriõppeasutusse sisseastumine ühel aastal ebaõnnestuda, teisel aastal aga, kui töötaja on oma teadmisi täiendanud, võib ta olla suuteline konkursi edukalt läbi tegema.

6. Puhkusel sisseastumiseksamite sooritamiseks on kindel sihtotstarve. Sellepärast tuleb nimetatud puhkust ka kasutada sisseastumiseksamite sooritamiseks. Puhkuse sihtotstarbelisest iseloomust tingitult tuleb toetada seisukohta, et kui õpilas- või üliõpilaskandidaat sooritab mõne eksami mitterahuldavalt ja on selge, et teda vastu ei võeta, siis peab ta viivitamatult tagasi pöörduma töökohale, ära ootamata puhkuse lõppemist.⁶

Sisseastumiseksamite sooritamiseks antava puhkuse mittesihhipärase kasutamise (ainult vabade päevade saamise eesmärgil) vältimiseks oleks vaja kehtestada nõue, et töötaja esitab pärast sessiooni töökoha administratsioonile õppeasutuse õiendi õppeasutusse vastuvõtmise või mittevastuvõtmise kohta konkursi tõttu või õiendi sessioonil olemise aja kohta, kui ta sisseastumiseksamil sai mitterahuldava hinde. Kui selgub sisseastumiseksamite sooritamiseks antud puhkuse mittesihhipärane kasutamine (mitteosavõtt sessioonist), tuleks need päevad arvata töötaja järgmise korralise puhkuse katteks, makstes nende eest töötajale keskmise palga.

Kehtiv seadusandlus sellist puhkusepäevade tasaarvestamist ette ei näe ja sisseastumiseksamite sooritamiseks antud palgata puhkuse mittesihhipärasel kasutamisel saab töötaja suhtes kasutada vaid ühiskondliku mõjutamise vahendeid.

7 Reas õppeplaanides on ette nähtud vahetult peale sisseastumiseksameid mittetatsionaarsetele üliõpilastele sissejuhatavad sessioonid, tavaliselt kuni 15 päeva. Seadusandlus ei reguleeri mittetatsionaarse üliõpilase töölt vabastamist sissejuhatava sessiooni ajaks. Praktika on asunud sellele teele, et sissejuhatava sessiooni

---

⁶ А. И. Шебанова, Трудовые льготы для совмещающих работу с обучением, Москва 1960, lk. 43.

ajaks annab ettevõtte või asutuse administratsiooni töötajale palgata puhkust, kusjuures üliõpilane pärast sessiooni lõppu esitab tõendi sessioonil olemise kohta. Igal juhul peab töötaja teatama ettevõtte või asutuse administratsioonile enda vastuvõtmisest õppeasutusse ja osavõtust sissejuhatavast sessioonist. On vaja, et küsimus üliõpilase-töötaja vabastamisest töölt sissejuhatava sessiooni ajaks leiaks reguleerimist seadusandlikus korras.

II. Õppepuhkus laboratoorsete tööde tegemiseks, arvestuste ja kursuseeksamite sooritamiseks kõrgemates või kesk-eriõppeasutustes õppivatele tööliste ja teenistujatele

Õhtusesse või mittetatsionaarsesse kõrgemasse või kesk-eriõppeasutusse (osakonda, teaduskonda) vastuvõetud töötajal tekib õigus kasutada spetsiaalseid õppepuhkusi laboratoorsete tööde tegemise, arvestuste ja eksamite sooritamise ajaks.

Õppepuhkuste kestus ja nende andmise kord sõltuvad õppeasutustest, õppetöö vormist ja kursusest, millel töötaja õpib.⁷

1. Õppepuhkust antakse kõrgemas või kesk-eriõppeasutuses edukalt õppivatele tööliste ja teenistujatele, s. o. neile, kelle algavaks õppe-eksamissessiooniks ei ole eksamite või arvestuste võlgnevusi ja kes on esitanud õigeaegselt nõutavad kontroll- ja kursusetööd. Kui üliõpilane või õpilane neid tingimusi täitnud ei ole, siis ei ole ta edukalt edasijõudev ja kehtiva seadusandluse kohaselt ei ole tal õigust õppepuhkusele.

Praktikas antakse õppepuhkust ka neile, kellel ei ole küll võlgnevusi eelmisest semestrist, kuid kes mõjuvatel põhjustel (näiteks haiguse, lapse sünni jne. tõttu) ei ole esitanud õigeaegselt nõutavaid kontroll- või kursusetööd jooksva semestri eest. Sellist praktikat tuleb pidada õigeaks, sest see soodustab töötajate edasiõppimist ja stimuleerib mahajäämuse likvideerimist.

Õppepuhkust antakse üliõpilastele ja kesk-eriõppeasutuste õpilastele sõltumata ettevõttest või asutusest, kus nad töötavad, samuti sõltumata sellest, kas nad õpivad edasi alal, mis on seotud nende tööga, või mõnel teisel alal.

---

⁷ Vt. st. 1. Постановления Совета Министров СССР от 2 июля 1959 г. № 720, СП СССР 1959, 14, 90; Eesti NSV Ministrite Nõukogu 20. juuli 1959. a. määrus nr. 273 p. 1, ENSV T 1959, 40, 207.

Kehtivate eeskirjade kohaselt antakse kesk-eriõppeasutuste õhtustes osakondades 1. ja 2. kursusel õppijatele laboratoorsete tööde tegemiseks, arvestuste ja eksamite sooritamiseks puhkust 10 kalendripäeva, alates 3. kursusest 20 kalendripäeva igal aastal. Kesk-eriõppeasutuste mittetatsionaarsetes osakondades õppijatele antakse puhkust vastavalt 30 ja 40 kalendripäeva igal aastal.

Kõrgema õppeasutuse õhtuses osakonnas õppijatele antakse õppepuhkust 1. ja 2. kursusel 20 kalendripäeva, alates 3. kursusest 30 kalendripäeva igal aastal. Mittetatsionaarses osakonnas õppijate õppepuhkus on vastavalt 30 ja 40 kalendripäeva igal aastal.

2. Õppepuhkuse andmise aluseks on õppeasutuse poolt üliõpilastele saadetakse või antav õiend — väljakutse eksamissessioonile. Kui üliõpilasel ei ole võlgnevusi, siis õppeasutus saadab talle väljakutse, milles märgitakse sessiooni aeg ja üliõpilase õigus tasulisele õppepuhkusele.

Õppeasutuse väljakutse alusel annab administratsioon käskkirja või vormistab puhkuselehe töötaja lubamiseks õppepuhkusele. Ilma õppepuhkust vormistamata ei tohi töötaja jätta tööülesannete täitmist ja asuda eksamissessioonile, sest see oleks töödistsipliini rikkumine.

Praktikas esineb üksikjuhtumeid, et administratsioon, rikkudes kehtivat seadusandlust, ei anna töötajale õppepuhkust, hoolimata õppeasutuse väljakutse olemasolust. Sellisel juhul peab töötaja pöörduma õppepuhkuse saamiseks töötulisid lahendavate organite poole, jätkates tööülesannete täitmist kuni küsimuse lahendamiseni. Kehtiv seadusandlus ei näe ette ühtki juhtu, mil administratsioon võiks keelduda töötajale tasulise õppepuhkuse andmisest.

3. Õigus õppepuhkusele on neil edukalt õppivatel alalistel töolistel ja teenistujatel, kes õppepuhkuse alguse momendil on tööõiguslikes suhetes ettevõtte, asutuse või organisatsiooniga.⁸ Õppepuhkuste saamiseks ei ole nõutav 11-kuuline tööstaaž antud ettevõttes, asutuses või organisatsioonis.

Kõrgemate või kesk-eriõppeasutuste õhtustes või mittestatsionaarsetes osakondades õppivatel töolistel ja teenistujatel, kelle edasijõudmine õppetöös ei ole edukas, ei näe kehtiv seadusandlus ette õigust õppepuhkusele. Samuti ei ole neil õigust nõuda korralist ja lisapuhkust õppe-eksamissessiooni ajal. Neile töötajatele ei saada õppeasutus väljakutset sessioonile, vaid ainult teate õppeeksamissessiooni toimumise kohta.

Praktikas antakse mõnikord palgata õppepuhkust ka nendele, kes pole täitnud nõutavaid tingimusi tasulise õppepuhkuse saamiseks. Samuti on praktikas antud töötajale korraline ja lisapuhkus õppe-eksamissessiooni ajaks. Sellist praktikat võib pidada soovita-vaks, sest sellega luuakse võimalus õpingute jätkamiseks ka neile töötajatele, kel esineb ühel või teisel põhjusel mahajäämust õppetöös. Vastasel korral suureneks mahajäämus veelgi ning kui õppeasutus asub teises paikkonnas, siis tähendaks puhkuse mittesaa-

---

⁸ А. И. Шебанова, Трудовые льготы для совмещающих работу с обучением, Москва 1960, lk. 53. Kuid erialases kirjanduses on avaldatud ka seisukoht, et õigus tasulisele õppepuhkusele on kõigil töolistel ja teenistujatel, sealhulgas ka ajutistel ja hooajatöolistel. Vt. А. Трошин, Право на льготы по обучению, «Советская юстиция» 1961, 17, lk. 20.

Meie arvates on õigem A. I. Sebanova seisukoht, sest töölepingu tähtaeg nii ajutistel kui ka hooajatöötajatel on suhteliselt lühiajaline ning ei ole vajadust laiendada neile töötajatele õigust tasulisele õppepuhkusele. Ka on Eesti NSV-s kujunenud praktika selliseks, et tasulist õppepuhkust antakse ainult alalistele töolistele ja teenistujatele.

mine sageli õppimise lõpetamist. Kuid töötajal ei ole õigust nõuda palgata puhkuse saamist õppe-eksamisessiooni ajaks või oma korralise ja lisapuhkuse saamist tingimata sellel perioodil.

Meie arvates oleks otstarbekas kehtestada seadusandlus, et neile töötajatele, kellel ei ole õigust tasulisele õppepuhkusele, tuleb nende soovil anda palgata puhkust samas ulatuses nagu teistele palgalist õppepuhkust.

Ajutine mahajäämus õppetöös võib mõnigi kord olla tingitud objektiivsetest põhjustest, mille dokumentaalne tõestamine on raske (näit. perekonnaliikmete tervislik seisund, tööülesannete suur maht jne.) Nende põhjuste äralangemisel võib õppimine muutuda jällegi edukaks. Pealegi kuuluvad oma ülesandeid süstemaatiliselt mittetäitvad ja mitteedasijõudvad õpilased või üliõpilased nagunii õppeasutustest eksmatrikuleerimisele. Palgalise õppepuhkuse saamise võimalus on küllaltki mõjuvaks stiimuliks, et hästi õppida.

3. Kehtivate eeskirjade tekstist ei nähtu otseselt, kas õppepuhkus kõrgemates või kesk-eriõppeasutustes edukalt õppivatele töölistele ja teenistujatele antakse kalendriaasta või õppeaasta kohta. On avaldatud arvamust, et õppepuhkus antakse kalendriaasta kohta.⁹ Sellise seisukohaga ei saa nõustuda, sest antakse ju õppepuhkus selleks, et õpilane või üliõpilane saaks sooritada antud õppeaasta õppeplaanijärgsed ülesanded. Kui asuda seisukohale, et puhkused antakse kalendriaasta eest, siis tuleks esimesele kursusele astujaile anda esimene õppepuhkus juba enne 31. detsembrit, kuigi enamikes õppeasutustes selle ajani veel õppe-eksamisessiooni toimunud ei ole. Ometi antakse aga puhkused õppe-eksamisessiooni ajaks. Kui puhkust antaks kalendriaasta kohta, siis tekiks õpilasel või üliõpilasel õigus saada rohkem puhkusi, kui on õppeaastaid. Ka praktikas on asutud kindlalt seisukohale, et õppepuhkust antakse õppeaasta kohta.

4. Tavaliselt ei toimu õppeasutuses mitte üks, vaid kaks eksamisessiooni õppeaastas. Sessioonide ajaline kestus määratakse kindlaks õppeplaaniga.

Neil juhtudel, kui õppeaastas on rohkem kui üks eksamisessioon, on administratsioon kohustatud andma õppeasutuse väljakutse alusel üliõpilasele õppepuhkuse osade viisi, s. o. vastavalt eksamisessioonide toimumise ajale, kuid nii, et puhkuste kogukestus ei ületaks õppeaastaks seaduses ettenähtud õppepuhkuse kestust.

Edukalt edasijõudvatel üliõpilastel lubatakse sooritada arvestusi ja eksameid ka sessioonidevahelisel perioodil, s. o. ennetähtaegselt. Kui üliõpilasele on antud selline õigus, siis õppeasutuse väljakutse saamisel võib üliõpilane saada õppepuhkust erineva kestusega osade kaupa. Puhkuse saamise osade viisi peab töötaja kooskõlastama ettevõtte, asutuse või organisatsiooniga. Õppe-

---

⁹ А. И. Шебанова, Трудовые льготы для совмещающих работу с обучением, Москва 1960, lk. 62.

puhkuse iga osa kestus sõltub antavate arvestuste ja eksamite arvust, kuid kõik õppepuhkused kokku ei tohi ületada õppepuhkuse aastanormi.

5. Õppepuhkus on eriotstarbeline puhkus ja töötaja on kohustatud teda kasutama ainult kindlaksmääratud otstarbeks. Kui töötaja jätab õppepuhkuse kasutamata, siis ei ole tal üldreeglina õigust nõuda õppepuhkuse ülekandmist teisele ajale või selle liitmist oma korralise või lisapuhkusega. Ühelgi juhul ei ole üliõpilane õigustatud nõudma ja administratsioon ei tohi maksta õppepuhkuse ajast rahalist kompensatsiooni.

Ettevõtted või asutused peavad võimaldama töötajale õppepuhkuse õppeasutuse poolt kindlaksmääratud ajal. Kui õppeasutuses toimub aastas kaks eksamisessiooni, peab töötaja ilmuma mõlemale sessioonile. Praktikas on asutud seisukohale, et kui töötaja ei saa ilmuda talvisele eksamisessioonile õppeasutuse poolt mõjuvaks tunnistatud põhjusel (komandeering, haigus, töökoha suur kaugus õppeasutusest, perekondlikud põhjused), siis antakse talle kevadisel eksamisessioonil tasuline õppepuhkus kogu aasta eest,¹⁰ kui ta on sooritanud kõik kontrolltööd ja täitnud teised iseseisva töö kontrolli vormid. Kui ta kevadisel eksamisessioonil likvideerib kõik talvise eksamisessiooni võlgnevused, siis on tal järgmisel semestril õigus tasulisele õppepuhkusele samadel alustel nagu nendel töötajatel, kes viibisid nii talvisel kui ka kevadisel eksamisessioonil.

Praktikas esineb, et töötaja ei saa mõjuvatel põhjustel osa võtta kevadisest eksamisessioonist. Kui töötajal on võimalik teha laboratoorseid töid ja sooritada arvestusi ning eksameid õppeasutuse nõusolekul ka väljaspool tavalise eksamisessiooni raame, siis tuleks pidada lubatavaks kevadisel eksamisessioonil kasutamata jäänud puhkuse andmist järgmise semestri jooksul, ajavahemikus, mis õppeasutuse poolt on ette nähtud võlgnevuste likvideerimiseks.

Praktikas esineb juhte, et töötaja ilma puhkust saamata on sooritanud eksamisessiooni alguseks kõik ettenähtud eksamid ja arvestused. Õppeasutus saadab talle ka sel juhul väljakutse sessioonile, teatades, et tal on õigus tasulisele puhkusele.¹¹ Seda puhkust võib töötaja siis kasutada juba järgmise semestri või kursuse arvestuste ennetähtaegseks sooritamiseks. Nimelt peab ta kasutama puhkuse just õppeotstarbel ja pärast sessiooni lõppu esitada töökohale õppeasutuse tõendi eksamisessioonil viibimise kohta nagu iga teinegi sessioonist osavõtnu. Kui töötaja on eksamisessiooni alguseks õiendanud kõik nõutavad arvestused ja eksamid, võib ta ka loobuda puhkuse kasutamisest ja sessioonile minekust. Kui töötaja õppepuhkuse ajal haigestub, siis antakse talle haigusleht, mille eest talle makstakse toetust riikliku sotsiaal-

¹⁰ А. И. Шебанова, Трудовые льготы для совмещающих работу с обучением, Москва 1960, lk. 46.

¹¹ Л. Я. Гинцбург, Отпуска рабочих и служащих, Москва 1961, lk. 156.

kindlustuse summadest. Kui töötajal haiguse tõttu jäi osa eksameid või arvestusi õiendamata, siis pikeneb tema õppepuhkus haiguspäevade võrra või kasutamata jäänud päevad antakse teisel ajal nii, et töötajal oleks võimalik teha laboratoorseid töid, sooritada arvestusi ja eksameid jne.¹² Kui aga töötaja on haigestumisest hoolimata õppeprogrammi täitnud, siis kasutamata puhkust teisele ajale üle ei kanta.¹³ Sel juhul arvatakse puhkuse eest väljamaksitud palgasumma järgneva töötasu katteks ning kui töötaja uuesti kasutab õppepuhkust, siis arvutatakse tasu õppepuhkuse päevade eest uuesti välja, lähtudes puhkuse kasutamisele eelnenud 12 kuu töötasust.

Kui töötaja on kasutanud ära antud õppeaastaks ettenähtud õppepuhkuse, siis ei saa ta sellel õppeaastal enam nõuda puhkust järgmise õppeaasta arvel, olgugi järgmise õppeaasta eksamite, arvestuste sooritamiseks või laboratoorsete tööde tegemiseks.

Kui töötaja ise loobub õppepuhkuse kasutamisest, ei saa ta nõuda selle puhkuse edasilükkamist teisele ajale.

On avaldatud arvamust, et õppepuhkuse andmine väljaspool õppe-eksamisessiooni ei ole lubatud, sest õpilased ja üliõpilased on kohustatud osa võtma ka loengutest ja praktikumidest.

Muidugi osavõtt loengutest ja praktikumidest on õpilasele või üliõpilasele kohustuslik. Kuid loengust mitteosavõtmine ei võta temalt õigust eksami või arvestuse sooritamiseks. Puudunud praktikumid (sõltuvalt nende iseloomust) võib ta sooritada kokkuleppel õppeasutusega teistel aegadel. Seepärast peetakse ju võimalikuks ka talvisel eksamisessioonil mittekasutatud aja (praktikas esineb juhte, et õpilane või üliõpilane viibib talvisel sessioonil ainult osa aega või ei võta üldse sessioonist osa) liitmist kevadise õppe-eksamisessiooniga. Sellepärast peab arvama, et administratsioon ja töötaja võivad kokku leppida (õppeasutuse nõusolekul) õppepuhkuse andmiseks väljaspool õppe-eksamisessiooni, kui õpilasel või üliõpilasel on võimalus arvestuste, eksamite jm. töövormide sooritamiseks väljaspool õppe-eksamisessiooni.

6. Kõrgemate ja kesk-eriõppeasutuste õhtustes või mittestat-sionaarsetes osakondades edukalt õppivatele tööliste ja teenistujatele säilitatakse õppepuhkuste aja eest keskmine palk lähiudes õppepuhkuse kasutamisele eelnenud 12 kuu palgast. Palgasumma arvutatakse samuti nagu tasu tavalise puhkusaja eest, s. o. 12 kuu palgasumma jagatakse 12-ga ja saadud tulemus veel 25,4-ga (s. o. keskmise tööpäevade arvuga kuus). Sel viisil leitud keskmine päevapalk korrutatakse õppepuhkusele langevate tööpäevade arvuga. Kui kesk-eriõppeasutuses õppija keskmine kuupalk ületab 80 rubl.,

---

¹² Л. Я. Гинцбург, Отпуска рабочих и служащих, Москва 1961, lk. 156; Р. Лившиц, Отпуска рабочих и служащих, «Социалистический труд» 1956, 5, lk. 143; В. Г. Варенцова, Трудовые права учащихся вузов и техникумов и молодых специалистов, Москва 1961, lk. 31.

¹³ Л. Я. Гинцбург, Отпуска рабочих и служащих, Москва 1961, lk. 156.

kõrgemas õppeasutuses õppijail aga 100 rbl., siis lähtutakse õppepuhkuse aja eest säilitatava palgasumma kindlakstegemisel vastavalt 80-st või 100-st rublast.

Näiteks, kui kesk-eriõppeasutuses õppiva töötaja keskmine palk on 90 rbl. kuus, siis võetakse õppepuhkuse aja eest tasu leidmiseks aluseks 80 rbl. Jagades selle summa 25,4-ga (tööpäevade keskmise arvuga kuus), saame töötajale ühe tööpäeva eest säilitatava töötasu. Korrutades ühe päeva eest säilitatava töötasu õppepuhkuse ajale langevate tööpäevade arvuga (puhkusaja sisse langevate puhkepäevade ja riiklike pühade eest tasu ei maksta ega säilitata), saame õpilasele õppepuhkuse aja eest makstava summa.

Kui õppepuhkust antakse töötajale osade viisi, siis tuleb ka puhkustasu arvutada iga osa eest eraldi, lähtudes eelneva 12 kuu keskmisest palgast.

Kui töötaja kuni õppepuhkusele minekuni on töötanud vähem kui 12 kuud, siis lähtutakse keskmise palga arvutamisel tegelikult tööl olnud kuude kestel saadud palgasummast, jagades selle tööl olnud kuude arvuga.

Kui haiguse tõttu kasutamata jäänud õppepuhkuse päevad antakse hiljem uuesti, siis toimub ka nende päevade eest töötajale säilitatava palga arvutamine uuesti.

Tasu õppepuhkuse aja (kasutatava õppepuhkuse osa) eest tuleb üliõpilasele või õpilasele eelnevalt välja maksta, samuti nagu korralise puhkuse puhul. Lubamatu on õppepuhkuse aja eest säilitatava töötasu tagantjärele väljamaksmine, nagu see praktikas mõnikord esineb. Vajaduse korral tuleb hiljem teha õppepuhkuse aja eest töötajale makstud summade ümberarvutus.

Õppe-eksamisessioonil ühe või rohkem mitterahuldava hinde saamine ei ole aluseks töötajalt õppepuhkuse tasu kinnipidamiseks. Kui töötaja neid mitterahuldavaid hindeid tähtaegselt enne järgmise õppe- ja eksamisessiooni algust ei likvideeri, siis sellisele õpilasele (üliõpilasele) arusaadavalt järgmiseks sessiooniks palgalist õppepuhkust ei anta.

III. Õppepuhkus õppeasutuse lõpetamiseks

Tootmistööd katkestamata üldhariduslikes koolides, kesk-eri- või kõrgemates õppeasutustes edukalt õppivatele töötajatele on ette nähtud õppepuhkused õppeasutuse lõpetamiseks. Üldhariduslikus keskkoolis antakse õppepuhkust küpsuseksamite sooritamiseks, kesk-eriõppeasutustes ja kõrgemates õppeasutustes aga diplomitöö koostamiseks, kaitsmiseks ja riigieksamite sooritamiseks.¹⁴

¹⁴ Ст. 5 постановления Совета Министров СССР от 5 ноября 1959 г. № 1233. СП СССР 1959, 157; ст. 1 постановления Совета Министров СССР от 2 июля 1959 г. № 720. СП СССР 1959, 14, 90. Eesti NSV Ministrite Nõukogu 21. novembri 1959. a. määrus nr. 433, p. 1. ap. «e», ENSV T 1959, 57, 309; Eesti NSV Ministrite Nõukogu 20. juuli 1959 a. määrus nr. 273 p. 1. ENSV T 1959, 40, 207.

1. Õigus tasulisele õppepuhkusele diplomitöö ettevalmistamiseks ja kaitsmiseks on nendel töötajatel, kes on sooritanud edukalt kõik diplomitöö koostamise alguseni ettenähtud eksamid ja arvestused ning muud töövormid.¹⁵

Palgata puhkuse saamist diplomitöö ettevalmistamiseks ja kaitsmiseks kehtiv seadusandlus ette ei näe ja seda ei tule ka anda, sest ei ole mõeldav diplomitöö koostamine ja kaitsmine enne, kui kogu õppekursuse ulatuses on eksamid ja arvestused õiendatud. Küll võib aga tasulist puhkust anda töötajale diplomitöö koostamiseks ja kaitsmiseks vähem kui 2 või 4 kuud. Seda muidugi siis, kui töötajal tekib puhkuse õigus hiljem, kui ei ole enam jäänud 2- või 4-kuulist perioodi või kui töötaja ise soovib lühemat puhkust. Esimesel juhul tuleks puhkust anda õppeasutuse õiendi alusel, kui on reaalne diplomiprojekti (-töö) õigeaegne valmimine.

Kui töötaja ei tee valmis diplomiprojekti (diplomitööd) või saab diplomiprojekti (diplomitöö) kaitsmisel mitterahuldava hinde, siis järgmisel aastal talle diplomiprojekti (diplomitöö) tegemiseks uut puhkust ei anta. Küll aga peab administratsioon sellele töötajale võimaldama palgata puhkust ajaks, mis on vajalik diplomiprojekti (diplomitöö) kaitsmiseks.

Kui töötaja ei suuda diplomiprojekti (diplomitööd) valmis teha seoses haigestumisega, mis on tõestatud haiguslehega, siis diplomiprojekti (diplomitöö) tegemiseks ja kaitsmiseks ettenähtud puhkusest haigestumise tõttu kasutamata jäänud päevade ulatuses antakse talle tasuline õppepuhkus järgmisel aastal.

2. Riigieksamite sooritamiseks antakse kõrgemate õppeasutuste või kesk-eriõppeasutuste õhtustes või mittestatsionaarsetes osakondades õppivatele töölistele ja teenistujatele puhkust palga säilitamisega 30 kalendripäeva, kui õppeplaan näeb ette riigieksamite sooritamise. Kui õppeasutuse lõpetamiseks on ette nähtud nii diplomiprojekti (diplomitöö) kaitsmine kui ka riigieksamite sooritamine, siis arvatakse riigieksamite sooritamiseks ettenähtud puhkus diplomiprojekti (diplomitöö) tegemiseks ja kaitsmiseks ettenähtud neljakuulise perioodi sisse.

Kui töötaja ilma mõjuva põhjuseta ei õiendanud riigieksameid või sai mitterahuldava hinde ja ta kutsutakse riigieksameile järgmisel aastal, siis antakse talle puhkus järgneval õppeaastal ilma palga säilitamiseta.

Kui aga töötaja riigieksamite ajal haigestub ja seetõttu ei saa sooritada kõiki riigieksameid, siis antakse talle haiguse tõttu kasu-

---

¹⁵ Diplomitöö ettevalmistamiseks ja kaitsmiseks antakse kesk-eriõppeasutuses õppijale kaks kuud, kõrgemas õppeasutustes õppijale 4 kuud. Mõlemal juhul antakse puhkust tingimusel, kui diplomiprojekti (diplomitöö) kaitsmine toimub riigieksamikomisjoni ees. Kui õppeasutuse lõpetamiseks ei ole ette nähtud diplomiprojekti (-töö) kaitsmist riigieksamikomisjoni ees, siis selleks ka eraldi puhkust ei anta, vaid antakse ainult puhkus riigieksamite sooritamiseks.

tamata jäänud päevade ulatuses tasuline õppepuhkus riigieksamite teistkordsel sooritamisel.

3. Kesk-eriõppeasutuste ja kõrgemate õppeasutuste õhtustes või mittestatsionaarsetes osakondades (teaduskondades) viimasel kursusel õppivatele töolistele ja teenistujatele võivad ettevõtete, asutuste ja organisatsioonide juhatajad anda üks kuu palgata puhkust. See palgata puhkus antakse vastava õppeasutuse soovitusel selleks, et õpilane või üliõpilane saaks tutvuda valitud erialaga vahetult tootmises ning saaks ette valmistada ka vastavaid materjale diplomiprojekti juurde.

Seda puhkust ei ole töötajal õigust nõuda, vaid seda võib saada ainult kokkuleppel ettevõtte, asutuse või organisatsiooni juhatajaga.

Kui töötajatele selline puhkus õppeasutuse soovitusel antakse, siis määratakse ta õppeasutuse poolt stipendiumile üldistel alustel statsionaarsete üliõpilaste või õpilastega.

Praktikas antakse eespool nimetatud palgata puhkust ainult neile töötajatele, kes õpivad tehnilistes kõrgemates või kesk-eriõppeasutustes. Mittetehnilistes õppeasutustes õppivatele töötajatele sellist puhkust ei anta. Kui mittetehnilistes õppeasutustes õppival töötajatel on vaja viimasel kursusel sooritada tootmispraktika, siis võivad nad selle sooritada diplomitöö koostamiseks antava õppepuhkuse vältel.

Praktikas antakse palgata puhkust tehnilistes õppeasutustes õppivatele töolistele ja teenistujatele peaaegu alati, kui töötaja esitab õppeasutuse soovitusel puhkuse saamiseks. Seejuures ettevõtte või asutuse juhataja kooskõlastab puhkuse andmise ettevõtte või asutuse ühiskondlike organisatsioonidega.

4. Neile isikutele, kes tootmistööd katkestamata edukalt õpivad üldhariduslikes koolides, on ette nähtud VIII klassi lõpueksamite ajaks 8 tööpäeva¹⁶ ja XI klassi lõpueksamite ajaks 20 tööpäeva õppepuhkust.¹⁷ Õppepuhkus lõpueksamite sooritamiseks on eriotstarbeline puhkus, mis tuleb tingimata anda lõpueksamite ajaks. Puhkuse andmise aluseks on kooli poolt antud tõend töötaja lubamise kohta lõpueksamitele. Selles tõendis on märgitud ka lõpueksamite toimumise aeg. Lõpueksamite sooritamiseks antava lisa-puhkuse ajaks säilitatakse töötajale töötasu tema tariifimäärast või ametikohajärgsest kuupalgamäärast lähtudes.¹⁸

Nagu kõigi puhkuste puhul, nii ka VIII ja XI klassi lõpueksamite ajaks antava eriotstarbelise puhkuse puhul tuleb puhkuse aja eest töötajale säilitatav palk talle välja maksta enne puhkusele minekut.

¹⁶ Eesti NSV Ministrite Nõukogu 8. augusti 1962. a. määrus nr. 374 p. 1. ENSV MKK 1962, 40, 146.

¹⁷ Eesti NSV Ministrite Nõukogu 21. novembri 1959. a. määrus nr. 433 p. I ap. «e». ENSV T 1959, 57, 309.

¹⁸ Vt. lähemalt H. Siigur, Soodustusi õppijaile, Tallinn 1963, lk. 38 jj.

Kui töötaja VIII või XI klassi lõpueksamite ajal haigestub, siis antakse talle haigusleht. Haiguslehel oleku päevade võrra tema puhkust hiljem ei pikendata, sest tegemist on eriotstarbelise puhkusega eksamite sooritamiseks ning hiljem ei ole võimalik eksameid tagantjärele sooritada. Puhkusaja eest väljamakstud summade osas tehakse tasaarvestus siis, kui töötaja pärast puhkuselt naasmist hakkab saama töökohalt palka (s. o. puhkusaja eest ettemakstud summa muutub nagu palga arvel saadud avansiks).

Kui töötaja haigestumise tõttu kantakse tema küpsuseksamid üle teisele ajale, siis antakse talle nende ajaks ka vastavalt puhkust koos töötasu säilitamisega.

Antud toimetusse septembris 1965. a.

ОБ УЧЕБНЫХ ОТПУСКАХ РАБОЧИХ И СЛУЖАЩИХ

Х. Сийгур

Резюме

Статья посвящена вопросам предоставления и использования целевых отпусков, предусмотренных советским законодательством для лиц, обучающихся в учебных заведениях без отрыва от производства.

В первой части статьи рассматривается вопрос о предоставлении рабочим и служащим отпуска для сдачи вступительных экзаменов на вечерние или заочные отделения (факультеты) средних или высших специальных учебных заведений без сохранения заработной платы.

По закону предоставления такого отпуска является правом, а не обязанностью администрации предприятия или учреждения. Автор поддерживает выраженную в советской юридической литературе точку зрения, что администрация не может отказать в предоставлении такого отпуска, ибо она не имеет права оспаривать желание рабочего связать свою работу с обучением в высшем или среднем учебном заведении.

Действующее законодательство не предусматривает предоставления специального отпуска для сдачи вступительных экзаменов рабочим или служащим, поступающим на дневные отделения учебных заведений. В связи с этим выдвигается предложение установить специальный отпуск без сохранения заработной платы также рабочим и служащим, поступающим на дневные отделения учебных заведений.

В статье рассматриваются порядок предоставления отпуска для сдачи вступительных экзаменов, сроки предоставления такого отпуска, возможность предоставления повторного отпуска в том случае, если рабочий или служащий получил на вступи-

тельных экзаменах неудовлетворительную оценку или не прошел по конкурсу, вопросы использования отпуска, предоставленного для сдачи вступительных экзаменов. Автором выдвигается предложение при использовании не по назначению дней отпуска, предоставленных для сдачи вступительных экзаменов, заносить эти дни в счет очередного отпуска с сохранением за них средней заработной платы.

Во второй части статьи рассматривается предоставление рабочим и служащим, обучающимся без отрыва от производства в высших или средних специальных учебных заведениях, специальных отпусков для выполнения лабораторных работ, сдачи зачетов и экзаменов.

По действующему законодательству право на специальный отпуск с сохранением заработной платы имеют рабочие и служащие, успешно обучающиеся без отрыва от производства на вечерних или заочных отделениях (факультетах) высших или средних специальных учебных заведений. Администрация предприятия или учреждения не может отказаться от предоставления такого отпуска.

Действующее законодательство не предусматривает предоставления специального отпуска для выполнения лабораторных работ и для сдачи зачетов и экзаменов тем рабочим и служащим, которые не успевают в учебе (имеют задолженности). Автор предлагает предоставлять отпуска без сохранения заработной платы и лицам, имеющим задолженности в учебе, мотивируя свое предложение тем, что рабочие и служащие не имеют права требовать предоставления им очередного отпуска именно во время учебно-экзаменационной сессии. Если учебное заведение находится вне места постоянного жительства рабочего или служащего, то неполучение отпуска может привести к прекращению учебы. Кроме того, временное отставание в учебе может быть обусловлено разными причинами.

В статье рассматриваются порядок предоставления отпуска для выполнения лабораторных работ, для сдачи зачетов и экзаменов, вопросы переноса этого отпуска на другое время, если рабочий или служащий по уважительным причинам не может принять участия в учебно-экзаменационной сессии, порядок предоставления названного отпуска по частям.

Отпуск для выполнения лабораторных работ, сдачи зачетов и экзаменов предоставляется на время учебно-экзаменационной сессии, установленной учебным заведением. При неиспользовании этого целевого отпуска рабочий или служащий не имеет права требовать денежной компенсации или соединения отпуска с очередным или дополнительным отпуском. Если отпуск, предоставленный законодательством для выполнения лабораторных работ и для сдачи зачетов и экзаменов, в данном учебном году уже использован, то рабочий или служащий не имеет права тре-

бовать предоставления ему еще дополнительного отпуска для выполнения лабораторных работ или для сдачи зачетов и экзаменов в счет следующего учебного года.

Рассматриваются вопросы предоставления учебного отпуска вне границ учебно-экзаменационной сессии и выплаты сохраняемой за время отпуска заработной платы.

Третья часть статьи посвящена вопросам предоставления рабочим и служащим, обучающимся без отрыва от производства, специальных отпусков для окончания общеобразовательной школы, среднего или высшего учебного заведения.

Анализируются порядок предоставления отпуска для составления дипломного проекта (дипломной работы) и для сдачи государственных экзаменов, а также вопросы предоставления отпуска без сохранения заработной платы для ознакомления с избранной специальностью и для сбора материалов, необходимых при составлении дипломного проекта. В статье затронут также вопрос проведения производственной практики.

ÜBER DEN URLAUB ZUR WEITERBILDUNG DER ARBEITER UND ANGESTELLTEN

H. Siigur

Zusammenfassung

Der vorliegende Aufsatz behandelt die verschiedenen Arten von Urlaub, die nach den sowjetischen Gesetzen den Arbeitern und Angestellten bewilligt werden, die an der Abend- oder Fernstudiumsabteilung (Fakultät) einer Lehranstalt ohne Unterbrechung der beruflichen Tätigkeit studieren oder zu studieren beabsichtigen.

Im ersten Teil des Aufsatzes wird der unbezahlte Urlaub untersucht, der den Arbeitern und Angestellten zur Ablegung der Eintrittsexamina in die Abend- oder Fernstudiumsabteilung einer Hoch- oder Fachschule bewilligt wird. Es wird bewiesen, daß der Betriebsleiter nicht berechtigt ist, den Arbeitern und Angestellten diesen Urlaub zu verweigern. Der Verfasser macht den Vorschlag, diesen Urlaub auch für diejenigen Arbeiter und Angestellten einzuführen, welche die Absicht haben, das Studium an der Tagesstudiumsabteilung oder -fakultät einer Hochschule oder Fachschule aufzunehmen. Weiter wird die Bewilligung von Urlaub zur wiederholten Ablegung der Eintrittsexamina behandelt im Falle, wenn der Werktätige eine unbefriedigende Note erhält oder beim Wettbewerb ungünstig abscheidet. Endlich wird die Ausnutzung der Urlaubszeit behandelt.

Im zweiten Teil des Aufsatzes wird die Frage behandelt, auf welche Weise denjenigen Arbeitern und Angestellten, die ohne

Unterbrechung der beruflichen Tätigkeit an Hoch- oder Fachschulen studieren, ein Urlaub für die Durchführung laboratorischer Arbeiten, für die Ablegung von Vorprüfungen und Prüfungen bewilligt wird. Es wird die Ordnung der Bewilligung dieses Urlaubs dargelegt, die Möglichkeit, diesen Urlaub zu verlegen, wenn der Werkstätige aus triftigen Gründen an der von der Lehranstalt organisierten Prüfungssession nicht teilnehmen konnte, die Bewilligung von Urlaub teilweise oder außerhalb der Prüfungssession. Es wird bewiesen, daß der Betriebsleiter verpflichtet ist, den im Gesetze vorgesehenen Urlaub ohne Einschränkung allen denjenigen zu bewilligen, die ohne Unterbrechung der beruflichen Tätigkeit an einer Hoch- oder Fachschule studieren.

Im dritten Teil des Aufsatzes wird die Frage behandelt, unter welchen Voraussetzungen den Arbeitern und Angestellten, die ohne Unterbrechung der beruflichen Tätigkeit studieren, ein Urlaub für die Beendigung des Studiums bewilligt wird. Es wird weiter der Urlaub erörtert, der zur Beendigung einer allgemeinbildenden Schule bewilligt wird. Zum Schluß werden die Fragen behandelt, die im Zusammenhang stehen mit der Bewilligung von Urlaub den an den Hoch- und Fachschulen Studierenden zwecks einer näheren Bekanntschaft mit ihrem zukünftigen Fach, für die Anschaffung von Material zur Anfertigung der Diplomarbeit, zu ihrer Verteidigung, zur Ablegung des Staatsexamens.

KÕRGEMATE VÕI KESK-ERIÕPPEASUTUSTE PÄEVASTES OSAKONDADES (TEADUSKONDADES) ÕPPIMISE AJA ARVAMISEST ÜLDISE TÖÖSTAAŽI HULKA

H. Siigur

Rahanduse ja krediidi kateeder

NSV Liidu kõrgemate ja kesk-eriõppeasutuste päevastesse osakondadesse (teaduskondadesse) astujate hulgas suureneb nende kodanike arv, kes enne õppimaasumist on töötanud. Nad katkestavad ajutiselt töötamise kõrgema või kesk-erihariduse omandamiseks, et seejärel uuesti siirduda tööle juba spetsialistidena.

Töötajate stimuleerimiseks kõrgema või kesk-erihariduse omandamisele on õppijatele kehtestatud rida mitmesuguseid soodustusi, millest üheks on kõrgema või kesk-eriõppeasutuse päevases osakonnas (teaduskonnas) õppimise aja arvamine üldise tööstaaži hulka.

* * *

Riiklike pensionide määramise ja väljamaksmise korra määrustiku § 109 p. «i» kohaselt¹ arvatakse õppimise aeg kõrgemate ja kesk-eriõppeasutuste päevastes osakondades üldise tööstaaži hulka. Õppeaega mittestatsionaarses või õhtuses (vahetustega töötavas) osakonnas üldise tööstaaži hulka ei arvata, sest kehtivate eeskirjade kohaselt võetakse kõrgemate ja kesk-eriõppeasutuste mittestatsionaarsetesse ja õhtustesse (vahetustega töötavatesse) osakondadesse õppima ainult neid, kes töötavad. Järelikult arvestatakse ka nende tööstaaži töökoha järgi. Sellepärast ei arvata mittestatsionaarses või õhtuses (vahetustega töötavas) osakonnas õppimise aega üldise tööstaaži hulka isegi siis, kui töötaja ajutiselt ei olnud õppimise ajal töösuhetes.

Päevaste osakondade õpilastel ja üliõpilastel arvatakse töö-

---

¹ G. Bachverk, P. Loogus, Riiklikud pensionid. Kommenteeritud väljaanne, Tallinn 1965, lk. 150.

staaži hulka ainult tegeliku õppimise aeg, mitte aga kogu õppeasutuse nimekirjas olemise aeg. Nii ei arvata tööstaaži hulka aega, mil õpilane või üliõpilane oli haiguspuhkusel (nn. akadeemilisel puhkusel) ja seetõttu ta tegelikult ei õppinud, kuigi teda ei kustutatud ka õpilaste või üliõpilaste nimekirjast.²

Meie arvates ei tule tööstaaži hulka arvata haiguspuhkusel (akadeemilisel puhkusel) olemise aega sel juhul, kui selle tõttu pikenes õpilase või üliõpilase üldine õppeaeg (kursuse kordamine). Kui aga haiguspuhkusel olek ei toonud kaasa õppeaja pikenemist, tuleks haiguspuhkusel olemise aeg arvata tööstaaži hulka, nagu arvatakse tööstaaži hulka lühemaajaliste haigestumiste perioodid, õppeplaanis ettenähtud õppevaheajad (puhkused) jne.

Esimesele kursusele astujatel arvatakse õppeaeg üldise tööstaaži hulka alates õppeaasta algusest, või kui nende vastuvõtmine toimus erandina hiljem, siis tegelikust õppeasutusse astumise päevast arvates. Vanematele kursustele astujate osas hakatakse lugema üldist tööstaaži nende õppeasutusse astumise päevast arvates, mis üldreeglina ühtib õppeaasta algusega vastaval kursusel.

Õppeaeg arvatakse üldise tööstaaži hulka kuni õpilase või üliõpilase lahkumiseni õppeasutuse päevasest osakonnast või õppeasutuse lõpetamiseni.

Kehtiva seadusandluse kohaselt kuuluvad kõrgemate ja keskeriõppeasutuste päevaste osakondade lõpetajad tööle suunamisele vastavalt omandatud erialale.³ Ainult erandina antakse noorele spetsialistile õigus otsida endale töökoht oma äranägemisel.⁴

Tööle suunatavatele noortele spetsialistidele antakse enne tööleasumise algust ühekuuline puhkus, sõltumata sellest, millal neil oli õppeasutuses viimane õppevaheaeg (puhkus).⁵

Noorele spetsialistile, kes õppeasutuses õppimise ajal sai stipendiumi, makstakse selle puhkusaja eest toetust kuu stipendiumimäära ulatuses. Selle toetuse maksab välja kõrgem või keskeriõppeasutus spetsialisti tulevase töökohta, asutuse või ettevõtte arvel.

Noorele spetsialistile, kes õppimise ajal stipendiumi ei saanud, antakse küll puhkus, kuid toetust ühe kuu stipendiumimäära ulatuses ei maksta.

Neile noortele spetsialistidele, kellele antakse õigus ise endale töökoht otsida, pole puhkuse andmist ette nähtud.

Praktikas ollakse kindlalt seisukohal, et tööõiguslik suhe vas-

² G. Bachverk, P. Loogus. Riiklikud pensionid. Kommenteeritud väljaanne, Tallinn 1965, lk. 157, kom. § 34.

³ Ст. 8 положения о персональном распределении молодых специалистов, оканчивающих высшие и средние специальные учебные заведения. Утв. приказом Министра высшего и среднего специального образования СССР от 1 октября 1963 г. № 302 (Edaspidi Положение от 1 октября 1963 г.). Сборник законодательных актов о труде. Москва 1964, ст. 186.

⁴ Sealsamas, § 17.

⁵ Ст. 30 положения от 1 октября 1963.

tava ettevõtte või asutusega tekib noorel spetsialistil tegelikust tööleasumise momendist, mitte sellest momendist, mil ta lähetuskirja alusel peab asuma tööle vastavasse ettevõttesse, asutusse või organisatsiooni. Meie arvates on praktika seisukoht kõigiti õige.⁶ Järelikult tuleb noorele spetsialistile enne tööleasumist antav puhkus arvata üldise tööstaaži hulka õppeasutuse järgi sõltumata sellest, kas talle selle aja eest tasutakse või mitte.

Õppimise aeg kõrgemate või kesk-eriõppeasutuste päevastes osakondades arvatakse üldise tööstaaži hulka, mis annab õiguse invaliidisuspensiooni saamiseks või toitja kaotuse pensioni määramiseks, sõltumata õpilase või üliõpilase töötamisest töölise või teenistujana enne õppeasutusse astumist. Vanaduspensiooni määramiseks vajaliku tööstaaži hulka arvatakse õppimise aeg nimetatud õppeasutuste päevastes osakondades vaid siis, kui õppimisele kõrgema või kesk-eriõppeasutuse päevases osakonnas eelnes töö töölisena, teenistujana, kooperatiivse töõndus- või invaliidide artelli liikmena või teenistus NSV Liidu Relvastatud Jõududes, partisanisalkades või riikliku julgeoleku ning ühiskondliku korra kaitse organites ja väeosades.⁷

Seadusandlus ei määra täpselt, mida tuleb mõista eelneva töötamise all enne kõrgemasse või kesk-eriõppeasutusse astumist, et õppimise aeg vastava õppeasutuse päevases osakonnas tuleks arvesse tööstaažina vanaduspensiooni määramisel.

Tuleb arvata, et õppimise aeg kõrgemas või kesk-eriõppeasutuses arvatakse vanaduspensiooni õigust andva staaži hulka siis, kui õppimaasumisele vahetult eelnes töötamine, s. o. kui töötaja on vabastatud töölt seoses õppimaasumisega kõrgemasse või kesk-eriõppeasutusse ja kui selle kohta on olemas vastav sissekanne tööraamatus. Vastava sissekande tööraamatusse saab administ-

---

⁶ Noor spetsialist peab ilmuma töökohale lähetuskirjas märgitud ajaks. Seetõttu tuleb tal kasutada sõiduks oma puhkusaega; sest sõiduaega puhkuse kasutamise kohta ja sealt tagasi töökohta ei arvata välja puhkuseajast, kui see pole seaduses eraldi fikseeritud. Kehtiv seadusandlus aga ei näe ette, et noore spetsialisti sõiduaeg töökohta tuleks välja arvata talle enne tööleasumise algust antavast puhkusest. Pealegi on enne tööleasumise algust antav puhkus selles mõttes eriotstarbeline, et luua noorele spetsialistile võimalus oma elu korraldamiseks uues töökohas. Järelikult ei teki küsimust ka sõiduaaja arvamisest tööstaaži hulka.

Kuigi kehtiva seadusandluse kohaselt (riikliku sotsiaalkindlustuse toetuste määramise ja väljamaksmise korra määrustik § 102) noortele spetsialistidele, kes on suunatud tööle lähetuskirjaga pärast kõrgema või kesk-eriõppeasutuse lõpetamist, hakatakse maksta ajutise töövõimetuse ning rasedus- ja sünnitus-toetust alates päevast, mil nad lähetuskirja kohaselt pidid tööle ilmuma, ei tähenda see, et nende tööõiguslik suhe tekiks automaatselt alates lähetuskirjas märgitud tööleasumise päevast. Meie arvates on antud juhul tegemist ühe erijuhuga, kus seadusandlus lubab erandina maksta riikliku sotsiaalkindlustuse toetusi ka neile, kes ei ole veel tööõiguslikus suhtes.

⁷ NSV Liidu Ministrite Nõukogu 4. augusti 1956. a. määrusega nr. 1044 kinnitatud «Riiklike pensionide määramise ja väljamaksmise korra määrustik» § 109 lg. 2 p. «j» (edaspidi Riiklike pensionide määrustik).

ratsioon teha aga ainult siis, kui töötaja esitab tõendi enda vastuvõtmise kohta kõrgema või kesk-eriõppeasutuse päevasesse osakonda. Seejuures pole oluline, kas töötaja suunati õppima kõrgemasse või kesk-eriõppeasutusse ettevõtte või organisatsiooni poolt või astus ta sinna oma algatusel. Samuti tuleks õppimise aeg kõrgema või kesk-eriõppeasutuse päevases osakonnas arvata vanaduspensioni õigust andva staaži hulka siis, kui töötaja on vabastatud töölt muudel põhjustel või vabanenud NSV Liidu Relvastatud Jõudude koosseisust, kui õppeaasta alguseks või tegelikult õppetööle asumise momendiks ei olnud tal veel katkenud pidev tööstaaž. Näiteks töötaja asus õppima kõrgema õppeasutuse päevase osakonna esimesele kursusele alates 1. septembrist 1963. a., kuid töölt oli ta lahkunud omalt soovil alates 5. augustist 1963. a. Et siin õppimaasumise momendil töötaja pidev tööstaaž ei olnud veel katkenud, siis tuleb ka õppimise aeg kõrgemas õppeasutuses arvata vanaduspensioni õigust andva staaži hulka. Kui aga tema pidev tööstaaž on katkenud, näiteks seetõttu, et lahkus töölt oma soovil alates 15. maist 1963. a. või vallandati töölt põhjusel, millega kaasneb pideva tööstaaži automaatne katkemine, siis ei tule ka õppimise aega kõrgemas või kesk-eriõppeasutuses arvata vanaduspensioni õigust andva staaži hulka.

Eeltoodud seisukohale tuleks asuda sellepärast, et mitte kõigile kõrgemate ja kesk-eriõppeasutuste päevaste osakondade üliõpilastele ja õpilastele ei arvata õppimisaega vanaduspensioni õigust andva staaži hulka. Järelikult soodustus õppimisaja arvamise kohta vanaduspensioni õigust andva staaži hulka on kehtestatud selleks, et stimuleerida inimesi asuma õppima vahetult töö juurest. Kui asuda seisukohale, et õppimisaeg arvatakse vanaduspensioni õigust andva tööstaaži hulka sõltumata sellest, millal ta enne õppimaasumist töötas töölise või teenistujana, siis ei soodustaks see õppimaasumist vahetult töö juurest, vaid seda soodustust võiks kasutada ka näiteks keskkoolilõpetanu, kes kunagi õppevaheajal on 1—2 kuud töötanud töölise või teenistujana. Ilmselt oleks selline tõlgendus vastuolus seaduse mõttega.

Kehtiv seadusandlus ei määra kindlaks, kui kaua enne õppimaasumist kõrgemasse või kesk-eriõppeasutusse töötaja peab olema töötanud töölise või teenistujana, et õppimise aeg läheks vanaduspensioni õigust andva staaži hulka. Seadus ei püstita ka nõuet, et töötamine enne õppeasutusse astumist peaks toimuma alalise töölise või teenistujana, vaid see võib toimuda ka hooajatöolisena või ajutise töölise või teenistujana. Ainukeseks nõudeks, mida seadus püstitab, on see, et õppimaasumisele eelneks töö töölise või teenistujana.

Meie arvates oleks siiski otstarbekas kehtestada kindel nõue, kui palju peab olema kodanikul üldist tööstaaži, et tema õppimise aega kõrgema või kesk-eriõppeasutuse päevases osakonnas arvataks vanaduspensioni õigust andva tööstaaži hulka.

Kui kõrgema või kesk-eriõppeasutuse üliõpilane või õpilane kooli administratsiooni loal töötab kõrvuti õppimisega päevases osakonnas töölise või teenistujana ja tema õppimise aega ei arvata vanaduspensioni õigust andva staaži hulka, siis arvatakse vanaduspensioni õigust andva staaži hulka tema töötamise aeg töölise või teenistujana.

NSV Liidu Ministrite Nõukogu 17. oktoobri 1964. a. määrusega nr 859 kinnitatud «Kolhoosiliikmetele pensionide määramise ja väljamaksmise korra määrustiku» § 50 kohaselt loetakse kolhoosnikutele pensionide määramiseks vajaliku staaži hulka ka kõik need perioodid, mis arvatakse staaži hulka pensionide määramisel riiklike pensionide seaduse järgi.⁸

Järelikult kolhoosnikutele invaliidsuspensiooni või surnud kolhoosniku ülalpidamisel olnud perekonnaliikmeile toitja kaotuse pensioni määramisel võetakse õppimise aeg kõrgema või kesk-eriõppeasutuse päevases osakonnas arvesse sõltumata sellest, kas kodanik enne õppimaasumist on töötanud kolhoosiliikmena, töölise või teenistujana. Kolhoosnikule vanaduspensioni määramiseks vajaliku staaži hulka arvatakse õppimise aeg kõrgema või kesk-eriõppeasutuse päevases osakonnas siis, kui õppimaasumisele eelnes töö töölise või teenistujana või kolhoosiliikmena.

Kehtiv seadusandlus ei võimalda kõrgema või kesk-eriõppeasutuse päevases osakonnas õppimise aega arvesse võtta tööliste ja teenistujate vanaduspensioni õigust andva staaži hulka siis, kui õppimise ajale eelnes töö kolhoosiliikmena, kuid pärast õppeasutuse lõpetamist noor spetsialist suunati tööle töölise või teenistujana. Ometi on meil tänapäeval küllalt palju tublisid kolhoosinoori, kes asuvad kõrgemate või kesk-eriõppeasutuste päevastesse osakondadesse õppima pärast mõneaastast töötamist kolhoosiliikmena. Meie arvates ei ole õige panna neid noori vähem soodsasse olukorda võrreldes nende noortega, kes ennem õppimaasumist töötasid tööliste või teenistujatena. Sellepärast oleks meie arvates vaja kehtivat seadusandlust muuta ning arvata õppimise aeg kõrgema või kesk-eriõppeasutuse päevases osakonnas tööliste ja teenistujate vanaduspensioni õigust andva staaži hulka ka siis, kui õppimaasumisele eelnes töötamine kolhoosiliikmena ja kui õppimisele vahetult järgnes töötamine töölise või teenistujana või teenistus NSV Liidu Relvastatud Jõududes.

*   *
*

Rida küsimusi õppeaja arvamisest vanaduspensioni õigust andva staaži hulka tekib siis, kui kodanik astub kõrgema või kesk-

---

⁸ Kolhoosnikute pensionid ja toetused. Normatiivmaterjalide kogumik, Tallinn 1965, lk. 39.

eriõppeasutuse päevasesse osakonda, ilma et tal oleks eelnevalt tööstaaži, kuid hiljem ta töötab ja omandab tööstaaži.

Alates 1959. a. oli osa kõrgemate õppeasutuste ning kesk-eriõppeasutuste statsionaarsete osakondade üliõpilastest ja õpilastest kohustatud õppimise ajal töötama teatud aja ettevõtetes või organisatsioonides, kuhu neid suunas õppeasutus. Sel perioodil need üliõpilased või õpilased olid statsionaarsete (päevaste) osakondade üliõpilased ja õpilased, kuid võtsid õppetööst osa õhtuse õppetöö või kaugõppe vormis.⁹ Samuti toimub osal kõrgemate ja kesk-eriõppeasutuste üliõpilastel tootmispraktika ettevõttes, asutuses või organisatsioonis palgalisel töö- või ametikohal.

Nii töötamise ajal kui ka tootmispraktika perioodil palgalisel töö- või ametikohal on nimetatud üliõpilased ja õpilased ettevõtte, asutuse või organisatsiooniga tööõiguslikes suhetes. Seega nad on üheaegselt kõrgema või kesk-eriõppeasutuse üliõpilaseks või õpilaseks olemisega ka vastava ettevõtte, asutuse või organisatsiooni tööliseks või teenistujaks.

Ettevõtte, asutus või organisatsioon peab nende üliõpilaste või õpilaste tööraamatuid ja töötamise aeg (sealhulgas ka praktika-aeg palgalisel töö- või ametikohal) arvatakse neil nagu kõigil teistelgi töolistel ja teenistujatel vanaduspensionini õigust andva staaži hulka. Tekib küsimus, kās sellistel üliõpilastel ja õpilastel õppimise aeg päevases osakonnas pärast töötamist tuleb arvata vanaduspensionini õigust andva staaži hulka.

Õppeaja arvamine vanaduspensionini õigust andva staaži hulka on kehtestatud selleks, et ergutada õppimaasumisele neid kodanikke, kes juba töötavad. Sellepärast ei tule meie arvates arvata vanaduspensionini õigust andva staaži hulka õppeaega kõrgema või kesk-eriõppeasutuse päevases osakonnas pärast üliõpilase või õpilase töötamist õppeasutuse poolt määratud töökohal või pärast töötamist palgalisel töö- või ametikohal tootmispraktika raames.

Pealegi arvatakse kehtiva seadusandluse kohaselt õppimise aeg kõrgema või kesk-eriõppeasutuse päevases osakonnas vanaduspensionini õigust andva staaži hulka siis, kui töötamine eelnes õppimisele.¹⁰

Käsitletud juhtudel aga toimus töötamine paralleelselt õppimisega kõrgemas või kesk-eriõppeasutuses.

Analoogiliselt tuleks küsimus õppeaja arvamisesest vanaduspensionini õigust andva staaži hulka lahendada ka nendel juhtudel, kui üliõpilane või õpilane töötab töölise või teenistujana õppetöö vahe-

⁹ Ст. 2 постановления Совета Министров СССР от 4 августа 1959 г. № 907 «О формах и сроках обучения в высших учебных заведениях и о производственной работе и практике студентов» СП СССР 1959, 16, 115; Ст. 2 постановления Совета Министров СССР от 4 августа 1959 г. № 908 «О формах и сроках обучения и об улучшении качества подготовки специалистов в средних специальных учебных заведениях» СП СССР 1959, 16, 116.

¹⁰ Riiklike pensionide määrustik § 109 lg. 2.

ajal või on õppeasutuse juhataja loal töötanud paralleelselt õppimisega päevases osakonnas.

Teisiti tuleks lahendada küsimus õppeaja arvamises vanaduspensioni õigust andva staaži hulka nendel juhtudel, kui kodanik astus ilma eelneva tööstaažita kõrgema või kesk-eriõppeasutuse päevasesse osakonda, lahkus sellest osakonnast ja asus tööle ning hiljem astus uuesti õppima päevasesse osakonda. Antud juhul tuleb õppimise aeg päevases osakonnas lugeda vanaduspensioni õigust andva staaži hulka, sest siin töötamine eelnes õppimaasumisele. Sellist seisukohta tuleks toetada ka sellepärast, et see ergutab teatud määral töötajat jätkama oma kvalifikatsiooni tõstmist. Kuid antud juhul läheb õppimisaeg pärast töötamist vanaduspensioni õigust andva staaži hulka vaid juhul, kui tal päevasesse osakonda tagasiastumise momendiks ei olnud katkenud pidev tööstaaž. Ka sellistel juhtudel ei püstita seadus mingit nõuet, kui kaua peab kodanik eelnevalt töötama.

Õppimisaja arvamisel vanaduspensioni õigust andva staaži hulka nende kodanike suhtes, kes asuvad õppima kõrgemate või kesk-eriõppeasutuste päevastes osakondades pärast sõjaväeteenistusest vabanemist, tuleb silmas pidada, et nende kodanike tööstaaži pidevus ei katke, kui nad hiljemalt kolme kuu jooksul pärast sõjaväeteenistusest vabanemist (alalisse elukohta sõitmise aega kaasa arvamata) asuvad tööle töölise või teenistujana.¹¹ Järelikult tuleks õppimisaeg kõrgemas või kesk-eriõppeasutuses arvata vanaduspensioni õigust andva staaži hulka vaid siis, kui teenistuja asub õppima hiljemalt kolme kuu jooksul pärast sõjaväeteenistusest vabanemist. Kui kodanik asub õppima kõrgemasse või kesk-eriõppeasutusse pärast kolme kuu möödumist sõjaväeteenistusest vabanemisest arvates, siis tuleks tal õppeaeg arvata vanaduspensioni õigust andva staaži hulka vaid siis, kui ta vahepeal on töötanud töölise või teenistujana ja tal õppimaasumise momendiks pidev tööstaaž ei ole katkenud. Sama nõue kehtib ka nende kodanike suhtes, kes asuvad sõjaväeteenistusse õppimise perioodil kõrgema või kesk-eriõppeasutuse päevases osakonnas ja, vabanenud sõjaväeteenistusest, asuvad jätkama oma õpinguid. Õppimisaja arvamisel vanaduspensioni õigust andva staaži hulka ei ole oluline, kas kodanik vabanes NSV Liidu Relvastatud Jõududest teenistusaja möödumise tõttu või mõnel muul põhjusel.

Antud toimetusse septembris 1965. a.

¹¹ ÜAOKN-i Presiidiumi 5. veebruari 1955. a. otsusega kinnitatud «Riikliku sotsiaalkindlustuse toetuste määramise ja väljamaksmise korra määrustik» § 131.

О ЗАЧИСЛЕНИИ В ОБЩИЙ ТРУДОВОЙ СТАЖ ВРЕМЕНИ ОБУЧЕНИЯ НА ДНЕВНЫХ ОТДЕЛЕНИЯХ (ФАКУЛЬТЕТАХ) ВЫСШИХ ИЛИ СРЕДНИХ СПЕЦИАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Х. Сийгур

Р е з ю м е

Одной из льгот, установленных советским законодательством для лиц, поступающих на дневные отделения (факультеты) высших и средних специальных учебных заведений, является зачисление в общий трудовой стаж времени обучения на названных отделениях (факультетах).

В статье показывается, что в общий трудовой стаж зачисляется время фактического обучения на дневных отделениях (факультетах) высших и средних специальных учебных заведений. Выражается мнение, что время месячного отпуска, предоставляемого после окончания учебного заведения выпускникам, направляемым на работу по персональному распределению молодых специалистов, следует зачислять в общий трудовой стаж.

Автор рассматривает вопросы зачисления времени обучения в общий трудовой стаж для назначения пенсии по инвалидности, при потере кормильца и по старости. Время обучения в высших и средних специальных учебных заведениях зачисляется в общий трудовой стаж для назначения пенсии по инвалидности и при потере кормильца независимо от того, работал ли гражданин перед поступлением в учебное заведение рабочим или служащим. Время обучения на дневных отделениях учебных заведений зачисляется в трудовой стаж для назначения пенсии по старости только в том случае, если до обучения данное лицо работало в качестве рабочего или служащего.

Выражается мнение, что время обучения зачисляется в трудовой стаж для назначения пенсии по старости только в том случае, если рабочий или служащий прекращал трудовые правоотношения в связи с поступлением в учебное заведение или был уволен по другим причинам при условии, что в момент начала учебного года или фактического поступления на учебу его непрерывный стаж не был прерван.

Так как действующее законодательство не устанавливает срока, в течение которого гражданин перед поступлением в учебное заведение должен работать рабочим или служащим, чтобы время обучения в учебном заведении зачислялось в трудовой стаж для назначения пенсии по старости, то автор выдвигает предложение установить такой срок.

В статье рассматриваются вопросы зачисления в трудовой стаж времени обучения на дневных отделениях (факультетах)

высших или средних учебных заведений также в случаях, когда гражданин не имел стажа работы, но параллельно с обучением работал в качестве рабочего или служащего или ушел из учебного заведения и затем снова поступил в учебное заведение, проработав промежуточное время рабочим или служащим.

Автор выражает мнение, что работа рабочим или служащим параллельно с обучением на дневных отделениях (факультетах) учебных заведений не дает основания зачислять время обучения (следующее за такой работой) в трудовой стаж, дающий право на пенсию по старости.

Если гражданин поступает на старшие курсы дневного отделения учебного заведения, то фактическое время обучения зачисляется в трудовой стаж, дающий право на пенсию по старости в тех случаях, если он был уволен с места работы в связи с поступлением в учебное заведение или по другим причинам, но в момент его фактического поступления в учебное заведение его непрерывный трудовой стаж не был прерван.

Автор предлагает зачислять время обучения в трудовой стаж, дающий рабочим или служащим право на пенсию по старости, и в том случае, если перед поступлением в учебное заведение гражданин работал членом колхоза, а после обучения его направили на работу рабочим или служащим или призвали в Вооруженные силы СССР

ÜBER DIE EINRECHNUNG DER AN DER TAGESSTUDIUMSABTEILUNG ODER -FAKULTÄT EINER HOCH- ODER FACHSCHULE VERBRACHTEN STUDIENZEIT IN DIE ALLGEMEINE DAUER DER BERUFSTÄTIGKEIT

H. Siigur

Z u s a m m e n f a s s u n g

In dem vorliegenden Aufsatz wird die Frage erörtert, unter welchen Voraussetzungen die an der Tagesstudiumsabteilung oder -fakultät einer Hoch- oder Fachschule verbrachte Studienzeit in die für die Gewährung einer Alters-, Invaliden- oder Hinterbliebenenrente erforderliche allgemeine Dauer der Berufstätigkeit eingerechnet wird.

Es wird bewiesen, daß gemäß dem geltenden Gesetze die an der Tagesstudiumsabteilung oder -fakultät einer Hoch- oder Fachschule tatsächlich verbrachte Studienzeit in die für die Gewährung einer Invaliden- oder Hinterbliebenenrente erforderliche allgemeine Dauer der Berufstätigkeit eingerechnet wird, unge-

achtet dessen, ob die Person vor ihrem Eintritt in die Lehranstalt als Arbeiter oder Angestellter beruflich tätig war oder nicht war. In die Dauer der für die Gewährung einer Altersrente erforderlichen Berufstätigkeit wird die an der Tagesstudiumsabteilung oder -fakultät verbrachte Studienzeit nur dann eingerechnet, wenn die Person vor dem Eintritt in die Lehranstalt als Arbeiter oder Angestellter gearbeitet hat. Der Verfasser vertritt den Standpunkt, daß die an der Tagesstudiumsabteilung oder -fakultät verbrachte Studienzeit in die für die Gewährung einer Altersrente erforderliche Dauer der Berufstätigkeit in dem Falle eingerechnet wird, wenn das Arbeitsverhältnis wegen des Eintritts des Werkstätigen in eine Lehranstalt oder aus anderen Gründen gelöst worden ist, jedoch unter der Voraussetzung, daß zu dem Zeitpunkt, wenn die Person das Studium tatsächlich aufnimmt, die kontinuierliche Dauer ihrer Berufstätigkeit nicht unterbrochen ist.

Ferner werden im Aufsatz folgende Fragen behandelt: die Einrechnung des im Zusammenhang mit der Absolvierung einer Tagesstudiumsabteilung oder -fakultät zu bewilligenden einmonatigen Urlaubs in die für die Gewährung einer Rente erforderliche Dauer der Berufstätigkeit, die Ausübung einer beruflichen Betätigung gleichzeitig mit dem Studium an einer Tagesstudiumsabteilung oder -fakultät, die Einrechnung der Studienzeit, die auf diese Betätigung gefolgt ist, in die allgemeine Dauer der Berufstätigkeit, sowie die Einrechnung der Studienzeit in die für die Gewährung einer Rente erforderliche Dauer der Berufstätigkeit in dem Falle, wenn die Person vor dem Eintritt in die Lehranstalt als Mitglied eines Kolchos gearbeitet hat und nach der Absolvierung der Lehranstalt ihr angewiesen worden ist, in der Eigenschaft eines Arbeiters oder Angestellten beruflich tätig zu sein.

SISUKORD — ОГЛАВЛЕНИЕ

Л. Куум, Межреспубликанская специализация швейной промышленности Прибалтийского экономического района и вопросы качества изделий	3
L. Kuum, Balti majanduspiirkonna õmblustööstuse vabariikidevaheline spetsialiseerimine ja toodete kvaliteet. <i>Resümee</i>	18
L. Kuum, Specialization of the Sewing Industry in the Republics of the Baltic Economic Region and the Quality of Products. <i>Summary</i>	19
A. Ruuvet, Juurdelõigatud kroonmaha analüüsi metoodikast	21
A. Руувет, Методика анализа раскроя хромовых кож. <i>Резюме</i>	54
A. Ruuvet, Über die Analysemethodik des Verbrauchs des zugeschnittenen Chromleders. <i>Zusammenfassung</i>	56
J. Pikk, Pikaajalise krediidi osa Eesti NSV kolhooside tootmisbaasi kujundamisel	60
Я. Пикк, Роль долгосрочного кредита в образовании производственной базы колхозов Эстонской ССР. <i>Резюме</i>	73
J. Pikk, Der Anteil des langfristigen Kredits an der Gestaltung der Produktionsbasis der Kolchase. <i>Zusammenfassung</i>	74
J. Pikk, Rõigipanga tööst kolhooside tegevuse kontrollimisel ja analüüsimisel	75
Я. Пикк, Работа Госбанка по контролю и анализу деятельности колхозов. <i>Резюме</i>	90
J. Pikk, Die Arbeit der Staatsbank beim Kontrollieren und Analysieren der Tätigkeit der Kolchase. <i>Zusammenfassung</i>	91
A. Valma, Uldkasutatava autotranspordi arengust Eesti NSV-s	92
A. В а л м а, Развитие автомобильного транспорта общего пользования в Эстонской ССР. <i>Резюме</i>	113
A. Valma, On the Development of the Communally Used Auto Transport in the Estonian S.S.R. <i>Summary</i>	115
Ü. Kauer, Elamuehituse organiseerimisest	117
Ю. Кауэр, Об организации жилищного строительства. <i>Резюме</i>	123
Ü. Kauer, Über die Organisation des Wohnungsbaues. <i>Zusammenfassung</i>	124
M. Metsa ja F Sauks, Uuest kaubandusvormidest ja ühiskondliku töö kokkuhoiust	126
X. М е т с а и Ф. С а у к с, О новых формах торговли и об экономии общественного труда. <i>Резюме</i>	140
H. Metsa, F Sauks, Die neuen Formen des Handels und das Sparen der Gesellschaftlich-nützlichen Arbeit. <i>Zusammenfassung</i>	141
H. Pauts, Iseteeninduslike toiduainetekaupluste töö organiseerimise probleeme. Eesti NSV Kaubandusministeeriumi süsteemis ja nende lahendamise teid	142
X. П а у т с, О продовольственных магазинах самообслуживания системы Министерства торговли Эстонской ССР и пути их разрешения. <i>Резюме</i>	172

H. Pauts, Probleme und Gestaltungen der Arbeitsorganisation in Lebensmittelselbstbedienungsläden des Handelsministeriums der Estnischen SSR. <i>Zusammenfassung</i>	173
F. Sauks, Maalise jaevõrgu analüüsi metoodikast	175
Ф. Саукс, О методике анализа сельской торговой сети. <i>Резюме</i>	230
F. Sauks, Die Methodik zur Analyse des ländlichen Verkaufsstellennetzes. <i>Zusammenfassung</i>	231
E. Pajupuu, Mõningatest haridusökonoomika probleemidest	233
Э. Паюпуу, О некоторых проблемах экономики образования. <i>Резюме</i>	245
E. Pajupuu, Einige Probleme der Ökonomik des Bildungswesen. <i>Zusammenfassung</i>	246
H. Siigur, Tööliste ja teenistujate õppepuhkustest	248
Х. Сийгур, Об учебных отпусках рабочих и служащих. <i>Резюме</i>	259
H. Siigur, Über den Urlaub zur Weiterbildung der Arbeiter und Angestellten. <i>Zusammenfassung</i>	261
H. Siigur, Kõrgemate või kesk-eriõppeasutuste päevastes osakondades (teaduskondades) õppimise aja arvamisest üldise tööstaaži hulka	263
Х. Сийгур, О зачислении в общий трудовой стаж времени обучения на дневных отделениях (факультетах) высших или средних специальных учебных заведений. <i>Резюме</i>	270
H. Siigur, Über die Einrechnung der an der Tagesstudiumsabteilung oder -fakultät einer Hoch- oder Fachschule verbrachten Studienzeit in die allgemeine Dauer der Berufstätigkeit. <i>Zusammenfassung</i>	271

ТРУДЫ ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ НАУКАМ

X

На эстонском, русском, немецком и английском
языках

Тартуский государственный университет
ЭССР, г. Тарту, ул. Юликооли, 18

Vastutav toimetaja V. Krinal

Korrektorid E. Oja, J. Sarv, J. Kibbermann
ja O. Haas.

Tehniline korrektor M. Mitt

Antud ladumisele 4. XII 1965. Trükkimisele antud
18. V 1967. Trükiarv 500. Kohila Paberivabriku trü-
kipaber nr. 3 60×90, 1/16. Trükipoognaid 17,25 + üks
lisa. Arvestuspoognaid 18,8. MB-05254. Tell. nr. 9231.
Hans Heidemanni nim. trükikoda. Tartu, Ülikooli
17/19 I.

Hind 1 rbl. 25 kop.